

HISTORICA OLOMUCENSIA
43–2012

SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH
XXXI

HISTORICA OLOMUCENSIA
43–2012

Sborník prací historických
XXXI

KATEDRA HISTORIE

UNIVERZITA PALACKÉHO OLOMOUC

Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2012

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře udělené roku 2012 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu, programu V. Excelence, Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci: Zlepšení publikačních možností akademických pedagogů ve filologických a humanitních oborech FF UP.

Návaznost, periodicita a anotace:

Časopis *Historica Olomucensia*, Sborník prací historických, je od roku 2010 zařazen do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice. Navazuje na předchozí ediční řadu *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, Sborník prací historických, která začala vycházet v roce 1960. Od roku 2009 vychází dvakrát ročně, s uzávěrkou na konci ledna a na konci července. Oddíl Články a studie obsahuje odborné příspěvky věnované různým problémům českých a světových dějin. Oddíl Zprávy zahrnuje informace o činnosti Katedry historie FF UP v Olomouci a jejích pracovišť či dalších historických pracovišť v Olomouci a případně také životopisy a bibliografie členů katedry. Třetím oddílem časopisu jsou Recenze.

Výkonný redaktor a adresa redakce:

PhDr. Ivana Koucká, Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc.

Redakční rada:

Prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – předseda (Katedra historie FF UP v Olomouci), Mgr. Veronika Čapská, Ph.D., Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (oba Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty SU v Opavě), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze), PhDr. Ivana Koucká (Katedra historie FF UP v Olomouci), prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Katedra historie PdF MU v Brně), PhDr. Michael Viktorík, Ph.D. (Katedra historie FF UP v Olomouci).

Internetové stránky časopisu s informacemi pro autory a s obsahem aktuálních čísel:

www.historie.upol.cz/ho.php

The authors are responsible for the content and the linguistic correctness of the papers.
Die Autoren sind für den Inhalt und die sprachliche Richtigkeit der Arbeiten verantwortlich.

Za obsah a jazykovou správnost prací odpovídají autoři.

Editorzy © Ivana Koucká, Jarmila Kašpárková, 2012

ISSN 1803-9561

OBSAH

ČLÁNKY A STUDIE

Marcel Martin

Počátky rozkvetu řeckých studií v kontextu italského raného humanismu:

Barlaam ze Seminary, Francesco Petrarca, Leontios Pilatos,

Giovanni Boccaccio 9

Jan Stejskal

Cestami reformy.

Nad přípravou vydání cestovního deníku Ambrogia Traversariho 29

David Kryška

Od Radomské komise po současnost

aneb Z dějin správního soudnictví v českých a polských zemích 41

Miroslav Šedivý

Metternich, severní Afrika a evropský státní systém v letech 1814–1848 65

Rastislav Molda

Putovanie po slovanských krajinách.

Cestopisná a cestovateľská činnosť štúrovskej generácie 79

Ivana Koucká

Pedagogická, přednášková a charitativní činnost

Ladislava Brtnického (1858–1936) 101

Karla Vymětalová – Zdeněk Jirásek

Klasická studia na německé Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze

v letech 1882–1918 129

Zdislava Dvorščáková

Postavenie Adreja Hlinku v česko-slovenských vzťahoch do roku 1910 163

Jan Záhořík

Belgičané a nezdařená dekolonizace Rwandy 181

Pavel Marek

*Pomoc ruské pravoslavné církve východnímu Slovensku
v letech 1955–1968* 197

RECENZE

Josef Šrámek

Steinhübel, Ján:

Kapitoly z najstarších českých dějin, 531–1004.

Spolok Slovákov v Polsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce,

Kraków 2011. 223

David Papajík

Nemeš, Jaroslav – Kožiak, Rastislav a kol.:

Svätý Vojtech – svätec, doba a kult.

Chronos, Bratislava 2011. 233

Jana Burešová

Čapka, František – Slezák, Lubomír:

Cukrovarnictví do roku 1938 a agrární strana

(se zřetelem na Moravu a Slezsko).

Masarykova univerzita, Brno 2011. 237

Jana Burešová

Kryl, Miroslav a kol.:

Rasismus, antisemitismus, holocaust.

Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně,

Ústí nad Labem – Doplněk, Vakát, Brno 2011. 241

Ondřej Kolář

Lacko, Martin – Sabo, Ján:

Žandár troch režimov.

Ústav pamäti národa, Bratislava 2011. 243

THE AUTHORS AND SUMMARIES

The Authors and Summaries..... 247

ČLÁNKY A STUDIE

POČÁTKY ROZKVĚTU ŘECKÝCH STUDIÍ V KONTEXTU ITALSKÉHO RANÉHO HUMANISMU: BARLAAM ZE SEMINARY, FRANCESCO PETRARCA, LEONTIOS PILATOS, GIOVANNI BOCCACCIO*

Marcel Martin

Kalábrijský mnich a učenec Barlaam ze Seminary (laickým jménem Bernardo Massari; řecky Βαρλααμ Καλαβρός) (kol. 1290–1348) roku 1342 (tj. v době nejsilnějšího napětí v rámci hésychastického sporu)¹ působil jako diplomat při papežském dvoře Benedikta XII. (1334–1342) v Avignonu. Byl pověřen byzantským císařem Andronikem III. (1328–1341), aby vyjednával s latinskou stranou o reálných možnostech opětné unie církví a o poskytnutí vojenské pomoci na podporu Byzancí proti silicímu tlaku ze strany osmanských Turků. Tento rok – 1342 – byl pro kalábrijského učenice významný hned z několika důvodů. Barlaam ze Seminary konvertuje ke katolicismu a stává se

* Text článku je obsahově doplněnou kapitolou, jež je součástí autorovy rigorózní práce *Byzantský humanismus a obnova řeckých studií v Itálii, 1360–1535* obhájené v říjnu roku 2011 na Filozofické fakultě Západočeské univerzity v Plzni. Vedoucí práce: Mgr. Eduard Neupauer, Ph.D.

¹ Barlaam ze Seminary byl v boji mezi teologií rozumovou a teologií mystickou zastáncem autonomie lidského myšlení v poznávání světa. Rozumové uvažování a logiku vnímal jako nástroj postžení pravdy, jež je imanencí božského vtělení. Boha lze tak poznat skrze vědění a moudrost, protože vědění a moudrost směřují k pravdě, tedy k Bohu. Stoupenci barlaamismu se opírali o senzualistickou noetiku v aristotelských intencích. Zastávali hledisko, že Boha lze vnímat pouze v rovině symbolu. Během hésychastického sporu s mystickou ortodoxií se Barlaam dostal v císařovu nemilost, byl uvržen do klatby a jeho spisy zničeny. Kontroverze je též označována jako ideový spor mezi hésychasmem či palamismem na straně jedné a barlaamismem na straně druhé. Růžena Dostálová se domnívá, že v případě vítězství barlaamismu by bylo možné předpokládat uvedení byzantské kultury na cestu humanismu podobného západnímu, viz DOSTÁLOVÁ, Růžena: *Byzantská vzdělanost*. Praha 2003, s. 268–271; Táž: *Slova knih – obraz světa a duše*. In: ZÁSTĚROVÁ, Bohumila (ed.) et al.: *Dějiny Byzance*. Praha 1992, 1996 (dotisk), s. 382–383. Samotný Barlaam svým intelektuálním zasazením však patřil spíše do světa středověké scholastiky. K Barlaamovu postoji velmi vzdálenému humanistické mentalitě viz GARIN, Eugenio: *History of Italian Philosophy* (dále jen *History of Italian Philosophy*). Díl 1. Amsterdam – New York 2008, s. 146. Po odsouzení svého učení na konstantinopolském synodu odešel v roce 1341 Barlaam ze Seminary natrvalo (kromě avignonského a pařížského působení) do Itálie.

biskupem v jihoitalské Gerace.² (Později je mu udělen post papežského legáta.)³ Téhož roku se seznamuje Barlaam s Franceskem Petrarkou (1304–1374), jenž využívá naskýtající se příležitosti a podobně jako Robert Grosseteste či Roger Bacon se rozhoduje pro studium řečtiny s podporou rodilého mluvčího.⁴ Mezi srpnem a říjnem 1342 se v příhodných chvílích řecko-italský polyhistor stává Petrarkovým soukromým učitelem řečtiny. Kníže básníků však ve vlastních studiích řeckého jazyka příliš znatelný pokrok neučiní. Na jeho obranu je nutno říci, že Barlaam ze Seminary přes veškerou svou erudici nebyl tím pravým pedagogem. Jeho arogantní vystupování, polemická povaha, nesmlouvavé a sarkastické výroky často vyvolávaly odpor i jeho nejbližších přátel. Přesto Petrarca, ohlízejíc se nazpět ve svém spise *De sui ipsius et multorum aliorum ignorantia* (O jeho vlastní nevědomosti a mnoha dalších) (1367–1370), shledává hlavní příčinu neúspěchu ve skonu řecko-italského učence: „...Barlaam Kalábrijec, moderní příklad řecké moudrosti, jenž mne jednoho dne začal učit řečtině, když ještě neznal latinsky (*Latinarum inscius*). Možná by se mu podařilo mě vzdělat, kdyby mi ho neodebrala žárlivá smrt a nezhatila, jak má ve zvyku, šlechetné záměry.“⁵ Připočteme-li k tomu limitovaný počet hodin výuky, jichž se Petrarkovi dostalo, ve výsledku shledáváme pouze rudimentární znalosti gramatiky řeckého jazyka. Přestože Petrarca ve svém učení se řeckému jazyku velké kroky neučinil, inspiroval jiné svým entuziasmem pro studium řeckých klasických spisů. Petrarca doporučoval, podobně jako například Roger Bacon (1214–1294) ve spise *Opus tertium* (Třetí dílo),⁶ zájemcům o výuku řeckého jazyka pobyt v jihoitalských

² FYRIGOS, Antonis: *Leonzio Pilato e il fondamento bizantino del preumanesimo italiano*. In: MAISANO, Riccardo – ROLLO, Antonio (a cura di): *Manuele Crisolora e il ritorno del greco in Occidente: atti del Convegno Internazionale* (Napoli, 26–29 giugno 1997). Napoli 2002, s. 21–22. Po konverzi Barlaam často ve svých textech a korespondenci určené přátelům a známým v Byzanci obhajoval římské dogma týkající se *Filioque* a zastával stanovisko preferující primát římského papeže.

³ LIBERA, Alain de: *Středověká filosofie: byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*. Praha 2001, s. 56; REYNOLDS, Leighton Durham – WILSON, Nigel Guy: *Scribes and Scholars: A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*. Oxford 1974, s. 130.

⁴ O významu Avignonu jako křižovatky kulturních cest ve čtrnáctém století a intelektuální spojnici mezi evropským jihem a severem viz REYNOLDS, L. D. – WILSON, N. G.: *c. d.*, s. 114. Existují hypotézy, že k seznámení mezi Franceskem Petrarkou a Barlaamem ze Seminary došlo až v roce 1343, kdy se oba setkali na dvoře neapolského krále Roberta z Anjou (1309–1343), srov. ŠPIČKA, Jiří: *Petrarca: homo politicus – politika v životě a díle Francesca Petrarky* (dále jen *Petrarca*). Praha 2010, s. 65.

⁵ Francesco Petrarca. In: OLSZANIEC, Włodzimierz: *Od Leonarda Bruniego do Marsilia Ficina: Studium renesansowej teorii i praktyki przekładu*. Warszawa 2008, s. 5. *De sui ipsius et multorum aliorum ignorantia*, 4.69–71; GARIN, E.: *c. d.*, s. 145. [překlad autor]

⁶ Tamtéž, s. 33.

oblastech, kde znalost klasické řečtiny byla zčásti ochráněna a antické spisy v klášterních knihovnách uchovávány.⁷

Petrarca patřil k vášnivým sběratelům antických manuskriptů, a to nejenom latinských, nýbrž i řeckých. Dle do dnešních časů identifikovaných rukopisů a zmínek v korespondenci lze usuzovat, že během let nashromáždil sbírku čítající několik stovek rukopisných svazků. Co do šíře a unikátnosti neměla sobě rovnou nejenom v tehdejší době, ale stěží bychom našli privátní sbírku podobného typu v dobách předchozích a (kromě několika málo výjimek) i v časech bezprostředně následujících.⁸ Dochoval se nám seznam oblíbených autorů a děl, jenž Petrarca sepsal v době svého mládí (ve třicátých letech 14. století). Tento soupis nám umožňuje vytvořit si částečnou představu původní koncepce sbírky. Oblíbené autory a díla lze samozřejmě identifikovat z Petrarkovy vlastní tvorby, korespondence či ze samotných rukopisů, jichž byl básník majitelem anebo mu byly zapůjčeny. Petrarca nebyl jen sběratelem, nýbrž i pečlivým korektorem textů, jež vlastnil, přičemž se snažil, aby jejich znění bylo co nejvíce kompletní a správné. Se zřetelem k neadekvátnějšímu čtení antických latinských autorů vypracoval vlastní kritickou metodu založenou na historicko-filologické analýze textů. Máme co do činění s precizní editorskou prací založenou na kolaci textů různého znění. Obrátme nyní naši pozornost k rukopisům v řečtině a jejich latinským verzím, jež patřily do Petrarkovy knihovny.

V jeho sbírce se z řeckých antických autorů objevuje Aristotelés se svojí *Etikou* a dva Platónovy dialogy – *Timaios* a *Faidón*. Všechny tři spisy byly v latinském středověkém překladu. Latinská rukopisná verze *Faidóna*, kterou Petrarca vlastnil ve své knihovně a která byla překladatelským dílem Henrika

⁷ HARRIS, Jonathan: *Greek Emigres in the West, 1400–1520*. Camberley 1995, s. 121, pozn. 8.

⁸ K obsahu Petrarkovy knihovny viz REYNOLDS, L. D. – WILSON, N. G.: *c. d.*, s. 114–117. Po zrušení dohody (ze 4. září 1362) o přenechání Petrarkovy sbírky rukopisných kodexů bazilice sv. Marka v Benátkách za doživotní užívání paláce Molin na Riva degli Schiavoni se sbírka po Petrarkově smrti zčásti (přinejmenším řecké a latinské manuskripty, z nichž některé byly básnickovými autografy) dostala do vlastnictví padovského vládce Francesca Novello da Carrara (1350–1388), posledního patrona knížete básníků. V listopadu roku 1388 se Padova zmocnil Gian Galeazzo Visconti (1378–1402) a knihovnu nechal převést do Pavie, kde byly rukopisy pečlivě studovány během téměř celého 15. století až do roku 1499, kdy Pavie byla obsazena vojsky francouzského krále Ludvíka XII. (1498–1515), jenž rukopisný soubor nechal převést do svého zámku v Blois. Někdejší Petrarkova sbírka tak nyní představuje důležitý nukleus Bibliothèque Nationale de France. Druhá část, zahrnující kopie Petrarkových vlastních děl a duplikáty, byla odkázána Petrarkově dceři a její rodině. Narozdíl od prvé tato byla záhy rozptýlena. Viz DE LA MARE, Albinia Catherine: *Handwriting of Italian Humanists. Volume I. Fascicule I. Francesco Petrarca, Giovanni Boccaccio, Coluccio Salutati, Niccolò Niccoli, Poggio Bracciolini, Bartolomeo Aragazzi of Montepulciano, Sozomeno of Pistoia, Giorgio Antonio Vespucci*. Oxford 1973, s. 5, pozn. 7, s. 6; ŠPIČKA, J.: *Petrarca*, s. 83, 123.

Aristippa († 1162) (převod vznikl v roce 1156), byla identifikována Lorenzem Mionim jako Paris. lat. 6567 A.⁹ Latinskou verzi *Faidóna* s největší určitostí získal Petrarca již během svého pobytu v Paříži v roce 1333. Kopie byla vytvořena na základě znění obsaženého v rukopisu, jenž byl uložen v knihovně sorbonnské univerzity.¹⁰ V traktátu *De sui ipsius et multorum aliorum ignorantia* Petrarca tvrdí, že je majitelem „šestnácti nebo ještě více Platónových spisů“ jak v latinských překladech, tak v původním znění. Bohužel neříká, o jaké dialogy se konkrétně jednalo. S řeckými verzemi Platóna se Petrarca blíže seznámil právě prostřednictvím kalábrijského mnicha Barlaama ze Seminary, jenž, přestože byl spíše racionalistou aristotelského ražení, dokázal básníkovi přiblížit platónskou nauku, v níž se snažil italský adept nalézt afinitu s křesťanským učením. Již v tomto čase vlastnil Francesco ve své knihovně ve Vaucluse rukopis obsahující vícero Platónových dialogů v původním znění.¹¹ Rukopis byl za přispění Élisabeth Pellegrinové identifikován jako Par. gr. 1807. Barlaam ze Seminary též Petrarkovi bezesporu hlouběji přiblížil podstatu sporu mezi Platónovým a Aristotelovým učením, jenž byl živý v soudobém byzantském teologickém prostředí a který se měl o jedno století později mocně promítnout v duchovní atmosféře italského *quattrocenta*. Přestože Petrarca znal z Platónova díla pouze zlomek (přímo výše zmíněné dva dialogy) a nepřímo se s Platónovou naukou seznamoval prostřednictvím Macrobiova spisu, díla Ciceronova, Apuleiova, sv. Augustina, Chalcidiova komentáře k *Timaiu*¹² a platónské středověké tradice, dával mu přednost před Aristotelem – symbolem autority dogmatické scholastické filozofie.

Petrarca vlastnil též rukopis obsahující Homéra v originálním znění.¹³ Tento kodex získal Petrarca darem od byzantského diplomata Nicholase Sigeru († 1357), s nímž se setkal na konci ledna roku 1348 ve Veroně. Nicholas Sigeros (Syger), toho času ve službách Ióanna VI. Kantakouzéna (1347–

⁹ Viz KRISTELLER, Paul Oskar – MOONEY, Michael (ed.): *Renaissance Thought and its Sources*. New York 1979, s. 298, pozn. 11. O Aristippovy překlady *Ménona* a *Faidóna* se budou opírat i Petrarkovi přátelé: Giovanni di Conversino da Ravenna (Giovanni da Ravenna, 1343–1408; dle jiných pramenů: 1356–1417) a Coluccio (Nicola di Pietro) Salutati (1331–1406). Na obědvávku Collucia Salutatiho byla v roce 1402 vytvořena kopie rukopisu Paris. lat. 6567 A: Vat. lat. 2063, viz GARIN, E.: *Powrót filozofów starożytnych* (dále jen *Powrót filozofów*). Warszawa 1993, s. 17. Ještě o něco později se s Aristippovými latinskými verzemi těchto Platónových dialogů blíže seznámí Mikuláš Kusánský (1401–1464).

¹⁰ DE LA MARE, A. C.: c. d., s. 2, pozn. 3.

¹¹ NOVOTNÝ, František: *O Platónovi IV. Druhý život*. Praha 1970, s. 456.

¹² Petrarca měl k dispozici Chalcidiův komentář k *Timaiu* v rukopisu Paris. lat. 6280 pocházejícím z 12. století, viz DE LA MARE, A. C.: c. d., s. 14.

¹³ WILSON, N. G.: *From Byzantium to Italy: Greek Studies in the Italian Renaissance* (dále jen *From Byzantium to Italy*). London 1992, s. 2.

1354), zastával důležité místo v byzantské diplomacii, mimo jiné též díky svým znalostem latinského jazyka a literatury. Proto o něm prameny hovoří jako o „*magnus interpres*“.¹⁴ Manuskript Homéra obdržel Petrarca na konci roku 1353, či na začátku 1354, v době svého milánského působení.¹⁵ Později tento rukopis, jenž byl identifikován Agostinem Pertusim jako Ambr. I 98 inf., sehraje významnou úlohu při tvorbě raných latinských překladů.¹⁶ Bertold Louis Ullman činí tento kodex částečně zodpovědným za zvýšení zájmu o poznání řeckého jazyka mezi italskými humanisty.¹⁷ Petrarca si často ve své korespondenci posteskl, že si dostatečně neosvojil řecký jazyk, aby si Homéra mohl přechíst v původním znění. Po obdržení řeckého rukopisu Homéra Petrarca píše v dopise dárci: „Tvůj Homér je pro mě němý, ale ve skutečnosti jsem já v jeho společnosti hluchý“.¹⁸ Neznalost jazyka byla dána (ponecháme-li stranou Barlaamovu „pedagogickou vhodnost“) Petrarkovou nesoustavností a možná i nechutí, v jejímž pozadí mohly hrát do jisté míry svoji roli religiozní důvody. Petrarca přes veškerý svůj latinský patriotismus uznával řecké klasické duchovní dědictví pro jeho symbiózu literatury a morálního étosu s vědeckým přístupem ke světu. V dopise z roku 1370 padovskému vědci, konstruktérovi orlojů a lékaři, Giovannimu Dondimu dell'Orologio (kol. 1318–1388) Petrarca píše: „Vím, že Řekové byli kdysi nadaní a oduševnělí: vždyť se mezi nimi našli ti největší filozofové, básníci, řečníci a matematikové a onen okrásek světa zrodil také krále mezi lékaři“.¹⁹ Na druhé straně jsou známy i básnickovy nekriticky patriotické výroky, snažící se za každou cenu zmenšit význam antických Řeků. Petrarca například praví: „...naši lidé [tj. Římané, v širším smyslu Italové, pozn. autora], došli ve všem sami od sebe k moudřejším závěrům než Řekové nebo zlepšili to, co od nich přijali“.²⁰ K současné byzantské civilizaci Petrarca zaujímá postoj záštiplný až mi-

¹⁴ Na jeho misií jej doprovázel „protovestiarie“ Georgiós Spanopulos a francouzský kavalír Francesco „de Pertuxo“ (du Pertuis?), viz PERTUSI, Agostino: *Leonzio Pilato fra Petrarca e Boccaccio: Le sue versioni omeriche negli autografi di Venezia e la cultura greca del primo Umanesimo*. Venezia – Roma 1964, s. 43–45.

¹⁵ Tamtéž, s. 3–4, 16, 43–72. V Miláně Petrarca žil v letech 1353–1361.

¹⁶ Tamtéž, s. 8; KRISTELLER, P. O.: *Renaissance Thought: The Classic, Scholastic and Humanist Strains*. New York 1961, s. 57–58, pozn. 20. Kolem roku 1360 získává též Boccaccio „svého“ Homéra, který možná zahrnoval jak *Odyseiu*, tak *Íliadu*.

¹⁷ PERTUSI, A.: c. d., s. 4, pozn. 3.

¹⁸ Originální znění: „Homerus tuus apud me mutus, imo vero ego apud illum surdus sum“ (*Familiarum rerum libri XVIII*, 2.10). In: PERTUSI, A.: c. d., s. 4.

¹⁹ Francesco Petrarca. In: ŠPIČKA, J.: Petrarca, s. 246.

²⁰ Tamtéž, s. 196.

litantně nepřátelský, v čemž se nijak neliší od dobového naladění.²¹ Částečně je to dáno básnickovým „italocentrismem“ a obecnou neznalostí. Xenofobní stanovisko bude příštími generacemi italských humanistů (zhruba od roku 1400) postupně korigováno díky jejich otevřenosti a větší obeznámenosti se skutečnými poměry v byzantské říši.

Pozastavme se na okamžik u ideového podhoubí italského raného humanismu tak, jak je Petrarkou prezentován a reprezentován. Petrarca – jak již bylo výše poznamenáno – mocně vystupoval na obranu Platónových děl, jimž dával přednost, přestože je znal jen zčásti, před Aristotelovými. Toto hodnocení vycházelo z četby Cicerona a Ciceronův názor tak na druhé straně Petrarkovi poskytl základ pro kritiku soudobých scholastických latinských převodů Aristotela. Petrarca soudil, že Aristotelova mluva je ve své původní podobě mnohem sladší a harmoničtější a nikoliv tak klopotná a kostrbatá. Ciceronovo hodnocení se však vztahovalo především k Stagiritovým platónským dialogům, jež se na konci antiky ztratily, a nikoliv k dostupným dílům vědecké a filozofické povahy. Přesto Petrarkova invektiva a její argumenty, obsažené ve spise *De sui ipsius et multorum aliorum ignorantia*, měly mít podněcující impuls pro první generaci italských překladatelů z řečtiny na konci 14. a v prvních dekádách století následujícího.

Obnova studií římských klasiků měla dle Petrarkova záměru vést k morální obnově starých římských ctností v celé šíři soudobé italské společnosti vzhlížející se v nádhře a velikosti starého Říma. Petrarca tak vyjadřuje myšlenku, jež se stane vůdčí pro celou renesanci obecně: pozůstatky antické kultury – jak římské, tak řecké – představují pro současníky bohaté rezervoáry dokladů skvělosti: v literatuře, v oblasti praktické filozofie, v intelektuálním životě, v umění. Současná dekadentní doba, má-li se povznést nad barbarství středního věku (*medium aevum*), jež zaplavilo po pádu Říma celou západní Evropu, by se měla obrátit za účelem ozdravení k této skvělé minulosti a z jejích pramenů pro své blaho čerpat.

Petrarca je vnímán jako „otec humanismu“, jakkoli se to může zdát nesprávné s přihlédnutím k předchozím dvěma generacím.²² Co je však nesporné: svým důrazem na introspektivní poznávání vnitřního světa lidské osobnosti umělce, hledáním nových výrazových formálních a obsahových možností, znovuobjevováním antické řecké moudrosti v ciceronských intencích představoval mocný inspirativní impuls jak pro své současníky, tak pro následující generace italských humanistů a představuje tak *prvního vel-*

²¹ Tamtéž, s. 126, 250.

²² Srov. HANKINS, James: *Humanism, scholasticism, Renaissance philosophy*. In: Týž (ed.): *The Cambridge Companion to Renaissance Philosophy*. Cambridge 2007, s. 39.

kého humanistu. Sám si byl vědom, že stojí na přelomu věků; mezi starým a novým světem a hledí vpřed i vzad.²³ Navázal na humanistické předchůdce a dokázal výstižně postihnout skryté spodní proudy, zřetelně zachytit potřeby a přání doby po uchopení antického dědictví jiným, novým a svěžím způsobem, notně se lišícím od středověkého přístupu.²⁴ Dle soudu Paula Oskara Kristellera Petrarca „jako mnoho filosofických (a politických) proroků byl jedním z těch, kdo viděli budoucnost, protože ji pomáhali utvářet“.²⁵ Jeho představu návratu ke klasickým hodnotám, literárnímu a myšlenkovému systému, jichž byl „prakticky jediným žijícím garantem“,²⁶ je možné hodnotit jako *konzervativní* příklon k antickému (především latinskému) ideálu, který působil v jeho době *moderně*. Petrarkův spíše „romantický“ nežli „avantgardní“ postoj vyrůstal z jeho odporu k tomu, co bylo v jeho době „moderní“, a z nostalgické touhy po dávném a skvělém věku, jenž by měl dojít nového naplnění v dobově odlišné konstelaci. V Petrarkových intencích návrat ke starým antickým vzorům znamená svěží rozmach v krizové době. Petrarca je svým filologickým a literárním odkazem tvůrcem *klasické modernity* (oproti *modernitě středověké*), která našla mnoho příznivců a pokračovatelů.²⁷ Samotný prvek prosazování řečtiny, jakkoli se může zdát na první pohled vedlejší v kontextu Petrarkova života, v sobě nese symbolický akcent příznačný pro celé jeho dílo: Petrarca ve své snaze o obnovu řeckých studií

²³ Ve spise *Rerum memorandarum libri* (I, 19, 4) (*Paměťhodné příběhy*) Petrarca píše: „velut in confinio duorum populorum constitutus ac simul ante retroque prospiciens“, viz ŠPIČKA, J.: *Francesco Petrarca a jeho latinské dílo*. In: PETRARCA, Francesco: *Mé tajemství: O tajném střetu mých myšlenek = Secretum meum: De secreto conflictu curarum mearum*. Praha 2004, s. 23.

²⁴ REYNOLDS, L. D. – WILSON, N. W.: *c. d.*, s. 114.

²⁵ KRISTELLER, P. O.: *Osm filosofů italské renesance* (dále jen *Osm filosofů*). Praha 2007, s. 30.

²⁶ ŠPIČKA, J.: *Petrarca*, s. 185. Oswald Spengler se v této souvislosti vyslovuje o Petrarkovi jako „v zásadě ve své době cizinci“. SPENGLER, Oswald: *Zánik Západu: obrysy morfologie světových dějin*. Praha 2011, s. 25.

²⁷ ŠPIČKA, J.: *Petrarca*, s. 203, pozn. 38. Mezi jeho přímé následovníky se počítá vedle Coluccia Salutatiho též Petrarkův přítel a komentátor jeho díla Luigi Marsigli (1330–1394) či Giovanni Malpaghini da Ravenna (1346–1417). U Luigiho Marsiglia se svého času učil filozofii Niccolò Niccoli (1364–1437). K žákům posledně jmenovaného patřil Leonardo Bruni (1370–1444), Poggio Bracciolini (1380–1459) či Carlo Marsuppini (1390–1453). Jiným duchovním pokračovatelem v petrarkovských šlépějích byl Giovanni Conversini da Ravenna (1343–1408; dle jiných pramenů: 1356–1417), jenž během svého padovského působení vyučoval mimo jiné Guarina Guariniho da Verona (1374–1460) a Vittorina da Feltre (Vittorino Ramboldini, 1378–1446). Srov. BOLGAR, Robert Ralph: *Classical Heritage and its Beneficiaries*. Cambridge 1977, s. 258; MORTENSEN, Lars Boje: *Leonardo Bruni's Dialogus: A Ciceronian Debate on the Literary Culture of Florence*. In: *Classica et Medievalia: Revue danoise de philologie et d'histoire*, Copenhagen 36, 1986, s. 298.

vyjadřuje obecnou touhu ducha doby a předjímá vývoj, jehož konsekvence možná nebyly zcela zřejmé ani jemu samému.²⁸ Mezi zásadami Petrarkova humanistického programu se ve vztahu k jeho pluralistickému (nedogmatickému) pojmání dějin filozofie objevuje podmínka vytvoření „nové knihovny“ spjaté s větší dostupností děl řeckých autorů, a to jak v originálním znění, tak v latinských převezech.²⁹ Každá filozofická škola, každý filozofický směr minulosti více či méně postihuje povahu pravdy, a proto je žádoucí, aby zde existovalo přirozené právo na prostor k sebemanifestaci. Jako vzor zde posloužil Petrarkovi jeho oblíbený Cicero, který nejenom svými překlady do latiny přiblížil Římanům poklady řeckého myšlení, ale i svým eklektickým přístupem k rozličným filozofickým tradicím dával ve svém díle zaznít různým ideovým postojům. Cicero se tak tímto komparativním postojem jednak stane pro mnohé humanisty příkladem k následování (*imitatio*) a na straně druhé jeho dílo bude pečlivě studováno jako pramen poučení o jiných filozofických směrech, nežli byl aristotelismus a platónismus (především se bude jednat o stoicismus, epikureismus a skepticismus). Neopominutelnou roli při konstituování programu odkrývání antické moudrosti sehrál též ciceronský akcent na oblast praktické filozofie. Dle Petrarkova přesvědčení má nesmírnou hodnotu studium řeckých filozofů jako příkladů moudrosti, jako vzorů morálního myšlení a jednání jedince. „Péče o duši“ byla v petrarkovské (a augustinovské) rovině spjata s problematikou spásy, nesmrtnosti lidské duše, lidského štěstí dosažitelného zde na zemi i na onom světě. To byly pohnutky, které přiměly Petrarku společně s Giovannim Boccacciem (1313–1375), aby se angažovali v záležitosti větší obeznámenosti s řeckým jazykem a s řeckým antickým krásným písemnictvím v italském intelektuálním prostoru.

Prvopočátky systematictější formy výuky řečtiny na Apeninském poloostrově spadají do poměrně krátkého časového úseku 1360–1363. Petrarca strávil zimu na přelomu roku 1358/1359 v Padově. Zde se seznamuje prostřednictvím nejmenovaného padovského učenice s rodilým řecky mluvícím („grico“) Kalábrijcem (pravděpodobně pocházejícím z Piana, nedaleko Reggio),³⁰ Leontiem Pilatem (italsky: Leonzio Pilato, řecky: Λεόντιος Πιλάτος)

²⁸ BOLGAR, R. R.: c. d., s. 260.

²⁹ „Neque grecos tantum, sed in latinum versos aliquot nunquam alias visos aspicient.“ In: GARIN, E.: *Powrót filozofów*, s. 24.

³⁰ VIZ PERTUSI, A.: c. d., s. 10; FYRIGOS, A.: c. d., s. 19, pozn. 1. Pilatos sám o sobě tvrdil, že pochází ze Soluně. Totéž se domníval v dobré víře i Boccaccio. Petrarca v dopise (obsaženém ve sbírce *Rerum senilium libri*) Boccacciovi píše: „Náš Leontios se popravdě narodil v Kalábrii, přestože trval na tom, že se narodil v Thesálii, protože byl toho názoru, že být řeckého nežli italského původu je více účtyhodné. Vždy předstíral, že je cizincem; Řekem mezi námi a Italem mezi Řeky.“ („Leo noster vere Calaber, sed ut ipse vult Thesalus, quasi nobilius sit

(kol. 1300–1366), o němž se dovídá, že je schopen přeložit Homéra do latiny. Již v této době (1358/1359) Pilatos překládá prvních pět knih *Íliady* do latiny.³¹ Po návratu z Padovy do Milána (březen 1359) se Petrarca setkává v lombardské metropoli s Boccacciem, s nímž jej pojí tentýž záměr: uskutečnění veřejných přednášek klasické řečtiny pro někdejšího Barlaamova žáka, Leontia Pilata, jenž by byl zároveň ochoten a schopen přeložit Homérovy eposy (či ještě jiná díla) do latiny. Na počátku podzimu roku 1360 byla zřízena katedra řeckého jazyka ve Florencii (*Studio*) jako prvá svého druhu v západní Evropě. Tento akt nebyl však podmíněn ryze humanistickými zájmy města na Arnů. Sekretář florentské komuny Giovanni Boccaccio, jenž byl ve věci osobně zainteresován, musel obhájit myšlenku nutnosti hlubší znalosti řečtiny před městskou radou, přičemž zdůraznil politické a obchodní cíle Florencie ve východním Středomoří.³² Úspěchu celé záležitosti mohla napomoci i široká intelektuální základna vybudovaná během předchozích generací. Městští notáři a sekretáři, kronikáři, písaři – ti všichni se podíleli na vysoké vzdělanostní úrovni, přičemž tak byly nevědomky vytvořeny podmínky pro ambicióznější literární podniky, jakým byl právě tento Boccacciův.³³ Florentská komuna, pod jejíž patronací se veřejné přednášky řeckého jazyka uskutečnily, se zavázala platit Pilatovi za jeho výuku 100 florinů ročně. Boccaccio kalábrijského učenice u sebe na dva roky (od června 1360 do podzimu 1362) ubytoval za účelem vlastního sebe zdokonalení se v řečtině a nutno podotknout, že ve svém snažení byl o něco málo úspěšnější nežli jeho přítel. Veřejné přednášky však nepřekročily hranici elementární výuky cizímu ja-

grecum esse quam italum, idem tamen ut apud nos grecus sit, apud illos puto italus, quo scilicet utrobique peregrina nobilitetur origine“.) (*Sen.* III, 6) In: GARIN, E.: *History of Italian Philosophy*, s. 147; PERTUSI, A.: *c. d.*, s. 41. Existuje domněnka, že „neznámý padovský učenec“, jenž seznámil Petrarku s Leontiem Pilatem (přičemž se zaručil za schopnosti tohoto), mohl pocházet z Kypru, Kréty či přímo z Kalábrie. Srov. tamtéž, s. 10, 14, 34. Pilatos býval kdysi Barlaamovým žákem (*auditor*) a často jej později (ve čtyřicátých letech) navštěvoval v jihoitalské Gerace. Po roce 1348 Pilatos odchází na Krétu, kde patrně zůstane až do svého odchodu do Itálie nedlouho před rokem 1358. Bohužel nemáme dostatek informací o Pilatově životě před rokem 1358.

³¹ PERTUSI, A.: *c. d.*, s. 9. Srov. ZENATTI, Oddone: *Dante e Firenze*. Firenze 1902, s. 282–325.

³² DOSTÁLOVÁ, R.: *c. d.*, s. 315. Není bez zajímavosti, že Petrarca a Boccaccio byli přáteli Nicola Acciaiuoliho (1310–1365), příslušníka významné florentské rodiny, jenž byl roku 1358 jmenován pánem a kastelánem Korintu. V roce 1462 Boccaccio přichází na jeho pozvání do Neapole. Ambice rodiny Acciaiuoli (Acciajuoli) mohly představovat jeden z politických impulsů podporujících ideu výuky řeckého jazyka v městě na Arnů.

³³ K tomuto Jiří Špička ve svém díle *Petrarca* výstižně poznamenává: „Intenzivní literární činnost Florencie a zachovalost jejích pramenných fondů má také za následek, že politické a kulturní události 14.–15. století historikové ještě dnes vidí především florentskýmýma očima“. Viz ŠPIČKA, J.: *Petrarca*, s. 131.

zyku. Na základě poznámek Giovanniho Boccaccia a florentského humanisty Domenika Silvestriho (kol. 1335–1411) si lze učinit částečnou představu o povaze výuky.³⁴

Na podnět obou významných literátů Pilatos přeložil Homérové eposy do latiny na základě výše zmíněného rukopisu Ambr. I 98 inf. v komparaci s jiným rukopisem zahrnujícím Homéra, který získali od neznámého padovského právníka.³⁵ Není však zcela jisté, zda tento „padovský kodex“ zahrnoval *Íliadu* a *Odyseiu* či pouze *Íliadu*. Leontios byl vybaven – kromě rukopisů obsahujících Eurípida či Lykofronta s komentářem od Ióanna Tzetze (kol. 1110–1186) – kodexem, jenž zahrnoval spis „*accessus ad Homerum*“, a pravděpodobně měl u sebe též rukopis obsahující řecko-latinskou verzi *Íliady* a *Odyseie*, kterou však Petrarkovi v roce 1359 neukázal.³⁶ Výše zmíněná prvá Pilatova latinská verze (*prima translatio*) úvodních částí *Íliady* (knihy I–V), která vznikla na bezprostřední Petrarkovu žádost, se částečně objevuje v podobě marginálií v rukopise Paris. lat. 7880/1, jenž byl později opatřen Petrarkovými poznámkami. Přestože Petrarca ani Boccaccio nebyli zcela spokojeni s Pilatovým převodem prvních pěti knih *Íliady*, pověřili řecko-italského učenice překladem celého eposu.³⁷ Nakonec byl Pilatos schopen přeložit oba Homérové eposy a své latinské verze opatřil vlastním komentářem.³⁸ Dle Pilatova v mnohém nepřesného a křečovitě doslovného (*ad verbum*) překladu Homéra pak Boccaccio zapsal *Íliadu* a *Odyseiu* v próze.³⁹ Pro nedostatky Pilatova překladu budeme mít větší porozumění, přihlédneme-li k faktu absence adekvátních bilingvních slovníků a k časté kontraproduktivní spolupráci mezi italskými učenici a Leontiem Pilatem, jehož si nedokázali pro jeho vrtkavou povahu a hrubé způsoby chování oblíbit.⁴⁰ Svou

³⁴ Silvestriho poznámky jsou obsaženy v rukopise Torino, Bibl. Naz. I III 12, fol. 26; Boccacciovy v rukopise Firenze, Laur. 38, 17, fol. 84, viz CICCOLELLA, Federica: *Donati Graeci: Learning Greek in the Renaissance*. Leiden 2008, s. 97. Poznámky se týkaly řeckého epigramu AP (*Anthologia Palatina / Anthologia Graeca Planudea*) 16. 297. Po Pilatově přečtení originálního znění následoval překlad do latiny, jenž byl v poznámkách italských humanistů doplněn o fonetický přepis daného textu v latince.

³⁵ KRISTELLER, P. O.: *Osm filosofů*, s. 159; REYNOLDS, L. D. – WILSON, N. W.: *c. d.*, s. 130.

³⁶ PERTUSI, A.: *c. d.*, s. 21, 25.

³⁷ CICCOLELLA, F.: *c. d.*, s. 99.

³⁸ PERTUSI, A.: *c. d.*, s. 261–380.

³⁹ K Pilatovým latinským překladům viz tamtéž, s. 161–259.

⁴⁰ Ke vztahům mezi Petrarkou a Pilatem viz GEANAKOPOLOS, Deno John: *Greek Scholars in Venice: Studies in the Dissemination of Greek Learning from Byzantium to Western Europe* (dále jen *Greek Scholars in Venice*). Cambridge 1962, s. 21, pozn. 24. Petrarca jej například nazývá „velkým zvířetem“ (*magna bellua*) (Sen. III, 6; březen 1364). In: SANDYS, John Edwin: *A History of Classical Scholarship: From Revival of Learning to the End of the Eighteenth Century (in Italy,*

roli sehrála místy Pilatova nedostatečná znalost klasické řečtiny. Nicméně význam Pilatových latinských verzí je nesporný: intelektuální svět západní Evropy po mnoha staletích zapomnění opět získává jasnější představu o původním znění Homérových eposů. Do této doby byla v latinském prostoru známa *Íliada* prostřednictvím výtahu 1 070 hexametřů z původního eposu. Toto dílo, jež vzniklo pravděpodobně před koncem 1. století n. l., bylo označováno jako tzv. *Ilias Latina* či *Homerus Latinus*.⁴¹ Na konci roku 1367 (či na začátku 1368) začal Donato Degli Albanzani (kol. 1328–1411) přepisovat úhledným stylem Pilatův překlad Homéra (Paris. lat. 7880/1–2), jenž obdržel Petrarca od Boccaccia na konci roku 1366.⁴² Jinými kopisty, kteří vytvořili opisy založené na tomto rukopisu, byli Pietro da Montagnana (kopie Paris. lat. 7882: *Odyseia*) či Giovanni Malpaghini da Ravenna (1346–1417), jehož opis byl dokončen koncem července 1368.⁴³ Další kopie latinské verze byla vyhotovena v únoru 1369.⁴⁴ Vznik kopií latinského znění Homérova textu v poměrně krátkém časovém úseku svědčí o netrpělivosti, s jakou byl Pilatův překlad očekáván v italském prostředí.

Vedle Homéra byl Pilatos „zaúkolován“ Boccacciem ve věci překladu prvních 466 veršů Eurípidovy tragédie *Hekabé*⁴⁵ a na žádost Coluccia (Nicola di Pietro) Salutatiho (1331–1406) pasážemi z Plútarchových *Životopisů*. Eurípidova *Hekabé* (podobně jako Homérové eposy) patřila mezi základní texty byzantského vzdělávacího kurikula. Lze předpokládat, že Pilatovy latinské verze těchto děl mu posloužily jako názorné příklady při výuce řeckého jazyka. Jiným překladatelským zadáním pro Leontia Pilata byl převod řeckých pasáží *Digest* (*Digesta seu Pandectae*; řecky πανδέκτης, pandektes = vše zahrnující), výtahu z římského civilního práva Justiniána I. (vytvořeného v letech 530–533), jenž byl obsažen v rukopise nyní známém jako tzv. *Littera Florentina* (během středověku až do roku 1406 označovaném jako *Littera Pisana*). S touž úlohou se s těžkostmi zabíral o dvě stě let dříve Burgundio

France, and the Netherlands). Díl 2. Cambridge 2010, s. 15, pozn. 3. Boccaccio popisuje v *De genealogia deorum gentilium*, I, xv, c. 6 Pilata těmito slovy: „Aspectu horridus homo est, turpi facie, barba prolixa, et capillitio nigro, et meditatione occupatus assidua, moribus incultus nec satis urbanus, verum ... litterarum Graecarum doctissimu“. In: *Francisci Petrarchae Epistolae Selectae*. Oxford 1923, s. 247–248.

⁴¹ CICCOLELLA, F.: c. d., s. 99, pozn. 74.

⁴² DE LA MARE, A. C.: c. d., s. 4.

⁴³ Tamtéž, s. 15; PERTUSI, A.: c. d., s. 25, 38.

⁴⁴ Tamtéž, s. 137–159. Kopie založené na Paris. lat. 7880/1 (*Odyseia*): Napoli, Bibl. Naz. „Vittorio Em. III.“ lat. V. E. 29; Firenze, Bibl. Naz. Centr. Conv. Soppressi lat. A 3.2646.

⁴⁵ Firenze, Laur. 31, 10. Pilátův opis díla: Laur. San Marco 226 viz WILSON, N. W.: *From Byzantium to Italy*, s. 4; FYRIGOS, A.: c. d., s. 24.

z Pisy (asi 1110–1193). Ani Pilatos v této záležitosti neučinil výraznější posun a adekvátní překlad musel čekat až do doby Angela Poliziana (1454–1494).⁴⁶ Během svého relativně krátkého florentského pobytu (1360–1363) stihl Pilatos ještě přeložit pseudo-aristotelský korpus *De mirabilibus auscultationibus* (*O zázracích z doslechu*).⁴⁷ Jedna z verzí Pilatova převodu se nacházela mezi Boccacciiovými rukopisy uloženými v knihovně florentského augustiniánského kláštera Santo Spirito, jenž se stal důležitým místem setkání Boccaccia a jeho přátel.⁴⁸ Dříve existoval názor, že Leontios Pilatos přeložil do latiny některé z Platónových dialogů.⁴⁹ Tuto domněnku však moderní bádání nepotvrdilo. Nicméně i tento záměr jistě v plánu Boccacciově a Petrarkově byl a lze se domnívat, že by se s největší pravděpodobností naplnil, kdyby nedošlo k náhlému Pilatovu skonu.

Řecko-italský učenec měl bezesporu jisté znalosti dějepisu, starých mýtů a filozofie. Co se týče Pilatovy znalosti latinského písemnictví, lze usuzovat, že byl poměrně dobře obeznámen s Vergiliem, Liviem a Pliniem st.⁵⁰ Pilatova erudovanost a vysvětlující komentáře k Homérovým eposům daly do jisté míry Boccacciiovi stimulující podněty při sestavování rozsáhlého mýtografického díla *De genealogia deorum gentilium* (*O genealogii pohanských bohů*; náčrty první verze vznikly již před rokem 1350, spis byl ukončen mezi 1363–1366, dodatky: 1371–1374).⁵¹ Samotný Boccacciův požadavek překladu úvodních pasáží Eurípidovy *Hekabé* byl motivován získáním nových informací pro jeho *Genealogii*. Tyto skutečnosti spolu s veškerými florentskými aktivitami svědčí o Pilatově intelektuální zdatnosti oproti dřívějším hodnocením jeho nezpůsobilé osoby coby neodborného a polovzdělaného učenče.⁵² Pilatos byl bezesporu významnou osobou středomořského řecko-

⁴⁶ K Polizianovu překladu řeckých pasáží *Digest* viz WILSON, N. W.: *From Byzantium to Italy*, s. 108–111.

⁴⁷ Tamtéž, s. 5.

⁴⁸ Ve své poslední vůli z roku 1374 Boccaccio věnuje veškerou svoji rukopisnou sbírku klášteru Santo Spirito. Konkrétně se zmiňuje o osobě Martina da Signa, jemuž jsou rukopisy svěřeny do doživotního užívání a péče. Bohužel nebyl – navzdory Boccacciiovu přání – vytvořen po smrti Martina da Signa († 1387) inventář souboru. Máme však k dispozici inventář knihovny kláštera Santo Spirito z roku 1451, u jehož záznamů lze identifikovat někdejší Boccacciiovo vlastnictví. Viz DE LA MARE, A. C.: c. d., s. 19.

⁴⁹ NOVOTNÝ, F.: c. d., s. 16.

⁵⁰ PERTUSI, A.: c. d., s. 475.

⁵¹ WILSON, N. W.: *From Byzantium to Italy*, s. 6.

⁵² Srov. GEANAKOPOLOS, D. J.: *Constantinople and the West: Essays on the Late Byzantine (Palaean) and Italian Renaissance and the Byzantine and Roman Churches*. Madison 1989, s. 40. Pierre de Nolhac se poněkud příkré o Pilatovi vyslovil ve smyslu, že se jedná o „sorte d'aventurier à demi lettré“, viz PERTUSI, A.: c. d., s. 9, 34–35.

italského intelektuálního světa a nikoliv náhodou byl vybrán ke svému úkolu Petrarkou a Boccacciem.

Doložen je též nesporný inspirativní přínos Barlaama ze Seminary, jehož hlubokých znalostí Boccaccio využil nepřímo prostřednictvím Barlaamova žáka, Paola da Perugia (Paolo Perugino; kol. 1380?–1348), učeného knihovníka na dvoře Roberta z Anjou (1309–1343) v Neapoli, jenž mimo jiné sepsal sbírku mýtů pod názvem *Collectiones*.⁵³ Boccaccio o Barlaamovi v této souvislosti referuje ve svém spise *De genealogia deorum gentilium*. Toto dílo není pouhým defilé postav pohanských mýtů, nýbrž je též obranou studia antické literatury a myšlení, které mohou být navzdory svému pohanskému duchu křesťanskému čtenáři v lecčems k užtku.⁵⁴ V podobném apologetickém tónu byly napsány i následující dvě Boccacciovy kolektivní biografie, ve značné míře vycházející z antických pramenů: *De casibus virorum illustrium* (*O osudech slavných mužů*; 1. verze: kol. 1356–1360, 2. verze: 1373) a *De mulieribus claris* (*O slavných ženách*; 1. verze: 1361, 2. verze: 1362).⁵⁵ Boží a poloboží, výjimeční hrdinové a hrdinky ztělesňují petrarkovské ideály nesmrtelné slávy, skvělosti a poetické inspirace. Studium čistě antických pramenů (bez středověkých dezinterpretací) a jejich vzájemná kolace jsou základními Boccacciovy metodologickými přístupy při práci s mýtografickým materiálem. Boccacciovy encyklopedické spisy mytologického obsahu se dočkaly velké popularity a značně přispěly k propagaci antické literatury.⁵⁶ Tématu vztahu poezie a mýtů se o něco později věnoval humanisticky laděný moralista a právník Coluccio Salutati, o němž jsme se již výše zmínili v souvislosti s Pilatovým překladem pasáží z Plútarchových *Životopisů*. V 15. století symbiózu mýtografie, filozofie a poetického vnímání skutečnosti reprezentují Cristoforo Landino (1424–1504), či Marsilio Ficino (1433–1499), představitelé florentského filozofického novoplatonismu. Mýtopoetická tvorba si získala v renesanční atmosféře nemalý ohlas a napomohla k eliminaci příliš rigidních hranic oddělujících navzájem filozofii a poezii, umění a filozofickou reflexi.⁵⁷ Svým kritickým, vpravdě vědeckým postojem k antickému dávnověku

⁵³ Boccaccio se vyjadřuje ve spise *De genealogia deorum gentilium* o Paolu da Perugia jako o „diu magister et custos bibliothecae Roberti ... curiosissimus in perquirendis peregrinis undecunque libris, hystoriis et poeticis operibus“.

⁵⁴ GEANAKOPOLOS, D. J.: *Interaction of the "Sibling" Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance (330–1600)*. New Haven – London 1976, s. 66. Ke vztahu Boccaccia k Barlaamovi ze Seminary viz též: *Greek Scholars in Venice*, s. 21, pozn. 27.

⁵⁵ KING, Margaret: *The Renaissance in Europe*. London 2004, s. 54.

⁵⁶ REYNOLDS, L. D. – WILSON, N. W.: c. d., s. 118. V letech 1473 až 1572 dílo *De genealogia deorum gentilium* vyšlo celkem pětkrát tiskem, viz BOLGAR, R. R.: c. d., s. 257.

⁵⁷ GARIN, E.: *Filosof a mág*. In: Týž (ed.): *Renesanční člověk a jeho svět*. Praha 2003, s. 140–141.

představují tato Boccacciova díla hodnotový obrat a předjímají pozdější renesanční pojednání, jakým je například spis *De deis gentium* od Lilia Gregoria Giralaldiho (Gyraldiho) (1479–1552), vydaný roku 1548 v Basileji.⁵⁸

Pilatovo překladatelské umění má rozsáhlý a slavný rodokmen v jihoitalském a sicilském prostoru. Arcijáhen v sicilské Catanii, kalábrijský Řek Henricus Aristippos (výše zmíněný v souvislosti s překladem *Faidóna*) či Bartolomeo da Messina představují nejvýznamnější proponenty středověké překladatelské tradice této mediteránní oblasti. Pilatos svými verzemi – na rozdíl například od Aristippovy tvorby veskrze zaměřené na překlady děl filozofického a vědeckého obsahu – velmi přispěl k poznání důležitých elementů antické řecké krásné literatury v italském raně humanistickém prostředí. Eminentní zájem byl v prvé řadě o hlubší poznání Homérových eposů a Pilatova stopa je v následujících dobách silně patrná. Na konci 14. století (1398) se objeví ještě jeden překlad z velké míry založený na Pilatově latinské verzi: je jím prozaický převod *Odyseie* z pera právníka a toho času arcikněze padovské katedrály, Franceska Zabarely (1360–1417) (dochovaný v rukopise Marc. lat. XII 23).⁵⁹ Florentský humanista Coluccio Salutati se později snaží přemluvit básníka Antonia Loschiho (1365–1441), aby Pilatovy prozaické překlady Homéra převedl do latinských veršů.⁶⁰ V následujícím století (konkrétně v letech 1442–1444) Pilatova převodu *Íliady* pravděpodobně tajně použije Lorenzo Valla (1407–1457) při tvorbě vlastní prozaické verze eposu (knihy I–XVI).⁶¹

Samotné prvopočátky výuky řečtiny v Itálii však neměly dlouhého trvání. Tato skutečnost byla zčásti zapříčiněna nestálostí povahy prvního veřejného učitele řečtiny, Leontia Pilata. Po třech letech činnosti na florentské katedře řeckého jazyka se řecko-italský učenec, chtěje se navrátit do Konstantinopole, vzdává výnosného profesorského místa a doprovází Boccaccia na jeho cestě do Benátek, kde navštěvují Petrarku. Petrarca jej žádá o zakoupení rukopisů v Konstantinopoli, jež by obsahovaly díla klasických autorů. Nepochybně se jednalo o Sofokleovy a Eurípidovy tragédie; bohužel však nevíme, o jaké konkrétně. Po několika měsících vrtkavý Kalábrijec žádá Petrarku, aby byl zpět pozván do Itálie. Na to básník píše v dopise Boccacciovi: „Přestože Leontios mě naléhavě žádá a prosí, nechť jej povolám, to se nestane, ani

⁵⁸ PANOFSKY, Erwin: *Význam ve výtvarném umění*. Praha 1981, s. 46.

⁵⁹ FIACCADORI, Gianfranco – ELEUTERI, Paolo (a cura di): *I Greci in Occidente: la tradizione filosofica, scientifica e letteraria*. Venezia 1996, s. 43.

⁶⁰ OLSZANIEC, W.: c. d., s. 20; PERTUSI, A.: c. d., s. 138. Srov. CICCOLELLA, F.: c. d., s. 99, pozn. 74.

⁶¹ GIBBON, Edward: *The Decline and Fall of the Roman Empire*. Díl. 6, kap. LVIII–LXXI. London 1994, s. 432; PERTUSI, A.: c. d., s. 522.

prostřednictvím dopisu ani posla. Tam by měl zůstat, kam šel po opovržení naší pohostinností. Mohl být velkou pomocí v našich studiích, pokud by jeho způsoby nebyly tak velmi hrubé a jeho zvyky tak výstřední“.⁶² Přesto se Leontios vydává na cestu zpět. Při zpáteční plavbě roku 1366 Pilatos zahyne za bouře (zasažen bleskem), nedaleko benátského přístavu. Petrarca pospíchá k pobřeží v marné naději, že se zachránily některé cenné rukopisy z Pilatovy pozůstalosti.⁶³

Post řeckého jazyka ve Florencii byl uprázdněn a nebylo nikoho, kdo by nastoupil na Pilatovo místo. Prameny záhadně mlčí – krom lakonických zpráv Giovannioho Boccaccia a Domenika Silvestriho, kteří byli přímo účastni Pilatových přednášek – o jiných italských adeptech studia řeckého jazyka a literatury pod Pilatovým vedením. Mlha obestírající identitu dalších studentů, byli-li jací, spolu s nezpůsobilostí výše zmíněných humanistů předat znalost řeckého jazyka dále, jsou dokladem toho, že Pilatova pedagogická mise nebyla zcela úspěšná. Celkové Pilatovo florentské působení a stimulační vliv Petrarky a Boccaccia však přispěly k tomu, že zájem o řecký jazyk zůstal u následujících generací v paměti, přestože byl omezen jen na úzký okruh vzdělců, jakými byli Palla Strozzi (Palla di Onorio [di Nofri] Strozzi) (1372–1462), Niccolò Niccoli (1364–1437) a další učenci spjatí s florentským klášteřem Santo Spirito. Petrarkův přímý následovník v humanistických studiích, Coluccio Salutati, sehraje významnou úlohu při organizaci florentských přednášek řeckého jazyka pro byzantského státníka a učenice Manuěla Chrysolora (asi 1353–1415) v posledních letech 14. století.

Absence výuky řečtiny byla v italském prostředí přerušena pouze jedním významnějším případem efemérní povahy: byzantský učenec, biskup v kalábrijské Gerace (1348–1366)⁶⁴ a thébský arcibiskup (pod latinskou správou) Simon Atumanus (Atumano) (?–kol. 1382), v krátkém období mezi lety 1381–1382 vyučoval řeckému jazyku v Římě, kde mezi jeho žáky patřil Vlám Raoul (Radulfo) de Rivo (kol. 1350–1403), pozdější historik a děkan v Tongres. Atumanova trojjazyčná verze Bible – *Biblia Triglotta* (řecko-latinsko-hebrejská), kterou připravoval během svého pobytu v Benátkách kolem roku 1373, přestože zůstala torzem, představovala ve své době pozoruhodný počín.⁶⁵ V roce 1372 při papežském dvoře v Avignonu přeložil (dle Salutatiho názoru velmi špatně) Atumanus z řečtiny do latiny Plútarchův esej pod

⁶² Francesco Petrarca. In: GARIN, E.: *History of Italian Philosophy*, s. 147. [překlad M. M.]

⁶³ Petrarkův dopis Boccacciovi z 25. ledna 1366 s žalem vypovídající o této tragické události viz PERTUSI, A.: c. d., s. 35–36.

⁶⁴ Tento post Simon Atumanus obdržel po smrti Barlaama ze Seminary.

⁶⁵ GEANAKOPOLOS, D. J.: *Greek Scholars in Venice*, s. 24, pozn. 39, s. 27.

názvem *De remediis irae* (též pod názvem *De cohibenda ira* – O ovládnutí zlosti). Salutati Atumanovu verzi *De remediis irae* přepracoval a, jak výstižně k tomuto poznamenal Włodzimierz Olszaniec, „spojení Atumanovy řecké erudice a Salutatiho latinské dalo výsledek, jenž byl toho času nejlepším možným“.⁶⁶

Přímý osobní kontakt řecko-italských učenců s nejvýznamnějšími proponenty italského raného humanismu měl v těchto nikoliv nesmělých prvopočátcích obnovy řeckých studií neopomenutelný význam pro formování nového renesančního postoje k řecké antické minulosti. Přestože byla přerušena kontinuita řeckých studií v Itálii na pětatřicet let, Petrarkova a Boccacciova inspirující snaha o prohloubení znalosti řečtiny vytvořila vhodné základy pro přijetí Chrysolorovy kulturní mise v italském intelektuálním prostředí na konci 14. století.

Životní styl a umělecké formy antiky stojí v popředí zájmu probouzející se renesance. Od časů Petrarkových a Boccacciových je tak možné datovat zvýšený zájem mezi italskými učenici nejen o *vlastní* latinskou minulost, která byla více méně živá po celý středověk, nýbrž také o řeckou antickou kulturu, duchovní nevlastní matku římské. Především však proměna v pohledu na minulé skvělé věky byla fundamentální. „Petrarkovský obrat“ spočíval v *optimistickém* přístupu k antickému dědictví ve smyslu možné realizace dávného ideálu.⁶⁷ Naděje přiblížení současného světa antice (namísto nostalgického oplakávání nedostizného ztraceného ráje tak, jak tomu bylo v případě středověkých pre-renesancí v západoevropském kontextu či v renesanci palaiologovské v kontextu byzantském) odlišuje Velkou italskou renesanci od svých předchůdkyň. Dřívější výpůjčky a inspirace antickým odkazem více či méně podporovaly daný stav věcí. Italská renesance však přináší nárok vnitřní proměny světa.

⁶⁶ Włodzimierz Olszaniec. In: OLSZANIEC, W.: c. d., s. 21, pozn. 55. [překlad z polského jazyka M. M.]

⁶⁷ Srov. EISENSTEIN, Elizabeth L.: *The Printing Press as an Agent of Change: Communications and Cultural Transformation in Early-Modern Europe. (Volume I and II)*. Cambridge – New York 2005, s. 184.

RESUMÉ

*POČÁTKY ROZKVĚTU ŘECKÝCH STUDIÍ
V KONTEXTU ITALSKÉHO RANÉHO HUMANISMU: BARLAAM ZE SEMINARY,
FRANCESCO PETRARCA, LEONTIOS PILATOS, GIOVANNI BOCCACCIO*

Na počátku čtyřicátých let 14. století se kalábrijský mnich, teolog a filozof Barlaam ze Seminary (kol. 1290–1348) setkává s Franceskem Petrarkou (1304–1374) na avignonském dvoře papeže Benedikta XII. (1334–1342). Toto setkání ve svém důsledku bude znamenat prvotní zárodek oživení řeckých studií v prostředí raně renesanční Itálie. Předkládaný článek se snaží o vymezení ideových předpokladů Petrarkových motivů směřujících k oživení znalosti řeckého jazyka a literatury. Je třeba zdůraznit, ponecháme-li stranou Petrarkův vlastní skromný pokrok v učení se řečtině, básníkův inspirativní přínos pro jeho mladšího přítele Giovanniho Boccaccia (1313–1375), který byl schopen kolem roku 1360 uspořádat ve Florencii veřejné přednášky řeckého jazyka pro jiného Kalábrijce, Leontia Pilata (kol. 1300–1366), bývalého Barlaamova žáka. Vedle pedagogické činnosti byl Pilatos „zaúkolován“ překlady vybraných antických řeckých textů: Homérových eposů *Odysseia* a *Íliada*; prvních 466 veršů Euripidovy tragédie *Hekabé*; pasážemi z Plútarchových *Životopisů*; pseudo-aristotelským spisem *De mirabilibus auscultationibus* (*O zázracích z doslechu*). Pilatos se též pokusil o převod řeckých partií tzv. *Pandectae*, výtahu z římského civilního práva Justiniána I. (vytvořeného v letech 530–533), jenž byl obsažen v rukopise nyní známém jako tzv. *Littera Florentina* (během středověku až do roku 1406 označovaném jako *Littera Pisana*). Pilatovy rozličné aktivity během jeho působení ve Florencii, jež byly velkou měrou podporovány jak Petrarkou, tak ze strany Giovanniho Boccaccia, znamenaly, i přes relativní krátkost časového rozpětí (od 1359 do 1362), bod obratu v recepci antického řeckého odkazu v intelektuálním milieu italské rané renesance. Kromě Giovanniho Boccaccia a Domenika Silvestriho (kol. 1335–1411) identitu dalších adeptů řeckého jazyka a literatury pod Pilatovým vedením (byli-li jací) obestírá mlčení písemných pramenů. Přestože kontinuita řeckých studií byla z hlediska absence následovníků v italském prostoru přerušena na další tři desetiletí, Pilatovo pedagogické a překladatelské dílo intelektuálně a duchovně připravilo půdu pro příchod kulturní mise Manuéla Chrysolora (asi 1353–1415) v roce 1397. Sledované období (od 1358 do 1363) bylo s ohledem na obnovu řeckých studií v Itálii ve svém výsledku plodné. Došlo k výraznému zvýšení zájmu mezi italskými učiteli o původní řecké antické texty a Pilatovým doslovným překladům,

přestože byly neobratné, nechyběla stimulující síla a zásadním způsobem podnítily příští generace italských humanistů k vytváření adekvátnějších latinských verzí. Homérské básně byly přeloženy do latiny po mnohých staletí zapomnění v západoevropském intelektuálním prostoru. Kopie Pilatových převodů, za jejichž vznikem stojí Donato degli Albanzani (kol. 1328–1411), či Giovanni Malpaghini da Ravenna (1346–1417), se rozšířily velmi rychle. Vznik kopií latinského znění Homérova textu v poměrně krátkém časovém úseku a jejich následný relativně rychlý „rozptyl“ svědčí o netrpělivosti, s jakou byly překlady očekávány mezi italskými humanisty. Na konci 14. století (1398) se objeví ještě jeden překlad z velké míry založený na Pilatově latinské verzi: je jím prozaický převod *Odyseie* z pera padovského právníka Francesca Zabareilly (1360–1417). Florentský humanista Coluccio Salutati se později snaží přemluvit básníka Antonia Loschiho (1365–1441), aby Pilatovy prozaické překlady Homéra převedl do latinských veršů. V následujícím století (konkrétně v letech 1442–1444) Pilatova převodu *Íliady* pravděpodobně tajně použije Lorenzo Valla (1407–1457) při tvorbě vlastní prozaické verze eposu (knihy I–XVI).

SUMMARY

THE BEGINNINGS OF THE FLOWERING OF GREEK STUDIES IN THE CONTEXT OF EARLY ITALIAN HUMANISM:

*BARLAAM OF SEMINARA, FRANCESCO PETRARCH, LEONTIOS PILATOS,
GIOVANNI BOCCACCIO*

At the beginning of the 1340s Barlaam of Seminara (ca. 1290–1348), a Calabrian monk, theologian and philosopher met Francesco Petrarch (1304–1374) at the court of pope Benedict XII (1334–1342) in Avignon. This encounter meant the very first step in the revival of Greek studies within the Early Renaissance Italian milieu. This paper tries to delineate the ideological presuppositions of Petrarch's motives for reviving the knowledge of Greek language and literature. Leaving aside the Petrarch's own meagre progress in learning Greek it is necessary to point out his inspirational influence on his younger friend Giovanni Boccaccio (1313–1375) who was able to organise public lectures of Greek language in Florence around 1360 for another Calabrian, Leontios Pilatos (ca.1300–1366), former Barlaam's pupil. Apart from the pedagogical work Pilatos's tasks included translations of selected ancient Greek classical texts: Homer's poems *Odysey* and *Iliad*, entering

parts of Euripides' *Hecube* (*Hecabe*), fragments from Plutarch's *Lives*, Pseudo-Aristotelean corpus *De mirabilibus auscultationibus* (*On Marvelous Things Heard*). Pilatos also tried to translate the Greek parts of the so-called *Pandectae*, the digest of Roman law promulgated by Justinian in 530–533. Despite a short time span (from 1359 until 1362) Pilatos' multiple Florentine activities, largely supported by both Petrarch and Boccaccio, were a turning point in the reception of the legacy of Ancient Greece within the intellectual Italian milieu of the Early Renaissance. Except for Giovanni Boccaccio and Domenico Silvestri (ca. 1335–1411), identity of Pilatos' other students (if there have been any) is surrounded by silence. Although the continuity of Greek studies was interrupted for another three decades, Pilatos' pedagogical and translation work laid the intellectual and mental groundwork for the cultural mission of Manuel Chrysoloras in 1397. As to the revival of Greek studies in Italy the concerned period (from 1358 until 1363) was fruitful, though timely limited, and raised interest among Italian humanists in original texts of the period of Ancient Greece. Despite being clumsy and inadequate the word-for-word translations by Pilatos did not lack stimulating power and inspired the next generation of Italian humanists to produce more proper Latin versions. Homeric poems were translated into Latin after many centuries of oblivion in Western Europe. Copies of Pilatos' Latin translations (written by Donato Degli Albanzani or Giovanni Malpaghini da Ravenna) spread very quickly in a relatively short time span. This fact proves a high degree of impatience with which Early Italian humanists expected translation of Homeric work. We can easily trace Pilatos' influence in another earlier Latin version of *Odyssey* written by Francesco Zabarella (1360–1417), which was created before the end of the 14th century (in 1398). Almost at the same time (about 1392) Coluccio Salutati (1331–1406) tried to persuade the poet Antonio Loschi (1365–1441) to use Pilatos' prosaic version to transform the text into a more appropriate poetic version closer to Homeric poems. In the next century Lorenzo Valla (1407–1457) probably secretly used Pilatos' translation when composing his own prosaic version of *Iliad* (Books I–XVI) between 1442–1444.

PhDr. Marcel Martin
Nádražní 324
514 01 Jilemnice

CESTAMI REFORMY. NAD PŘÍPRAVOU VYDÁNÍ CESTOVNÍHO DENÍKU AMBROGIA TRAVERSARIHO

Jan Stejskal

Prameny osobní povahy – tedy deníky, korespondence, itineráře apod.¹ se staly v posledních desetiletích frekventovanými a oblíbenými zdroji informací v historiografii (včetně české). Jedná se především o prameny vztahující se k raně novověkému období a časům mladším. Pro dobu středověkou nacházíme takových pramenů řádově mnohem méně – jejich frekvence se snižuje navíc graduálně s tím, jak postupujeme hlouběji v dějinách a čím více na východ leží jejich provenience. To samozřejmě neznamená, že by takové prameny pro středověké období nebyly využitelné. O jejich sporadickém výskytu i o zájmu českých historiků (obvykle výlučně bohemocentrickém) svědčí například nedávné vydání zápisků z cest významného diplomata ve službách burgundského vévody Guilleberta de Lannoy (který navštívil i Čechy)² či o něco starší vydání cestovního deníku od norimberského měšťana ve službách českého krále Gabriela Tetzela.³ Vydáme-li se cestou na jih do Itálie, nalezneme takových dokumentů samozřejmě více a můžeme se – v případě pramenů osobní povahy, posunout hlouběji do první poloviny 15. století, v mnohých případech i do druhé poloviny století předcházejícího.⁴ Pramenem, který rozhodně spadá do této kategorie a který byl dosud téměř nevyužit, je text (popisující léta 1431–1434) ležící žánrově kdesi mezi cestovním deníkem a itinerářem, nazvaný svým autorem výstižně *Hodoeporicon* (ὁδοπορικόν).⁵ Autorem tohoto textu je představený camaldolské kongregace Ambrogio Traversari (1386–1439).

Samotný text, který se dočkal v moderní době jediného řádného vydání (v dosud jediném překladu),⁶ není žánrově v italském prostředí první polovi-

¹ Zdomácněl převzatý název *ego dokumenty*. Podobně jako se nově staré dobré práci s pamětníky říká (snad i zbytečně) *oral history*.

² DE LANNOY, Guillebert: *Cesty a poselstva*. Praha 2009.

³ TETZEL, Gabriel: *Cestovní deník Lva z Rožmitálu a na Blatné 1465–1467*. Olomouc 2003.

⁴ Jako příklad může sloužit rozsáhlá korespondence (včetně listů osobního charakteru) florentinského kancléře a humanisty Coluccia Salutatiho: *Epistolario di Coluccio Salutati*. Ed. NOVATI, Francesco. Roma 1891–1911.

⁵ TRAVERSARI, Ambrogio: *Hodoeporicon*. Ed. TAMBURINI, Vittorio. Firenze 1985.

⁶ Tamtéž.

ny 15. století zcela ojedinělým textem. Mnozí literáti, často Traversariho vrs-
tevníci a přátelé, cestovali Itálií a jinými evropskými zeměmi, rozesílali svým
přátelům četné listy, které obsahovaly jejich postřehy z cest, či pořizovali zá-
pisky nesrovnatelné svou obsažností, erudicí, kritičností, ale i elegancí stylu
s dosavadní produkcí. Vzpomeňme snad jen na nejvýznačnější a nejznámější
autory – A. S. Piccolominiho (pozdějšího papeže Pia II.) a jeho slavné *Com-
mentarii*,⁷ Poggia Braccioliniho a jeho význačné listy z cest – včetně v husit-
ských Čechách rezonujícího listu, který obsahoval popis odsouzení a smrti
Jeronýma Pražského,⁸ či na *Itinerarium* Cyriaca z Ancony.⁹ Text Traversariho
se však přece jen poněkud od výše zmíněných liší. Jedná se o itinerář po ital-
ských klášterech, městech a knihovnách a vztahuje se především k snahám
ozdravit vlastní camaldolskou kongregaci – je tedy jakýmsi itinerářem detail-
ně popisujícím postup reformy tak, jak ji viděl a prosazoval nejvyšší předsta-
vený kongregace. Je to text silný svým morálním a náboženským obsahem
a současně je to důkaz krize, v němž se ocitla nejen tato kongregace v první
polovině 15. století. Text je (nejen) v naší historiografii v podstatě neznámý
– podobně jako jeho autor. Zaslouží se tedy učinit o obou alespoň stručnou
zmínku.

Ambrogio Traversari pocházel z prostředí nobility. Narodil se v Porticu
poblíž Forlì – v provincii Romagna 16. září roku 1386.¹⁰ Z členů své rodi-
ny sám ve svých textech (tedy v korespondenci a *Hodoeporiconu*) zmiňoval
své sestry, ale zvláště pak o deset let mladšího bratra Girolama, který sehrál
v Ambrogiově životě významnou roli – jako spolubratr v camaldolském há-
bitu, jako trpělivý čtenář a kritik Traversariho překladů, jako častý adresát
dopisů. Velmi záhy, již roku 1400, vstoupil Ambrogio do camaldolského klá-
štera Santa Maria degli Angeli ve Florencii a po mnoho let jeho zdi neopus-
til.¹¹ Do stejného kláštera byl v roce 1403 následován svým mladším bratrem,

⁷ PIUS II.: *Commentaries*. Eds.: MESERVE, Margaret – SIMONETTA, Marcello. Cambridge (MA) 2003.

⁸ Hus a Jeroným v Kostnici. Ed.: NEDVĚDOVÁ, Milada. Praha 1953, s. 193–202; viz též např. starý
tisk: Vědecká knihovna Olomouc, II 23186, Poggii Florentii *Orationes, Invectivae, Epistolae*,
s. 60–63: „Poggius suo Leonardo Aretino salutem dicit...”

⁹ *Cyriaci Anconitani Itinerarium*. Ed.: MEHUS, Lorenzo. Firenze 1742 (repr. Bologna 1969).

¹⁰ Stran roku narození Traversariho panovala mezi historiky nejistota – nejnovější práce se již
shodují na uvedeném datu. Pro shrnutí viz: STINGER, Charles: *Humanism and the Church
Fathers. Ambrogio Traversari (1386–1439) and Christian Antiquity in the Italian Renaissance*.
Albany 1977, s. 1–2.

¹¹ Tamtéž, s. 167–173.

který zde v roce 1433 zemřel.¹² Ve svém *Hodoeporiconu* věnoval smrti svého bratra nezvykle veliký prostor: „Ke komu se budu obracet ve své nejistotě? ...Kdo bude mít ve mně důvěru? ...Já ubohý! Už se nedočkám tvých listů, od nikoho se mi nedostane bratrské lásky...“¹³

Již před vstupem do kláštera nabyl Traversari jistého vzdělání v Galeatě v camaldolském klášteře svatého Hilaria.¹⁴ Později v Santa Maria degli Angeli ve Florencii dosáhl skvělého vzdělání – soudě dle jeho výsledku – navzdory tomu, že neznáme Traversariho učitele. První, na koho v souvislosti se svým vzděláním Traversari později upozornil, byl Matteo Cardinali, představený kláštera.¹⁵ Zde se poprvé začínal zabývat řečtinou, to když objevoval spisy řeckých církevních otců, či dokonce antických autorů. Právě „řecká literatura“ a její nezprostředkované představení latinskému publiku proslavily Ambrogia Traversariho nejvíce. Řečtina se stala Traversarimu druhou mateřštinou a rozhodl se zasvětit svůj život tolerantnímu poznávání a „stavění dávno zhroutených mostů“ mezi řeckou a latinskou civilizací. Jiné své učitele Traversari neuvedl, byť *Annales Camaldulenses* zmiňují jistého řeckého mnicha Démétria (Démétrios Scaranos), syna Theodora z Konstantinopole, který pobýval v Santa Maria degli Angeli právě v Traversariho době.¹⁶ Mezi své učitele jej však Ambrogio nezařadil. Deno John Geanakoplos ve své práci, zabývající se mimo jiné i byzantskou emigrací v Itálii, ovšem nepochyboval, že Démétrius Traversarimu pomáhal s přepisem starších řeckých prací, které se začaly objevovat stále častěji (nejen) ve florentinských knihovnách.¹⁷ Čas trávil Traversari samostudiem, jehož součástí bylo dokonalé ovládnutí řečtiny – takto jazykově vybaven pak překládal díla východních církevních

¹² TRAVERSARI, A.: c. d., s. 175–179: „Obiit nonis octobris tertia ferme noctis hora, aetatis anno trigesimo sexto...“

¹³ Tamtéž, s. 177–179.

¹⁴ Tamtéž, s. 185.

¹⁵ *Ambrosii Traversarii Generalis Camaldulensium aliorumque ad ipsum, et ad alios de eodem Ambrosio latinae epistolae a Domino Petro Canneto Abbate Camaldulensi in libros XXV tributae variorum opera distinctae, et observationibus illustratae. Adcedit eiusdem Ambrosii vita in qua historia litteraria Florentina ab anno MCXCII usque ad annum MCCCCXL ex monumentis potissimum nondum editis deducta est* Laurentio Mehus, sv. II, *Ambrosii Traversarii generalis Camaldulensium Epistolae et Orationes*. Ed.: MEHUS, L. Firenze 1759 (repr. Bologna 1968), XXIII/6, s. 961.

¹⁶ MITTARELI, Giovanni – COSTADONI, Anselmo: *Annales Camaldulenses ordinis sancti Benedicti...*, sv. VI. Venezia 1755–1773, s. 270: „Demetrius Scaranus Theodoro patre Constantinopoli genitus...“

¹⁷ GEANAKOPOLOS, Deno John: *Constantinople and the West. Essays on the Late Byzantine (Palaeologan) and Italian Renaissances and the Byzantine and Roman Churches*. London 1989, s. 284.

otců a brzy se svým vzděláním proslavil.¹⁸ Zdá se však, že proslulého Manuela Chrysolorase, který ve Florencii působil a vyučoval (mimo jiné) řečtině, Traversari blíže neznal. Rozhodně jej (překvapivě) nikde ve svých četných písemnostech nezmiňuje, byť by logicky měl patřit do okruhu Manuela Chrysolorase. Řečtina Traversarimu brzy nestačila, pokoušel se i o hebrejštinu, jak lze usuzovat z darů některých starozákonních textů (v originále), které obdržel.¹⁹ Nicméně se zdá, že ji nikdy neovládl tak skvěle jako řečtinu. Odhlédneme-li od jazyků a jejich znalosti, za zamyšlení stojí i teoretická průprava v teologii a filozofii. Vedle svých přátel se Traversari zmiňoval o františkánu Antoniu Massanovi (později byl biskupem v Masse), kterého nazýval svým „mistrem“, či „nejdůstojnějším teologem a svým otcem“.²⁰

Brzy se vypracoval natolik, že byl žádán tu o překlady, tu o posouzení autorství děl, které leckdy, šlo-li o zcela neznámé texty, určoval podle stylu.²¹ Nejvíce si oblíbil styl Ciceronův. Sám jej používal spolu s první „vlnou“ humanistů, kteří podlehli nejen stylu, ale ve veliké úctě drželi obsah spisů. Snažili se nejen psát jako Cicero, ale i myslet a pokud možno i žít. Forma tak opět dostávala obsah.²² Traversariho osobnost a dílo na jedné straně spolu s jeho životem uvnitř camaldolské kongregace na straně druhé, jak jsme ji výše poznali, představovaly paradox. Traversari byl především humanistou – co do „formy i obsahu“ – a též i nejvýznamnějším překladatelem křesťanských spisů z řečtiny v 15. století (navíc překládal i „pohanské“ antické autory). Jak jen se mohly slučovat humanistická vize a metoda s tak přísným řeholním životem, jaký vyžadovala camaldolská kongregace? Šlo o neslučitelné aspekty? Patrně ne zcela. Ostatně pohled na renesanci jako na jakési novopohanské hnutí oživující antickou minulost dávno neplatí. Mnozí badatelé dokázali, jak významnou a klíčovou byla křesťanská *pietas* pro rozvíjející se povědomí o vlastní individualitě.²³

¹⁸ STINGER, Ch.: c. d., s. 167–173.

¹⁹ Tamtéž, s. 52.

²⁰ *Ambrosii Traversarii Generalis Camaldulensium*, VI/21, s. 301: „...theologus mihique pater dignissimus...“; viz též SOMIGLI, Costanzo – BARGELLINI, Tommaso: *Ambrogio Traversari. Monaco camaldolese*. Bologna 1986, s. 30.

²¹ *Ambrosii Traversarii Generalis Camaldulensium*, VIII/44, s. 410–411: „Codicem...in quo XII Homiliae sunt super Isaiam absque ulla inscriptione auctoris. Origenis esse ex stylo censeo...“

²² Otázku definice humanismu včetně časového zařazení a kritiky pohledu Paula Oskara Kristellera nejnověji a bravurně popsal: WITT, Ronald G.: *In the Footsteps of the Ancients. The Origins of Italian Humanism 1250–1420*. Leiden – New York 2000, s. 1–30.

²³ BECKER, Marvin: *An Essay on the Quest for Identity in the Early Italian Renaissance*. In: ROWE, John Gordon – STOCKDALE, William H.: *Florilegium Historiale. Essays Presented to Wallace K. Ferguson*. Toronto 1971, s. 294–312.

Někteří humanisté „první vlny“, působící uvnitř řeholních institucí, v čele s Traversarim znovu obrátili pozornost k samotným počátkům monasticismu, k svatým pouštním otcům a patristice. Tito humanističtí reformátoři toužili, jako většina reformátorů církve, po „autentickém“ křesťanství a po-
ciťovali značný odpor ke scholastické teologii. Obrat k zakladatelům křesťanského monasticismu tedy u Traversariho znamenal též obrat k řečtině a k řeckým církevním otcům. Je však nutné si uvědomit, že obrat *ad fontes* nemohl pominout vedle křesťanských autorů, jak jsme poznali výše, ani klasické autory pohanské (především Cicerona), z nichž mnohé si humanisté, včetně Traversariho, oblíbili.

Dne 26. října 1431 se Ambrogio Traversari stal generálním představitelem své kongregace. Pro jeho přátele, stojící vně camaldolské kongregace, to zřejmě nebylo velké překvapení, patřil k okruhu nejprominentnějších osobností tehdejší společnosti a kontakty udržoval téměř se všemi, kteří v ní něco znamenali. Traversariho zvolení naopak bylo pravděpodobně velkým překvapením pro členy camaldolské kongregace, protože Traversariho účast na jednání generální kapituly kongregace byla jeho vůbec prvním oficiálním vystoupením na vrcholném shromáždění řádu.²⁴ Nebyl nikdy „zavřeným eremitou“ a nepatřil tím k „jádru“ a „výkvětu“ kongregace, nikdy nezastával žádný důležitý úřad (s výjimkou podpřevorství v Santa Maria degli Angeli), a neměl tudíž valné zkušenosti s jeho chodem. Proto jej však nejspíše Evžen IV. nevybral. Evžen IV. Traversariho prostě potřeboval – měl vysoké cíle, a aby jich dosáhl, vyžadoval tu nejlepší pomoc.

Traversari byl blízký přítel Cosima de' Medici. Toto cenné přátelství nebylo narušeno ani v průběhu protimedicejského převratu (1433–1434) ve Florencii a Medicejští na Traversariho podporu, vyžadující nepochybně i notnou dávku odvahy, kterou projevoval i v nelehkých dobách, nikdy nezapomněli. Většina nákupů rukopisů určených pro Traversariho knihovnu v Santa Maria degli Angeli se tak dělá s pomocí a prostřednictvím medicejské bankovní sítě²⁵ a Traversari, ještě jako podpřevor florentinského kláštera degli Angeli, využíval vlivu Medicejských u papežské kurie při řešení nelehkých finančních záležitostí kláštera.²⁶ O tom svědčí nesčetné zmínky v *Hodoeporiconu*, kdy téměř každá návštěva kláštera kongregace znamená vedle řešení problémů

²⁴ Pomineme-li list, který představeným kongregace adresoval: MITTARELI, Giovanni – COSTADONI, Anselmo: *Annales Camaldulenses ordinis sancti Benedicti...*, sv. IV, s. 332: „Quinta decima octobris nomine conventus Angelorum Ambrosius parenticam epistolam scribit...“

²⁵ STINGER, Ch.: c. d., s. 33.

²⁶ HOLMES, George: *The Florentine Enlightenment 1400–1450*. New York 1995, s. 78.

duchovního a disciplinárního řádu i překonávání potíží finančních.²⁷ Papež Evžen IV., dlící ostatně ve Florencii, využíval úzkého spojení s rodinou Medicejských z důvodů politických – a zvláště finančních. Úvěry od rodiny Medici například zajistily financování nejen pohřbu Martina V., ale i intronizaci Evžena IV.²⁸ Vybrat si za blízkého spolupracovníka jednoho z nejbližších přátel rodiny Medici bylo jistě navýsost přátelským gestem.

Po jmenování generálním představeným kongregace se Traversari vydal na cesty, což musela být obrovská změna pro muže, který naprostou většinu svého života strávil ve Florencii, za zdmi svého kláštera. Nicméně Traversari se dal neprodleně do práce tak, jako by na politická jednání, vykonávání úřadu a nepřetržité cestování byl zvyklý od nepaměti. Jeho kroky můžeme nadále sledovat téměř den po dni, o čemž *Hodoeporicon* svědčí. Navíc neustal ve svém zvyku vést rozsáhlou a frekventovanou korespondenci.

Již v lednu 1432 cestoval do Říma, kde obdržel od papeže Evžena IV. potvrzení privilegií své kongregace i vlastního jmenování.²⁹ Nejlépe dokumentaci týkající se Traversariho cest mohou ilustrovat dopisy, které měly spojitost již s touto první cestou. Zachovaly se dopisy popisující jeho přípravu na cestu z prosince 1431,³⁰ dopis ze dne jeho odjezdu do Říma,³¹ a dokonce ze dne příjezdu do Věčného města.³² Svůj vlastní pobyt, který byl jeho vůbec prvním pobytem v Římě v životě, zachytil v *Hodoeporiconu*.³³ Popsal nejen Řím a jeho antické památky, které jej zaujaly, ale i vstřícné chování členů kurie k jeho osobě, nesčetná pozvání, jichž se mu od přítomných kardinálů dostalo. Ovšem vrchol Traversariho blaha nastal v římských knihovnách. „Jako bych byl nalezl Kroisův poklad“,³⁴ zapsal si.

Jen vzácně se můžeme v první polovině 15. století setkat s tak přesným vlastním itinerářem. Velmi důkladný byl Traversari i při všech svých dalších cestách. Hned při té římské mu byla dána volná ruka k provedení reformy v jeho vlastní kongregaci i v kongregacích příbuzných – například ve vallobrosiánské. Soudit tak lze z Traversariho četných dopisů papeži v té věci.³⁵

²⁷ Viz např.: TRAVERSARI, A.: c. d., s. 158.

²⁸ HOLMES, G.: c. d., s. 77–78.

²⁹ SOMIGLI, C. – BARGELLINI, T.: c. d., s. 37.

³⁰ *Ambrosii Traversarii Generalis Camaldulensium*, XVI/1, s. 721.

³¹ Tamtéž, XXI/10, s. 921.

³² Tamtéž, XI/12, s. 490.

³³ TRAVERSARI, A.: c. d., s. 55–63.

³⁴ Tamtéž, s. 57.

³⁵ *Ambrosii Traversarii Generalis Camaldulensium*, I/4, s. 14–15; I/19, s. 38–42; I/20, s. 42–44; I/29, s. 56–57.

Vallombrosiánská kongregace měla své počátky ve stejné době jako její příbuzná – camaldolská (tedy na počátku 11. století). Obě kongregace (camaldolská i vallombrosiánská) se v první třetině 15. století nacházely v úpadku. Traversari byl pověřen navrhnout reformu nejen camaldoliánů, ale i vallombrosiánů.³⁶ Nicméně Evžen IV. měl s Traversarim jiné, vyšší záměry.

Ambrogio Traversari byl vyslán papežem jako vyjednaváč na basilejský koncil. Humanista, trávící svůj dosavadní život překládáním řeckých textů a opisováním listin, se tak vydal na diplomatickou dráhu. O všech svých jednáních podal ve svých dopisech (adresovaných především papeži) podrobné informace.³⁷ Následně se vydal na cestu ke dvoru císaře Zikmunda. Jistě tak učinil na příkaz papeže, v jehož zájmu jednal, byť jsem nenalezl v Traversariho korespondenci takovou explicitní zmínku.³⁸ Císařem byl přijat až v Alba Regia – tedy Székesfehérváru, Stoličném Bělehradu. Původně doufal, že jej zastihne již ve Vídni, či v jejím blízkém okolí, ale císař se (ve srovnání s chabým jezdce Traversarim) pohyboval velice rychle a zastavil se až v Uhrách, nejspíš na královském hradu v oblasti dnešního města Tatabánya (Villa Atata), kde se věnoval lovu a rybaření.³⁹ Okamžitého úspěchu se mu dosáhnout nepodařilo. Zmínil se však ve svém listu papeži Evženu IV. o slyšení u císaře v Székesfehérváru, kterého se mu dostalo, i o „českých záležitostech“, jimiž se císař zabíral.⁴⁰ Největší Traversariho starostí však byla reforma vlastní camaldolské kongregace, k níž se vracel, kdykoliv to bylo možné, a již věnoval své cesty zachycené v *Hodoeporiconu*. Toto dílo je vlastně detailním popisem, jak prováděl představený reformní kroky ve svých vlastních kláštrech.

Camaldolská kongregace vyrostla v průběhu 11. století na základech Benediktovy řehole s tím, že ji počala kombinovat s prvky východního eremitismu. Pro pochopení Traversariho reforem camaldoliánů v 15. století je nutno obrátit pozornost k benediktinské řeholi, nejtradičtější formaci monasticismu „západního typu“. Povšimněme si však zvláště struktury toho-

³⁶ Podrobné informace k „sesterské“ kongregaci viz: SPINELLI Giovanni – ROSSI, Giustino: *Alle origini di Vallombrosa. Giovanni Gualberto nella società dell' XI secolo*. Bergamo 1998.

³⁷ *Ambrosii Traversarii Generalis Camaldulensium*, I/14, s. 31–32; I/15, s. 32–34.

³⁸ Domnívají se tak (nejspíše právem): SOMIGLI, C. – BARGELLINI, T.: *c. d.*, s. 39.

³⁹ *Ambrosii Traversarii Generalis Camaldulensium*, I/16, s. 34–35: „Movimus Basilea vix tandem accepto responso propositionibus nostris, cuius quidem effectum paucis memorato Episcopo scripsi, venimus que prolixo itinere ad Villam Atata quatuor dierum itinere a Vienna separatam, ubi Imperator piscationis et venationis causa morabatur, expectans etiam adventum nostrum.“; tamtéž, I/17, s. 35–36. Viz též MÜHLHÄUSSER, Anna: *Die Landschaftsschilderung in Briefen der italienischen Frührenaissance*. Berlin – Leipzig 1914, s. 41.

⁴⁰ *Ambrosii Traversarii Generalis Camaldulensium*, I/17, s. 36: „Consulto aliquando distulit ob rem Bohemorum...“

to řádu – ta je klíčem k jeho problémům či naopak úspěchům. Řád sestává z řady relativně samostatných klášterů, jejichž vzájemná závislost je podmíněna zpravidla jen způsobem jejich vzniku a je často jen formální. Mnohé kláštery jsou pak odrazem místní situace, obzvláště v případě volby opatů, s minimálními možnostmi tuto situaci ovlivnit, zvrátit místní rodinné aliance, či jakkoli formovat jednotlivé kláštery shora.⁴¹ Přírozeným řešením tohoto problému bylo následování cesty některých mladších řeholí – tedy centralizace (či hierarchické struktury). Cluny je tradičním příkladem „živelné centralizace“ – v tomto případě spíše volné – v podobě kongregace. Tato cesta byla mnohokrát opakována a dala vzniknout celé řadě nových formací. Soustředme se však jen na tu, která se snažila spojit v sobě dědictví sv. Benedikta a pouštních otců.

První reformní krok přišel již roku 1271 zřízením úřadu představeného eremu – *major eremi*, jehož hlavním posláním měla být péče o úroveň eremu a dodržování všech předpisů kongregace, ale současně jakéhosi zástupce generálního představeného celé kongregace.⁴² Major eremu měl zvláště povinnosti liturgického rázu v eremu a v nepřítomnosti generála řádu i v koinobitském klášteře. Každou neděli zpovídal mnichy, dohlížel na pravidelná pokání, uprázdnil-li se úřad generála řádu, měl právo přijímat novice. Ze svého titulu byl členem generální kapituly řádu. Tato práva i povinnosti byly přijaty kongregací v roce 1278.⁴³ Nicméně na počátku 15. století neměl kdysi tak vytížený úřad majora příliš mnoho práce – kongregace měla sice desítky klášterů, ale jen jeden funkční eremus v Camaldoli (a přitom eremus měl být její „vlajkovou lodí“). Byla na tom tedy jistým způsobem hůře než dnes. Již v roce 1427 bylo ustanoveno roční funkční údobí majora, který musel být stár nejméně čtyřicet let a žít v eremu nejméně pět let. Úřad majora rotoval mezi eremity splňujícími zákonné podmínky vždy dle principu seniorátu. Tyto změny, na nichž se usnesli členové eremu v Camaldoli, byly později potvrzeny generální kapitulou řádu.⁴⁴

Traversari se pokusil centralizovat způsob jmenování priorů jednotlivých camaldolských klášterů, aby tak zabránil lokálním politickým vlivům, ale zvláště majetkovým tlakům. Snažil se rozhodovat o každém jmenování, být u všech důležitých kroků. Nesvěděl (a v tom je základní odlišnost od Be-

⁴¹ COLLETT, BARRY M.: *Italian Benedictine Scholars and the Reformation. The Congregation of Santa Giustina of Padua*. Oxford 1985, s. 1–28.

⁴² *Annales Camaldulenses*, sv. VI. Venezia 1755–1773, s. 205–207.

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ Tamtéž, s. 317, s. 337; MEHUS, L.: *Historia Litteraria Florentina*. Ed.: KESSLER, Eckhard. München 1968, s. 402: „...statutum de electione Maioris, atque Sacristae condidit an. 1427, quod confirmandum curavit a Burgensi Capitulo an. 1430...“

nediktovy řehole) práva volby představených jednotlivých klášterů jejich řeholníkům, ale chtěl je podržet sám. Nebyl v tomto úsilí osamocen, o několik let později se podařilo reformovat kongregaci sv. Justýny právě tímto způsobem. Kongregace byla centralizována a její členové volili přímo hlavu celé kongregace, nikoliv své jednotlivé „lokální“ představené. Ti byli naopak jmenováni shora. Současně byly dány obrovské pravomoci visitátorům řádu. Traversari měl na tento proces nepřímý vliv. Celou záležitost totiž diskutoval s Ludovicem Barbem, který se stal představeným této kongregace.⁴⁵ Traversari se tedy pokusil centralizovat způsob jmenování představených jednotlivých camaldolských klášterů, aby tak zabránil lokálním politickým vlivům, ale zvláště majetkovým tlakům, které „intuitivní“ zakladatel jednotlivých klášterů nebrali v úvahu a které, dle představ Traversariho, brzdily jakoukoliv účinnou reformu.⁴⁶ Patrně však na počátku věřil, že situace v řádu není až tak vážná, aby vyžadovala strukturální změny. Jako mnich, který trávil svůj celý dosavadní život intelektuální prací v Santa Maria degli Angeli, měl o poměrech uvnitř celé kongregace nejspíše daleko lepší mínění. S velkým (a předčasným) nadšením psal o své první cestě z Florencie do Camaldoli – centra kongregace – v roli generála řádu. „Svou radost ani nemohu vypsát,“ zmínil v jednom ze svých listů i v cestovním deníku, v němž popsal i prvotní příjemné pocity z přivítání v Camaldoli.⁴⁷ Vše nasvědčovalo tomu, že Traversariho úsilí bude hladce korunováno úspěchem. Brzy však narazil na problémy. Zjistil, že pohodlně žijící eremité – výkvět kongregace – o žádné reformy nestojí a významné jsou pro ně jen jejich osobní zájmy a pohodlí.⁴⁸ O jeho deziluzi svědčí i list, v němž ostrými slovy popsal stav kongregace a nastínil jedinou cestu – centralizaci.⁴⁹ Traversariho další kroky, jak nás přesvědčují záznamy v *Hodoeporiconu*, svědčí o tom, že na špatný stav jednotlivých klášterních domů aktivně reagoval – odvolával představené, osobně vykonával vizitace, neváhal vzpurné mnichy internovat.

Hodoeporicon tak obsahuje informace o kláštěrech camaldolské kongregace tak, jak je Traversari v průběhu let 1431–1434 navštěvoval. Je důkladným popisem zážitků z cest, pocitů ze setkání s jednotlivými představenými

⁴⁵ *Ambrosii Traversarii Generalis Camaldulensium*, XVII/14, s. 781.

⁴⁶ K reformě camaldolské kongregace též: STEJSKAL, Jan: *Humanismus a reforma benediktinského monasticismu*. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 30, 2001, s. 43–51.

⁴⁷ *Ambrosii Traversarii Generalis Camaldulensium*, XIII/5, s. 647–648: „...tantoque omnium gaudio subscopus sum, ut explicari non possit.“; TRAVERSARI, A.: c. d., s. 28.

⁴⁸ Tamtéž, s. 241–242: „Fuit nobis cum heremitis nostris per id temporis frequens tractatus de reparatione tum monasteriis tum religionis, minimumque semper solatii inde reportavimus...“

⁴⁹ *Ambrosii Traversarii Generalis Camaldulensium*, XVII/14, s. 781.

klášterů, s jejich patrony, přáteli. Shrnuje i návštěvy knihoven a archivů – nevyhýbá se ani líčení obtíží z cest. Nadto však detailně rozebírá jednotlivé problémy, neváhá jmenovat nepohodlné osoby a řešení nápravy té které situace. S velikou úlevou a rád si Traversari poznamenává své pocity z míst, kde problémy naopak neshledal. Traversariho *Hodoeporicon* je tedy poněkud jiným textem než běžné cestovní deníky. Je současně popisem reformy tak, jak ji prováděl přesvědčený papalista (Traversari by přesvědčen o vhodnosti rozpuštění koncilu v Basileji a potlačení konciliaristického hnutí). Nezastíral, a v tom se s konciliaristy shodoval, že problémy v církvi objektivně existují. Řešil je, jak napovídá text *Hodoeporiconu*, téměř každý den.

Připravované vydání českého překladu *Hodoeporiconu* navazuje na dvě dosavadní – na výše zmiňované, řádné vydání Tamburiniho,⁵⁰ a současně na starší vydání (jehož je *Hodoeporicon* jen dílčí součástí), které připravil Alessandro Dini-Traversari, které však není prosto celé řady chyb.⁵¹ Dini-Traversari, u kterého účta k slavnému příbuznému byla patrně vyšší než paleografická erudice, vycházel ve svém vydání (patrně zbytečně) ze dvou rukopisů. První z nich je dle současných poznatků nejspíše Traversariho autografem a nachází se v Biblioteca Medicea-Laurenziana ve Florencii,⁵² druhý je pak opisem opata Lorenza Mehuse (1716–1802) obsahujícím ovšem Mehusovy vlastní četné korekce Traversariho původního textu.⁵³ Výsledkem byla tedy směs původního textu a Mehusových úprav. Připravované české vydání *Hodoeporiconu* využívá Tamburiniho práci a drží se i – pro kontrolu – autografu z Laurenziany.

Český text *Hodoeporiconu*, doplněný komentářem, bude připraven na sklonku příštího roku. Stane se snad vítaným doplněním českých bádání vztahujících se k husitské době a konciliarismu (především k Basilejskému concilu). Nastaví tak českému (leckdy pohříchu bohemocentrickému) pojetí zrcadlo z druhé strany – strany papežské, která vnímala neduhy doby stejně silně jako konciliaristé, ale nabízela řešení docela jiná. Je jistou nadějí, že osoba humanisty, výtečného překladatele a nakonec i cestovatele Ambrogia Traversariho tak vejde v obecnou známost i v našem prostředí.

⁵⁰ TRAVERSARI, A.: *Hodoeporicon*. Ed.: TAMBURINI, Vittorio. Firenze 1985.

⁵¹ DINI-TRAVERSARI, Alessandro: *Ambrogio Traversari e i suoi tempi*. Firenze 1912.

⁵² Biblioteca Medicea Laurenziana, rkp. Plut. XIII 12.

⁵³ Biblioteca Nazionale di Firenze, rkp. 34 D 3.

RESUMÉ

CESTAMI REFORMY.

NAD PŘÍPRAVOU VYDÁNÍ CESTOVNÍHO DENÍKU AMBROGIO TRAVERSARIHO

Ambrogio Traversari (1386–1439) byl generálním představeným přísné camaldolské kongregace (benediktinské řehole) a většinu svého života strávil ve florentinském klášteře své kongregace v Santa Maria degli Angeli. Jeho historický odkaz však spočívá především v jeho textech – zejména v překladech z řečtiny, ale i v jeho bohaté korespondenci. Je tak právem řazen do skupiny nejvýznačnějších intelektuálů doby – ostatně s mnohými z nich (N. Niccoli, Poggio Bracciolini, L. Valla a dal.) byl spojen i přátelstvím. Papež Evžen IV. Traversariho prosadil nejen do úřadu generálního představeného camaldoliánů, ale pověřil jej navíc i reformou řeholního života (nejen camaldoliánů, ale třeba i „příbuzné“ kongregace vallombrosiánů). Stále častěji však Traversariho využíval v papežské diplomacii. Vyslal jej na Basilejský koncil i na jednání s císařem Zikmundem, navíc byl Traversari klíčovým aktérem i na koncilu ve Ferrare – Florencii (část klíčových jednání překládal, stejně jako buly o sjednocení s Řeky). Přesto je tento výtečný humanista v české historiografii prakticky neznám. Předložený text je pokusem napravit tento fakt a představit připravované české vydání dalšího z Traversariho textů – cestovního deníku *Hodoeporicon* z let 1431–1434. Jedná se nejen o záznamy o Traversariho cestách po Itálii, ale zejména o důkaz o provádění reformy vlastní camaldolské kongregace. Pečlivé Traversariho poznámky z cest je možné konfrontovat s jeho bohatou soudobou korespondencí a rekonstruovat tak způsob, jakým se pokusil změnit poměry v klášterech a eremu své kongregace – tedy centralizovat rozhodování a kontrolu v kongregaci. České vydání *Hodoeporiconu* je připraveno na konec příštího roku.

SUMMARY

PATHS OF REFORM.

ON THE PREPARATION OF A TRAVEL DIARY EDITION

BY AMBROGIO TRAVERSARI

Ambrogio Traversari (1386–1439) was the general superior of the strict Camaldolese Congregation (Benedictine monastic order) and spent most of his life within the Florentine monastery of Santa Maria degli Angeli. His

historical importance, however, lies in his texts – particularly in his numerous translations from Greek, but also in his rich correspondence. He is rightly considered one of the most distinguished intellectuals of that time. He was a friend of many of them (N. Niccoli, Poggio Bracciolini, L. Valla etc.). Pope Eugene IV designed Traversari not just to the office of general superior of Camaldolese, but also commissioned him to reform the religious life (not only of Camaldolese, but also of the “related” Congregation Vallombrosa). The pope also sent Traversari to the Council of Basel and to the court of Emperor Sigismund. In addition Traversari became a key player at the Council of Ferrara – Florence. Nevertheless, this excellent humanist is virtually unknown in the Czech historiography. The presented text is an attempt to change this fact and to introduce the preparation of the Czech edition of Traversari’s text – *Hodoeporicon* (travel diary from the years 1431–1434). It is not only a record of Traversari’s travels within Italy, but especially evidence of implementation of the reform of his own congregation. His careful travel notes are easy to confront with his rich contemporary correspondence in order to reconstruct the way in which he tried to change monasteries and hermitages of his congregations. Czech edition of *Hodoeporicon* will be completed by the end of next year.

doc. Mgr. Jan Stejskal, M.A, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

OD RADOMSKÉ KOMISE PO SOUČASNOST ANEB Z DĚJIN SPRÁVNÍHO SOUDNICTVÍ V ČESKÝCH A POLSKÝCH ZEMÍCH

David Kryška

*„Ignorantia iuris nocet,
tedy neznalost práva škodí...
neznalost historie práva
škodí ještě více.“¹*

1 Úvod

Výuce na právnických fakultách v České republice je často vytýkáno, že namísto výuky platného práva se příliš zaměřuje na výklady o právní historii. Nedomnívám se, že by tyto výtky byly zcela opodstatněné. Historie práva může pro právo platné v té které konkrétní době představovat nejen možný inspirační zdroj pro legislativu, ale pomocí znalosti prapůvodu právní úpravy může rovněž aplikační praxe či právní věda nalézt řešení současných problémů. Jen znalost vývoje právní úpravy nám umožní stále neobjevovat a neřešit věci již dávno objevené a vyřešené. Zároveň může fungovat jako určitý odrazový můstek práva srovnávacího.

Důkazem toho budiž srovnávání české a polské úpravy správního soudnictví, neboť právě ideové a historické základy soudních kontrol veřejné správy v těchto dvou zemích způsobují, že je jejich správní soudnictví sice mnohdy odlišné, avšak ve své podstatě navzájem velice podobné, až takřka totožné.² Cílem následující práce bude proto provést stručné srovnání vývoje správního soudnictví v českých a polských zemích.

2 Radomská komise

Správní soudnictví na území polských zemí má tradice jednak dávnější a jednak rozmanitější než správní soudnictví české. Počátky polského správ-

¹ KOBER, Monika: *Sądownictwo administracyjne w okresie dwudziestolecia międzywojennego w II RP*. Casus, 15, Kraków 2000, s. 17.

² Blíže k tématu srov. MIKULE, Vladimír: *Czeskie i polskie sądownictwo administracyjne – czy tradycyjna zgodność, czy też wystąpią różnice?* In: *Instytucje współczesnego prawa administracyjnego*. Księga jubileuszowa Profesora zw. dra hab. Józefa Filipka. Kraków 2001, s. 479–487.

ního soudnictví se spatřují v činnosti Finančního korunního tribunálu (pol. *Trybunał Skarbowy Koronny*), nazývaného podle svého pozdějšího sídla „radomským“, který vznikl v letech 1591–1613 z finanční komise.³ Svoláván byl nepravidelně, jako stálý orgán působil od roku 1717. Jeho členové, kterými byli vedle králem jmenovaných senátorů šlechtici vybíraní Sejmem a sejmíky jednotlivých zemí nebo vojvodství, disponovali soudcovskou imunitou.⁴ Mezi jeho hlavní úkoly patřil výkon dozoru nad státními financemi, věci daňové, věci dluhů vůči státu a některé věci vojenské. Působil až do roku 1764, kdy byly místo něj zřízeny dvě komise, a sice finanční a vojenská.⁵

3 Varšavské knížectví, Polské království a ruský zábor

Do vývoje polského správního soudnictví se významně promítlo tzv. trojí dělení Polska, vznik Varšavského knížectví jako důsledek napoleonských válek a dále pak „čtvrté“ dělení Polska po Vídeňském kongresu. Právě ve Varšavském knížectví započala historie polského správního soudnictví v dnešním smyslu slova. Jeho základem byla ústava Varšavského knížectví z 22. července 1807 sepsaná podle francouzského vzoru. Podle ní bylo knížectví rozděleno na šest departementů v čele s prefektem, který měl zároveň předsedat prefekturální radě složené z tří až pěti členů. Tyto rady plnily funkci správních soudů první instance, které vykonávaly následnou kontrolu po vydání rozhodnutí prefektem.⁶ Úkoly správního soudu druhé instance pak plnila Státní rada (pol. *Rada Stanu*), která rozhodovala o odvoláních proti rozhodnutím prefekturálních rad, ale rovněž i spory ze smluv mezi vládou a soukromými osobami, jestliže se týkaly potřeb státu. Státní rada byla složena z ministrů a předsedy zastupujícího knížete a kromě uvedených správních sporů rozhodovala rovněž kompetenční spory mezi soudy a veřejnou sprá-

³ Srov. BORKOWSKI, Janusz: *Wykład prof. dr hab. Janusza Borkowskiego – Sądownictwo administracyjne na ziemiach polskich* (dále jen *Wykład*). Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego, 1(4), Warszawa 2006, s. 14; MAŁECKI, Jerzy: *Trybunał Skarbowy Koronny i sejmikowe sądy (komisje) skarbowe przejawem troski o finanse publiczne I Rzeczypospolitej*. In: MAŁECKI, Jerzy – HAUSER, Roman – JANKU, Zbigniew (ed.): *15 lat funkcjonowania regionalnych izb obrachunkowych jako organów nadzoru i kontroli gospodarki finansowej jednostek samorządu terytorialnego*. Poznań 2007, s. 105–113.

⁴ MAŁECKI, J.: c. d., s. 108.

⁵ Tamtéž, s. 107. M. Zimmermann uvádí, že rovněž v Rakousku působilo v 18. století specifické „správní soudnictví“, kdy veřejná správa začala být vázána zákonem, správní rozhodnutí vydávaly kolegiální orgány a objevoval se rekurs k vyšší správní instanci jako prostředek ochrany práva (ZIMMERMANN, Marian: *Pojęcie administracji publicznej a „swobodne uznanie”*. Poznań 1959, s. 9).

⁶ BORKOWSKI, J.: *Wykład*, s. 15.

vou. Tento model správního soudnictví, který byl založen na francouzském řešení svěřujícím úkoly správních soudů orgánům moci výkonné, pak existoval s mnohými změnami a přestávkami i v letech 1815–1867 v rámci Polského království. Jako důsledek lednového povstání z roku 1863 byly v roce 1866 nejprve odstraněny správní soudy první instance a posléze byla v roce 1867 carským dekretem zrušena i Státní rada.⁷ V rámci ruského záboru správní soudnictví oddělené od správy neexistovalo. Funkce jakéhosi „správního soudnictví“ plnily guberniální úřady. Nejvyšší instanci pak představovalo správní oddělení Senátu, který stál v čele ruského soudnictví.⁸

4 Předlitavský správní soud

Na správní soudnictví ve středoevropském právním prostoru měl zásadní vliv spor dvou německých učenců, Otto Bähra a Rudolfa von Gneista. Zatímco Bähr prosazoval před výkonnou mocí ochranu veřejných subjektivních práv vykonávanou soudy, von Gneist propagoval zřízení soustavy kolegiálních správních úřadů tvořených úředníky z povolání a laiky, teprve na nejvyšším článku tvořené „soudem v technickém slova smyslu“. Tyto soudy měly být zaměřeny na ochranu objektivního právního řádu.⁹ První koncepce měla vliv na správní soudnictví rakouské, druhá pak na pruské.¹⁰

Počátek správního soudnictví na území dnešní České republiky a území bývalého rakouského záboru Polska je spojen s činností vídeňského správního soudu (něm. *Verwaltungsgerichtshof*), který byl zřízen s působností pro předlitavské „království a země říšskou radou zastoupené“ zákonem ze dne 22. října 1875 o zřízení správního soudu (tzv. říjnový zákon).¹¹ Správní soud byl orgánem soudní kontroly veřejné správy založené na generální kompetenční klauzuli. Příslušelo mu „nalézati v každém případě, když kdo praví, že mu bylo protizákonným rozhodnutím nebo opatřením některého úřadu správního v právech jeho ublíženo“, a to v jediné instanci.¹² Působnost správ-

⁷ Srov. LANGROD, Jerzy Stefan: *Zarys sądownictwa administracyjnego ze szczególnem uwzględnieniem sądownictwa administracyjnego w Polsce* (dále jen *Zarys*). Warszawa 1925, s. 171–175.

⁸ Srov. PÍTROVÁ, Lenka – POMAHAČ, Richard: *Evropské správní soudnictví*. Praha 1998, s. 230.

⁹ Srov. HÁCHA, Emil: *Nejvyšší správní soud* (dále jen *NSS*). In: *Slovník veřejného práva československého*. Svazek II. Brno 1932, s. 827–828.

¹⁰ Srov. tamtéž.

¹¹ Publikován pod č. 36/1876 ř. z.

¹² Říjnový zákon byl provedením věty druhé a třetí čl. 15 základního zákona státního ze dne 21. prosince 1867 o moci soudcovské (č. 144/1867 ř. z.), který stanovil: „Kdykoli úřadu správnímu dle zákonů nynějších nebo těch, které přístě budou vydány, přísluší rozhodovati v příčině odporujících sobě nároků osob soukromých, může ten, kdož by tímto rozhodnutím

ního soudu tak byla určena touto generální klauzulí, která byla doplněna negativním výčtem věcí, v nichž správní soud nebyl příslušný. Podrobně svého času uváděl znaky tohoto soudu E. Hácha.¹³ Jednalo se o „pravý“ soud, který však byl oddělený jak od soudů obecných (řádných), tak zároveň od veřejné správy. Správní soud představoval jurisdikci subjektivní, tedy založenou na ochraně subjektivních veřejných práv. Zároveň se podle E. Háchy jednalo o rekurzni jurisdikci *a posteriori* rozhodující teprve po předchozí intervenci správního úřadu, který byl správním úřadem poslední instance, a soud kasační nerozhodující ve věci samé, ale omezený na pouhé zrušení napadeného aktu. Konečně rakouský správní soud nerozhodoval otázky skutkové, ale výhradně otázky právní (zákonnosti).

5 Pruský zábor Polska

Na území Pruska a tedy i v polských zemích z pruského záboru byl vytvořen v letech 1872–1883 systém správního soudnictví založeného na koncepci von Gneista.¹⁴ Soustava tohoto soudnictví měla tři články a byla (až na výjimky) založena nikoliv na generální kompetenční klauzuli, ale na metodě enumerační s cílem ochrany objektivního právního řádu. Její nejnižší článek představovaly krajské a městské výbory (něm. *Kreisausschüsse* a *Stadtausschüsse*, pol. *wydziały powiatowe* a *wydziały miejskie*) jakožto orgány územní samosprávy tvořené úředníky z povolání a zástupci občanů, které působily nejen jako správní soudy první instance, ale rovněž přímo vykonávaly veřejnou správu. Pokud nebylo rozhodnutí krajského výboru konečné, bylo možno se proti němu odvolat k okresnímu výboru.

ve svých právech soukromých vzal škodu, proti straně druhé řádným pořadem práva moci hledati. Měl-li by se mimo to někde rozhodnutím nebo nějakým nařízením úřadu správního ve svých právech za zkrácena, má toho vůli, domáhati se práva svého před soudem správním ve veřejném a ústním řízení proti zástupci úřadu správního. V kterých případech bude soud správní rozhodovati, jak bude složen a jak řízení před ním půjde předse, ustanoví se zvláštním zákonem.“ Věta první citovaného ustanovení představovala základ ochrany před správními rozhodnutími o soukromých právech jednotlivce před obecnými soudy a tedy „dvojkolejnosti“ soudních kontrol veřejné správy. Ke vlivu této dvojkolejnosti na soudní kontroly veřejné správy v obou zkoumaných státech v meziválečném období srov. dále.

¹³ Srov. HÁCHA, E.: NSS, s. 828–831.

¹⁴ K pruskému modelu správního soudnictví srov. např. HÁCHA, E.: *Správní soudnictví*. In: *Slovník veřejného práva československého*. Svazek IV. Brno 1938, s. 603–604; HOETZEL, Jiří: *Československé správní právo. Část všeobecná* (dále jen *Československé správní právo*). Praha 1934, s. 383–384; MAISEL, Witold: *Wojewódzkie sądy administracyjne w Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa – Poznań 1976, s. 19–23; PÍTROVÁ, L. – POMAHAČ, R.: *c. d.*, s. 104–105; BORKOWSKI, J.: *Wykład*, s. 16; KOBER, M.: *c. d.*, s. 17–18.

Okresní výbory (něm. *Bezirksschüsse*, pol. *wydziały obwodowe*) představovaly druhý článek této soudní soustavy, který byl obdobně jako krajské výbory zároveň orgánem veřejné správy. Tvořili je jak profesionální úředníci, tak i občané volení zastupitelskými sbory. Proti rozsudkům okresního výboru jakožto správního soudu druhé instance bylo možno podat revizi k Vrchnímu správnímu soudu (tu mohla podat nejen strana, ale rovněž i předseda okresního výboru). Okresní výbor však rozhodoval nejen jako správní soud druhé, ale v některých případech i jako správní soud první instance. Tehdy pak bylo možno proti jeho rozhodnutí k Vrchnímu správnímu soudu podat odvolání.

Nejvyšším článkem pak byl zmíněný Vrchní správní soud v Berlíně (něm. *Oberverwaltungsgericht*, pol. *Najwyższy Trybunał Administracyjny*), který jako jediný z celé soustavy byl soudem v technickém smyslu slova vybaveným atributem nezávislosti, který byl oddělen od správy i obecného soudnictví. Složen byl z nezávislých soudců z povolání a plnil roli soudu první, druhé nebo třetí instance.

6 První Československá republika

Jedním ze svých prvních zákonů samostatná Československá republika převzala s některými změnami rakouskou právní úpravu jednoinstančního správního soudnictví. Stalo se tak zákonem ze dne 2. listopadu 1918 o nejvyšším správním soudě a o řešení kompetenčních konfliktů, který recipoval rakouský říjnový zákon.¹⁵ Tímto zákonem byl zřízen Nejvyšší správní soud

¹⁵ Zákon č. 3/1918 Sb. z. a n. Duchovním otcem tohoto zákona a autorem jeho předlohy byl F. Pantůček, první prezident československého Nejvyššího správního soudu (1918–1925). Na tomto místě nelze nezmínit určitou historickou shodu českého a polského správního soudnictví, a sice že prvním předsedajícím nejvyšších správních soudů se vždy stal „autor“ daného zákona. Kromě F. Pantůčka to byl v meziválečné Polské republice J. Sawicki (první předseda Nejvyššího správního soudu v letech 1922–1928). Po obnovení správního soudnictví se v roce 1980 prvním předsedou polského Nejvyššího správního soudu stal někdejší poslanec S. Zawadzki (předseda 1980–1981), jehož přičiněním byl mimo jiné tento soud označen jako *Naczelny Sąd Administracyjny* a nikoliv *Najwyższy Sąd Administracyjny*, jak bylo původně navrhováno. Návrhy zákonů z roku 2002 reformující polské správní soudnictví, které učinily z Nejvyššího správního soudu vrcholný článek nově utvořené soustavy správních soudů, byly vypracovány pracovní skupinou pod vedením předsedy tohoto soudu R. Hausera (1992–2004 a od 2010 dosud). Pouze v roce 2002 byl „otec“ českého soudního řádu správního z roku 2002 M. Mazanec jmenován místopředsedou nově zřízeného Nejvyššího správního soudu.

se sídlem v Praze jako soud pro celé území republiky. Zároveň byl zřízen zvláštní senát pro rozhodování kompetenčních konfliktů.¹⁶

Zákon odstranil některé kompetenční výluky (věci vyplývající ze struktury rakousko-uherského státu, věci náležející Říšskému soudu, věci disciplinární, věci administrativních rozhodnutí Nejvyššího soudu, věci volného uvážení nebo věci správního trestání).¹⁷ Citovaný zákon přenesl na Nejvyšší správní soud rovněž některé kompetence Říšského soudu. Nejvyšší správní soud tak rozhodoval rovněž některé kompetenční konflikty, dále rozhodoval o porušení ústavně zaručených politických práv a přezkoumával rozhodnutí správních úřadů o nárocích proti státu a zemím, které nespadaly do působnosti řádných soudů, jestliže o nich rozhodly správní úřady v mezích své příslušnosti.¹⁸

Ústavní listina z roku 1920 obsahovala dvě ustanovení týkající se správního soudnictví, a to v hlavě třetí o moci vládní a výkonné.¹⁹ Podle jejího § 88 měl soudní ochranu proti správním úřadům poskytovat v nejvyšší stolici soud složený z nezávislých (neodvislých) soudců a zřízený pro území celé republiky. Jednalo se o základ zamýšlené soustavy správního soudnictví s Nejvyšším správním soudem na vrcholu, která však v nižších instancích neměla být složena ze soudů v technickém slova smyslu.²⁰ Ty měly být vytvořeny podle již výše naznačeného pruského vzoru. O tomto typu správního soudnictví pak hovořila Ústavní listina v ustanovení § 86, podle kterého měl být v nižších státních úřadech správních podle možnosti zastoupen živel občanský, a dále mělo být postaráno při správních úřadech o nejvydatnější ochranu práv a zájmů občanstva (správní soudnictví). Ústavní listina však předpokládala bližší konkretizaci zákonem, ke které nedošlo.²¹

¹⁶ Senát byl složen ze tří soudců Nejvyššího soudu a tří soudců Nejvyššího správního soudu. Rozhodovat měl kladně i záporně kompetenční spory mezi řádnými soudy a správními orgány nebo mezi řádnými soudy a Nejvyšším správním soudem, a to na návrh buď na věci zúčastněné strany nebo strany kompetenčního konfliktu.

¹⁷ Srov. HÁCHA, E. In: HÁCHA, E. – RÁDL, Zdeněk: *Nejvyšší správní soud*. Praha 1933, s. 23–25.

¹⁸ HOETZEL, J.: *Soudní kontroly veřejné správy*. Praha 1924, s. 12–13.

¹⁹ Ústavní listina byla uvozena zákonem č. 121/1920 Sb. z. a n., kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky.

²⁰ Srov. MALÝ, Karel a kol.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. vyd. Praha 2003, s. 404; HOETZEL, J.: *Československé správní právo*, s. 396.

²¹ Byl sice přijat zákon č. 158/1920 Sb. z. a n., o správním soudnictví a úřadův okresních a župních, ale jeho účinnost byla navázána na účinnost župního zákona (zákon č. 126/1920 Sb. z. a n., o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé). Ten byl sice od 1. ledna 1923 účinný pro Slovensko, ale s účinností od 1. července 1928 byl jako celek nahrazen (formálně novelizován) zákonem č. 125/1927 Sb. z. a n., o organizaci politické správy. K tomu srov. MALÝ, K. a kol.: *c. d.*, s. 388–396. K zamýšlené podobě tohoto typu správního

Jde-li o ústavní základ soudních kontrol veřejné správy, Ústavní listina vedle toho v § 105 stanovila, že ve všech případech, ve kterých správní úřady rozhodují o nárocích soukromoprávních (mělo se jednat o výjimku), měla mít strana tímto rozhodnutím dotčená po vyčerpání opravných prostředků možnost „dovolávati se nápravy pořadem práva“, tedy právo obrátit se se žalobou na obecný soud. Podrobnosti měl pak upravit zákon.²² Jak však upozorňoval J. Hoetzel, řádné soudy nebyly povolány k tomu, aby rušily či měnily správní rozhodnutí, nýbrž rozhodovaly ve věci zcela samostatně a nezávisle na výsledcích správního řízení. Jednalo se tak o zcela nové řízení.²³ J. Hoetzel se zároveň vyslovoval pro připuštění stížnosti k Nejvyššímu správnímu soudu i v těchto věcech.²⁴

Alespoň ve zkratce uvedme, že za první Československé republiky působily rovněž další veřejnoprávní soudy, a sice volební soud (zákon č. 125/1920 Sb. z. a n.), patentní soud (zákon č. 30/1897 ř. z.), ústavní soud (zákon č. 162/1920 Sb. z. a n.) a kartelový soud (zákon č. 141/1933 Sb. z. a n.), na jejichž obsazení se personálně podíleli členové Nejvyššího správního soudu, a dále pojišťovací soudy včetně Vrchního pojišťovacího soudu v Praze (zákon č. 221/1924 Sb. z. a n.).²⁵

Říjnový zákon z roku 1875 byl novelizován zákonem ze dne 16. června 1937 o nejvyšším správním soudě,²⁶ jehož účelem bylo řízení před Nejvyšším správním soudem zrychlit a zefektivnit.²⁷ Události roku 1938, počátek doby nesvobody a následující válečná léta znemožnily zhodnotit, jestli tohoto účelu bylo dosaženo.²⁸

soudnictví za první Československé republiky srov. LAŠTOVKA, Karel: *O zásadách našeho správního soudnictví*. Právní obzor, Bratislava 1922, s. 1–4, 33–37.

²² Srov. zákon č. 217/1925 Sb. z. a n., jímž se provádí § 105 Ústavní listiny.

²³ HOETZEL, J.: *Československé správní právo*, s. 386.

²⁴ Tamtéž, s. 385.

²⁵ Pojišťovací soudy rozhodovaly o stížnostech proti rozhodnutí předsedy rozhodčího soudu, o odvoláních proti nálezům rozhodčích soudů nemocenských pojišťoven, o žalobách podaných proti výměru pojišťovny nebo na náhradu nebo o sporech o dávky z připojištění (srov. § 220 citovaného zákona).

²⁶ Zákon č. 164/1937 Sb. z. a n., o nejvyšším správním soudě. Přílohou tohoto zákona bylo jeho úplné znění.

²⁷ Nejvyšší správní soud se v té době potýkal s vysokým počtem nedodělků, jejichž počet přesahoval číslo 17 000. K tomuto zákonu srov. RÁDL, Z. (ed.): *Nejvyšší správní soud. Komentář k zákonu ze dne 16. června 1937, číslo 164 Sb. z. a n. o nejvyšším správním soudě a k jednacímu řádu pro nejvyšší správní soud*, publikovanému vládní vyhláškou ze dne 16. července 1937, číslo 191 Sb. z. a n. Praha 1937.

²⁸ Z prací poslední doby ke správnímu soudnictví v meziválečném Československu srov. HAMULÁKOVÁ, Klára: *Správní soudnictví v období první republiky*. In: BUBELOVÁ, Kamila (ed.): *Pocta Eduardu Vlčkovi k 70. narozeninám*. Olomouc 2010, s. 157–165.

I v době Protektorátu Čechy a Morava Nejvyšší správní soud působil, ačkoliv rovněž jeho činnost byla nově nastalou situací ovlivněna. Po vzniku Slovenského štátu byl v Bratislavě zřízen Nejvyšší správní soud.²⁹ Poválečné období a zejména události z února 1948 znamenaly na dlouhou dobu konec obecného správního soudnictví, a to přesto, že Ústava z roku 1948 počítala s tím, že pro celé území republiky bude správní soud zřízen.³⁰ Po válce bylo sídlo Nejvyššího správního soudu přesunuto do Bratislavy.³¹ Následně však byl, nejprve fakticky a v roce 1952 i právně, zrušen s tím, že jeho činnost měl nahradit tzv. všeobecný dozor prokuratury.³²

7 Meziválečná druhá Polská republika

Po obnovení samostatného Polského štátu po první světové válce došlo v praxi, legislativě, ale i v právní nauce ke střetu rakouské, pruské a francouzské koncepce správního soudnictví.³³ Na území bývalého rakouského záboru přešla působnost vídeňského správního soudu na Nejvyšší soud, při kterém byl zřízen IV. senát pro věci veřejnoprávní. Jaksi „mlčky“ na něj přešla rovněž působnost budapeštského správního soudu v těch částech Oravy a Spiše, které po první světové válce připadly Polské republice.³⁴ Na území bývalého ruského záboru praktickou neexistenci správního soudnictví vystřídalá omezená soudní kontrola samosprávy vykonávaná v dílčích věcech obecnými soudy.³⁵

Na území bývalého záboru pruského zůstaly v platnosti bývalé německé a pruské právní předpisy a byly tak zpočátku zachovány správní soudy prv-

²⁹ Srov. zákon č. 120/1940 Sl. z.

³⁰ Srov. § 137 ústavního zákona č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky. K tomu srov. MIKULE, V.: *Ústavní základy správního soudnictví*. In: DANCÁK, Břetislav – ŠMÍČEK, Vojtěch (eds.): *Aktuálnost změn Ústavy ČR*. Brno 1999, s. 196–200.

³¹ Srov. zákon č. 166/1949 Sb., o sídle správního soudu.

³² Stalo se tak s účinností od 1. ledna 1953, kdy nabyl účinnosti ústavní zákon č. 64/1952 Sb., o soudech a prokuratuře, který již s existencí správního soudu nepočítal, a zákon č. 65/1952 Sb., o prokuratuře, který svým § 18 odst. 2 zrušil „všechny předpisy o správním soudu“. Podrobně srov. MAZANEC, Michal: *Zánik bývalého Nejvyššího správního soudu ve světle dokumentů Státního ústředního archivu*. In: NOVOTNÝ, Oto (usp.): *Pocta Doc. JUDr. Vladimíru Mikule k 65. narozeninám*. Praha 2002, s. 159–182.

³³ Následující vývoj polského správního soudnictví ovlivnila skutečnost, že přibližně 10 % soudců rakouského správního soudu tvořili na přelomu 19. a 20. století Poláci a odborně způsobilý soudcovský aparát si proto s sebou nesl především rakouskou zkušenost (srov. BORKOWSKI, J.: *Wykład*, s. 16).

³⁴ LANGROD, J. S.: *Zarys*, s. 178.

³⁵ Srov. tamtéž, s. 182–185.

ních dvou článků, tedy krajské a městské výbory a okresní výbory.³⁶ Okresní výbory však byly záhy nahrazeny vojvodskými správními soudy (pol. *wojewódzkie sądy administracyjne*), ustavenými v roce 1920 v Poznani a Toruni a v roce 1922 v Katovicích. Bývalá působnost Vrchního správního soudu v Berlíně přešla nejprve na Vrchní zemský soud (pol. *Sąd Nadziemiański*) v Poznani. Vrchní zemské soudy (něm. *Oberlandesgerichte*) byly následně přejmenovány na apelační soudy, které měly být vytvořeny v Poznani a Toruni a měly při nich působit správní senáty. Takový senát však vznikl pouze u Apelačního soudu v Poznani, který tak působil jako soud vyšší instance pro poznaňský i toruňský vojvodský správní soud. Na území autonomního Slezského vojvodství³⁷ měl působit Slezský správní soud ve formě nově vytvořeného Správního senátu Apelačního soudu v Katovicích.³⁸ Tyto senáty apelačních soudů měly rozhodovat o stížnostech proti rozsudkům vojvodských správních soudů. Vedle toho působily jako odvolací orgány v případech některých aktů vojvodských správních soudů vojvodské rady.

Podle čl. 73 březnové ústavy z roku 1921³⁹ měl zvláštní zákon zřídit správní soudnictví založené na součinnosti občanského a soudcovského prvku v čele s Nejvyšším správním soudem (pol. *Najwyższy Trybunał Administracyjny*), povolané k rozhodování o zákonnosti správních aktů z oblasti státní správy i samosprávy. Obdobně jako československá ústavní listina z roku 1920 umístila toto ustanovení do oddílu pojednávajícím o moci výkonné, což vyvolávalo spory týkající se charakteru takovéhoho správního soudnictví.⁴⁰ Vychází se z toho, že březnová ústava upřednostňovala pruský model správního soudnictví. Na druhou stranu byla ústava inspirována ústavou

³⁶ K vývoji na území bývalého pruského záboru a ve Slezském vojvodství srov. zejména MAISEL, W.: c. d., s. 24–51.

³⁷ Zřízeno ústavním zákonem z roku 1920 – ustawa konstytucyjna z dnia 15 lipca 1920 r. zawierająca statut organiczny Województwa Śląskiego (Dz.U. 1920 Nr 73, poz. 497).

³⁸ Slezský správní soud měl převzít nejen působnost Vrchního správního soudu v Berlíně, ale rovněž jiných německých vrcholných správních soudů, a dokonce ve vztahu k území náležejícímu k bývalému Těšínskému Slezsku i působnost vídeňského správního soudu. Tento soud však nebyl vůbec zřízen. Orgány Slezského vojvodství se dobrovolně zřekly tohoto významného atributu autonomie a požadovaly přenesení působnosti tohoto soudu na tehdy již zřízený Nejvyšší správní soud. Příslušný zákon byl přijat 28. května 1924 (Dz.U. 1924 Nr 50, poz. 505). Viz LANGROD, J. S.: *Zarys*, s. 230–236.

³⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 r. (Dz.U. 1921 Nr 44, poz. 267).

⁴⁰ BORKOWSKI, Janusz. In: ADAMIAK, Barbara – BORKOWSKI, J.: *Postępowanie administracyjne i sądownictwo administracyjne*. 6. wydanie. Warszawa 2008, s. 77. Tento problém vyřešila dubnová ústava z roku 1935 (ustawa konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r., Dz.U. 1935 Nr 30, poz. 227) tak, že Nejvyšší správní soud zařadila do oddílu IX. týkajícího se výkonu soudnictví.

francouzskou, a tak se rovněž objevily návrhy obnovit soudnictví podobné tomu, které fungovalo v rámci Varšavského knížectví.⁴¹

Zvítězila však koncepce rakouského správního soudnictví, ze které vycházel zákon o Nejvyšším správním soudu z roku 1922.⁴² Tímto zákonem byl zřízen Nejvyšší správní soud, který měl rozhodovat o zákonnosti opatření a rozhodnutí v oblasti vládní správy a samosprávy. Stížnost mohl podat každý, kdo tvrdil, že bylo porušeno jeho právo nebo že mu bez právního důvodu byla uložena povinnost. K vytvoření soustavy správních soudů, kterou březnová ústava předpokládala, však nedošlo. Nejvyšší správní soud tak byl soudem první a jediné instance.⁴³

Zajímavé je, že na rozdíl od československého zákona č. 3/1918 Sb. z. a n. byla z pravomoci polského Nejvyššího správního soudu vyloučena většina věcí, jaké vylučoval i říjnový zákon. Některé otázky nebyly výslovně řešeny vůbec.

Z pohledu sukcese rakouského právního řádu je nezbytné připomenout otázku přechodu kompetence bývalého Říšského soudu. Poskytování ochrany před porušením ústavně zaručených politických práv a přezkoumávání rozhodnutí správních úřadů o nárocích proti státu, které nespádaly do působnosti řádných soudů, jestliže o nich rozhodly správní úřady v mezích své příslušnosti, přešly „mlčky“ na Nejvyšší správní soud.⁴⁴ V případě, kdy (zejména na území bývalého rakouského záboru) zákon svěřoval správním úřadům rozhodování o soukromých právech, měly dotčené osoby dvě (!) možnosti. Jednak mohly podat stížnost k Nejvyššímu správnímu soudu, jednak se mohly domáhat ochrany „pořadem práva“ u řádných soudů.⁴⁵

⁴¹ Srov. BORKOWSKI, J.: *Wykład*, s. 17.

⁴² Ustawa z dnia 3 sierpnia 1922 r. o Najwyższym Trybunale Administracyjnym (Dz.U. 1922 Nr 67, poz. 600). Důvody pro volbu rakouské koncepce byly již výše naznačeny. Zákon vycházel z návrhu již zmiňovaného soudce a pozdějšího prezidenta senátu vídeňského správního soudu J. Sawického (srov. MALEC, Dorota: *Najwyższy Trybunał Administracyjny 1922–1939 w świetle własnego orzecznictwa*. Warszawa – Kraków 1999, s. 27–29). J. Sawicki byl rovněž autorem komentáře k tomuto zákonu (SAWICKI, Jan: *Ustawa o Najwyższym Trybunale Administracyjnym*. Warszawa 1924). Není možné nezmínit, že pro podobnost s říjnovým zákonem byl tento zákon svého času J. S. Langrodem s jistou nadsázkou označen za pouhý „správný a přepracovaný překlad“ říjnového zákona do polského jazyka (LANGROD, J. S.: *Zarys*, s. 217).

⁴³ Nic na tom nezměnila i právní úprava obsažená v nařízení prezidenta republiky o Nejvyšším správním soudu z roku 1932 (Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. o Najwyższym Trybunale Administracyjnym (Dz.U. 1932 Nr 94, poz. 806), byť oba tyto předpisy byly považovány za dočasnou právní úpravu.

⁴⁴ Srov. LANGROD, J. S.: *Zarys*, s. 177–178 a literaturu tam uvedenou.

⁴⁵ HILAROWICZ, Tadeusz: *Najwyższy Trybunał Administracyjny i jego kompetencja*. Warszawa 1925, s. 193.

Výjimku z jednoinstančního „rakouského“ správního soudnictví představovaly i po zřízení Nejvyššího správního soudu země bývalého pruského záboru, kde nadále fungovalo správní soudnictví pruské. Podle čl. 35 zákona o Nejvyšším správním soudu z roku 1922 zůstalo až do vytvoření správního soudnictví nižšího stupně pruské správní soudnictví (správní řízení sporné) nezměněno s tím, že působnost Správního senátu Apelačního soudu v Poznani přešla na Nejvyšší správní soud. Vedle toho na něj v souladu s tímto ustanovením přešla i působnost bývalého pruského Zemského vodního úřadu (něm. *Landeswasseramt*, pol. *Krajowy Urząd Wodny*) a Říšského finančního dvora (něm. *Reichsfinanzhof*, pol. *Skarbowy Trybunał Rzeszy*).⁴⁶ Jak již bylo uvedeno, působnost Slezského správního soudu získal Nejvyšší správní soud v roce 1924.⁴⁷

Břežnová ústava rovněž v čl. 72 stanovila, že v rozsahu stanoveném zákonem má strana právo na „odvolání k příslušnému soudu“ proti trestním rozhodnutím správních úřadů (věci správního trestání). Ačkoliv ústavní úprava založení působnosti Nejvyššího správního soudu rovněž v těchto věcech nebránila⁴⁸ a zákon z roku 1922 takovou působnost výslovně nevylučoval, uvádělo se, že se jedná o věci spadající do příslušnosti „rádných nebo zvláštních“ soudů, a proto zde Nejvyšší správní soud příslušný nebyl.⁴⁹ Nařízení prezidenta republiky z roku 1928 svěřilo tuto působnost obvodním soudům jako soudům obecným.⁵⁰

Podle čl. 86 březnové ústavy měl být zřízen zvláštní Kompetenční tribunál k rozhodování sporů o příslušnost mezi správními úřady a soudy. Stalo se tak zákonem z roku 1925.⁵¹

V meziválečné druhé republice existovalo nikoliv pouze obecné správní soudnictví vykonávané Nejvyšším správním soudem, popřípadě vojvodský-

⁴⁶ Působnost Spolkového úřadu pro věci národního charakteru (něm. *Bundesamt für Heimatwesen*, pol. *Związkowy Urząd ds. Swojszczyzny*) přešla na Správní senát Apelačního soudu v Poznani již v roce 1921.

⁴⁷ Ustawa z dnia 28 maja 1924 r. w przedmiocie rozciągnięcia mocy obowiązujacej ustaw o Najwyższym Trybunale Administracyjnym na obszar województwa śląskiego (Dz.U. 1924 Nr 50, poz. 505).

⁴⁸ LANGROD, J. S.: *Zarys*, s. 240–250.

⁴⁹ HILAROWICZ, T.: *c. d.*, s. 193–194.

⁵⁰ Srov. čl. 37 nařízení prezidenta republiky – rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu karno-administracyjnym (Dz.U. 1928 Nr 38, poz. 365).

⁵¹ Ustawa z dnia 25 listopada 1925 r. o Trybunale Kompetencyjnym (Dz.U. 1925 Nr 126, poz. 897). Tvořili jej čtyři členové Nejvyššího soudu, čtyři členové Nejvyššího správního soudu a šest členů se zvláštní znalostí práva, kteří však nesměli vykonávat žádný úřad ve veřejné správě nebo soudnictví.

mi správními soudy, ale v tomto období lze hovořit i o speciálních správních soudech. V roce 1935 byl vytvořen Invalidní správní soud (pol. *Inwalidzki Sąd Administracyjny*).⁵² Působil u Nejvyššího správního soudu, jehož administrativní vybavení a dokonce i procesní předpisy využíval. Rozhodoval o zákonnosti rozhodnutí vydávaných ve věcech zabezpečení vojenských a válečných invalidů a osob po nich pozůstalých. Měl působit do roku 1940, kdy mělo vzniknout soudnictví sociálního zabezpečení.⁵³ Rovněž Nejvyšší správní soud ukončil svou činnost v roce 1939, když jedním z prvních aktů okupačních sil bylo jeho zrušení.⁵⁴

8 „Správní soudnictví“ v lidovém a socialistickém Československu

Po zrušení Nejvyššího správního soudu probíhala určitá soudní kontrola veřejné správy vykonávaná obecnými soudy pouze v některých věcech sociálního a nemocenského pojištění. Ta se vyvinula z jiné větve veřejnoprávního soudnictví první Československé republiky, a sice z již vzpomínaného soudnictví pojišťovacího.⁵⁵ Zákonem č. 99/1948 Sb., o národním pojištění, bylo zavedeno pojišťovací soudnictví trojinstanční. Vedle pojišťovacích soudů, které měly rozhodovat o opravných prostředcích proti výměrům pojišťovny a dále ve sporech mezi pojišťovnou a veřejnými zdravotními ústavy (zařízeními), a vrchních pojišťovacích soudů jakožto soudů odvolacích bylo předpokládáno zřízení Nejvyššího pojišťovacího soudu při Nejvyšším soude v Brně, který měl rozhodovat o dovoláních proti rozhodnutí vrchních pojišťovacích soudů.⁵⁶ Zákon však přenechal zřízení a úpravu organizace pojišťovacích soudů všech tří instancí zvláštnímu zákonu (§ 239). Namísto zřízení těchto soudů a přijetí předpokládané právní úpravy však zákon č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví, pojišťovací soudnictví zrušil a věci národního pojištění byly svěřeny jednotné soudní soustavě.⁵⁷

⁵² Ustawa z dnia 26 marca 1935 r. o Inwalidzkim Sądzie Administracyjnym (Dz.U. 1935 Nr 26, poz. 177).

⁵³ Zákon, který tento typ soudnictví zaváděl (ustawa z dnia 28 lipca 1939 r. – Prawo o sędach ubezpieczeń społecznych, Dz.U. 1939 Nr 71, poz. 476), již nevešel v účinnost, neboť tomu zabránila druhá světová válka.

⁵⁴ LANGROD, J. S.: *Sprawa reaktywacji sądownictwa administracyjnego*. Gazeta Administracji 1946. Přetisk in: Samorząd Terytorialny, 5, Warszawa 1999, s. 70.

⁵⁵ Srov. MAZANEC, M.: *Správní soudnictví* (dále jen *Správní soudnictví*). Praha 1996, s. 34–35.

⁵⁶ Srov. § 228 a násl. zákona č. 99/1948 Sb., o národním pojištění.

⁵⁷ MAZANEC, M.: *Správní soudnictví*, s. 229–230. Dále srov. § 394 a násl. zákona č. 142/1950 Sb., občanský soudní řád.

Téma správního soudnictví bylo v lidovém a socialistickém Československu tabu. Oproti situaci v Polské lidové republice, jak bude ještě uvedeno, proběhla v podstatě jedna jediná veřejná debata o možném obnovení správního soudnictví, a to navíc s fatálními důsledky pro některé její účastníky. Za jejího předního představitele je možné označit V. Mikule.⁵⁸ Tento autor uvádí, že se správním soudnictvím tehdejší právní řád fakticky počítal, nicméně existovalo „spíše potenciálně než reálně“.⁵⁹ Podle něj po roce 1948 existovala soudní kontrola veřejné správy v Československu ve věcech již výše zmíněného národního pojištění (sociálního zabezpečení), povinných dodávek zemědělských výrobků, zrušení práva užívat byt, chyb a nesprávností v seznamech voličů, detence, věcech tiskových, právního postavení pracovníků státního aparátu, rozhodovací činnosti státních notářství a věci společovacího práva. Dále bylo možno hovořit o incidentní kontrole veřejné správy vykonávané civilními, ale i trestními soudy.⁶⁰

Základ této omezené soudní kontroly veřejné správy představovala ustanovení §§ 244–250 zákona č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád. Zákon zde upravoval přezkoumání rozhodnutí jiných orgánů, a to na základě principu pozitivní enumerace. Řízení bylo zahajováno na návrh, kterým byl „opravný prostředek“ proti rozhodnutí orgánu, o kterém však rozhodoval soud. Do doby obnovení správního soudnictví v devadesátých letech minulého století se na právní úpravě omezené soudní kontroly veřejné správy v rámci občanského soudního řízení vyjma mírného rozšíření případů, kdy se jí dalo dovolat, nic nezměnilo.

9 Správní soudnictví v Polské lidové republice

Ani v Polsku nebylo po druhé světové válce obecné správní soudnictví obnoven, ačkoliv tzv. Malá ústava z roku 1947 ve svém čl. 28 předpokládala, že zvláštní zákon upraví způsob a rozsah činnosti orgánů příslušných k rozhodování o zákonnosti správních aktů v oblasti veřejné správy.⁶¹ Toto ustanovení započalo první vlnu diskuzí nad obnovením správního soudnictví,

⁵⁸ Srov. MIKULE, V.: *Správní soudnictví – ano či ne?* Právník, 9, Praha 1968, s. 769–779; Týž: *Místo správního soudnictví v soustavě prostředků k zajištění zákonnosti správy.* Právník, 10, Praha 1968, s. 857–873; Týž: *Správní soudnictví v Československu* (dále jen *Správní soudnictví v Československu*). Acta Universitatis Carolinae – Iuridica, 4, Praha 1968, s. 3–52, a literaturu jiných účastníků debaty tam uvedenou.

⁵⁹ MIKULE, V.: *Správní soudnictví v Československu*, s. 45.

⁶⁰ Tamtéž, s. 25–39.

⁶¹ Ustawa konstytucyjna z dnia 19 lutego 1947 r. o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1947 Nr 18, poz. 71).

kteřá na rozdíl od situace v Československu proběhla hned ve čtyřech vlnách, a sice v letech 1945–1948, 1956–1959, 1971–1972 a 1977–1980.⁶²

V oblasti kontroly správy v té době tak hrál hlavní roli všeobecný dozor prokuratury a soudní kontrola se omezila na incidentní kontrolu v občanském soudním řízení, oblast správního trestání, oblast odškodnění za nesprávný úřední postup. V některých věcech existovala rovněž možnost následné kontroly veřejné správy před civilním soudem.⁶³

Od roku 1946 do roku 1974 v Polsku rovněž působily speciální správní soudy pro věci sociálního zabezpečení, a to na základě již zmíněné předválečné právní úpravy. V prvním stupni rozhodovaly obvodní soudy sociálního zabezpečení a ve druhém stupni Tribunál sociálního zabezpečení (pol. *Trybunał Ubezpieczeń Społecznych*). U nich bylo možné napadnout správní rozhodnutí vydaná v oblasti sociálního zabezpečení, ze kterých pro subjekty vztahů sociálního zabezpečení vyplývaly právní následky. Naopak vyloučen byl přezkum rozhodnutí orgánů sociálního zabezpečení vydaných na základě volné úvahy.⁶⁴ Soudy sociálního zabezpečení existovaly až do roku 1974, tedy do vzniku obvodních soudů práce a sociálního zabezpečení jako funkčně oddělené části obecného soudnictví.⁶⁵ Tato změna navázala na reformu Nejvyššího soudu z roku 1962, kterou byla na Nejvyšší soud přenesena působnost Tribunálu sociálního zabezpečení a kterou mu byl svěřen dozor nad

⁶² Srov. WYRZYKOWSKI, Mirosław: *Sądownictwo administracyjne w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*. Warszawa 1983, s. 28–45. V roce 1946 probíhala diskuze například na stránkách časopisu *Gazeta Administracji*. Příspěvky jejích účastníků M. Buszyńského, W. Klonowického a J. S. Langroda, kteří se shodně vyslovovali pro obnovení správního soudnictví, přetiskl v roce 1999 časopis *Samorząd Terytorialny* (Samorząd Terytorialny, 5, Warszawa 1999). V roce 1956 publikovala teze o soudní kontrole veřejné správy komise pro správní právo Sdružení polských právníků, které v roce 1958 rozpracovala pracovní skupina složená z nejvýznamnějších představitelů správního práva v návrh zákona o správním soudnictví. Srov. ZIMMERMANN, Jan: *Projekt ustawy o sądownictwie administracyjnym z 1958 r.* Samorząd Terytorialny, 1–2, Warszawa 1993, s. 108–109. V tomtéž čísle časopisu byl tento návrh rovněž publikován (s. 110–124). Podle návrhu měly správní soudnictví vykonávat vojvodské správní soudy a Nejvyšší soud, při kterém měla být vytvořena Správní komora. Ačkoliv návrh nebyl představiteli státní moci nakonec účelně využit, je otázkou, zda byla tato diskuze vůbec ukončena a jestli druhá a třetí vlna částečně nesplývají. Kupříkladu v roce 1967 byla publikována práce ŁĘTOWSKI, Janusz.: *Sądy powszechne i praworządność w administracji*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1967 (srov. recenzi této knihy MIKULE, V.: *Recenze. Obecné soudy a zákonost ve správě* (dále jen *Recenze*). Socialistická zákonnost, 9–10, Praha 1968, s. 634–640).

⁶³ BORKOWSKI, J. In: ADAMIAK, B. – BORKOWSKI, J.: *c. d.*, s. 81.

⁶⁴ Tamtéž, s. 80.

⁶⁵ Ustawa z dnia 24 października 1974 r. o okręgowych sądach pracy i ubezpieczeń społecznych (Dz.U. 1974 Nr 39, poz. 231).

rozhodovací činností soudů sociálního zabezpečení.⁶⁶ Do jejich působnosti spadalo rozhodování o odvoláních ve věci sporů vyplývajících z pracovních vztahů a vztahů sociálního zabezpečení.

Před vznikem Nejvyššího správního soudu v roce 1980 tak případů, kdy byla umožněna soudní kontrola správy, bylo skutečně nemnoho. Nejdůležitější oblast představovala již zmíněná soudní kontrola ve věcech sociálního zabezpečení.⁶⁷

10 Obnovení polského správního soudnictví

K obnovení obecného správního soudnictví došlo ještě za časů Polské lidové republiky v roce 1980, a to zákonem o Nejvyšším správním soudu a o změně zákona – zákoník o správním řízení.⁶⁸ Tímto zákonem byl zřízen Nejvyšší správní soud (pol. *Naczelny Sąd Administracyjny*, dále rovněž jen NSA)⁶⁹ a zároveň změněn zákoník o správním řízení⁷⁰ (dále jen KPA), který ve svém díle VI., označeném „Podávání žaloby proti rozhodnutí ke správnímu soudu“, upravil rovněž soudní řízení správní. Řízení před Nejvyšším správním soudem přitom nebylo v KPA upraveno vyčerpávajícím způsobem, ale zákon odkazoval na úpravu občanského soudního řízení.⁷¹ Ze zákona je patrný jednoznačný vliv rakouského modelu správního soudnictví, který však byl částečně modifikován tehdejší politickou a ústavní realitou. Nejvyšší správní soud rozhodoval o žalobách proti správním rozhodnutím podle zásady kasace a podle principu pozitivní enumerace.⁷² Vedle toho byla přípust-

⁶⁶ Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o Sądzie Najwyższym (Dz.U. 1962 Nr 11, poz. 54). Srov. též MIKULE, V.: *Recenze*, s. 635–636.

⁶⁷ BORKOWSKI, J. In: ADAMIAK, B. – BORKOWSKI, J.: *c. d.*, s. 82.

⁶⁸ Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o Naczelnym Sądzie Administracyjnym oraz zmianie ustawy – Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. 1980 Nr 4, poz. 8).

⁶⁹ Není bez zajímavosti, že podle původního návrhu tohoto zákona se správní soud měl nazývat *Najwyższy Sąd Administracyjny*. Teprve na základě poslanecké iniciativy (poslanec S. Zawadzki, pozdější první předseda tohoto soudu) došlo ke změně názvu na *Naczelny Sąd Administracyjny*, mimo jiné z důvodu vztahu Nejvyššího správního soudu k Nejvyššímu soudu. Srov. CHRUŚCIAK, Ryszard: *Prace parlamentarne nad konstytucyjnym i ustawowym uregulowaniem Naczelnego Sądu Administracyjnego (1979–2002)*. In: *Sądownictwo administracyjne gwarantem wolności i praw obywatelskich 1980–2005*. Warszawa 2005, s. 92.

⁷⁰ Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. 1960 Nr 30, poz. 168).

⁷¹ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 1964 Nr 43, poz. 296).

⁷² Ustanovení čl. 196 § 2 KPA 1980 stanovilo dvacet kategorií věcí, v nichž byla žaloba k Nejvyššímu správnímu soudu přípustná. Paragraf 3 citovaného článku pak umožňoval, aby katalog byl rozšířen cestou zvláštních zákonů.

ná rovněž žaloba proti nečinnosti. Správní soudnictví bylo jednoinstanční, vykonávané Nejvyšším správním soudem se sídlem ve Varšavě s působností pro území celé republiky, od roku 1981 rovněž v místních pobočkách tohoto soudu (do roku 2003 jich bylo vytvořeno 11).

Ačkoliv by se na první pohled mohlo zdát, že proti rozhodnutí Nejvyššího správního soudu nebyly opravné prostředky přípustné, skutečnost tak jednoznačná nebyla. Tehdejší soudní praxe a doktrína totiž připustila ve věcech rozhodnutí Nejvyššího správního soudu obnovu řízení, a to za přiměřeného použití ustanovení občanského soudního řádu.⁷³ Vedle toho rozhodovací činnost Nejvyššího správního soudu podléhala doзору Nejvyššího soudu, který je vykonával prostřednictvím rozhodování o mimořádné revizi (pol. *rewizja nadzwyczajna*)⁷⁴ a dále přijímáním usnesení obsahujících řešení nejasných právních otázek a také stanovení zásad pro výkon spravedlnosti a soudní praxe. Tato situace byla v souladu s ústavní pozicí Nejvyššího soudu, když tento byl podle čl. 51 odst. 1 Ústavy Polské lidové republiky z roku 1952 vrcholným soudním orgánem vykonávajícím dozor nad rozhodovací činností všech jiných soudů.⁷⁵

Podstatnou změnu dále přinesl zákon z roku 1990.⁷⁶ Tato „demokrati-zační novela KPA“ souvisela s počátkem procesu transformace po pádu komunistického režimu a vznikem územní samosprávy. Kontrola Nejvyššího správního soudu byla rozšířena na další formy činnosti veřejné správy. Podléhaly jí tak správní rozhodnutí vydaná podle KPA, ale i ta, která byla vydána podle zvláštních zákonů. Dále byla kontrola rozšířena i na vyjmenovaná usnesení vydaná ve správním řízení a řízení exekucím. Pravomoc Nejvyššího správního soudu byla vedle toho určena za pomoci generální klauzule kombinované s negativní enumerací. Nejvyšší správní soud byl napříště rov-

⁷³ Srov. CHRÓŚCIELEWSKI, Wojciech – TARNO, Jan Paweł: *Z problematyki wznowienia postępowania administracyjnego oraz sądownoadministracyjnego*. Samorząd Terytorialny, 5, Warszawa 1996, s. 18–27; a usnesení NSA z 28. dubna 1983, sp. zn. SA/Wr 238/83, Lex Polonica č. 297802; nebo usnesení NSA z 27. ledna 1983, sp. zn. SAO/Kr 392/82, Lex Polonica č. 297833.

⁷⁴ Mimořádná revize byla institutem polského socialistického civilního procesu (obdoba československé stížnosti pro porušení zákona) a představovala zvláštní prostředek nápravy soudního rozhodnutí, který v sobě spojoval vlastnosti prostředku dozoru a odvolacího prostředku. Mimořádnou revizi mohl podat ministr spravedlnosti, první předseda Nejvyššího soudu, generální prokurátor, od roku 1987 rovněž obhájce občanských práv a ve věcech z oblasti pracovního práva a práva sociálního zabezpečení rovněž ministr práce a sociální politiky a celostátní meziodborová organizace, tedy nikoliv žalobce nebo žalovaný správní orgán.

⁷⁵ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (Dz.U. 1952 Nr 33, poz. 232).

⁷⁶ Ustawa z dnia 24 maja 1990 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. 1990 Nr 34, poz. 201).

něž povolán k rozhodování kompetenčních sporů mezi územními orgány vládní správy a územní samosprávou, k rozhodování o zákonnosti dozorčích prostředků ve věcech samosprávy a k rozhodování o žalobách jednotlivců proti usnesení orgánů obcí, které porušují právní zájem nebo oprávnění.

Ustanovení čl. 14 bodu 12 Malé ústavy z roku 1992 vyloučilo z povinnosti kontrasignace aktů prezidenta republiky mimo jiné jmenování a odvolávání předsedy Nejvyššího správního soudu.⁷⁷ V literatuře se uvádí, že tím došlo ke konstitucionalizaci Nejvyššího správního soudu, neboť se poprvé tato instituce stala předmětem ústavněprávní úpravy. Na druhou stranu předmětem ústavněprávní úpravy nebyl sám Nejvyšší správní soud, ale způsob jmenování a odvolávání jeho předsedy.⁷⁸

Další změnu úpravy správního soudnictví přinesl zákon o Nejvyšším správním soudu z roku 1995.⁷⁹ Tento zákon přišel se změnami ve vnitřní organizaci Nejvyššího správního soudu (rozdělení na finanční komoru a všeobecně správní komoru), rozšířil rozsah jeho pravomoci a posílil zvláštní úpravu soudního řízení správního. Kontrola veřejné správy vykonávaná Nejvyšším správním soudem se rozšířila na širokou skupinu individuálních správních aktů, o dohled nad rozdělením kompetence mezi územní samosprávou a vládní správou, o ochranu práv jednotlivce v oblasti činnosti územní samosprávy a ochranu práv územní samosprávy před protiprávní dozorovou činností vládní správy.⁸⁰

11 Obnovení českého správního soudnictví

K obnovení správního soudnictví na území dnešní České republiky došlo z česko-polského srovnávacího pohledu až v devadesátých letech minulého století. Stalo se tak ještě za dob československé federace. Nejprve pro něj ústavní základ vytvořila Listina základních práv a svobod⁸¹ ve svém čl. 36 odst. 2.⁸² Konkrétní právní základ mu poskytl zákon č. 519/1991 Sb., kte-

⁷⁷ Ustawa konstytucyjna z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym (Dz.U. 1992 Nr 84, poz. 426).

⁷⁸ CHRUŚCIAK, R.: *c. d.*, s. 97.

⁷⁹ Ustawa z dnia 11 maja 1995 r. o Naczelnym Sądzie Administracyjnym (Dz.U. 1995 Nr 74, poz. 368).

⁸⁰ BORKOWSKI, J. In: ADAMIAK, B. – BORKOWSKI, J.: *c. d.*, s. 83–84.

⁸¹ Ústavní zákon č. 23/1991 Sb., kterým se uvozuje Listina základních práv a svobod jako ústavní zákon Federálního shromáždění České a Slovenské Federativní Republiky.

⁸² Čl. 36 odst. 2 Listiny základních práv a svobod: „Kdo tvrdí, že byl na svých právech zkrácen rozhodnutím orgánu veřejné správy, může se obrátit na soud, aby přezkoumal zákonnost ta-

ry do občanského soudního řádu vložil novou část pátou nazvanou Správní soudnictví. Ve „správním soudnictví“ soudy přezkoumávaly zákonnost rozhodnutí orgánů veřejné správy jednak na základě žalob a jednak na základě „opravných prostředků“ proti nepravomocným rozhodnutím správních orgánů.⁸³

Právní úprava takto obnoveného správního soudnictví představovala spojení řízení o žalobách proti rozhodnutím správních orgánů vzorovaného podle rakouského říjnového zákona z roku 1875 založeného na „tradiční“ generální klauzuli⁸⁴ a řízení o „opravných prostředcích“ podle úpravy v původní části čtvrté hlavy občanského soudního řádu⁸⁵ s původem v soudnictví pojišťovacím.⁸⁶ Takovým „opravným prostředkem“ občanský soudní řád rozuměl návrh na zahájení řízení v případech, ve kterých zvláštní zákon svěřoval soudům rozhodování o opravných prostředcích proti nepravomocným rozhodnutím správních orgánů. Tato druhá forma nahrazovala v řadě případů instanční kontrolu v rámci správního řízení.⁸⁷ Přezkum rozhodnutí správních orgánů formou opravných prostředků k soudům však měl mít povahu pouze přechodnou a dočasnou,⁸⁸ ve své podstatě se v tomto případě o správní soudnictví nejednalo.⁸⁹

Správní soudnictví bylo vykonáváno obecnými soudy čtyř článků, a sice okresními soudy, krajskými soudy, Nejvyšším soudem ČSFR a Nejvyšším soudem ČR nebo Nejvyšším soudem SR. Po zániku československé federace přešla působnost Nejvyššího soudu ČR na Vrchní soud v Praze a následně i na Vrchní soud v Olomouci.

Řízení v českém správním soudnictví po jeho obnovení bylo jednoinstanční. Opravné prostředky rozhodnutí soudů jak v řízení o žalobách proti rozhodnutí správních orgánů, tak v řízení o opravných prostředcích proti

kového rozhodnutí, nestanoví-li zákon jinak. Z pravomoci soudu však nesmí být vyloučeno přezkoumávání rozhodnutí týkajících se základních práv a svobod podle Listiny.“

⁸³ Srov. § 244 odst. 1 občanského soudního řádu ve znění zákona č. 519/1991 Sb.

⁸⁴ Hlava druhá páté části (§§ 247 až 250k) občanského soudního řádu ve znění zákona č. 519/1991 Sb.

⁸⁵ Hlava třetí páté části (§§ 250l až 250s) občanského soudního řádu ve znění zákona č. 519/1991 Sb.

⁸⁶ Srov. MAZANEC, M.: *Správní soudnictví*, s. 230.

⁸⁷ Srov. RYBA, Jan – SOUČKOVÁ, Marie: *Správní soudnictví v České republice*. Praha 1999, s. 83.

⁸⁸ Důvody k zachování této formy soudního přezkumu byly dány spíše vývojem po roce 1963 než důvody koncepčními a historickými. M. Mazanec označil svého času zachovávání této formy kontroly za znepokojující (MAZANEC, M.: *Správní soudnictví*, s. 231).

⁸⁹ Srov. KNAPP, Viktor. In: PAVLÍČEK, Václav et al.: *Ústava a ústavní řád České republiky. Komentář*. 2. díl. *Práva a svobody*. Praha 1995, s. 259.

rozhodnutím správních orgánů nebyly přípustné.⁹⁰ Výjimku představovaly případy, kdy příslušný krajský soud rozhodoval o opravném prostředku proti rozhodnutí správního orgánu ve věcech důchodového zabezpečení a později i důchodového pojištění.⁹¹

Přelom (ačkoliv na dlouhou dobu pouze *de iure*) ve vývoji českého správního soudnictví znamenal přijetí Ústavy České republiky (dále jen Ústava ČR).⁹² Ta do soustavy soudů zahrnula rovněž Nejvyšší správní soud, čímž Ústavodárce vytvořil ústavní základ pro „instituci tvořící tradiční součást našeho právního řádu a představující imanentního garanta ochrany občana proti nezákonným zásahům veřejné moci ve většině evropských kontinentálních demokracií“.⁹³ Jak poukazují L. Pítrová a R. Pomahač, ústavodárce navázal na předlitavskou a československou prvorepublikovou tradici existence Nejvyššího správního soudu.⁹⁴ K jeho faktickému zřízení však došlo až v roce 2003, po dlouhých deseti letech od účinnosti Ústavy ČR.

Tato situace, kdy na jedné straně bylo správní soudnictví vykonáváno soudy několika článků, ale zároveň takřka vůbec nebyly připuštěny opravné prostředky proti rozhodnutím těchto soudů, a na straně druhé stále nedošlo ke zřízení Nejvyššího správního soudu, byla poměrně neutěšená, a to nejen z hlediska velice obtížného a zdoluhavého sjednocování judikatury soudů ve správním soudnictví, ale rovněž z hlediska ochrany procesních práv účastníků soudního řízení. Problémů bylo však více. Nemožnost jednotlivců bránit se proti jiným zásahům správních orgánů do subjektivních práv či proti jejich nečinnosti, nedostatečné zajištění tzv. „plné jurisdikce“ soudů ve správním soudnictví, nedostatečná publikace judikatury či zajištění dostatečného počtu kvalifikovaných soudců, jakož i jiného odborného personálu soudů, to vše způsobovalo obtíže, které přitom měly ústavní a mezinárodně-právní rozměr.⁹⁵

Vedle toho a částečně i právě proto se v praxi vyvinula jiná forma právních prostředků ochrany proti správním orgánům, jakož i proti rozhodnutím soudů

⁹⁰ Srov. § 250j odst. 4 a § 250s občanského soudního řádu ve znění zákona č. 519/1991 Sb.

⁹¹ Srov. zákon č. 160/1995 Sb., kterým se mění a doplňují některé zákony v souvislosti s přijetím zákona o důchodovém pojištění. To, že zákonodárce připustil opravné prostředky právě ve věcech důchodového zabezpečení a důchodového pojištění, vyplývalo z tradice zesílené ochrany subjektivních práv důchodců (RYBA, J. – SOUČKOVÁ, M.: *c. d.*, s. 103).

⁹² Ústavní zákon České národní rady č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky.

⁹³ PÍTROVÁ, L. – POMAHAČ, R.: *c. d.*, s. 204.

⁹⁴ Tamtéž. M. Mazanec v této souvislosti poukazuje na preambuli Ústavy ČR, která se hlásí k „dobrým tradicím státnosti československé“ (MAZANEC, M.: *Správní soudnictví*, s. 44).

⁹⁵ Srov. např. MAZANEC, M.: *Problémy českého správního soudnictví pohledem soudce*. Správní právo, 3–4, Praha 1997, s. 153.

ve správním soudnictví. Ústava ČR totiž dala každému možnost napadnout pravomocná rozhodnutí orgánů veřejné moci (tedy správních orgánů i soudů ve správním soudnictví) cestou ústavní stížnosti k Ústavnímu soudu.⁹⁶ Do role sjednocovatele judikatury a poskytovatele (omezené) ochrany práv jednotlivce před správními orgány tak byl fakticky stavěn Ústavní soud, který tak plnil funkci jakéhosi „kvazi-nejvyššího správního soudu“, kterážto role mu zjevně nepříslušela a nepřísluší. Mimo zcela odlišnou funkci Ústavního soudu a odlišný předmět řízení o ústavní stížnosti, nemohla ústavní stížnost plně nahrazovat opravný prostředek v řízení ve správním soudnictví rovněž z toho důvodu, že správní orgán, který vydal před soudem napadené rozhodnutí, nebyl aktivně legitimován k podání ústavní stížnosti proti rozhodnutí správního soudu.⁹⁷

Změna zákonné úpravy a koncepční řešení těchto problémů však nepřicházelo. Legislativní návrhy v průběhu devadesátých let vždy končily nezdarem.⁹⁸ Ústavním a mezinárodněprávním základům nevyhovující úprava správního soudnictví byla proto nakonec zrušena Ústavním soudem, který s účinností ke dni 31. prosince 2002 zrušil svým nálezem celou část pátou „Správní soudnictví“ občanského soudního řádu.⁹⁹

12 Reforma českého správního soudnictví – počátek doby současné

Již v době rozhodnutí Ústavního soudu však byly zpracovávány návrhy na reformu českého správního soudnictví. Uvažovány byly varianty jeho organizační struktury a možnosti odstranění všech výše uvedených problematických bodů.¹⁰⁰ Co se organizace správního soudnictví týče, jednalo se o tyto varianty: 1) obecné soudy a Nejvyšší soud, 2) obecné soudy a Nejvyšší správní soud a 3) soustava správních soudů v čele s Nejvyšším správním soudem. Poslaneckou sněmovnou byla nakonec zvolena kompromisní druhá varianta.

⁹⁶ Srov. čl. 87 odst. 1 písm. d) Ústavy ČR. Dělo se tak v řízení podle § 72 a násl. zákona č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu, ve znění pozdějších předpisů.

⁹⁷ Stanovisko pléna Ústavního soudu z 9. listopadu 1999, sp.zn. Pl. ÚS–st. 9/99, uveřejněné v usnesení Ústavního soudu z 10. listopadu 1999, sp.zn. III. ÚS 254/99, usnesení Ústavního soudu č. 70, Sbírka nálezů a usnesení Ústavního soudu 1999, sv. 16.

⁹⁸ Pro jejich podrobný přehled srov. MAZANEC, M.: *Reforma správního soudnictví v České republice*. Soudní rozhledy, 8, Praha 2000, s. 229 an.; SLÁDEČEK, Vladimír: *Správní soudnictví v České republice*. In: SLÁDEČEK, Vladimír – TOMOSZKOVÁ, Veronika a kol: *Správní soudnictví v České republice a ve vybraných státech Evropy*. Praha 2010, s. 38–39.

⁹⁹ Srov. nález ÚS z 27. 6. 2001, sp.zn. Pl. ÚS 16/99, nález ÚS č. 96/2001, sv. 22, publikován rovněž pod č. 276/2001 Sb.).

¹⁰⁰ Srov. *Výchozí teze pro přípravu koncepce správního soudnictví a možné varianty jeho organizační struktury*. Právní praxe, 6, Praha 2000, s. 354–378.

Z citovaného materiálu vycházel i vládní návrh soudního řádu správního,¹⁰¹ který byl následně schválen jako soudní řád správní,¹⁰² s jehož účinností dne 1. ledna 2003 byla dokončena renesance českého správního soudnictví. Správní soudnictví je tak vykonáváno krajskými soudy jako soudy obecnými a v roce 2003 zřízeným Nejvyšším správním soudem. Výklad o pravomoci a příslušnosti těchto soudů, jakož i o řízení před nimi však nemůže být předmětem tohoto příspěvku.

13 Reforma polského správního soudnictví

Zásadní vliv na současnou úpravu polského správního soudnictví mělo přijetí Ústavy Polské republiky z roku 1997 (dále jen Ústava PR),¹⁰³ která si vynutila nejen změnu do té doby platné právní úpravy, ale zejména vyvolala potřebu celkové reformy polského správního soudnictví. Jelikož se v té době polské správní soudnictví nacházelo oproti České republice již ve třetí „postrenesanční fázi“ (1980 – zřízení NSA, 1990 – demokratizační novela, 1995 – nový zákon o NSA), soustředila se tato reforma výhradně na strukturu správního soudnictví a zásadu instančnosti, a to rovněž s ohledem na v té době probíhající reformu veřejné správy. Zásadní význam proto měla zejména ustanovení čl. 78, čl. 176 odst. 1 a čl. 184 Ústavy PR představující ústavní základ zásady instančnosti v řízení ve správním soudnictví. Ústavodárce zároveň zakotvil povinnost zákony zavádějící dvojinstančnost v soudním řízení správním schválit do pěti let ode dne účinnosti Ústavy PR.

Nutnost reformy, jejíž součástí tak nevyhnutelně muselo být zakotvení instančního postupu v soudním řízení správním, rozvířila širokou odbornou diskuzi ohledně podoby této reformy, která ostatně probíhala v průběhu celých devadesátých let minulého století.¹⁰⁴ Jejím výsledkem byly dva soubory návrhů zákonů reformujících polské správní soudnictví – prezidentský a poslanecký.

¹⁰¹ Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna, 2001, III. volební období, sněmovní tisk č. 1080.

¹⁰² Zákon z 21. března 2002 č. 150/2002 Sb., soudní řád správní.

¹⁰³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483). Pro její český překlad viz MIKULE, Vladimír: *Ústava Polské republiky*. In: PAVLÍČEK, Václav a kol.: *Transformace ústavních systémů zemí střední a východní Evropy*. Praha 1999, s. 242–286.

¹⁰⁴ Z českých autorů srov. např. PÍTROVÁ, L. – POMAHAČ, R.: *c. d.*, s. 178–189; PIPKOVÁ, Hana: *K návrhům na reformu polského správního soudnictví*. Justiční praxe, 3, Praha 2002, s. 108–115.

Poslanecké návrhy zákonů¹⁰⁵ vycházely z materiálů vytvořených v rámci programu reformy veřejné správy Institutu veřejných věcí.¹⁰⁶ Počítaly s vytvořením tříčlankové struktury správního soudnictví tvořeného Nejvyšším správním soudem, vojvodskými správními soudy a obvodními správními soudy a dále se zavedením zásady trojinstančnosti v soudním řízení správním a omezením správního řízení na jedinou instanci. V odborné literatuře však bylo namítáno, že takovéto řešení je v rozporu s ústavní zásadou instančnosti řízení, která má být uplatňována v jakémkoliv řízení, tedy jak v řízení soudním, tak správním.¹⁰⁷ Úprava, podle které by na místo správního orgánu tak rozhodoval správní soud první instance, by proto byla podle převažujícího názoru polské doktríny protiústavní.¹⁰⁸

Prezidentské návrhy zákonů byly předloženy nejprve Sejmu III. volebního období¹⁰⁹ a pak následně Sejmu IV. volebního období.¹¹⁰ Připravila je pracovní skupina složená ze soudců Nejvyššího správního soudu, Ústavního tribunálu, Nejvyššího soudu a zástupce obhájce občanských práv pod předsednictvím předsedy Nejvyššího správního soudu R. Hausera. Návrhy počítaly s vytvořením dvoučlankové struktury správního soudnictví v čele s Nejvyšším správním soudem. Prezidentské návrhy zákonů tvořily základ současně právní úpravy organizace správních soudů a řízení před nimi a s drobnými změnami byly v roce 2002 schváleny jako zákon o organizaci správních soudů a zákon o řízení před správními soudy.¹¹¹ Oba dodnes platné a účinné zákony nabyly účinnosti 1. ledna 2004 a společně se zákonem, který dva předcházející zavedl a změnil navazující právní předpisy (mj. také zrušil

¹⁰⁵ Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, 2001, IV kadencja, druki nr 77, 78, 79.

¹⁰⁶ Srov. KIJOWSKI, Dariusz (red.): *Dwuinstancyjne sądownictwo administracyjne. Raport Programu Administracji Publicznej*. Warszawa 2000.

¹⁰⁷ Srov. již citovaný čl. 78 Ústavy PR.

¹⁰⁸ Srov. např. CHRÓSCIELEWSKI, W. – TARNO, J. P.: *Trójszczelowy model sądownictwa administracyjnego a jednoinstancyjne postępowanie administracyjne*. Państwo i Prawo, 5, Warszawa 1999, s. 21–23; KMIECIAK, Zbigniew: *Dwuinstancyjność postępowania administracyjnego wobec reformy sądownictwa administracyjnego*. Państwo i Prawo, 5, Warszawa 1998, s. 20–21; BORKOWSKI, J.: *Reforma polskiego sądownictwa administracyjnego*. Państwo i Prawo, 5, Warszawa 2002, s. 15–18.

¹⁰⁹ Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, 2001, III kadencja, druki nr 3060, 3061, 3062.

¹¹⁰ Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, 2001, IV kadencja, druki nr 18, 19, 20.

¹¹¹ Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (Dz.U. 2002 Nr 153, poz. 1270); ustawa z dnia 25 lipca 2002 r. Prawo o ustroju sądów administracyjnych (Dz.U. 2002 Nr 153, poz. 1269).

zákon o Nejvyšším správním soudu z roku 1995),¹¹² završily reformu polského správního soudnictví.¹¹³

RESUMÉ

OD RADOMSKÉ KOMISE PO SOUČASNOST ANEB Z DĚJIN SPRÁVNÍHO SOUDNICTVÍ V ČESKÝCH A POLSKÝCH ZEMÍCH

Přes mnohé odlišnosti ve vývoji správního soudnictví v obou zkoumaných státech, dané rozdílným vývojem státoprávního uspořádání či odlišnou politickou situací, je z provedeného srovnání patrné, že je možno nalézt některé „tradiční shody“, a to zejména v období po první světové válce. Přes podobné ústavní základy pro správní soudnictví pruského typu zůstal realitou v obou zemích jeho rakouský model. Obdobně zde bylo i fungování kompetenčního soudního orgánu. Shodně nedošlo po druhé světové válce k obnovení obecného správního soudnictví a zachováno bylo pouze veřejnoprávní soudnictví pro „sociální věci“ (pojištění, sociální zabezpečení) či omezená kontrola správy vykonávaná obecnými soudy. Na druhou stranu na rozdílnost správního soudnictví v obou státech má vliv širší rozsah polské historické zkušenosti. V průběhu věků zde fungovaly tři hlavní typy správního soudnictví kontinentální Evropy, po komunistickém převratu zde zůstala zachována kontinuita vědecké aktivity a do procesu transformace v devadesátých letech minulého století šlo Polsko s již fungujícím a svěbytným správním soudem. To vše má vliv na podobu současného polského správního soudnictví. Díky společným historickým základům však mnohé instituty mohou být inspirativní i pro nás.

¹¹² Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo ustroju sądów administracyjnych i ustawę – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (Dz.U. Nr 153, poz. 1271).

¹¹³ Blíže k oběma souborům návrhů zákonů a procesu jejich přijímání srov. CHRUŚCIAK, R.: c. d., s. 108–112.

SUMMARY

*FROM THE RADOM COMMISSION TO NOW.
A SURVEY OF THE ADMINISTRATIVE COURT HISTORY
IN THE CZECH AND POLISH LANDS*

The above made comparison gives evidence that despite many differences in the development of administrative law in the two given states there are some “traditional concordances” which can be particularly found after World War I. Besides the similar constitutional basis for the judicial system of the Prussian type it was its Austrian subtype that was in force in both lands. The demarcation courts also operated in a similar way. In both states the general administrative law was not reintroduced after World War II while the public law dealing with “social affairs” (insurance, social security) or the limited supervision of the administration made by general courts were preserved. On the other hand, broader Polish historical experience makes the local administrative law somewhat different. Three main types of the administrative law of the continental Europe existed there. After the Communist takeover the scholarly activity was not interrupted so that Poland entered the transformation process of the 1990s with a functional and distinctive administrative court system. All this shaped the current Polish administrative law. Thanks to the historical basis that we share the Polish system can be a source of inspiration for us.

Translated by Mgr. Eva Svobodová

Mgr. David Kryska
Katedra správního práva a správní vědy
Právnická fakulta
Univerzita Karlova
Náměstí Curieových 7
116 40 Praha 1

METTERNICH, SEVERNÍ AFRIKA A EVROPSKÝ STÁTNÍ SYSTÉM V LETECH 1814–1848¹

Miroslav Šedivý

1 Úvod

Dění v severní Africe je častým tématem současných zpravodajských relací, a to především ze tří důvodů: migrace, politické změny po takzvaném arabském jaru a geografická blízkost severoafrického regionu, který se nachází doslova v zádveří Evropy. Zájem starého kontinentu o vnitropolitickou situaci v zemích severní Afriky je proto značný a mimo jiné vyvolává potřebu ohlédnutí za jejich vzájemnými vztahy v minulosti. V takovém případě se naskytne pohled na významnou interakci přinejmenším od pozdního novověku. V 19. století to byly především ekonomické a geopolitické zájmy evropských velmocí, které udávaly směr vývoji těchto vztahů a výraznou měrou ovlivnily životy milionů obyvatel žijících na rozsáhlém území rozkládajícím se podél jižního břehu Středozemního moře, zprvu většinou nepřímou díky svému zvýšenému vlivu, později díky kolonizaci. Soupeření nejsilnějších evropských států v této oblasti pak současně nejednou významně promluvilo do jejich vzájemných vztahů, čímž zpětně ovlivnilo politický vývoj Evropy.

Proces kolonizace severní Afriky probíhal především ve druhé polovině tzv. dlouhého 19. století, ovšem jeho počátek je nutné hledat již v jeho první části. Zásadním faktorem umožňujícím tuto imperialistickou politiku byla zdrcující hospodářská, technologická a vojenská superiorita Západu. Co ji do jisté míry rovněž usnadnilo, byla skutečnost, že území severní Afriky zůstalo mimo evropský státní systém, jinými slovy mimo mezinárodněprávní rámec upravující vztahy mezi evropskými státy, jehož moderní podoba byla vytvořena na Vídeňském kongresu v letech 1814–1815. Zde se tehdejší politické a diplomatické elity dohodly na právních normách a současně praktických mechanismech, jejichž aplikací měl být zachován mír a stabilita. Toto se však týkalo pouze signatářů závěrečných akt kongresu, případně jiných důležitých mezinárodně platných smluv té doby. Protože Osmanská říše ovládající celé území severní Afriky s výjimkou Maroka zůstala mimo tyto právní transakce, spočinula rovněž mimo ochranný deštník nově vytvoře-

¹ Tato studie vznikla v rámci grantu SGS-2012-017, který autor realizuje na KHV FF ZČU.

ného evropského státního systému. I když je pochopitelně nanejvýš diskutabilní, zda by rozšíření těchto mezinárodněprávních garancí na upadající sultánovo impérium nějak významně změnilo agresivní chování některých velmocí vůči jeho severoafrickým provinciím, bezpochyby by přinejmenším ztížilo obhajobu legitimacy tohoto chování.

Dosud bylo již napsáno mnoho k politice evropských států vůči jednotlivým oblastem severní Afriky, stejně jako o pořádku Vídeňského kongresu a vývoji mezinárodních vztahů a mezinárodního práva po roce 1815. Nikdy však nebyla věnována pozornost vztahům mezi Evropou a severní Afrikou v době předbřeznové (tj. od roku 1815 do roku 1848) v širším kontextu mezinárodněprávních dějin, a to navzdory skutečnosti, že agresivní politika některých velmocí vůči severoafrickému regionu v průběhu dlouhého 19. století měla značný a nutno podotknout, že většinou negativní vliv na vztahy mezi evropskými státy. I když osmanské provincie v severní Africe zůstaly mimo evropský státní systém po roce 1815, a tím i bez ochrany ve Vídni dohodnutých principů mezinárodního práva, zvyšující se zájem některých mocností o tato území ovlivňoval nejen místní poměry, ale současně destabilizoval i evropský státní systém, a to právě skrze rozpory mezi zde soupeřícími mocnostmi. V době předbřeznové se dotkl především vztahů mezi Francií a Velkou Británií. Prvně jmenovaná mocnost se rozhodla obnovit statut světové velmoci, o který přišla v průběhu revolučních a napoleonských válek, právě v severní Africe, kde v roce 1830 obsadila Alžírsko, a zvyšovala svůj zájem o Tunisko a Egypt. Velká Británie se obávala nárůstu moci Francie ve Středomoří a reagovala na její entrée na severoafrické území zvýšeným zájmem o Egypt.

Cílem této studie je poukázat na mezinárodněprávní kontext vztahů mezi Evropou a severní Afrikou v letech 1815–1848 a upozornit na málo známou skutečnost, že kromě zvyšujícího se imperialismu Francie a Velké Británie v této oblasti zde ještě existovala tendence zabránit destabilizaci evropské politiky kvůli soupeření mocností v severní Africe a současně na Blízkém východě skrze vtažení Osmanské říše i s jejími severoafrickými provinciemi pod ochranu evropského mezinárodního práva. S touto v zásadě protiimperialistickou doktrínou přišlo Rakousko, jmenovitě tvůrce jeho tehdejší zahraniční politiky kníže Klemens Wenzel Nepomuk Lothar von Metternich-Winneburg. Tento příspěvek tak má přidat střípek do mozaiky politických a právních dějin v Metternichově době, které dosud zůstávaly mimo pozornost historiků, a to navzdory jejich značnému zájmu o historii evropského státního systému po Vídeňském kongresu a politiku evropských velmocí vůči severoafrickému regionu. Kvůli malému množství relevantní li-

teratury muselo být předkládané téma zpracováno na základě studia primárních pramenů, především pak těch schraňovaných v evropských archivech. Vzhledem ke skutečnosti, že se danou problematikou zabýval především kníže Metternich, byl nejvýznamnějším z nich Rakouský státní archiv ve Vídni. Dále byly využity dokumenty z archivů v Londýně, Berlíně, Moskvě a Děčíně. V posledním jmenovaném se nalézají korespondence rakouského diplomata a Metternichova blízkého spolupracovníka Karla Ludwiga von Ficquelmonta. Vzhledem k rozsáhlým zájmům Francie v severní Africe čtenáře nejspíš překvapí absence archivu Francouzského ministerstva zahraničních věcí. Důvodem není opomenutí výzkumu v Paříži, ale skutečnost, že navzdory systematickému výzkumu fondů *Autriche* a *Turquie*, především pak pro dvacátá a třicátá léta 19. století, jsem ve francouzském hlavním městě nenašel žádné dokumenty k dané problematice.

2 Vídeňský kongres

Existuje všeobecně rozšířený názor, že budoucnost Osmanské říše a jejích severoafrických držav nebyla projednávána na Vídeňském kongresu. Ten je však oprávněný pouze zčásti, protože i když se toto téma nestalo náplní oficiální agendy, bylo projednáváno neformálně zástupci Rakouska, Velké Británie, Francie a Ruska. Ti zvažovali možnost přizvat sultána na jednání a učinit z něj plnohodnotného signatáře závěrečných aktů.

S touto myšlenkou přišel Metternich, jenž považoval zachování existence Osmanské říše za nesmírně důležité pro budoucnost Rakouského císařství. V tomto ohledu bral na zřetel především situaci na Balkánském poloostrově, jehož regiony byly většinou stále ovládány z Konstantinopole. Politická emancipace zde žijících národů či ruská teritoriální expanze v této části Evropy byly pro Rakousko nežádoucí, a proto Metternich považoval zachování osmanského panství za nejlepší možnost.² V tomto ohledu se projevil jeho politicko-filozofický světový názor, dle kterého zachování míru mezi státy záleželo na zachování rovnováhy sil. Pokud by tato rovnováha byla narušena a z některého státu se stal hegemon napoleonského stříhu, pak skutečný mír nebyl možný. Poněvadž kníže považoval platnost tohoto principu za univerzální, žádný stát včetně sultánova impéria neměl být vynechán ze snahy o zajištění rovnováhy sil, a tím i dlouhotrvajícího míru v Evropě.³ Tuto

² ŠEDIVÝ, Miroslav: *Metternich a Turecko*. Historický obzor, 15, 2004, č. 9/10, s. 194–195.

³ DROZ, Jacques: *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*. Paris 2005, s. 291; RIEBEN, Hans: *Prinzipiengrundlage und Diplomatie in Metternichs Europapolitik, 1815–1848*. Bern 1942, s. 10; SRBIK, Heinrich von: *Statesman of Philosophical Principles*. In: KRAEHE, Enno E. (ed.): *The Metternich Controversy*. New York – Chicago – San Francisco – Atlanta – Dallas – Montreal

skutečnost mimo jiné dokládá poznámka Metternichova blízkého přítele a spolupracovníka Friedricha von Gentze, jenž napsal 5. února 1814, že kníže „považuje dnes a více než kdykoliv dříve existenci Osmanské říše za jeden z nejdůležitějších faktorů pro zachování rovnováhy sil v Evropě“.⁴

Z tohoto důvodu Metternich považoval za nutné, aby k úsilí o vytvoření fungujícího systému mezinárodních vztahů byl přizván i sultán. Dle knížete měla být i Osmanská říše zahrnuta do „velké evropské rodiny“, což byl termín, který byl v době předbřežnové skutečně používán evropskými panovníky, státníky a diplomaty, a to jako celek, tedy včetně jejího území v severní Africe.⁵ I když tato její část neměla pro Rakousko tak bezprostřední význam jako Balkán a Metternich se o ni osobně příliš nezajímal, byl současně přesvědčen, že narušení osmanského panství v severní Africe by se nutně muselo projevit na oslabení její centrální moci, což zase mohlo mít vážné důsledky pro její vládu v osmanských dominiích na Balkánském poloostrově. Proto měla být chráněna pořádkem Vídeňského kongresu jako celek. Mezinárodní právo by pak, přinejmenším dle Metternichova názoru, ztížilo evropským státům možnost rozšiřovat svá vlastní území na její úkor.⁶

Metternich zamýšlel umístit sultánovo „územní vlastnictví pod všeobecnou garanci nového pořádku“,⁷ což v překladu znamenalo, že evropské státy se měly na Vídeňském kongresu zavázat, že nenaruší suverenitu a územní integritu Osmanské říše. Kníže přikládal uskutečnění tohoto plánu značný význam, a proto se v červenci 1814 pokusil přesvědčit sultána Mahmuda II., aby delegoval svého zástupce na nadcházející kongres, který by v rakouském hlavním městě oficiálně požádal o rozšíření zde vytvořeného nového mezinárodněprávního systému na Osmanskou říši. Metternich dokonce navrhl, aby tímto diplomatem byl samotný osmanský ministr zahraničí (reis efendi). Sultánova reakce však byla více než vlažná, protože v Konstantinopoli pano-

– Toronto – London – Sydney 1971, s. 34–39; WOODWARD, Ernest Llewellyn: *Three Studies in European Conservatism: Metternich, Guizot, the Catholic Church in the Nineteenth Century*. London 1963, s. 38–52.

⁴ Gentz Ioanu Caradjovi, Vídeň, 5. 2. 1814. PROKESCH-OSTEN, Anton von (ed.): *Dépêches inédites du chevalier de Gentz aux hospodars de Valachie pour servir à l'histoire de la politique européenne (1813 à 1828)*. Díl I. Paris 1877, s. 55.

⁵ Použití tohoto termínu v souvislosti s Osmanskou říší Metternichem je možné najít například v Arhiv vneshei politiki Rossijskoi Imperii, Moskva (dále jen AVPRI), fond 133, Kantseliariia, opis 469, 1839/214, Tatiščev Nesselrodemu, Vídeň, 8. 9. 1839.

⁶ GÜRBÜZ, Nazif: *Die österreichisch-türkischen Beziehungen vom Wiener Kongreß (1814–1815) bis zum Tod des Zaren Alexander I. (1825): Mit besonderen Beachtung der österreichischen Quellen*. Wien 1983, s. 4–5 (nevydaná dizertace).

⁷ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Vídeň (dále jen HHStA), Staatenabteilungen (dále jen StA), Türkei VI, 10, [?] Stürmerovi, Vídeň, 6. 10. 1814.

vala značná nedůvěra vůči skutečným úmyslům evropských velmocí, především pak Ruska, s kterým Osmanská říše ještě nedávno válčila. Od podpisu bukurešťské mírové smlouvy v roce 1812 byly vztahy mezi Konstantinopolí a Petrohradem komplikovány vzájemným sporem o některá místa na kavkazské hranici, která byla stále okupována ruskými vojáky, jejichž odchod Mahmut II. neúspěšně požadoval. Budoucnost těchto území pro něj byla daleko důležitější než otázka garance, které nepřikládal velký význam.⁸

Z Konstantinopole proto v létě 1814 přišla odpověď, že sultán vyšle svého zástupce do Vídně pouze pod podmínkou, že bude projednána i otázka kavkazské hranice a že se Rakousko v této záležitosti ujme role prostředníka, což však Metternich nechtěl učinit, protože ho tato záležitost nijak nezajímala a její projednávání pod jeho kuratelou mohlo vést ke zhoršení vlastních vztahů s carem Alexandrem I. K tomu ostatně došlo tak jako tak nedlouho po zahájení kongresu dne 18. září 1814 kvůli polské a saské otázce. Navzdory těmto problémům se Metternich nevzdal myšlenky na garanci Osmanské říše a stále se snažil přimět sultána k účasti na kongresu.⁹ Odpovědi z Konstantinopole ovšem byly na podzim stejně negativní jako ty v létě. To vedlo knížete k modifikaci celého plánu. Na konci roku 1814 navrhl, aby místo vyslání diplomata do Vídně sultán pověřil hájením svých zájmů Rakousko, které by pak otázku garance přidalo k oficiální agendě kongresu. Mahmut II. však nakonec nesouhlasil ani s tímto krokem a rozhodl se zůstat stranou.¹⁰

Sultánovo odmítnutí vyslat zástupce do Vídně dorazilo do hlavního města monarchie v ten samý moment jako zpráva o Napoleonově útěku z Elby, a proto zůstalo nepovšimnuto ve víru nových a pro účastníky kongresu daleko významnějších událostí. Již nikdy se nevrátili k otázce zahrnutí Osmanské říše do evropského státního systému a závěrečná akta byla nakonec podepsána bez její účasti. Ta tak zůstala mimo tento systém. Mahmut II. tím ztra-

⁸ BITIS, Alexander: *Russia and the Eastern Question: Army, Government, and Society 1815–1833*. Oxford – New York 2006, s. 30–31.

⁹ GÜRBÜZ, N.: c. d., s. 4–17.

¹⁰ Tamtéž, s. 21–30; HHStA, StA, Türkei VI, 10, Metternich Stürmerovi, Vídeň, 18. 2. 1815; KARGL, Angelika: *Studien zur österreichischen Internuntiat in Konstantinopel 1802–1818*. Wien 1974, s. 357 (nevydaná dizertace); RAUTSI, Inari: *The Eastern Question Revisited: Case Studies in Ottoman Balance of Power*. Helsinki 1993, s. 54; SÉDOUY, Jacques-Alain de: *Le congrès de Vienne: L'Europe contre la France 1812–1815*. Paris 2003, s. 254; TISCHLER, Ulrike: *Die habsburgische Politik gegenüber den Serben und Montenegrinern 1791–1822*. München 2000, s. 164; WEBSTER, sir Charles K.: *The Foreign Policy of Castlereagh, 1815–1822: Britain and the European Alliance*. London 1947, s. 349.

til příležitost posílit mezinárodněprávní postavení své země, a tím jí zajistit větší bezpečnost.¹¹

3 Vztahy mezi Evropou a severní Afrikou v mezinárodněprávním kontextu od Vídeňského kongresu do konce třicátých let

Závěrečná akta Vídeňského kongresu vytvořila základní kámen nového mezinárodněprávního pořádku, který poskytoval svým signatářům jisté záruky bezpečnosti a stability,¹² což bylo přesně to, co Osmanská říše postrádala v následujících desetiletích. Izolace sultánova impéria pak oslabovala jeho pozici na mezinárodní scéně a umožňovala evropským mocnostem vměšovat se do jeho vnitřních záležitostí způsobem, který by ve vztazích mezi evropskými státy byl považován za nelegální. Toto se ve sledovaném období projevilo především v záležitosti řeckého boje za nezávislost, který byl nakonec vyřešen ozbrojenou intervencí Velké Británie, Francie a Ruska ve druhé polovině dvacátých let.¹³ V souvislosti s osmanským panstvím v severní Africe se absence sultánova impéria v evropském státním systému nijak neprojevila až do roku 1830. Těto části Středomoří totiž velmocí věnovaly jen velmi malou pozornost a jejich angažovanost se většinou omezila na potírání severoafrické piraterie, což někdy dokonce vedlo k útokům na centra pirátských aktivit v Alžírsku a Maroku ze strany Velké Británie, Francie, Rakouska či dokonce Spojených států amerických. Tyto aktivity však nebyly po řadu let spojeny s touhou po zisku území. Ta se dostavila až s rokem 1830, kdy Francie obsadila Alžírsko a začala uvažovat o rozšíření svého panství v severní Africe, což do první světové války vedlo ještě k francouzské okupaci Tuniska a Maroka. Na tento nárůst moci Francie ve Středomoří pak Velká Británie

¹¹ Státní oblastní archiv v Litoměřicích, pobočka Děčín, Rodinný archiv Clary-Aldringenů 382, Metternich Ficquelmontovi, Vídeň, 1. 11. 1828; Metternich Gentzovi, Ischl, 1. 8. 1825, KRONENBITTER, Günther (ed.): *Friedrich Gentz: Gesammelte Schriften*. Díl XI.4. *Briefe von und an Friedrich von Gentz: Schriftwechsel mit Metternich. Zweiter Teil: 1820–1832*. Hildesheim – Zürich – New York 2002, s. 223; GENTZ, Friedrich von: *Considerations on the Political System Now Existing in Europe, 1818*. In: WALKER, Mack (ed.): *Metternich's Europe*. New York 1968, s. 83; SKED, Alan: *Europe's Balance of Power, 1815–1848*. London 1979, s. 7; ZAMOYSKI, Adam: *Rites of Peace: The Fall of Napoleon and the Congress of Vienna*. London 2007, s. 415; GÜRBÜZ, N.: c. d., s. 31–40.

¹² BAUMGART, Winfried: *Europäisches Konzert und nationale Bewegung: Internationale Beziehungen 1830–1878*. München – Wien – Zürich 1999, s. 148; DOERING-MANTEUFFEL, Anselm: *Vom Wiener Kongreß zur Pariser Konferenz: England, die deutsche Frage und das Mächtesystem 1815–1856*. Göttingen 1991, s. 35.

¹³ ANDERSON, Matthew S.: *The Eastern Question 1774–1923: A Study in International Relations*. New York 1966, s. 64–87.

reagovala zvýšeným zájmem o Egypt, který se ve třicátých letech stal lokální velmocí díky ambiciózní politice místodržícího této osmanské provincie Muhammada Alího. Zvyšování britského vlivu v Egyptě od třicátých let 19. století nakonec vyústilo v jeho okupaci touto velmocí ve druhé polovině století.

Záminkou francouzského vpádu do Alžírsko v roce 1830 byly aktivity místních pirátů. Ve skutečnosti se ultrakonzervativní režim krále Karla X. a jeho prvního ministra vévody Polignaca snažil získat skrze vojenský úspěch podporu veřejnosti na domácí scéně pro nadcházející volby. Protože Osmanská říše ležela mimo evropský státní systém, nebyla po právní stránce Francie ničím vázána a v tomto ohledu mohla jednat dle své libovůle, zvláště když se jí do cesty nepostavila žádná jiná evropská velmoc. Rakousko a Velká Británie sice formálně protestovaly proti této akci z obav z přílišného nárůstu francouzské moci ve Středomoří, ale účinné podpory z jejich strany se Mahmut II. nedočkal.¹⁴ Britský premiér vévoda Wellington zareagoval příliš slabě a pozdě, Metternich pak neměl prostředky, jak francouzské expedici zabránit. Alžírsko navíc nebylo pro Rakousko životně důležitou oblastí, kvůli které by bylo ochotno válčit s Francií, třebaže jeho okupaci Metternich považoval za vážnou hrozbu pro pořádek Vídeňského kongresu. Ten dle knížete mohl být narušen tím, že francouzský úspěch mohl sloužit jako motivace pro další evropské státy k parcelaci Osmanské říše, a tím narušení rovnováhy sil.¹⁵ K tomu v tomto období sice již nedošlo, ale zvýšený zájem Francie o Egypt a s ním související dobré vztahy mezi Paříží a egyptským místodržícím Muhammadem Alím ve třicátých letech 19. století vyprovokovaly Velkou Británii ke zvýšenému zájmu o tuto část Osmanské říše a snaze o neutralizaci vzrůstající moci Francie v severní Africe. Jak již bylo uvedeno výše, ta nakonec vyústila v britskou okupaci Egypta v roce 1882.¹⁶

Tlak Ruska na Balkáně a Kavkaze a současně oslabování sultánovy moci v severní Africe především v důsledku ambiciózní politiky Francie přiměly Mahmuda II. přehodnotit svůj dříve laxní postoj k myšlence garance územní integrity a svrchovanosti Osmanské říše jejím zahrnutím do evropského státního systému. Důležitějším důvodem tohoto názorového obratu byla nejdříve obava z Ruska, s kterým opět válčil v letech 1828–1829. Právě uprostřed tohoto konfliktu informoval kabinet ve Vídni o svém přání jednat o budoucích vztazích mezi evropskými státy a Osmanskou říší na kongresu,

¹⁴ ESQUER, Gabriel: *Histoire de l'Algérie (1830–1960)*. Paris 1960, s. 5–13; PRIESTLEY, Herbert Ingram: *France Overseas: A Study of Modern Imperialism*. New York – London 1938, s. 15–29.

¹⁵ ŠEDIVÝ, Miroslav: *Metternich and the French Expedition to Algeria (1830)*. Archiv orientální, Quarterly Journal of African and Asian Studies, 76, 2008, č. 1, s. 15–37.

¹⁶ GOMBÁR, Eduard: *Moderní dějiny islámských zemí*. Praha 1999, s. 259–271.

kde „by Turecko bylo uznáno jako integrální součást evropského politického systému“.¹⁷ Vůči sultánovi nepříznivá situace na mezinárodní scéně ovšem zabránila realizaci tohoto projektu.¹⁸

4 Francouzsko-rakouská rozepře na přelomu třicátých a čtyřicátých let

Otázka právního ukotvení vztahů mezi Osmanskou říší a Evropou byla aktuální i pro některé evropské kabinet. Například na podzim roku 1829 se britská vláda zabývala myšlenkou garance, ale brzy ji opustila.¹⁹ Na světlo byla opět vynesena o deset let později Francií, která navrhla, aby integrita Osmanské říše byla garantována všemi mocnostmi. V návrhu se doslova hovořilo o protektorátu velmocí nad sultánovým státem. Ministr zahraničí tehdejšího čerstvého sultána Abdülmecida I., Mustafa Reşit Paşa, přivítal tuto ideu a dodal, že Osmanská říše by se skutečně chtěla stát součástí „evropské konfederace“.²⁰ Tentokrát to byl Metternich, kdo důrazně oponoval této myšlence. Prvním důvodem jeho značně rezervovaného stanoviska byla skutečnost, že Francie pokrytecky hovořila o integritě a nezávislosti Osmanské říše a současně podporovala Muhammada Alího, jenž byl v této době ve válce se sultánem a svými ambicemi ohrožoval křehkou stavbu osmanského impéria. Současně věděl, že car Mikuláš I. nikdy nebude souhlasit s garancí územní integrity Osmanské říše, protože by tím do budoucna zabránil možnosti ruské expanze na úkor svého slabšího jižního souseda, tedy teritoriálním ziskům na Balkáně a Kavkaze. Brzy se ukázalo, že v otázce carova postoje se nemýlil, protože ještě v prosinci 1839 obdržel z Petrohradu poděkování za to, že kabinet ve Vídni opustil myšlenku garance francouzské vlády.²¹

Na toto poděkování ovšem reagoval Metternich touto podrážděnou odpovědí: „Nemohli jsme opustit něco, co jsme nikdy nenavrhli a ani nechtěli!“²² I když se při pohledu na Metternichovu snahu o garanci Osmanské říše na Vídeňském kongresu může tento výrok jevit jako zjevně nepravdivý, není

¹⁷ HHStA, StA, Türkei VI, 34, Ottenfels Metternichovi, Konstantinopol, 10. 12. 1828.

¹⁸ HHStA, StA, Türkei VI, 34, Ottenfels Metternichovi, Konstantinopol, 10. 11. a 10. 12. 1828.

¹⁹ HHStA, StA, England 188, Metternich Esterházy, Vídeň, 24. 11. a 16. 12. 1829; HHStA, StA, England 186, Esterházy Metternichovi, Londýn, 12. 10. a 26. 12. 1829.

²⁰ HHStA, StA, Türkei VI, 71, Stürmer Metternichovi, Konstantinopol, 6. 11. 1839.

²¹ HHStA, StA, Türkei VI, 72, Metternich Stürmerovi, Vídeň, 24. 12. 1839; HHStA, StA, Russland III, 120, Metternich Kaisersfeldovi, Vídeň, 2. 1. 1840; HHStA, StA, England 230, Metternich Neumannovi, Vídeň, 1. 1. a 7. 2. 1840; Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin (dále jen GStA PK), HA III, Ministerium des Auswärtigen I (dále jen MdA I), 7350, Maltzan Fridrichu Vilémovi III., Vídeň, 12. 12. 1839.

²² HHStA, StA, England 230, Metternich Neumannovi, Vídeň, 1. 1. 1840.

tomu tak. Dalším důvodem Metternichova odmítavého postoje k francouzské myšlence garance z podzimu 1839 byla totiž skutečnost, že se do značné míry lišila od jeho původního záměru, který ostatně prosazoval i v roce 1839. On sám totiž chtěl, jak zdůraznil v prosinci téhož roku, zajistit „vstup Porty do evropského státního systému dle podmínek Vídeňského kongresu“;²³ jinými slovy „rozšířit na tuto velmoc všeobecnou a reciproční garanci, která vyplývala z této transakce“.²⁴ Osmanská říše by se tímto stala součástí evropské rodiny se stejnými právy a povinnostmi jako její ostatní členové a evropské právo tak pro ni mělo platit stejným způsobem jako pro ostatní signatáře závěrečných akt Vídeňského kongresu. Dle francouzského návrhu však Osmanská říše měla být umístěna „pod ochranu evropského práva národů a její bezpečnost měly garantovat mocnosti“;²⁵ což by znamenalo vytvoření evropského protektorátu. Sultánův stát by se tak dostal pod kuratelu velmocí, což Metternich považoval za nepřijatelné, protože by Osmanská říše byla připravena o část své nezávislosti.²⁶ Na Štědrý den 1839 napsal: „Garance existence Osmanské říše ze strany Evropy je nesmyslným termínem... Velmoc, která se spoléhá na cizí garanci své vlastní existence, přestává být politicky životaschopná, protože přestává být nezávislá“.²⁷

V září následujícího roku se Metternich dotkl tohoto problému znovu: „Slovo ‚garance‘ aplikované na nezávislost říše je užito zcela nevhodně, protože existuje rozpor mezi obsahem tohoto slova a nezávislostí, na kterou má být aplikováno. Jakýkoliv stát, jehož existence je vložena pod cizí garanci, je současně státem, který je dobrovolně či nedobrovolně připraven o svoji nezávislost. Stručně řečeno ztrácí svá suverénní práva, protože je podřízený.“²⁸ Když se na počátku prosince 1840 dočetl ve francouzských novinách *Journal des débats* o nutnosti nahradit ruskou exkluzivní ochranu Osmanské říše evropským protektorátem, Metternich pochopitelně reagoval negativně: „Tento způsob vyjadřování překrucuje to, o co se ve skutečnosti kabinet snaží na Blízkém východě. Slovo *protektorát* by nemělo být použito pro to, co

²³ HHStA, StA, Türkei VI, 72, Metternich Stürmerovi, Vídeň, 24. 12. 1839.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ GStA PK, HA III, MdA I, 7351, Maltzan Fridrichu Vilémovi III., Vídeň, 25. 12. 1839.

²⁶ HHStA, StA, England 225, Metternich Esterházyemu, Johannisberg, 21. 10. 1839; HHStA, StA, Russland III, 120, Metternich Kaisersfeldovi, Vídeň, 2. 1. 1840; HHStA, StA, England 223, Esterházy Metternichovi, Londýn, 1. 10. 1839; GStA PK, HA III, MdA I, 7349, Maltzan Fridrichu Vilémovi III., Vídeň, 16. 10. 1839; The National Archives of the United Kingdom, Londýn (dále jen TNA), Foreign Office (dále jen FO) 120/180, Beauvale Palmerstonovi, Vídeň, 16. 11. 1839.

²⁷ HHStA, StA, Türkei VI, 72, Metternich Stürmerovi, Vídeň, 24. 12. 1839.

²⁸ HHStA, StA, Frankreich 319, Metternich Apponyimu, Kynžvart, 1. 9. 1840.

ve skutečnosti chtějí, protože v souladu se zásadami, které velmoci včetně Francie přijaly za vlastní, se zde zjevně jedná o otázku *zachování nezávislosti a integrity Osmanské říše*. Rozdíl mezi těmito dvěma perspektivami je značný. Je to nezávislost země, která garantuje její existenci za předpokladu, že tento stát se sám nechce dostat za hranici mezinárodního práva. Každý stát, který tak nechce učinit, se těší neúčinnější ochraně mezinárodního práva. V tomto ohledu je situován na tu samou úroveň jako ostatní státy, velké stejně jako malé, protože v očích soudce právo nemůže být aplikováno různě dle menší či větší územní rozlohy té či oné velmoci. *Ochrana* je dnes myšlenkou převládající v hlavách francouzských pamfletářů a v podstatě se nejedná o nic jiného než o masku skrývající princip *vměšování*... Předseda [francouzské] vlády, pan Soult, se sám vyjádřil správněji ve své řeči z 25. listopadu, když prohlásil: „Francie chce, aby na Blízkém východě nedošlo k válce a aby Osmanská říše nebyla chráněna výhradně jednou velmocí, ale aby zaujala místo v evropském mezinárodním právu, a byla tak chráněna se souhlasem všech velmocí.“²⁹

Metternichova slova o ztrátě nezávislosti v žádném případě nebyla neopodstatněná. Při podrobnějším prostudování francouzského návrhu garance i vznesených protiargumentů a současně se znalostí dějin evropského imperialismu a kolonialismu je jasné patrné, že si kníže velmi dobře uvědomil riziko spojené se souhlasem jednoho státu s ochranou ze strany jiného státu. Imperialismus velmocí prokázal, že takto vytvořený protektorát nejednou vedl k podřízenému postavení chráněného vůči ochránci. Tento polokoloniální status pak často skončil úplnou kolonizací. V obou případech pak došlo ke ztrátě nezávislosti ochraňovaného státu, rozdíl byl pouze v míře. Proti tomuto způsobu ochrany proto Metternich vždy hájil vlastní způsob připuštění Osmanské říše do evropského státního systému, který by byl v souladu s principem rovnosti, což znamenalo její přijetí do pořádku Vídeňského kongresu se stejnými právy a povinnostmi.³⁰

Riziko, že by se Osmanská říše dostala pod kuratel evropských velmocí, kdyby francouzský návrh byl uveden v život, bylo značné. Francie, Rusko a Velká Británie soupeřily ve třicátých letech 19. století o dominantní vliv na sultánově dvoře a francouzský způsob garance by nepochybně ještě zvýšil jejich vměšování do vnitřních záležitostí jeho říše. Ostatně vývoj Řecka v témže období nabízel vynikající příklad, co by se s Osmanskou říší mohlo

²⁹ AVPRI, fond 133, Kantseliariia, opis 469, 1840/178, Tatiščev Nesselrodemu, Vídeň, 19. 12. 1840.

³⁰ HHStA, StA, Frankreich 319, Metternich Apponyimu, Kynžvart, 1. 9. 1840; HHStA, StA, England 231, Metternich Neumannovi, Kynžvart, 2. 9. 1840.

stát, kdyby přijala kolektivní ochranu dle francouzského návrhu. Když totiž Řecko získalo v roce 1832 nezávislost právě na Osmanské říši, převzaly nad ním tři výše zmíněné mocnosti ochranu, která jim umožnila zasahovat do řeckých vnitřních záležitostí ještě výrazněji, než tak činil sultán v době, kdy Řecko ještě bylo součástí jeho říše.³¹ Jestliže řecká nezávislost nebyla omezena de iure, byla bezpochyby omezena de facto. Proto když britský ministr zahraničí Henry John Temple lord Palmerston použil na jaře 1841 právě příklad Řecka k tomu, aby odrazil Metternichův argument, že stát umístěný pod ochranu jiného či jiných států ztrácí svoji nezávislost, kníže odvětil těmito slovy: „Lord Palmerston napadá moji tezi, že stát, který přijme cizí ochranu, aniž by ji byl schopen oplatit, ztrácí vlastní nezávislost. Aby dokázal opak, odkazuje na příklad Řecka. Pokud se úplně nemýlím, lord Palmerston si vybral velmi špatný příklad a ve své snaze zničit moji tezi ji naopak posílil svým vlastním příkladem.“³² Je nutné uznat, že pravda byla tentokrát zcela na Metternichově straně.

Disputací s britským ministrem zahraničí kníže současně bojoval s francouzským kabinetem, který se dosud nevzdal provedení svého způsobu ochrany Osmanské říše v praxi. Pro Metternicha to byla svízelná situace, protože na jedné straně se klíčová velmoc, Velká Británie, zdála být tomuto řešení nakloněna, na druhé straně pro něj Francie získala podporu na sultánově dvoře. Metternich proto nepřestával opakovat svůj do té doby již mnohokrát vznesený argument proti francouzskému projektu,³³ že „stát umístěný pod garanci jiného státu se stává státem, který je v podřízeném postavení, protože aby byla tato garance poskytnuta, je nezbytné pro stát, který ji žádá, aby se podrobil vůli státu, který bude pověřený jeho obranou. Aby byl garant k užítku, musí přijmout roli ochránce, a pokud jeden ochránce je přinejmenším nepřijemností, pak několik ochránců se stane nesnesitelným břemenem“.³⁴

Při této argumentaci Metternich rovněž vytáhl proti Francii severoafrickou kartu: Jak by mohli Turci akceptovat francouzský protektorát, když současně Francouzi okupovali od roku 1830 Alžírsko, tedy provincii Osmanské

³¹ JELAVICH, Barbara – JELAVICH, Charles: *The Establishment of the Balkan National States 1804–1920*. Seattle – London 1977, s. 51.

³² HHStA, StA, England 237, Metternich Esterházyemu, Vídeň, 26. 5. 1841.

³³ HHStA, StA, England 237, Metternich Esterházyemu, Vídeň, 23. 4. a 26. 5. 1841; HHStA, StA, Türkei VI, 81, Stürmer Metternichovi, Konstantinopol, 12. 5. 1841; AVPRI, fond 133, Kantseľariia, opis 469, 1841/191, Struve Nesselrodemu, Vídeň, 28. 4. a 7. 5. 1841; TNA, FO 120/197, Beauvale Palmerstonovi, Vídeň, 22. 4. 1841; WEBSTER, sir Charles K.: *The Foreign Policy of Palmerston 1830–1841: Britain, the Liberal Movement and the Eastern Question*. Díl I. London 1951, s. 759.

³⁴ HHStA, StA, Türkei VI, 83, Metternich Stürmerovi, Vídeň, 20. 4. 1841.

říše, které se sultán dosud formálně nevzdal? Správně předpokládal, že žádná strana se nebude chtít vzdát nároku na tuto část Afriky,³⁵ což ho vedlo k této argumentaci: „Jak by mohl Divan přijmout garanci integrity říše od Francie, aniž by tuto velmoc současně nezbavil nálepky uzurpátora, protože tato nálepka nemůže dál lpět na někom, kdo se považuje za ochránce této říše. A Francie sama jistojistě nepřipustí, aby se Alžírsko opětovně stalo doménou Osmanské říše.“³⁶ Tento rozdílný postoj Francie a Osmanské říše, stejně jako vlašný či odmítavý postoj ostatních velmocí vůči francouzskému způsobu garance nezávislosti a integrity sultánova státu, nakonec vedl k opuštění celého plánu, který již nebyl nikdy více diskutován na vládní úrovni v době předbřeznové.³⁷

5 Závěr

V letech 1815–1848 byl v zásadě řešen stejný problém jako dnes: Do jaké míry má být Turecko součástí Evropy? Nakonec Osmanská říše zůstala z pohledu mezinárodního práva mimo evropský státní systém, což mocnostem umožnilo zasahovat dle své libovůle do jejích vnitřních poměrů a zachovat při tom zdání legality, byť stejné vměšování do vlastních záležitostí by bezpochyby považovaly za *casus belli*. Oblastí, která na tento nerovný vztah doplácela především, byla severní Afrika, kde v důsledku agresivní politiky některých velmocí Osmanská říše ztratila v této době největší území: Alžírsko. Od této chvíle se Francouzi snažili nejen upevnit svoji nadvládu nad touto severoafričskou oblastí, ale také ovlivňovat poměry v sousedním Tunisku, které pro jejich držbu Alžírsko mělo strategický význam. I když Velká Británie ve svých ambicích zatím zaostávala za Francií, zájmy a soupeření obou velmocí v severní Africe později vedly jednak k novým územním záborům z jejich strany, jednak vyvolaly podobný apetit i u jiných evropských států v pozdějším období dlouhého 19. století, jmenovitě Itálie, Německa a Španělska.

Parcelace severní Afriky byla bezpochyby zjednodušena slabostí Osmanské říše či nezávislého Maroka a současně skutečností, že agresivní postup evropských států v této části světa nebyl považován za nelegální, protože nebyla chráněna principy mezinárodního práva, které více méně aplikovaly státy Západu při úpravě svých vlastních vztahů v rámci svého vlastního me-

³⁵ Tamtéž; AVPRI, fond 133, Kantseliaria, opis 469, 1841/191, Struve Nesselrodemu, Vídeň, 7. 5. 1841.

³⁶ HHStA, StA, England 237, Metternich Esterházy, Vídeň, 26. 5. 1841.

³⁷ RODKEY, Frederick Stanley: *The Turko-Egyptian Question in the Relations of England, France and Russia 1832–1841*. Urbana 1924, s. 227.

zinárodněprávního systému. Ten ovšem mohl být vážně pošramocen kvůli jejich soupeření v mimoevropských oblastech, což si velmi dobře uvědomoval kníže Metternich. Protože jeho Rakousko významnou měrou těžilo z uspořádání, které bylo dohodnuto na Vídeňském kongresu, jeho zachování patřilo k hlavním cílům Metternichovy politiky. Proto vystoupil s návrhem, aby i Osmanská říše, a tím i většina severoafrického území, byla chráněna pořádkem Vídeňského kongresu, a stala se tak členem „velké evropské rodiny“. Tato myšlenka se kvůli laxnímu či přímo odmítavému postoji ostatních velmocí neujala. A pokud již některá z nich reagovala kladně, jak učinila Francie na přelomu třicátých a čtyřicátých let, pak povětšinou Metternichův původní plán modifikovala a místo zajištění kolektivní bezpečnosti skrze koexistenci Evropy a Osmanské říše na základě rovnosti v jejich vzájemných vztazích hodlala zvýšit svůj vlastní vliv vytvořením protektorátu nad touto říší. Doba předbřeznová tak byla svědkem dvou protichůdných přístupů k severní Africe. Je otázkou, zda přinejmenším s ohledem na další vývoj této části světa bylo štěstím, že ten Metternichův neuspěl.

RESUMÉ

METTERNICH, SEVERNÍ AFRIKA A EVROPSKÝ STÁTNÍ SYSTÉM V LETECH 1814–1848

Na Vídeňském kongresu v letech 1814–1815 byl vytvořen mezinárodněprávní systém, jehož cílem bylo zachování stability a míru v Evropě. Na téže kongresu byla diskutována i otázka, zda do tohoto systému zahrnout Osmanskou říši, která mimo většinu Balkánského poloostrova ovládala i rozsáhlé oblasti v západní Asii a severní Africe. Nakonec bylo upadající sultánovo impérium ponecháno mimo tento systém, což evropským státům umožnilo legálně se vměšovat do jeho vnitřních záležitostí či dokonce ho připravit o část jeho území. Největšího územního zisku v daném období dosáhla Francie, která v roce 1830 obsadila osmanské Alžírsko, aniž by však byla ve válce s Osmanskou říší. Předkládaná studie se zabývá problematikou koexistence Evropy a severní Afriky v době předbřeznové v širším kontextu mezinárodněprávních dějin. Pozornost je věnována především dvěma protikladným koncepcím v zahraniční politice evropských velmocí: myšlence ochrany statu quo severoafrického regionu jeho zahrnutím do evropského státního systému a imperialistickému přístupu, který nakonec zvítězil a jehož logickým důsledkem byla kolonizace severní Afriky a zhoršení vztahů mezi některými mocnostmi.

SUMMARY*METTERNICH, NORTH AFRICA AND EUROPEAN STATE SYSTEM
IN 1814–1848*

The aim of the international law system established at the Congress of Vienna in 1814–1815 was the preservation of peace and stability in Europe. At the same congress a question was discussed whether the Ottoman empire should be included in the system. Appart from the Balkan Peninsula the empire spread across large areas of West Asia and North Africa. Eventually the declining sultan's empire was left outside the system, which enabled the European states to interfere in its inner affairs or even deprive it of a part of its territory. The largest territorial acquisition was made by France which occupied Ottoman Algeria in 1830 without being at war with the empire. This study deals with the question of co-existence between Europe and North Africa in the before March 1848 period in a broader context of the international law history. The main attention is paid to two contradictory concepts in the foreign policy of European powers: the idea of the preservation of the North African status quo by its inclusion into the European state system, and the imperialist attitude which eventually prevailed and logically resulted in the colonisation of North Africa as well as deterioration of relationships between some of the powers.

Translated by Mgr. Eva Svobodová

PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D.
Katedra historických věd
Filozofická fakulta
Západočeská univerzita v Plzni
Tylova 18
301 25 Plzeň

PUTOVANIE PO SLOVANSKÝCH KRAJINÁCH. CESTOPISNÁ A CESTOVATEĽSKÁ ČINNOSŤ ŠTÚROVSKEJ GENERÁCIE

Rastislav Molda

1 Úvod

Cestovať čiže zmeniť miesto v určitom priestore a čase či už pešky alebo pomocou najrôznejších dopravných prostriedkov, premiestniť sa po súši, vode či vzduchom, to všetko je staré ako samotné ľudstvo. Už stáročia ľudia opúšťajú svoje domovy z najrôznejších dôvodov: diplomatických, politických, náboženských, vojnových, ekonomických i osobných. Cestovanie predstavovalo aj mimoriadne významnú formu vzdelávania.¹ Už od 17. storočia bolo vnímané ako dôležitá súčasť výchovy a vzdelávania mladých mužov, prevažne šľachticov. Prostredníctvom cestovania sa zvyšovala frekvencia vzájomných medziľudských vzťahov, no stále bolo výsadou hlavne tých, ktorí na podniknutie cesty mali dostatok času a financií.² Fenomén cestovania vrcholil v 19. storočí, a to nielen v Európe, ale aj na Slovensku. V nemeckých, francúzskych i anglických krajinách sa o vrchole kavalierskych a študentských ciest dá hovoriť už v 18. storočí. Práve putovanie po Hornom Uhorsku – dnešnom Slovensku, Habsburskej monarchii, ale aj po iných slovanských krajinách patrilo k významným činnostiam hnutia štúrovskej generácie. Cestovanie bolo aj významným prostriedkom spoznávania kmeňov a vetiev mohutného slovanského národa a šírenia slovanskej vzájomnosti.

Svoje poznatky a skúsenosti z ciest zhrnuli štúrovci v cestopisoch, ktoré následne boli vydané i ako samostatné tituly,³ alebo boli súčasťou literárnych

¹ JIRÁNEK, Tomáš – LENDEROVÁ, Milena – MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha 2009, s. 368.

² Pozri: HLAVÁČKA, Milan: *Cestování v éře dostavníku*. Praha 1996, s. 137.

³ HURBAN, Jozef Miloslav: *Cesta Slowaka ku Bratrům Slawenským na Morawě a v Čechách 1839*. Pešť 1841. Cestopis bol znovu vydaný v tridsiatych a šesťdesiatych rokoch 20. storočia, pozri: Týž: *Cesta Slovaka ku Bratrům Slavenským na Moravě a v Čechách od Miloslava Josefa Hurbana 1839*. Žilina–Košice 1929; Týž: *Cesta Slovaka k slovanským bratrom na Morave a v Čechách*. Bratislava 1969. Knižne boli približne v rovnakom období vydané aj cestopisy starších príslušníkov slovanského národného hnutia. Pozri: KOLLÁR, Ján: *Cestopis obsahující cestu do Horní Itálie a odtud přes Tyrolsko a Baworsko, se zvláštním ohledem na slawjanské žiwly roku 1841 konanau a sepsanau od Jana Kollára. S Wyobrazeními a Přílohami též i se Slowníkem slawjanských umělcůw všech kmenůw od neystarších časuw k nynějšímu věku, s krátkým žiwotopisem*

príloh publikovaných v dobovej tlači.⁴ Niektoré cestopisné diela zostali kvôli obmedzeným publikačným možnostiam v študentských rukopisných časopisoch a zábavníkoch.⁵

Cestopis ako osobitný umelecko-dokumentárny žáner má dlhú tradíciu ako v domácej, tak aj vo svetovej literatúre.⁶ Je známy v mnohých historických epochách a poznajú ho viaceré kultúrne oblasti, ktoré sa podieľali na jeho vzniku a rozvoji. Cestopis ako žáner dokumentárnej a faktografickej literatúry svojimi vlastnosťami odzrkadľuje realitu v čase a priestore doby, v ktorej vznikol. Cestopisná literatúra je zdrojom nových informácií, zaujímavých faktov a skutočností z určitého historického obdobia. Aj preto môžeme cestopisnú literatúru zaradiť medzi historické pramene. Cestopis je ako historický prameň o to vzácnejší, že obsahuje viacero autorských črt či presadzovanie ideológií.

Cestopisy v sledovanom období tridsiatych a štyridsiatych rokov 19. storočia čiastočne menili svoj obsah a formu. Neslúžili len ako náučná a zábavná literatúra, ale stávali sa často médiom sociálnej kritiky, národnej a politickej agitácie.⁷ No ani od dnešných cestopisov sa po formálnej a obsahovej stránke

a udaním znamenitějších, zvláště národních, wýtworůw. Pešť 1843; Týž: *Cestopis druhý*. In: Týž: *Cestopis druhý a Paměti z mladších let života Jána Kollára* sepsány od něho samého. Praha 1863.

⁴ NOSÁK-NEZABUDOV, Bohuš: *Spomienki potisskej*. Orol tatranský, 3, 1847/1848, č. 51, 52, 56, 57, 76, 77; Týž: *Listy z neznámej zeme k L...* Orol tatranský, 1, 1845/1846, č. 10, 11, 13, 14, 16, 17, 18. Cestopis spolu s celým Nosákovým dielom edične pripravil a vydal Imrich Sedák: NOSÁK-NEZABUDOV, B.: *Spevy tatranské*. Bratislava 1984; FEJÉRPATAKY, Kašpar: *Cesta na Kriwán Liptowský*. Hronka, podtatranské zábavnice, 2, 1837, č. 2, s. 109–113; TOMÁŠIK, Samo: *Nawštjwenj pomořj Baltického*. Hronka, podtatranské zábavnice, 2, 1837, č. 3, s. 261–282; ŠTÚR, Ľudovít: *Cesta do Lužic* (ďalej len *Cesta*). Časopis Českého Museum, 13, 1839, č. 4, s. 469–490. Pozri aj ŠTÚR, Ľ.: *Dielo I*. Bratislava 2003, s. 97–119; HURBAN, J. M.: *Prechádzka po považskom svete*. In: Týž (ed.): *Almanach Nitra II*. Bratislava 1844, s. 239–323.

⁵ Cestopisy Pavla Dobšinského *Púť po otčine*, Janka Bôra *Z cestovného denníka Janka Bôra*, *Cestopis* od Štefana Horníka, *Opisy krajov slovenských* (Karol Alexander Modráni, Karol Jaroslav Zorkóci). Originály sa nachádzajú v rukopisných časopisoch uložených v Archíve literatúry a umenia SNK v Martine. Cestopisy boli knižne publikované v 20. storočí, pozri: ELIÁŠ, Michal: *Púť po otčine*. Bratislava 1981; Týž: *Z cestopisných denníkov štúrovcov*. Martin 2010.

⁶ Pozri: KLÁTIK, Zlatko: *Vývin slovenského cestopisu*. Bratislava 1968; MINÁRIK, Jozef: *Die literarische Gestaltung des Genres „Reisebeschreibung“ in der älteren slowakischen Literatur*. In: FRIMMOVÁ, Eva – KLECKER Elisabeth (eds.): *Itineraria Posoniensia*. Bratislava 2005, s. 179–192; MINÁRIK, J.: *Dobový dokument alebo literárne dielo?* In: DORULA, Ján (ed.): *Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu: Z príležitosti 300. výročia úmrtia Tobiáša Masníka*. Bratislava 1998, s. 184–189.

⁷ ŠOLTÉS, Peter: *Stereotypy o uhorských Slovanoch v uhorských nemeckých cestopisoch a tzv. štatistikách na konci 18. a v prvej polovici 19. storočia*. In: HROUDEK, Dominik (ed.): *Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita*. Praha 2004, s. 77.

veľmi neodlišovali. Obsahovali opisy krajín, prírodných úkazov, poskytovali náčrt hospodárskych, administratívnych a historických poznatkov o kraji, ktorým autor putoval a ktorý opisoval. Dostatok priestoru venovali cestopisci opisu obyvateľstva a deskripcii jeho národného charakteru, ktorý sa v tej dobe vnímal ako predmet seriózneho vedeckého skúmania. Teória o národnom charaktere sa rozvinula vo vedeckej literatúre koncom 18. storočia. Spočívala v tom, že každý národ má určité charakteristické vlastnosti (fyzické, psychické a typické znaky ako pohostinnosť, nábožnosť, nadanie, poverčivosť...). Vďaka tejto teórii sa vytvorila akási mentálna mapa strednej Európy, ktorá na dlhú dobu zafixovala vlastnosti jednotlivých národností v monarchii.⁸ Hlavne kvôli idealizovaniu a zovšeobecňovaniu vlastností obyvateľstva Habsburskej monarchie predstavujú cestopisy cenný pramenný materiál pre výskum etnických či národných stereotypov.

2 Cesty po Hornom Uhorsku pred založením Cestovateľského spolku

Študentská spoločnosť bratislavského evanjelického lýcea sa pod vedením Ľudovíta Štúra zmenila na národnopolitický spolok.⁹ Poslucháči lýcea ovplyvnení ideou všeslovanskej vzájomnosti od začiatku dvadsiatych rokov 19. storočia dostávali prostredníctvom diel Jána Kollára a Pavla Jozefa Šafárika ideologické a vedecké argumenty „všeslovanskej jednoty“. Vďaka nim si aj mladá generácia štúrovcov osvojila Šafárikov záujem o národné piesne, povesti a mýty, ktoré sa pokúšali postaviť do čela historickej tradície. Jednou z možností, ako dané piesne a povesti získať, bolo práve cestovanie po „otčine“. Tento zvýšený záujem o ľudovú kultúru vyústil do obrovských zbierateľských akcií, prezentovaných v cestopisoch, rukopisných kódexoch, zábavníkoch, ktoré predstavujú výnimočný fond nielen v slovenských, ale aj európskych reáliách.¹⁰ Mladá štúrovska generácia, študujúca hlavne v Bratislave, sa neobracala na ľud len ako na predstaviteľa a uchovávatela dôkazov o slávnej minulosti národa, národných mýtov a legiend, ale hlavne ako na politický subjekt. Uvedomovala si, že politické ciele, o ktoré sa usilovala, môže dosiahnuť, len ak ich bude ľud poznať a zároveň aj podporovať. Jedným zo spôsobov, ktorý štúrovcom pomáhal naplňovať politické zámery a ciele, bolo práve cestovanie po slovenských krajoch. Ďalším dôležitým krokom k ich naplneniu bola nevyhnutnosť osobne spoznať život národa v jednotlivých

⁸ ŠOLTÉS, P.: c. d., s. 74.

⁹ CHMEL, Rudolf: *Doslov*. In: ŠTÚR, L.: *Dielo*. Bratislava 2007, s. 628.

¹⁰ URBANCOVÁ, Viera: *Slovenská etnografia v 19. storočí: Vývoj názorov na slovenský ľud*. Martin 1987, s. 83.

regiónoch.¹¹ Okrem toho, cestovanie štúrovcov plnilo inú, významnú úlohu, ktorou bolo získať dôležité podklady pre kodifikáciu jazyka. Hlavné táto úloha odlišuje cestovateľskú prax generácie okolo Ľudovíta Štúra od predchádzajúcich generácií národovcov.

Práve z dôvodu spoznať vlastný ľud, jeho vlastnosti, nárečové dialekty, kultúru či národný charakter sa študenti na evanjelickom lýceu v Bratislave od roku 1836 zameriavali na cestovanie po Slovensku. Študenti sa pravidelne finančne skladali na cesty niekoľkých svojich spolužiakov. Aj vďaka tejto podpore mohli byť študenti už v spomínanom roku vyslaní na prvé cesty a začať naplňovať „národnobuditeľské“ poslanie štúrovskej generácie.¹² Cestovateľskú prax štúrovskej generácie ovplyvnili aj cestovateľské aktivity starších príslušníkov národného hnutia, napr. Ján Kollár ako študent cestoval po Dolnej zemi. Svoju cestu neskôr opísal v spise *Paměti z mladších let života Jána Kollára sepsány od něho samého*.¹³ Medzi ďalšie cesty, ktoré ovplyvnili štúrovskú generáciu, patria: cesta Kašpara Fejěrpatakyho, ktorý vystúpil v roku 1835 na Kriváň. Svoju cestu umelecky spracoval do cestopisnej črty a uverejnil v Kuzmanýho časopise *Hronka*.¹⁴ V roku 1834 odišiel do Nemcka na štúdiá Samuel Tomášik, ktorý v marci nasledujúceho roka podnikol cestu k Baltskému moru (dnes oblasť na severe Poľska). Aj on podobne ako Fejěrpataky svoju cestu spracoval do podoby kratšieho cestopisu a uverejnil v *Hronke*.¹⁵ Cestovateľskú prax štúrovského hnutia ovplyvňovali aj cesty a cestopisy neslovanských autorov. Tu možno zaradiť napr. cestopis z dnešného Talianska od Johanna Wolfganga Goeteho.

Svoje putovanie študenti absolvovali hlavne počas letných prázdninových mesiacov. V lete roku 1836 cestoval Ctibor Zoch po Orave, Ján Bysterský po Dolnej zemi a Ľudovít Štúr, Pavol Cenderovič a Tomáš Hroš po západnom Slovensku.¹⁶ Ctibor Zoch svoju cestu po Orave literárne spracoval v podobe básne, ktorá sa pre svoju literárnu kvalitu dostala aj do *Wyboru práci Společnosti Česko-Slowanské*.¹⁷ Počas leta nasledujúceho roku mladí štúrovci

¹¹ Tamtiež, s. 83–84.

¹² BÉDER, J.: *Společnost česko-slovenská a slovanský ústav v Bratislave v letech 1835–1840* (ďalej len *Společnost*). In: Sborník študií a prác vysoké školy pedagogické v Bratislave. Bratislava 1957, s. 15.

¹³ KOLLÁR, J.: *Paměti*. In: Cestopis druhý a Paměti z mladších let života Jána Kollára sepsány od něho samého. Praha 1863, s. 89–285.

¹⁴ FEJĚRPATAKY, K.: c. d., s. 109–113.

¹⁵ TOMÁŠIK, S.: c. d., s. 261–282.

¹⁶ BÉDER, J.: *Společnost*, s. 15–16.

¹⁷ Báseň dodnes zostala v rukopise. Pozri: Archív literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine (ďalej ALU SNK), Starý fond – C – Náučné a iné práce. Spoločnosti: Výbor práci Společnosti Česko-Slowanské, Bratislava 1832–1839, sign. C 1476, s. 84–87.

absolvovali ďalšiu časť ciest: Pavol Všudislav Olík cestoval do okolia Pukanca, Bohuslav Pravoslav Červenák do oblasti Trenčína a Hontu, Alexander Bolešlavín Vrchovský a Michal Miloslav Hodža absolvovali cestu po západnom Slovensku. V roku 1838 cesty podnikli Samo Bohdaň Hroboň, a to po Lip-tove, Orave, Turci a okolí Trenčína, Ctibor Zoch po okolí Trnavy a Oravy a Jozef Miloslav Hurban cestoval cez Nitru, Zvolen, Hont a Tekov.¹⁸ Počas prázdninových ciest po Slovensku poznávali nevyhnutnosť a užitočnosť cestovania. Svoje skúsenosti a poznatky z ciest si oznamovali začiatkom školského roku na tradičnom spevokole.¹⁹ Študenti–cestovatelia sa počas svojich ciest zameriavali na deskripciu zemepisného, národopisného, sociálneho a hospodárskeho charakteru kraja, cez ktorý putovali. Zbierali a zaznamenávali piesne, rozprávky, porekadlá, zvyky, nárečové odlišnosti. Na cestách propagovali náučnú literatúru, zakladali knižnice a spevokoly. Zoznamovali sa s miestnou inteligenciou a informovali ju o dianí v iných oblastiach. Táto široko koncipovaná činnosť mala nahradiť absenciu slovenských kultúrnych a spoločenských časopisov v tridsiatych rokoch 19. storočia.²⁰

Počas ciest navštevovali kňazov, povzbudzovali ich k zbieraniu ľudových piesní, vydávaniu kníh pre ľud, snažili sa ich získať pre podporovanie *Česko-slovenskej študentskej spoločnosti* na lýceu a tiež ich presviedčali o dôležitosť aktívneho zapojenia sa do národného hnutia.²¹ Štúrovci videli v putovaní po otčine a v priamom kontakte so slovenským ľudom účinný spôsob posilňovania národného povedomia a etnickej identifikácie. Idea slovanstva a veľké politické ciele neoddeľovali štúrovskú generáciu od pro-ľudovej činnosti a národnej agitácie v Horných Uhrách. Držali sa názoru, že slovanstvu pomôžu najviac vtedy, ak budú maximálne agitačne pôsobiť práve na tomto území.²² Najlepším spôsobom počas prvých desaťročí 19. storočia (a možno aj jediným), ako ideovo vplývať na Slovákov, bolo cestovať po rodnej krajine a získať ľud v prospech národných ideí.

V prvých desaťročiach 19. storočia to s identifikáciou ľudových mäs v etnický a konfesionálne heterogénnom prostredí Uhorska nebolo jednoduché. Identita roľníka v Uhorsku bola podmienená rôznymi vplyvmi, ktoré ovplyvňovali jej uvedomenie. Mohol identifikovať hlavne s vlastným náboženstvom, so svojím sedliackym stavom, svojou dedinou, a ak o nej vedel, tak

¹⁸ URBANCOVÁ, V.: c. d., s. 83–84.

¹⁹ BÉDER, J.: *Spoločnosť*, s. 35.

²⁰ BÉDER, Ján: *Posolstvo „Mladého Slovenska“ na Moravu a do Čiech r. 1839* (ďalej len *Posolstvo*). In: HURBAN, J. M.: *Cesta Slováka k slovenským bratom na Morave a v Čechách*. Bratislava 1969, s. 226.

²¹ AMBRUŠ, Jozef: *Listy Ludovíta Štura I. (1834–1843)*, list č. 24, 25, 26. Bratislava 1954, s. 70–80.

²² BÉDER, J.: *Spoločnosť*, s. 24.

aj s Habsburskou monarchiou. Úplne nový typ identity sa ľuďom začal ponúkať prostredníctvom národnej agitácie – identita moderného občianskeho národa.²³ Cestovateľskú prax mladoštúrovského hnutia možno vďaka tomu interpretovať aj ako formu národnej agitácie,²⁴ ktorá nebola priama, ale sprostredkovaná cez kazateľov a učiteľov. Ako príklad posluží list Ľudovíta Štúra adresovaný Michalovi Godrovi z 19. júla 1836, v ktorom ho oboznamoval so svojou cestou po Nitriansku a rozpísal sa o stretávaní s miestnymi kazateľmi: „Navštívil sem na mé cestě Hluboké kdež p. Sedláček s. d. kazatel jest, s nímž sem mnoho o věci naší rozprávěl. Ukázal se velikým přítelem národnosti naší a literatury [...] Odtudto přišel sem do Přitřže, kdež p. Šulc úřad kazatele zastáva. Muž tento, ač dobře o národu našem smýšlejeci, žádné důvěry, žeby naše věc neb prokvětati, neb skvitnout mohla, neměl, což sem mu já všelikým namáhaním a donášením příkladů vyraziti usiloval: i poštěstilo se mi to.“²⁵

Ľudovít Štúr podnikol cestu začiatkom leta 1836 a informoval o nej v listoch Michalovi Godrovi, Ctiborovi Zochovi a Pavlovi Čendekovičovi.²⁶ Cestu absolvoval v rozmedzí 1. až 13. júla 1836 napriek tomu, ako napísal: „...čas veľmi malý byl...na rozsiahlejšie cestovanie.“²⁷ V korešpondencii opísal mestá a dediny, ktoré navštívil, ale aj svoje stretnutia s národovcami. Navštívil Hlboké, Přetřz, Brezovou, kde sa stretol s priateľom Tomášom Hrošom. Ten sa spolu so svojím princípálom snažil založiť farskú slovanskú knižnicu. Ďalšou zastávkou na Štúrovej trase bolo Sobotište, kde sa stretol s Karolom Bohuslavom Šulekom.²⁸ Zo Sobotišťa pokračoval do Vrbovíc a odtiaľ do Turej Lúky a Myjavy, kde sa jeho púť skončila a pobral sa naspäť do Bratislavy. Na svojej ceste absolvoval ešte jedno stretnutie, a to s Jánom Hollým: „...navštívili sme Výtečného p. Hollého. Slzy mi kanuly radostí, když sem tohto stařečka videl. Byl právě přišel z háje, kdež pracuje. Dělá nyní hrdinský zpěv pod názvem

²³ HROCH, Miroslav: *Na prahu národní existence*. Praha 1999, s. 10.

²⁴ Ak uplatníme periodizáciu národných hnutí v Európe podľa českého historika Miroslava Hrocha: fáza B sa v slovenskom kontexte začala vychádzkou na Devín v roku 1836 a po nej štúrovci rozšírili aj svoju cestovateľskú prax, prostredníctvom ktorej sa zameriavali okrem iného hlavne na národnú agitáciu.

²⁵ AMBRUŠ, J.: *c. d.*, s. 72.

²⁶ Tamtiež, s. 70–79. (Jozef Ambruš adresáta listu číslo 24 uvádza ako neznámeho, ale Vladimír Matula uvádza ako adresáta listu Pavla Čendekoviča. Pozri: MATULA, Vladimír: *Listy Ľudovíta Štúra IV, Dodatky*. Bratislava 1999, s. 284.)

²⁷ AMBRUŠ, J.: *c. d.*, s. 72.

²⁸ Karol Bohuslav Šulek sa neskôr profesionálne presadil hlavne v Chorvátsku a Záhrebe. Pozri: KRAJČOVIČ, Milan: *Slovenské národné hnutie v medzinárodnom kontexte. Od roku 1820 po vznik Slovenského štátu*. Bratislava 2010, s. 19–61.

„Slaviada“. ²⁹ Oveľa podrobnejší a rozsiahlejší opis svojej cesty adresoval bližšiemu priateľovi Ctiborovi Zochovi v liste zo 4. augusta 1836. Detailnejšie ho v liste informoval o trase a miestach, ktoré navštívil: Uvedol, že z Hlbokého išiel do Kunova a až tak do Prietrže. Odlišné s predchádzajúcim listom bolo aj Štúrove hodnotenie jednotlivých osobností, ktoré navštívil. V liste Ctiborovi Zochovi sa o nich vyjadril oveľa kritickejšie.

Podľa Štúrovho listu Zochovi môžeme konštatovať, že vzdelanci cestovali radi: „Cestoval sem já tam u veliké radosti; cestoval tak Říkajme v triumfu...“ ³⁰ Pozoruhodné je, že Štúr len málokedy cestoval sám, takmer vždy mal so sebou nejakého spolupútnika a mnohokrát ich bolo aj viac: „...měl sem všade 6,7 průvodců, kterým neopominul sem vše co potřebné jest, povídati“ ³¹

Ešte počas svojej cesty po časti západného Slovenska napísal 5. júla 1836 list Pavlovi Čendekovičovi, v ktorom je krátky opis krajov, po ktorých cestoval, ako aj charakteristika obyvateľstva. Štúr sa pri charakterizovaní ľudu nevyhol zovšeobecneniu a stereotypizácii, keď napísal: „Kraje Nitry se mi zpodobají. Jsou půvabné, lid je jemný, vroucný. Totéž Slovákův a století nemohlo jim odebrati výtečnosti rázu jejich.“ ³²

Z cesty po západnom Slovensku Štúr žiaden cestopis nenapísal, zmienky o jeho ceste sú len vo vyššie citovaných listoch. Neskôr svoju cestu básnicky spracoval s názvom *Zpomněnky Nitranské*. ³³ Báseň ako píše – „Tam v Hronce mé city vylejem“ ³⁴ – plánoval uverejniť v Hronke, to sa však nestalo a nakoniec bola publikovaná až v roku 1843 v treťom čísle Tatranky.

3 Cesty štúrovcov do slovanských krajín

Na bratislavskom evanjelickom lýceu sa slovenskí študenti združovali aj v Cestovateľskom spolku, ktorý sa profiloval v druhej polovici tridsiatych rokov 19. storočia. Za svoju hlavnú programovú úlohu si členovia spolku zvolili poznávanie domácich – slovenských a iných slovanských krajov. Založenie spolku ovplyvnila idea všeslovanskej vzájomnosti. Sám jej tvorca, Ján Kollár, vyzýval vzdelancov, aby pravidelne cestovali: „Cestování učených Slawow do ginonářečných kragow slawských a časté wzájemné nawštěwowanie pobratných kmenow ku bližšiemu a dokonalejšiemu s njmi sa obeznámeniu.

²⁹ AMBRUŠ, J.: *c. d.*, s. 72.

³⁰ Tamtiež, s. 75.

³¹ Tamtiež, s. 76.

³² Tamtiež, s. 70.

³³ Báseň pozri v: ŠTÚR, L.: *Básne*. Bratislava 1954, s.154–160.

³⁴ Tamtiež, s. 70 (list č. 24).

Osobná prítomnosť a patrenie tvárou we tvář wje účinkuje nežli mrtvé knihy.³⁵ Ďalším faktorom, ktorý podnietil slovenské elity k cestovaniu, boli cesty iných slovanských vzdelancov. Tie okrem iných destinácií smerovali aj na Slovensko, hlavne do Bratislavy. Vzdelanci neobišli ani študentskú spoločnosť na lýceu a aktívne sa zapojili do jej aktivít. Cestovateľská prax bola v prvej polovici 19. storočia obľúbená a rozšírená nielen medzi slovanskými študentmi, ale i vedcami, pričom v súlade s všeslovanskou ideou sa cestovalo hlavne po slovanských krajinách.³⁶ Najmä ruskí slavisti už od začiatku 19. storočia podnikali dlhodobé a cieľavedomé cesty a návštevy. Patril medzi nich: Osip Maksimovič Boďanskij, Vasilij Aleksejevič Panov, Izmail Ivanovič Sreznevskij,³⁷ ktorí v čase návštevy bratislavského lýcea patrili k odporcom národnostného útlaku a podporovateľom slobodného vývoja slovanských národov a ich kultúr.³⁸ Udalosťou s pozitívnym ohlasom na lýceu v Bratislave bola cesta poľského slavistu, vedca a historika, Waclawa Aleksandra Maciejowskeho, ktorý študentov navštívil ešte v júni roku 1836.³⁹ V nasledujúcich rokoch podnikli cesty niektorí predstavitelia srbského a chorvátskeho národného odboja: Vuk Stefanovič Karadžić, Ljudevit Gaj, Stanko Vraz, Petar Petrovič Njegoš, Ivan Kukuljevič. Na Slovensko pravidelne cestovali aj českí národovci, napr. František Kampelík či iní mladí študenti.⁴⁰

Počas roka 1837 sa na lýceu zintenzívnili záujem o iné slovanské národy a rozšíril sa korešpondenčný kontakt so všeslovansky zmýšľajúcou inteligenciou. Iniciátorom bol hlavne Štúr, ktorý sa kontaktoval so študentmi a vzdelancami Srbov, Chorvátov,⁴¹ Čechov, ale aj inými.⁴² Užšiu písomnú činnosť zastrešoval novovzniknutý *Dopisovateľský úrad*. Za korešpondentov boli zvolení Jozef Miloslav Hurban, Mluvolub Repický a Ján Dalibor Zimáni.⁴³ Spolu so zvýšenou intenzitou korešpondenčných kontaktov medzi slovanskými inštitúciami sa zrodila aj myšlienka cestovania po slovanských kra-

³⁵ Bližšie pozri: KOLLÁR, J.: *O literárnég Wzágemnosti mezi kmeny a nářečjmi slawskými. § 10. Prostředky a podpory k napomáhání této wzágemnosti*. Hronka, podtatranské zábavnice, 1, 1836, č. 2, s. 50.

³⁶ KLÁTIK, Z.: *c. d.*, s. 117.

³⁷ O cestopise Sreznevského pozri viac: IVANTYŠINOVÁ, Tatiana: *Panov Vasilij Aleksejevič. Stretnutie s Európou*. Bratislava 1996.

³⁸ CAMBEL, Samuel (ed.): *Dejiny Slovenska II. (1526–1848)*. Bratislava 1987, s. 687.

³⁹ BÉDER, J.: *Spoločnosť*, s. 15.

⁴⁰ CAMBEL, S.: *c. d.*, s. 687–694.

⁴¹ Viac o kontaktoch Štúrovského hnutia s národným hnutím Chorvátov pozri: KRAJČOVIČ, M.: *c. d.*, s. 19–61.

⁴² CHMEL, R.: *c. d.*, s. 628.

⁴³ BÉDER, J.: *Spoločnosť*, s. 32.

joch ako jednej z dôležitých foriem poznávania slovanských bratov a krajov.⁴⁴ Aby študenti neboli úplne závislí len od zahraničných príspevkov (od korešpondencie a publikačných správ), zamerali sa na samostatné spoznávanie slovanských krajov. Prostredníctvom idey všeslovanskej vzájomnosti a silnejších korešpondenčných kontaktov sa zrodila myšlienka cestovania do slovanských krajín. Počas prázdnin roku 1838 študenti plánovali cesty do Ilýrie a do Čiech. Kandidátmi na vykonanie cesty boli Pavol Všudislav Ollík, Jozef Miloslav Hurban a Bohuslav Pravoslav Červenák. Pre nedostatočné finančné možnosti mohol svoj zámer uskutočniť len prvý, a to k južným Slovanom.⁴⁵ Prvotný zámer cesty Pavla Ollíka⁴⁶ bol rozsiahlejší a predpokladal navštíviť viaceré krajiny, konkrétne Chorvátsko, Slavónsko, Bulharsko a Albánsko.⁴⁷ V skutočnosti sa podarilo Ollíkovi navštíviť len Slavónsko a Chorvátsko.

Zámer vyslať cestovateľa do krajín južných Slovanov bol dlhodobou pripravovanú. Už Ľudovít Štúr v liste Boleslavovi Vrchovskému z 18. augusta 1837 píše: „Právě včera v soukromém zasednutí ustanovili sme jednoho vyslati na prázdniny cestujícího do Chorvatska, k čemuž všichni měsíčně od nyní jistou summou přispívati budeme. Peníze zbírá náš Všudyslav Ollík, který zde na akademii práva slyší.“⁴⁸ Počas školského roka 1837/1838 na evanjelickom lýceu pracovali na pripravovanom úmysle vyslať cestovateľa do spomínaných krajín a zháňali na jeho cestu finančné zabezpečenie, a to nielen vo svojich radoch, ale oslovovali aj finančne zabezpečených vlastencov: „Že však ani tyto srdečné oběť tolik něčinj čjm by Cestowatel náš, gegž do Horwatska, Slawonska, Bulharska a snad i Albanie vyslati mjinjme, na cestu tu se wyprawiti mohel: tedy osmělugeme se Wás Welectěny Pane Wlasteněc a Pojzniwě laskawy o něgakou pomůcku, njž by ste ráčil přidepsati naše napomoci, prositi. Neračtěž se však prosjme smělou touto a douwěrnou náš žádostj obražena cjtiti, činjmeš to zagisté z žádného giného aumyslu, lež abychom i my k rozšjřenj blahonosne Wzágemnosti Slowanské kolik můžeme přispěli. Budeme i my vjce než gsme, i oběť naše wětšj budau.“⁴⁹

⁴⁴ SEDLÁK, Imrich: *Bohuš Nosák-Nezabudov* (ďalej len *Bohuš Nosák-Nezabudov*). Martin 1982, s. 39.

⁴⁵ BÉDER, J.: *Spoločnosť*, s. 36.

⁴⁶ Zaujímavosťou je, že Pavol Ollík bol poslucháčom právnickej akadémie a nie študentom evanjelického lýcea, no od roku 1835 bol riadnym členom Česko-slovanskej spoločnosti pri lýceu a aj preto ho vyslali na cestu. Pozri: BÉDER, J.: *Spoločnosť*, s. 10.

⁴⁷ ALU SNK, Starý fond – C – Náučné a iné práce. Spoločnosti: Cestovateľská Spoločnosť (Vzájomnosť), list A. Vrchovskému z r. 1838, sign. C 1348, s. 1.

⁴⁸ AMBRUŠ, J.: *c. d.*, s. 122.

⁴⁹ ALU SNK, Starý fond – C – Náučné a iné práce. Spoločnosti: Cestovateľská Spoločnosť (Vzájomnosť), list A. Vrchovskému z r. 1838, sign. C 1348, s. 1.

Od materiálne zabezpečených vlastencov prišlo len málo peňazí. Finančné zabezpečenie a možnosti konkrétnych študentov lýcea neboli dostačujúce na uskutočnenie „medzinárodnej“ cesty, preto bolo ďalším prípravným krokom zriadenie zvláštného fondu. Z neho by sa každoročne financovala cesta.⁵⁰ Počas školského roka 1837/1838 sa medzi študentmi ochotnými prispieť na vyslanca ustálili finančné dary. Každý člen prispieval mesačne desiatnikom na cestovateľa, nazbierané peniaze sa každý mesiac odovzdávali do mestskej sporiteľne a na konci roka sa vyzdvihli aj s úrokmi. Aj vďaka tejto podpore bol v lete 1838 Pavol Ollík vyslaný na cestu do Slavónska a Chorvátska.⁵¹ Zo spomínaných krajín sa vrátil pravdepodobne až koncom októbra 1838 a už nasledujúci mesiac odišiel do Banskej Štiavnice, kde pôsobil ako advokát.⁵²

Úlohou cestovateľa bolo opísať krajiny z geografického, historického, politického hľadiska a predložiť podrobnú správu o svojej ceste študentom lýcea. Plánom bolo opis cesty publikovať v nejakom časopise, či ako samostatný titul. Po návrate Ollík svoj cestopisný náčrt odovzdal študentom lýcea.⁵³

Ollíkov cestopis z juhoslovanských krajín mal byť zaradený do druhého ročníka almanachu Plody. Na príprave intenzívne spolupracovali August Horislav Škultéty, Jozef Miloslav Hurban a Bohuslav Nosák, združení v redakcii. K vydaniu druhého ročníka však nedošlo, pretože prioritnejšou tlačovinou mal byť slovenský časopis *Samolet Slovenska*, ktorý mal vychádzať od januára 1840. Aj v ňom plánovali uverejniť spomínaný Ollíkov cestopis, no nakoniec sa nevydal ani pripravovaný slovenský časopis.⁵⁴ O zázname Ollíkovej cesty v podobe cestopisu či správy nemáme doposiaľ žiadne podrobné informácie a nevieme, či sa opis cesty zachoval a kde sa nachádza.

4 Cesta a cestopis Jozefa Miloslava Hurbana z Moravy a Čiech

V podobných cestovateľských aktivitách pokračovali študenti na lýceu aj v ďalšom školskom roku 1838/1839. Nespoliehali sa na príspevky z korešpondencie, ale napredovali v činnostiach Cestovateľského spolku, ktorého súčasťou bol aj fond na financovanie ciest. Prvoradou povinnosťou združenia bolo zaobstaráť od vlastných členov dostatočné financie na zabezpečenie prázdninovej cesty. Organizátori a iniciátori spolku boli už vyššie spomí-

⁵⁰ BÉDER, J.: *Spoločnosť*, s. 32.

⁵¹ AMBRUŠ, J.: *c. d.*, s. 437.

⁵² Tamtiež.

⁵³ BÉDER, J.: *Spoločnosť*, s. 36–46.

⁵⁴ SEDLÁK, I.: *Bohuš Nosák-Nezabudov*, s. 44.

naní Jozef Miloslav Hurban, Bohuslav Nosák a August Horislav Škultěty,⁵⁵ ktorí na ustanovujúcej schôdzke takto vyjadrili poslanie Cestovateľského výboru: „Medzi zvláštnymi podnikaniami Ústavu nášeho nalezáme i ono předsevzetí, co rok cestovatele do rozličných končin Slovanska vyslati a jej potřebnými k tomu prostředky opatřiti, aby sám se stavem a duchem národa se obeznámil a lásku a vzájemnost slovanskou rozšiřoval; při navracení pak svém věrnou zprávu o cestě své řádně Ústavu podal, která by se potom i tiskem u veřejnost uvedla.“⁵⁶ Členom cestovateľského spolku – „Wýbornj-kem cestowatelským“ – sa mohol stať každý študent Katedry reči a literatúry česko-slovenskej Evanjelického lýcea v Bratislave. Podmienkou prijatia však bola určitá finančná podpora. Podľa toho, akou sumou sa členovia rozhodli prispieť cestovateľskému združeniu, sa následne delili do skupín. Rozdelenie a výšku poplatkov presne zadefinovali „stanovy“ spolku – *Nawedenj pro Wýbor cestowatelský*.⁵⁷ Podľa výšky mesačného príspevku sa členovia delili do troch tried. V prvom oddelení mali členovia prispievať raz týždenne sumou 15 grajciarov, alebo ročne najmenej 10 zlatých. Členovia druhej triedy mali prispievať týždenne 9 grajciarov, alebo ročne 6 zlatými. Prispievatelia v treťom oddelení mali pridávať týždenne 2 grajciare, či ročne 1 zlatý 20 grajciarov.⁵⁸ Podľa tohto rozdelenia do tried mali členovia definované aj svoje povinnosti, ktoré vychádzali podľa ich zaradenia. Prvé oddelenie spravovalo záležitosti celého spolku, písali listy, viedli účtovníctvo, usmerňovali cestovateľov a prijímali od nich správy o ceste – cestopisy. Z členov druhej triedy boli počas prvého všeobecného zhromaždenia zvolení dvaja pokladníci, ktorí mali za úlohu dohliadať na vyberanie a prijímanie peňažných príspevkov. Spravovali pokladnicu uzamknutú na dva zámky a obaja mali svoj kľúč. Ak nazbieraná suma presiahla 20 zlatých, ich povinnosťou bolo odnieť peniaze do sporiteľne.⁵⁹

⁵⁵ Tamtiež, s. 39.

⁵⁶ ALU SNK, Starý fond – C – Náučné a iné práce. Spoločnosti: Cestovateľská Spoločnosť (Vzájomnosť), sign. C 1347, s. 1.

⁵⁷ ALU SNK, fond M 47, Spoločnosť československá, Nawedení pro výbor cestowatelský, sign. M47 C9, s. 1.

⁵⁸ Tamtiež.

⁵⁹ Tamtiež.

Na zakladajúcej schôdzke cestovateľského krúžku sa vlastnoručne zapísalo 25 členov⁶⁰ (pre porovnanie – v školskom roku 1838/1839 sa na „Wýkonné hodiny v učenj se gazyku Slowanskému“⁶¹ zapísalo 46 poslucháčov), ktorí sa svojím podpisom zaviazali poskytnúť určitú finančnú pomoc: „...pro budoucjo cestowatele podepsánin swe gmena swého se zawázali, magjce sľibenu pomůcku buď částečné buď pak nagidnou do 15 Kwětna běžicjho roku Miloslawu Hurbanowi co wywołanému Účtownjkwí Wýboru Cestowateľskému neomylně doručiti.“⁶² Dochvilnosť všetkých prispievateľov bola pozoruhodná, všetci si svoju povinnosť splnili do určeného termínu – 15. mája. Najvyšší príspevok odovzdal Bojmír Korho – 5 zlatých, Bohuslav Nosák prispel 4 zlatými. Sedmi členovia krúžku podporili budúceho cestovateľa 3 zlatými a deviati sumou 2 zlaté a 30 grajciarov. Ostatní dali menšiu sumu peňazí. Celkový rozpočet po zaplatení všetkých príspevkov činil 63 zlatých.

Výbor Cestovateľského spolku sa okrem organizačných záležitostí zaoberal aj novými cieľmi pre cestovanie. Za cieľ cesty vykonanej v školskom roku 1838/1839 si výbor zvolil cestu po Slovensku. Rozšírili sa aj úlohy vyslanca, okrem tých, ktoré platili spreď roka, sa povinnosti rozšírili o výskum v archívoch. Motivovala ich k tomu snaha osvetliť otázku, aký jazyk používali Slováci pred preniknutím husitov do Horného Uhorska.⁶³

V dňoch 1. až 3. mája 1839 sa v Bratislave uskutočnilo stretnutie predstaviteľov českého a slovenského národného hnutia. Hlavnou témou diskusie boli problémy slovanstva a bližšia spolupráca Čechov a Slovákov. František Cyril Kampelík, František Ladislav Rieger a Karel Schneide zastupovali českú stranu, Alexander Boleslav Vrchovský, Bohuslav Pravoslav Červenák, Bohuslav Nosák a Jozef Miloslav Hurban slovenskú stranu. Českí predstavitelia sa na porade snažili zintenzívniť české a poľské kontakty.⁶⁴ Aj vďaka tomuto

⁶⁰ Podporovatelia sa v takomto poradí podpísali na príspevkovú listinu: August Horislav Škulěty, Miloslav Hurban, Prawoslaw Čerwenák, Ján Drahotjn Ondruš, Bohuslaw Nosák, Drahotjn Belohotsky, Slawomil Slechts, Bojmír Korho, Luboslav Michalovič, Pawel Wołomil Baranai, Vrahobor Pramenický, Jaromír Zbek, Bohuslaw Daniška, Samoslaw Štúr, Karol Ludovit Zwěston Semian, Ján Dalibor Zimáni, Ludevit Snitta, Jan Koteny, Karol Ludovit Drahotín Černo, Pavel Sloboda, August Horislav Krtsmery, Ján Repicky, Slavoslav Hodra, Jozef Všel Horvath, Ján Vedoslav Bystersky. ALU SNK, Starý fond – C – Náučné a iné práce. Spoločnosti: Cestovateľská Spoločnosť (Vzájomnosť), Pozwánj k Wýboru Cestowateľskému, sign. C 1347, s. 2–3.

⁶¹ ALU SNK, Starý fond – C – Náučné a iné práce. Spoločnosti: Wýbor prác Społeczności Česko-Slowanské Léta Páně Bratislava 1832, sign. C 1476, s. 275–276.

⁶² ALU SNK, Starý fond – C – Náučné a iné práce. Spoločnosti: Cestovateľská Spoločnosť (Vzájomnosť), Pozwánj k Wýboru Cestowateľskému, sign. C 1347, s. 1–2.

⁶³ BÉDER, J.: *Spoločnosť*, s. 46.

⁶⁴ SEDLÁK, I.: *Bohuš Nosák-Nezabudov*, s. 36.

stretnutiu bol zmenený zámer a cieľ cesty, ktorým sa stala Morava a Sliezsko: „Cestovateľ wywoleny: M. J. Hurban, takže né do Slowenska, ale do Morawy a Slezka cestowat pujde.“⁶⁵

Ako študent bratislavského lýcea a vyslanec spolku cestovateľov sa Jozef Miloslav Hurban 2. júla 1839 vydal na cestu. Pôvodný zámer a cieľ cesty boli iné, než sa napokon realizovali. Tento štúrovec mal namierené na Moravu a do Sliezska, ale cieľ svojej cesty zmenil po stretnutí s českými študentmi vo Viedni, ktorí mu odporučili, aby svoju púť nasmeroval na Moravu a do Čiech. Sliezsko bolo podľa nich z národného hľadiska stratené a národný život v ňom upadal.⁶⁶ České kraje predstavovali hospodársky a kultúrne najvyspelejšiu časť slovanského sveta. Práve odtiaľ prichádzali neprestajné podnety pre užšiu spoluprácu medzi Čechmi a Slovákmi. Publikačná činnosť, vyzreté časopisectvo a rozvetvená listová korešpondencia medzi slovanskými kultúrne činnými vzdelancami spravili z Prahy a českých krajov centrum slovanskej ideológie a čiastočne aj kultúrnej a politickej integrácie.⁶⁷ Jozef Miloslav Hurban (a príslušníci mladej generácie) pod často zdôrazňovaným pravým všeslovanstvom rozumeli nezištnú podporu a spoluprácu slovanských národov v mene vyššieho spoločného cieľa. Aj v tomto zmysle podnikali ďalšiu spoluprácu v rozvíjajúcom sa národnom hnutí s jeho stále jasnejším politickým charakterom. Hurban cestoval aj s cieľom prehĺbenia vzájomných vzťahov.⁶⁸ Ako vyslanec organizovaného spolku a hnutia sa orientoval na splnenie vopred stanovených úloh, napr. informovať českých vlastencov o činnostiach národovcov na Slovensku. Na svojej ceste pôsobil aj ako uvedomelý národné zmýšľajúci študent, čím mal posilniť národné a slovanské myslenie. Počas cesty, čo podrobne opísal v cestopise, sa okrem národných otázok venoval aj problémom sociálnym, hospodárskym. Hurbanom nepovšimnuté nezostali ani otázky týkajúce sa kultúry či etnografie.⁶⁹

Okrem stretnutia s českými študentmi sa vo Viedni Jozef Miloslav Hurban stretol s ruským vyslancom Meglickým, s ktorým prebral problémy slovanstva a s nimi spojené otázky jazyka a písma. Ruský veľvyslanec ako písmo všetkých slovanských národov navrhoval azbuku. Hurban však návrhom

⁶⁵ ALU SNK, Starý fond – C – Náučné a iné práce. Spoločnosti: Cestovateľská Spoločnosť (Vzájomnosť), Pozwánj k Wybóru Cestowatelskému, sign. C 1347, s. 3.

⁶⁶ WINKLER, Tomáš: *Perom a mečom*. Bratislava 1982, s. 27.

⁶⁷ KLÁTIK, Z.: *c. d.*, s. 119.

⁶⁸ CAMBEL, S.: *c. d.*, s. 695–696.

⁶⁹ BÉDER, J.: *Posolstvo*, s. 228.

nadšený nebol. V cestopise sa správa o stretnutí s veľvyslancom neobjavuje, a to z dôvodu vtedajšej cenzúry, ktorá by autorovi spôsobila ťažkosti.⁷⁰

Hneď po návrate do Bratislavy Jozef Miloslav Hurban predložil cestovateľskému spolku povinnú správu o ceste a začal pracovať na jej úprave pre tlač. Svoj cestopis chcel publikovať v Almanachu Zora (1840), avšak nakoniec tam uverejnený nebol.⁷¹ Počas prázdnin roku 1840 vykonal podobnú cestu aj August Horislav Škultéty,⁷² s ktorým Hurban zvažoval spoločne vydať knihu, v ktorej by boli uverejnené cestopisy oboch autorov. No ani to sa nestalo, a preto sa Jozef Miloslav Hurban rozhodol vydať knihu samostatne. Cestopis nakoniec vyšiel v Pešti v roku 1841 pod názvom *Cesta Slováka k slovanským bratom na Morave a v Čechách 1839*.⁷³ O tlač sa postarala spoločnosť Trattner – Karoly.

Hurbanov cestopis ako dokument je o to významnejší, že nie je stanoviskom jednotlivca, ale odzrkadľuje postoj celej generácie mladých štúrovcov. Cestu na Moravu a do Čiech Jozef Miloslav Hurban nepodnikol z osobnej cestovateľskej záľuby či zo súkromných dôvodov, ale putoval ako reprezentant svojej generácie. Na cestu a cestopis treba hľadiť ako na úlohu vyslanca cestovateľského spolku, ktorý sa počas návštevy Moravy a Čiech zameriaval na vopred stanovené úlohy. Z tohto stanoviska treba posudzovať aj cestopis, ktorý ako dokument o vzťahoch štúrovskej generácie s Čechmi v mnohom prevyšuje svoju literárnu hodnotu.⁷⁴ Cestopis je napísaný v duchu národnej a slovanskej idey, ktorá je spojovacím článkom medzi všetkými opismi precestovaných zemí. Táto idea stmeluje autorove pozorovania, zážitky, pocity a myšlienky do jednotného textu, v ktorom nenachádzame jediný element, ktorý by nesúvisel s dominujúcou myšlienkou a nebol jej podriadený. Hurbanovo poslanie vyslanca, jeho skúsenosti a poznatky sa do cestopisu premietajú v postave Hurbana – rozprávača uvádzajúceho fakty, o ktorých chce informovať svojich kolegov na lýceu. Svojou cestovnou správou chcel čo najlepšie splniť zverенú úlohu. Koncentroval sa na deskripciu situácie na Morave a v Čechách, ktorú prezentoval ako rozvinutý a vyspelý národný život. Sústredil sa na celkový ráz precestovaných krajov a miest i na podrobnú charakteristiku vedúcich postáv národného života. V popredí sa nachádza

⁷⁰ WINKLER, T.: c. d., s. 27.

⁷¹ BÉDER, J.: *Posolstvo*, s. 221–226.

⁷² Cestopis Augusta Horislava Škultétyho zostal len v slabo čitateľnom rukopise. Pozri: ALU SNK, fond M 104 Škultéty, August Horislav, 205 j., Úryvok z cestopisu, sign. M 104 H 22.

⁷³ Digitalizovaný originál publikácie je voľne prístupný aj na internetovej stránke: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1281/Hurban_Cesta-Slovaka-k-slovanskym-bratom-na-Morave-a-v-Cechach/1

⁷⁴ BÉDER, J.: *Posolstvo*, s. 221–226.

aj cestovateľov záujem o pospolitý ľud.⁷⁵ Cestopis priniesol nové informácie a poznanie o českom prostredí do komunity národne orientovanej slovenskej inteligencie. Počas pobytu v Brne sa Hurban zamerával nielen na národné či kultúrne otázky, ale v moravskej metropole si všimával rozširujúci sa priemysel, ktorý pochvaľoval i kritizoval. Kladne ohodnotil nové technológie, čo so sebou priniesla industrializácia. Nespokojnosť prejavil so sociálnym postavením robotníkov a s prácou detí.⁷⁶

Hurbanovu cestu možno spojiť s činnosťou tajného spolku *Vzájomnosť*, ktorého bol členom. Spolok svojou činnosťou pokračoval v širokých mimo bratislavských, ako aj mimo slovenských kontaktoch. Aj túto cestu Jozefa Miloslava Hurbana preto možno považovať za cestu, ktorá do značnej miery plnila politické poslanie v intenciách *Vzájomnosti*.⁷⁷ Výsledkom Hurbanovej cesty na Moravu a do Čiech boli mnohé cenné skúsenosti na udržanie a prehĺbenie vzájomných kontaktov, ale aj nové podnety na koncentráciu vlastných národných síl. Táto cesta v Hurbanovi ešte viac utvrdila presvedčenie, že Slováci si musia obhájiť svoju kmeňovú samostatnosť. Slovanstvo ako celok splní svoje dejinné poslanie prostredníctvom vlastného sociálneho, národného a kultúrneho rozvoja všetkých slovanských národov.⁷⁸

5 Cesta a cestopis Ludovíta Štúra z krajov Lužických Srbov

Iniciátorom pri zakladaní cestovateľského spolku bol aj Ludovít Štúr,⁷⁹ ktorý ale na jeseň roku 1838 odišiel na štúdiá do Halle. Za dobrého Slovana pokladal Štúr len toho, kto sa zaujímal o reč a históriu slovanských národov. Aj na seba kládol tieto požiadavky a z tohto dôvodu podnikol počas štúdií v Halle cestu po kraji Lužických Srbov.⁸⁰ Návštevu ešte v tom istom roku literárne spracoval v podobe cestopisu pod názvom *Cesta do Lužic. (Wykonaná z gara 1839)*. Dielo vyšlo v roku 1839 v 13. ročníku Časopisu Českého musea.⁸¹ Cestopis spolu s listom zaslal 7. júna 1839 Jaroslavovi Pospíšilovi a žiadal ho, aby ho odovzdal redaktorovi, ktorým bol v týchto rokoch Pavol Jozef Šafárik. S ním sa Štúr stretol počas svojho návratu zo štúdií v Nemecku. V liste píše: „Posielam vám zase niektoré práce do Vašich Kvetov, ako aj jed-

⁷⁵ KLÁTIK, Z.: c. d., s. 121–124.

⁷⁶ MRLIAN, Ondrej: *Jozef Miloslav Hurban*. Martin 1959, s. 39.

⁷⁷ ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava 1999, s. 70.

⁷⁸ CAMEL, S.: c. d., s. 696.

⁷⁹ AMBRUŠ, J.: c. d., s. 437.

⁸⁰ HUČKO, J.: c. d., s. 73.

⁸¹ ŠTÚR, L.: *Cesta*, s. 469–490.

nu do Časopisu Českého Múzea, prosím vznešenému redaktorovi odovzdať ráčte.“⁸²

Ako inšpirácia pre podniknutie cesty mu poslúžilo vrcholné dielo Jána Kollára – *Slávy dcera*, hlavne obraz o lužickom národe ako topiacej sa lodky, ktorý Štúr preniesol aj do cestopisu. Lužickí Srbi tvorili najmenšiu vetvu mohutnej „slovanskej lipy“ a v sledovanom období predstavovali najmenší a ťažko skúšaný slovanský kmeň, ktorý si uchoval svoj jazyk, zvyky a obyčaje.⁸³

Počas cesty po Hornej a Dolnej Lužici nadviazal Štúr kontakty s lužicko-srbskými vlastencami a mládežou, informoval ich o študentských spoločnostiach na Slovensku. Nadviazal úzke korešpondenčné kontakty s mnohými intelektuálmi, napr. s Arnoštom Smolerom, ktorý sa zaslúžil o založenie *Malice Lužickosrbskej*.⁸⁴ Cesta do Lužíc umožnila Štúrovi sprostredkovať jazykový materiál (hlavne miestne názvy) pre Šafárikov *Slovanský národopis*. Hneď po návrate z cesty materiál obsahujúci 167 miestnych názvov v lužickej srbčine a nemčine poslal editorovi. Štúrov súpis sa zachoval a je uložený v Šafárikovej pozostalosti v Literárnom archíve Národného múzea v Prahe pod názvom *Poznámenání názvů městysů a vesnic Dolné Lužice, kde se ještě aneb scela aneb odpolu srbsky mluví*.⁸⁵

Štúrov cestopis bol okrem spomínaného vydania v Časopise Českého Musea preložený do lužickej srbčiny a publikovaný aj v *Letopise Malice Lužickosrbskej* v roku 1840, čím prebudil záujem o tieto Štúrom precestované kraje.⁸⁶

Nadobudnuté kontakty s lužicko-srbskou inteligenciou sa snažil Štúr aj naďalej prostredníctvom korešpondencie prehlbovať. V liste Lužickej mládeži z 30. mája 1839 sa nachádza mnoho pozitívnych hodnotení: „...na radosť, že som v úplne slovanskom kraji, v kraji našich bratov pobudol, že som tam – čo je najdôležitejšie – mladíkov našiel, ktorí ma oprávnili k nádeji, že slovanská národnosť v Lužiciach sa udrží...“⁸⁷

Korešpondencia Ludovíta Štúra s vtedajšími slovanskými národnými dejateľmi, cesty študentov medzi Slovanov, to všetko so všeobecným slovanským entuziazmom a nekritickým rusofilstvom bolo pre mladých štúrovcov spoľahlivým zázemím slovanskej spolupatričnosti.⁸⁸

⁸² AMBRUŠ, J.: c. d., s. 165 (list č. 62).

⁸³ HUČKO, J.: c. d., s. 73.

⁸⁴ ŠTÚR, L.: *Cesta*, s. 464–490.

⁸⁵ HUČKO, J.: c. d., s. 74.

⁸⁶ Tamtiež, s. 75.

⁸⁷ AMBRUŠ, J.: c. d., s. 470.

⁸⁸ CHMEL, R.: c. d., s. 640.

6 Cesta a cestopis Bohuša Nosáka-Nezabudova z kraja Rusínov a Potisia

Túžba po osobnom poznaní slovanského sveta zachvátila aj významného člena a podporovateľa cestovateľského spolku Bohuša Nosáka-Nezabudova. S ideou cestovania sa stotožnil hneď pri vzniku spolku. Nosák už počas svojho štúdia v Bratislave aj neskôr, keď ako kaplán pôsobil v Liptovskom sv. Mikuláši, ešte viac zintenzívil korešpondenciu s Ruskou akadémiou v Petrohrade. Kontakty s ruskými a ukrajinskými vedcami a cestovateľmi rozširoval aj prostredníctvom osobných stretnutí v ústave alebo počas ich ciest Slovenskom.⁸⁹ Prostredníctvom tejto korešpondencie, osobných stretnutí, ale aj štúdiom odbornej i umeleckej literatúry sa dobre zoznámil s krajinami východných Slovanov, ktoré sa neskôr stali cieľom jeho cesty. Plánoval osobne navštíviť východných Slovanov, hlavne Rusínov, spoznať život, prácu a polohu ľudu. Aj keď Nosák patrila medzi iniciatívnych členov Cestovateľského spolku a aktívnych študentov Ústavu reči a literatúry, jeho cesta sa vtedy neuskutočnila a na adekvátnu príležitosť cestovania musel čakať bezmála štyri roky.⁹⁰ Aj po ukončení štúdia v Bratislave sa Nosák intenzívne o danú vec zaujímal a pripravoval sa na svoju cestovateľskú „povinnosť“. Ešte v lete roku 1841 napísal Augustovi Horislavovi Škultétymu: „Zamýšľím cestovať opätne Podtatranskom“,⁹¹ ale pre chorobu a pracovné povinnosti kaplána v Liptovskom Mikuláši svoje predsavzatie v tomto roku neuskutočnil.⁹² Ani neskôr nezaháľal a na cestu sa dôsledne pripravoval s ohľadom na jej cieľ a vopred stanovený program. Aj keď už nebol členom a vyslancom Cestovateľského spolku, na svojej ceste sa riadil stanovami a povinnosťami, na tvorbe ktorých sa spolupodieľal. O svojom ciele sa radil aj s Jozefom Miloslavom Hurbanom a s bývalými členmi spolku cestovateľov.⁹³ Využíval empirické poznatky ruských a ukrajinských cestovateľov: Michaila Bodanskeho, Izmaila Ivanoviča Sreznevského a Pavla Ivanovičova Preisa, ktorí podnikali cestu po Slovensku.⁹⁴ Pre Nosáka bol podnetný cestopis od ukrajinského autora Jakiva Holovackého *Cesty po haličskej a uhorskej Rusi*. Poslúžil mu ako príprava na cestu, ale aj ako prameň informácií i ako inštrukcia fonetickej transkripcie dialógov

⁸⁹ SEDLÁK, I.: *Bohuš Nosák-Nezabudov*, s. 34.

⁹⁰ Tamtiež, s. 40.

⁹¹ Tamtiež, s. 212.

⁹² Tamtiež, s. 74.

⁹³ ŽEŇUCH, Peter: *Medzi východom a západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na Východnom Slovensku*. Bratislava 2002, s. 128.

⁹⁴ SEDLÁK, I.: *Bohuš Nosák-Nezabudov*, s. 74.

rusínskeho ľudu.⁹⁵ Cestopis vyšiel v štyroch častiach za sebou v Časopise Českého Musea v rokoch 1841–1842.⁹⁶ Ďalším inšpiračným zdrojom pre Nosáka bol spis o Uhorskej Rusi od Pavla Jozefa Šafárika v diele *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, v ktorom našiel inšpiráciu pre názov svojich cestopisných črt: *Listy z neznámej zeme*. Šafárik v ňom napísal, že Uhorská Rus je *terra incognita* z hľadiska jej vedeckého skúmania.⁹⁷

V auguste 1843 Nosák nastúpil na takmer mesačnú cestu. Putovanie začal na Gemi v Čiernej Lehote, pokračoval cez Liptov a popod hrebene Vysokých Tatier. Tu si zvolil Lučivnú za svoju východiskovú stanicu pre cestopis. Lučivná – dedina pod Tatrami – bola obľúbeným miestom štúrovcov.⁹⁸ V rozmedzí od 13. augusta do 6. (alebo až 10.) septembra 1843 prešiel Nosák Spišskou, Šarišskou, Zemplínsku, Užskú, Berežskú, Marmarošskú a Mukačevskú stolicu. Cez Abov a Gemer sa vrátil do rodného Tisovca, kde svoju cestu zakončil.

Bohuš Nosák-Nezabudov sa hneď po príchode do Čiernej Lehoty pustil do spracovania svojich cestopisných zážitkov. Veľmi intenzívna práca vyplývala aj z jeho povinnosti ako štúrovského cestovateľa, no aj zo snahy priblížiť slovenskej verejnosti zabudnuté slovanské kraje na východe Uhorska. Cestopisy chcel Nosák vydať knižne, no pre nízky počet nahlásených predplatiteľov sa mu to nepodarilo. Cestopis nakoniec vyšiel časopisecky, v dvoch častiach za sebou, v druhom a treťom ročníku Orla tatranského (1847–1848). Prvá časť cestopisu, sedem listov, pod názvom *Listy z neznámej zeme k L...*, adresoval Ľudovítovi Štúrovi. Druhá časť dostala názov *Spomienky potiské*, autor ju venoval Jánovi Kadavému.⁹⁹

⁹⁵ KLÁTIK, Z.: c. d., s. 144–145.

⁹⁶ HOLOVACKÝ, Jakiv: *Cesta po haličské a uhorské Rusi. Sdělená v listech*. Časopis Českého Museum, 15, 1841, č. 2, s. 183–224; č. 3, s. 303–316; č. 4, s. 423–437; a pokračovanie v ďalšom ročníku: 16, 1842, č. 1, s. 42–61.

⁹⁷ SEDLÁK, Imrich: *Bohuš Nosák-Nezabudov v kontexte slovenského literárneho a národného vývinu*. In: BNEŇNOVSKÝ, Jozef: Literárnomúzejný letopis 13. Martin 1979, s. 42.

⁹⁸ Viac o mystifikácii Tatier štúrovskou generáciou pozri: ŠKVARNA, Dušan: *Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica 2004, s. 40–44.

⁹⁹ Ján Kadavý sa do slovenských dejín zapísal v prvom rade ako podporovateľ česko-slovenskej vzájomnosti, pedagóg, hudobný skladateľ. Patril medzi prvých členov Matice slovenskej. Propagoval a distribuoval Hurbanovu knihu *Cesta Slováka ku bratrum slovanským na Moravě a v Čechách 1839*. V čase publikovania Nosákovho cestopisu pôsobil ako blízky spolupracovník Jána Kollára v Pešti. Pozri viac: NOVOTNÁ, Ivana: *Jan Kadavý – hlasateľ česko-slovenské vzájomnosti*. In: Bibliografický zborník za roky 2004–2005. Martin 2006, s. 71–76. Dostupné aj online: http://www.snk.sk/?BZ_2005.

Obidva cestopisy Bohuša Nosáka-Nezabudova nezostali nepovšimnuté ani v maďarskom kultúrnom prostredí. Vtedajšie najvýznamnejšie uhorské noviny Pesti Hirlap obvinili autora z prekrúcania historických faktov, z narušenia dobrých medzinárodných vzťahov vo vtedajšom Uhorsku, z protimaďarizmu a panslavizmu. Na obranu cestopisu vystúpil Ľudovít Štúr v Slovenských národných novinách a rozvil základnú myšlienku cestopisu na plnohodnotný národný a kultúrny rozvoj života uhorských Rusínov.¹⁰⁰

Nosákov cestopis o východnom Slovensku a Potisí možno charakterizovať ako úvahy o slovenskosti a slovenčine, pričom cesta po Uhorskej Rusi nesie znaky slovanskej a všeslovanskej vzájomnosti, a tie možno konkretizovať na ideu slovensko-rusínskej príbuznosti. Sám autor prichádza do „neznámej zeme“ s už vyprofilovaným názorom a ideovým programom, ktorého jadro tvorí idea slovanstva a táto sa prenáša a konkretizuje pri stretnutí s ľuďmi, pri reakcii na prírodné krásy či zvláštnosti prírody a prostredia alebo, v rozličných situáciách a príhodách na ceste. Samotný cestopis sa zredukoval na ilustráciu ideového a národného zápasu v rokoch tesne pred vypuknutím revolúcie.¹⁰¹

7 Záver

Cestovanie po Slovensku a po najbližších slovanských krajinách, ktoré tvorili súčasť Habsburskej monarchie, plnilo u štúrovcov viacero funkcií. Prioritne to bola komunikatívnosť a informatívnosť. Cestovanie sa stávalo jedným z prakticko-organizačných prostriedkov ich národnobuditeľskej činnosti.¹⁰²

Na tradíciu cestopisnej tvorby bratislavského evanjelického lýcea nadväzujú cestopisy prezentované hlavne v rukopisných časopisoch študentov iných evanjelických škôl. Ide predovšetkým o rukopisné časopisy Holubica a Národný zábavník, kde nachádzame cestopisné diela Pavla Dobšinského, Janka Bôra, Štefana Horníka, Karola Alexandra Modrániho, Karola Jaroslava Zorkóciho či Ctibora Zocha.¹⁰³ Ďalšie z cestopisných opisov slovenských krajov boli publikované v Slovenských národných novinách v literárnej prílohe Orol tatranský (cestopisy Juraja Kella a Adama Hlovíka).

Kým v 18. storočí cestovala hlavne šľachta a príslušníci vyšších spoločenských vrstiev, v storočí nasledujúcom je možnosť cestovať prístupnejšia šir-

¹⁰⁰ KLÁTIK, Z.: *c. d.*, s. 143–144.

¹⁰¹ Tamtiež, s. 144.

¹⁰² Tamtiež, s. 174–175.

¹⁰³ URBANCOVÁ, V.: *c. d.*, s. 84.

ším vrstvám spoločnosti. Navštevovať cudzie kraje, obdivovať architektúru miest, spoznávať zvyky, obyčaje a kultúru obyvateľov domácich a cudzích krajov, aj to boli motívy k cestovaniu v 19. storočí. Dokonca sa objavujú impulzy cestovať len pre svoje potešenie, avšak to až keď sa podniknutie cesty stalo v 19. storočí dostupnejším pre širšie stredné vrstvy. Dokladom toho, ako sme ukázali, je aj široký fond slovenskej cestopisnej literatúry. Tento fakt je možné ilustrovať aj na rôznych cestovných bedekroch, itinerároch, súboroch cestovných účtov, cestovných poriadkoch, kalendároch i na rôznorodej politickej a súkromnej korešpondencii.¹⁰⁴

Zaujímavosťou je, že ak porovnáme cestopis slovenskej proveniencie s inojazyčnou cestopisnou literatúrou, zistíme, že v cestopisoch slovenských autorov, ktoré sa venovali opisu ciest domácej krajiny – Uhorska, absentujú údaje, ktoré by historikov oboznamovali s praktickými záležitosťami cestovania. Ide napríklad o výšku cien za cestovné v poštových dostavníkoch, parolodiach, železnici, ako aj ceny za ubytovanie, či stravné. Taktiež nachádzame len nepatrné zmienky opisov krčiem a hostincov, čo vyplývalo z toho, že cestopisci nepovažovali za potrebné oboznamovať čitateľov so stavom v Uhorsku. Oveľa viac priestoru venovali kritike národnostných, ale aj sociálnych pomerov v krajine. Iné to už je v cestopisoch z „cudziny“, kde už tieto informácie neabsentujú.

V prostredí slovenskej vzdelaneckej elity patrilo cestovanie medzi dôležité aktivity. Samozrejme dôvodov, pre ktoré sa inteligencia rozhodla vycestovať, bolo viacero. V prvej polovici 19. storočia migrovali primárne vzdelanci, a to najmä za vzdelaním, spoznaním vlastnej krajiny, rozširovaním všeslovenskej vzájomnosti a nadväzovaním nových politických a osobnostných kontaktov. Výsledkom všetkých týchto ciest boli mnohé cenné skúsenosti na udržanie a prehĺbenie vzájomných kontaktov, ale aj nové podnety na koncentráciu vlastných národných síl. Na cesty a cestopisy tohto obdobia treba hľadiť ako na úlohy vyslancov organizovaného hnutia, ktoré prostredníctvom ciest sledovali vopred stanovené ciele.

V druhej polovici 19. storočia sa s modernizáciou spoločnosti zmenila motivácia, cieľ ako aj forma cestovania. Už to nie sú len vyššie spomenuté motívy, pretože s modernizáciou spoločnosti, budovaním cestnej infraštruktúry, rozvojom kúpeľníctva a s „odhalením“ čara prírody do popredia vystupuje aj nový fenomén – turistika.¹⁰⁵ Ako vyplýva z analyzovaných cesto-

¹⁰⁴ Pozri viac: JIRÁNEK, T. – LENDEROVÁ, M. – MACKOVÁ, M.: c. d., s. 369.

¹⁰⁵ Pozri viac: CHORVÁT, Ivan: *Cestovanie a turizmus v zrkadle času*. Banská Bystrica 2007, s. 40–61, 82–90.

pisných prác slovenskej proveniencie, mení sa aj forma migrácie. Už to nie je len putovanie peši, či poštovým dostavníkom, ale po výstavbe železničných tratí sa v krajinách Habsburskej monarchie cestuje hlavne prostredníctvom železnice. Okrem snahy spoznávať „domáce i cudzie“ kraje sa cestovatelia pokúšali nadväzovať nové kontakty a zdokonaľovať svoje znalosti cudzích rečí, čo nepriamo viedlo k zvýšenému záujmu aj o geografickú a kartografickú vedu.

Tým, že človek neustále vylepšoval možnosti cestovania, už účelom cesty nie je iba presun z bodu A do bodu B, ale aj samotná cesta. Tá, ako sme ukázali, mohla mať viacero motívov aj podôb. Cestovanie ponúkalo človeku nové možnosti, spoznať nové miesta, kultúrne ho obohacovalo a viedlo k neustálej percepcii sveta.

RESUMÉ

PUTOVANIE PO SLOVANSKÝCH KRAJINÁCH. CESTOPISNÁ A CESTOVATEĽSKÁ ČINNOSŤ ŠTÚROVSKEJ GENERÁCIE

Štúdiá sa zameriava na cestovateľskú a cestopisnú činnosť štúrovskej generácie. Tá svoje cestovateľské aktivity vykonala nielen po území dnešného Slovenska, ako aj po najbližších slovanských krajinách, ktoré tvorili súčasť Habsburskej monarchie. Táto činnosť plnila u štúrovcov viacero funkcií. Prioritne to bola komunikatívna a informatívna. Cestovanie sa stávalo jedným z prakticko-organizačných prostriedkov ich národnobuditeľskej činnosti.

Cestopisy štúrovskej generácie sú romantické, „národnobuditeľské“ diela, napísané v duchu idey slovanstva. V tomto kontexte sú hodnotené aj kraje, ktorými autori cestovali. Najdôležitejšími otázkami, ktorými sa v cestopisoch zaoberali, boli otázky národné, avšak nepovšimnutými nezostali ani otázky konfesionálne, ako aj problémy týkajúce sa osvety a zvyšovania vzdelanostnej úrovne či školstva. Hlavne cestopisy Nosáka-Nezabudova (ale aj práce Hurbana, Dobšínskeho, Kutlíka či iných) majú silné antijudaistické zameranie.

Výsledkom všetkých týchto ciest boli pre štúrovcov mnohé cenné skúsenosti na udržanie a prehĺbenie vzájomných kontaktov, ale aj nové podnety na koncentráciu vlastných národných síl. Na cesty a cestopisy tohto obdobia treba hľadieť ako na úlohy vyslancov organizovaného hnutia, ktoré prostredníctvom ciest sledovali vopred stanovené ciele.

SUMMARY

EXPLORING SLAVIC COUNTRIES.

TRAVELING AND TRAVEL WRITING OF ŠTÚR'S GENERATION

The study focuses on traveling and travel writing of members of Štúr's generation. They wandered not only the territory of today's Slovakia but visited also neighbouring Slavic countries that were a part of the Habsburg monarchy. This had multiple functions in Štúr's generation. The most important one was sharing of ideas and information. Traveling became one of the ways to promote the national revival movement.

Travelogues of Štúr's generation are romantic national revival papers written in the spirit of the Slavic idea which applies also to the description of regions they wandered. The most important issues they dealt with were national issues along with the questions of confession, problems related to the raising of public awareness and education level, and education system. Some of the travelogues (by Nosák-Nezabudov in particular but also those by Hurban, Dobšínský, Kutlík and others) have a strong hostile attitude toward Jews.

All these travels gave Štúr's generation valuable experience helping them to maintain and deepen mutual contacts, as well as they gave them new ideas of how to concentrate their own national forces. Traveling and travel writing of this period should be seen as a duty of ambassadors of an organised movement who thus followed pre-defined objectives.

Mgr. Rastislav Molda
Slovenský historický ústav
Matice slovenskej
Mudroňova 1
036 52 Martin

Katedra histórie
Filozofická fakulta
Katolícka univerzita v Ružomberku
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok

PEDAGOGICKÁ, PŘEDNÁŠKOVÁ A CHARITATIVNÍ ČINNOST LADISLAVA BRTNICKÉHO (1858–1936)

Ivana Koucká

1 Úvod

Základním pramenem pro zkoumání životních osudů středoškolského profesora a klasického filologa Ladislava Brtnického (1858–1936) je jeho osobní fond uložený v Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd České republiky v Praze (dále jen MÚA AV ČR).¹ Obsahuje soukromé deníky, rukopisy básní a drobných článků a zpráv (především z Brtnického zahraničních cest), proslovy při různých politických a kulturních příležitostech. Největší část fondu tvoří rodinná a osobní korespondence ilustrující rozmanité stránky jeho života a sešity s výpisky z odborné literatury, které se týkají jak středoškolské výuky, tak odborných a populárně-naučných článků a publikací. Velmi rozsáhlá jsou zejména excerpta z literatury, která byla využita pro napsání nejvýznamnějšího díla *Topografie starého Říma* (Praha 1924). Z materiálů MÚA AV ČR jsem využila také fond Česká akademie věd a umění (dále jen ČAVU), kde se nacházejí informace o stipendijním fondu založeném po jeho smrti manželkou Arnoštou, který ale pravděpodobně nebyl v praxi realizován (viz níže).²

Protože největší část svého života učil L. Brtnický v Hradci Králové, nemohly být opomenuty ani bohaté fondy Gymnasia J. K. Tyla Hradec Králové NAD: 240 a Dívčí gymnasium Hradec Králové NAD: 230 ve Státním oblastním archivu Zámrsku (dále jen SOA Zámorsk), Státním okresním archivu Hradec Králové (dále jen SOKA Hradec Králové). Jedná se zejména o školní kroniky gymnázia,³ výroční zprávy obou uvedených škol⁴ a rozsáhlé soubory

¹ K osobnímu fondu Ladislava Brtnického v rozsahu čtyř kartonů je zpracován inventář – viz *Osobní fondy Jana Gebauera, Františka Groha, Karla Svobody, Ladislava Brtnického. Skupinový inventář*. Zpracovali Jaroslav POMAZAL, Marie HAASOVÁ. Praha 1987.

² Viz s. 123–126.

³ Státní oblastní archiv Zámorsk (dále jen SOA Zámorsk), Státní okresní archiv Hradec Králové (dále jen SOKA Hradec Králové), fond Gymnasium J. K. Tyla Hradec Králové NAD: 240, kn. 2, inv. č. 2, Pamětní kniha 1911–1926; kn. 3, inv. č. 3, Pamětní kniha 1926–1939.

⁴ Převážná část výročních zpráv gymnázia v Hradci Králové se nachází také ve Státní vědecké knihovně v Olomouci, chybějící výroční zprávy a výroční zprávy dívčího gymnázia jsem studovala in: SOA Zámorsk, SOKA Hradec Králové, fond Gymnasium J. K. Tyla Hradec Krá-

novinových výstřížků a dalších informací vážících se ke třem velkým jubilejním slavnostem gymnázia.⁵ Univerzitní studia budoucího středoškolského profesora a jeho doktorát dokreslily materiály Ústavu dějin Univerzity Karlovy a Archivu Univerzity Karlovy v Praze (dále jen ÚDAUK).

Ze sekundární literatury se článek opírá o již zmíněné výroční zprávy a jubilejní sborníky. Cenným zdrojem informací se staly také Brtnického odborné a populárně-naučné publikace a posmrtně vydané *Vzpomínky Ladislava Brtnického* (dále jen *Vzpomínky*).⁶

Osobnosti Ladislava Brtnického věnovala v roce 2005 pozornost Lenka Řezáčová v článku *Filolog mezi periferií a centrem Ladislav Brtnický (1858–1936)*.⁷ Zabývala se v něm jeho pedagogickou, literární i společenskou činností a zařadila ji do širšího kontextu postavení a vývoje české klasické filologie od poloviny 19. století do třicátých let 20. století. Cílem zde předkládaného článku je věnovat se především královéhradecké periodě života Ladislava Brtnického a dále poukázat na některé aspekty jeho všestranné činnosti, které v příspěvku L. Řezáčové nebyly detailněji rozebrány, tj. širší učitelské aktivity, přednášky a působení v charitativní sféře. Zároveň se však nevyhnu konstatování určitých známých faktů.⁸

lové NAD: 240, kn. 5, inv. č. 23, Výroční zprávy 1895–1914; kn. 6, inv. č. 24, Výroční zprávy 1915–1948; fond Dívké gymnasium Hradec Králové NAD: 230, kn. 2, inv. č. 2, Výroční zprávy 1908–1919; kn. 3, inv. č. 3, Výroční zprávy 1920–1934; kart. 1, inv. č. 4, Výroční zprávy 1935–1948.

⁵ K otevření nové budovy gymnázia, přejmenovaného při této příležitosti na Rašínovo, byl vydán: *Památník gymnasia královéhradeckého*. Na oslavu otevření nové budovy a sjezdu bývalých žáků vydal Slavnostní výbor (dále jen *Památník* 1927). Uspořádali Dr. Ladislav Brtnický, Ant. Mejstřík, Fr. Teršl. Hradec Králové 1927. K oslavám 300 let gymnázia a 600 let latinských škol v Hradci Králové vyšel: *Památník gymnasia v Hradci Králové, vydáný slavnostním výborem při jubileu roku 1936* (dále jen *Památník* 1936). Hradec Králové 1936. K přejmenování Rašínova gymnázia na Gymnázium Josefa Kajetána Tyla v roce 1952 vznikl *Památník k 600. výročí hradeckých latinských škol a k pojmenování ústavu Tylovým gymnasiem*. Hradec Králové, červen 1952.

⁶ *Vzpomínky Ladislava Brtnického* (dále jen *Vzpomínky*). Praha 1938.

⁷ ŘEZÁČOVÁ, Lenka: *Filolog mezi periferií a centrem Ladislav Brtnický (1858–1936)*. Kuděj, 5, 2003, č. 1, s. 46–64.

⁸ Zhodnocení přínosu L. Brtnického pro českou klasickou filologii najdeme v nekrologu Bohumila Ryby, absolventa gymnázia v Hradci Králové a Brtnického žáka (B. R.: *Dr. Ladislav Brtnický*. Listy filologické, 67, 1936, s. 466–468). Další nekrolog postihující význam L. Brtnického pro Hradec Králové a jeho okolí napsal profesor tamějšího klasického gymnázia Josef Pešek: SOA Zámorsk, SOkA Hradec Králové, fond Gymnasium J. K. Tyla Hradec Králové NAD: 240, kart. 77, inv. č. 1113, novinové výstřížky týkající se gymnasia, PEŠEK, Josef: *Za profesorem dr. Ladislavem Brtnickým*. Národní listy, Praha, 8. 9. 1936, s. 3–5. Stručné informace o Brtnickém podávají i některé slovníkové příručky (Husová, Marcela: *Ladislav Brtnický*. In: Biografický slovník českých zemí. 7. sešit (Bna-Brum). Praha 2004, s. 213–215; KUNC, J.: Kdy

2 Studijní léta

Ladislav Brtnický se narodil 7. 1. 1858 v Praze, jeho otec byl c. k. finančním revidentem.⁹ V roce 1863 jako pětiletý začal chodit do farní školy „u Františkánů“ čili „u Panny Marie Sněžné“. V létě roku 1867 dokončil její čtvrtou třídu a po prázdninách byl zapsán do primy Akademického gymnázia.¹⁰ To bylo dlouhá léta považováno za nejlepší ze všech českých gymnázií. Velmi sympatickým učitelem mu byl František Velišský, neboť svůj výklad o starověkých dějinách často doplňoval citacemi a překlady řeckých historiiků. V oktávě učil Brtnického i řečtině a latině a byl jeho třídním učitelem.¹¹

Po maturitě na konci června 1876 zamířil nadějný student na ještě nerozdělenou Karlo-Ferdinandovu univerzitu s cílem věnovat se klasické filologii. Ve *Vzpomínkách* připomíná celkový německý ráz univerzity, ale i profesory přednášející česky, zejména prvního českého řádného profesora klasické filologie (od roku 1867) Jana Kvíčalu.¹² V každém semestru četl týdně dvě pětihodinové přednášky, jednu česky, jednu německy. Brtnický je hodnotí jako bohaté obsahem a zajímavé, na rozdíl od nudných výkladů německých profesorů klasické filologie, na které proto jako většina jeho kolegů nechodil.¹³

Budoucí čeští gymnaziální učitelé se v této době kromě svého hlavního oboru věnovali také filozofii a pedagogice, studiu vyučovací řeči a němčiny. Škála Brtnickým zapsaných přednášek a cvičení je proto velmi pestrá. Zpočátku převažovala čtení z klasické filologie, postupně si přibíral i výuku českého jazyka, filozofie, srovnávacího jazykozpytu, estetiky a němčiny. Pro nedostatek přednášek v češtině poslouchal také výklady některých německých docentů a profesorů (zejména klasického filologa Gustava Linkera a srovnávacího jazykozpytce Alfreda Ludwiga).¹⁴

zemřeli 1967–1970 a 1935–1936. Praha 1970, s. 35; *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Díl 1. A–G. Redigoval Vladimír Forst et al. Praha 1985, s. 307 n.; *Encyklopedie města Hradec Králové*. 1. sv. A–M. Hradec Králové 2011, s. 58.

⁹ Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy v Praze (dále jen ÚDAUK), Rigorosní protokol filosofické fakulty c. k. české univerzity v Praze I., č. 103.

¹⁰ *Vzpomínky*, s. 7–16.

¹¹ *Tamtéž*, s. 24–25.

¹² SVATOŠ, Martin: *Česká klasická filologie na pražské univerzitě 1848–1917 (Působení Jana Kvíčaly a Josefa Krále)*. Praha 1995, s. 37.

¹³ *Vzpomínky*, s. 38.

¹⁴ ÚDAUK, Katalogy posluchačů Karlo-Ferdinandovy univerzity 1775–1882 (1892) (dále jen Katalogy posluchačů), Filozofická fakulta, kart. 169, inv. č. 472, Hauptkatalog der Hörer der Philosophie im Wintersemester 1876/7; kart. 169, inv. č. 472, Hauptkatalog der Hörer der Philosophie im Sommersemester 1877; kart. 170, inv. č. 476, Hauptkatalog der Hörer der

Studium klasické filologie ho velmi bavilo. Kromě ní ho nejvíce zajímaly filozofické přednášky Josefa Durdíka¹⁵ a často si zapisoval i výklady slavistů Jana Gebauera a Martina Hatally. Průběžně se věnoval i četbě polské a francouzské beletrie.¹⁶ Už během univerzitních studií se tak utvářela všestranná osobnost L. Brtnického, pro kterého klasická filologie představovala jen jednu ze součástí vzdělání moderního člověka. Jeho žák z královéhradeckého gymnázia, pozdější ministerský rada Emil Lány, o něm napsal: „Dr. Brtnický – klasik a přece veskrze moderní člověk – (věděli jsme o jeho verších a jiných literárních pracích) vychovával i jemnou kulturou celé své osobnosti i svým kulturním poměrem k antice, jež se pokoušel i nám vštěpovati.“¹⁷ Vzhledem ke zvolené aprobaci ke státní zkoušce (klasická filologie jako předmět hlavní a vyučovací jazyk – čeština jako předmět vedlejší) se jako dosti překvapující jeví zapsání pouze jedné přednášky z dějin antického starověku.¹⁸

I když se v materiálech České vědecké zkušební komise pro učitelství na středních školách v Praze/c. k. zkušební komise pro učitelství na gymnáziích a reálkách v Praze/ 1876–1953 (ÚDAUK v Praze) nedochovalo vysvědčení o Brtnického zkoušce učitelské způsobilosti, je možné stručně rekonstruovat závěr jeho studia ze studijních předpisů, *Vzpomínek* a korespondence. Studijní řád pro kandidáty učitelství na středních školách stanovil jako součásti státní zkoušky domácí písemnou práci z každého oboru, který si posluchač zvolil ke studiu, písemnou práci didakticko-pedagogickou a dále klauzurní práci a ústní zkoušku.¹⁹ Jejich obsah detailněji uvádí Brtnického dopis adresovaný sjezdu abiturientů v Plzni v roce 1928, kde vzpomíná na příchod

Philosophie im Wintersemester 1877/8; kart. 170, inv. č. 477, Hauptkatalog der Hörer der Philosophie im Sommersemester 1878; kart. 170, inv. č. 477, Hauptkatalog der Hörer der Philosophie im Wintersemester 1878/9; kart. 170, inv. č. 477, Hauptkatalog der Hörer der Philosophie im Sommer-Semester 1879; kart. 170, inv. č. 478, Hauptkatalog der Hörer der Philosophie im Wintersemester 1879/80; kart. 170, inv. č. 478, Hauptkatalog der Hörer der Philosophie im Sommersemester 1880.

Pro špatnou čitelnost některých záznamů jsem v ÚDAUK využila i tištěné seznamy přednášek: *Ordnung der Vorlesungen an der k. k. Universität zu Prag im Winter-Semester 1876–77* (dále jen *Ordnung der Vorlesungen* s uvedením příslušného semestru a roku), Prag 1877 až *Ordnung der Vorlesungen im Sommer-Semester 1880*, Prag 1880.

¹⁵ *Vzpomínky*, s. 39, s. 46.

¹⁶ Tamtéž, s. 46.

¹⁷ *Památník 1927*, vzpomínka Emila Lányho, s. 118.

¹⁸ ÚDAUK, Katalogy posluchačů, kart. 170, inv. č. 477, Hauptkatalog der Hörer der Philosophie im Sommersemester 1878, přednáška mimořádného profesora Julia Junga *Geschichte der römischen Kaiserzeit von Caesar's Tod bis auf Diocletian* v rozsahu pěti hodin týdně.

¹⁹ PETRÁŇ, Josef: *Nástin dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (do roku 1948)*. Praha 1983, s. 220.

do Plzně po dokončení univerzitních studií a odevzdání písemných státních prací. Napsal pojednání *O satyrském dramatu Sofokleově a Epithetorum usus Vergilianus comparetur cum Homérico*.²⁰ Vzpomínky konec studia časově zařazují zadáním druhé práce v červenci 1880 a jejím odevzdáním v září téhož roku. Poté požádal budoucí středoškolský profesor v kanceláři zemské školní rady o suplentské místo.²¹ V lednu roku 1882 pak vykonal v Praze ústní státní zkoušku, zkoušel ho prof. Kvíčala, předsedou zkušební komise byl historik W. W. Tomek.²²

3 Plzeňské působení

Prvním působištěm L. Brtnického se stalo Městské české reálné gymnázium v Plzni.²³ V jeho nižších třídách se učilo od primy latině a kreslení, v tercii si žáci vybrali podle svého rozhodnutí buď řečtinu, nebo francouzštinu; vyšší třídy byly reálné a gymnazijní. Brtnický měl učit latinu a češtinu v primě B a němčinu a češtinu v sextě reálné.²⁴ Byl však velmi rád, že ho ředitel nakonec místo sexty poslal do kvarty učit latinu a češtinu. Na škole byl sice dostatek češtinářů, ale vědělo se o něm, že píše básně.²⁵ Jeho aprobace z češtiny byla také více oceňována, neboť v sedmdesátých letech 19. století se program i úroveň výuky na univerzitě zkvalitnily. *Seznam učitelstva na české střední škole v Plzni od roku 1863–1888* registruje Brtnického jako suplujícího učitele v letech 1880–1888²⁶ a ve šk. roce 1888 je v učitelském sboru uveden

²⁰ MÚA AV ČR, osobní fond Ladislava Brtnického, kart. 2, inv. č. 145, blíže nedatovaný dopis L. Brtnického z roku 1928. V deníku je sjezd datován 6. a 7.VII. 1928 (tamtéž, kart. 1, inv. č. 3, deníky, červen 1928).

Deníky L. Brtnického budu dále citovat jako *Deníky* s příslušným dnem, měsícem a rokem. Den a měsíc jsou uváděny nejednotně – arabskými i římskými číslicemi, někdy jsou rozepisovány i slovně. Poslední záznamy v denících už obsahují pouze měsíc a rok, případně jen rok.

²¹ *Vzpomínky*, s. 48–49.

²² Tamtéž, s. 73.

²³ Městské české reálné gymnázium v Plzni bylo založeno roku 1863, pod správu státu přešlo k 1. lednu 1883. In: *Patnáctá zpráva za jubilejní, dvacátý pátý školní rok c. k. českého státního vyššího reálného gymnasia v Plzni, uveřejněná na konci školního roku 1887/8 ředitelstvím ústavu* (dále jen *Patnáctá zpráva*). Plzeň 1888, s. 20.

²⁴ *Vzpomínky*, s. 53.

²⁵ Tamtéž, s. 71–72. – Oslavnou báseň např. složil v roce 1884 na počest A. Dvořáka, který přijel do Plzně v roce 1884 dirigovat svou novou skladbu *Stabat mater*, viz MÚA AV ČR, osobní fond Ladislava Brtnického, kart. 3, inv. č. 163, Mistru Antonínu Dvořákovi.

²⁶ *Patnáctá zpráva*, s. 33–39.

jako učitel latiny, řečtiny a třídní.²⁷ Zkoušel také při maturitních zkouškách, třikrát z češtiny a dvakrát z řečtiny.²⁸

Plzeňské působení se odehrálo bez větších konfliktů, na ústav Brtnický velmi rád vzpomínal a jezdil na sjezdy abiturientů. Po účasti na jednom z nich v roce 1914 si do deníku zapsal: „...a ty dojmy, že jsem je už před 5 roky ochutnal, mne překvapily... Je mi samému podivno, jak příjemno je mi v řadě těch známých lidí a vane z nich přátelství a sympathie. Slyším ohlas toho, že jsem v Plzni zanechal po sobě dobrou pověst a přátelské vzpomínky...“.²⁹

Profesoři českého reálného gymnázia v Plzni se aktivně angažovali v činnosti Spolku přátel vědy a literatury české. Rozvíjel bohatou kulturní činnost, jejíž nejvýraznější součástí se staly veřejné přednášky, na nichž participovali také někteří mimoplzeňští přednášející. Přednášky z oboru klasické filologie, chápané v této době stále jako široce pojímaný soubor různých vědních disciplín, tu zazněly spíše sporadicky.

Ladislav Brtnický ve spolku proslovil v letech 1883–1889 deset přednášek; referoval nejprve *O epických básních Jaroslava Vrchlického (I. a II. část)*, později volil témata svého současného i budoucího badatelského zájmu – *Řečník Cicero a jeho doba*,³⁰ *Vergilius ve středověkých pověstech*, *O knihkupcích, literátech a knihovnách ve starém Římě*,³¹ *Parthenon a jeho dějiny*,³² *Vzpomínky na Benátky a Veronu*,³³ *O básních Svatopluka Čecha*, *O antických památkách moderního Říma*. Podnětem k poslední přednášce byl jeho pobyt v Římě roku 1888,^{34, 35} jehož výsledky také zúročil v prvním významném,

²⁷ Tamtéž, s. 41.

²⁸ *Vzpomínky*, s. 56.

²⁹ *Deníky*, 4. července 1914.

³⁰ Zájem o dílo M. T. Cicerona později prokázal i článkem *Ciceronovo Tuskulanum*. In: Sborník prací filologických dvornímu radovi Josefu Královi k šedesátému narozeninám. Praha 1913, s. 107–122 a ve školním výboru z Ciceronových Tuskulských hovorů *M. Tullii Ciceronis Disputationum Tusculanarum partes selectae. Accedunt libri De natura deorum secundum capita nonnulla* (dále jen *M. Tullii Ciceronis*). 1. vyd. Praha 1908; poslední 4. vyd. Praha 1920.

³¹ S tématem přednášky souvisel populárně-naučný příspěvek ve Zlaté Praze: BRTNICKÝ, L.: *O knihách a knihovnách, literátech a knihkupcích ve starém Římě*. Zlatá Praha, 2, 1885, s. 503, 529–530, 539–542.

³² Pozdější přednášky o antických chrámech a Parthenonu v Hradci Králové viz s. 120 článku.

³³ Viz populárně-naučný článek: BRTNICKÝ, L.: *Amfiteatr Veronský a jeho dějiny*. Květy, 11, 1889, s. 356–361.

³⁴ *Vzpomínky*, s. 84.

³⁵ Přesný seznam přednášek in: *Padesát let spolku přátel vědy a literatury v Plzni* (dále jen *Padesát let*). Plzeň 1928 (s. 57 – č. 219 a 220, 8. a 15. ledna 1883, *Epické básně Jaroslava Vrchlického, I. a II. část*; s. 59 – č. 263, 11. února 1884, *Středověké pověsti o Vergiliově*; s. 60 – č. 307,

populárně-naučném článku *Moderní Řím a jeho archeologické objevy*.^{36, 37} Na počest 50. výročí založení spolku napsal a organizátorům oslav zaslal proslov a některé své básně, aby tu byly předneseny.³⁸

V létě roku 1889 mu zemská školní rada určila jako nové působiště Hradec Králové. Již předtím se několikrát neúspěšně pokoušel získat místo skutečného učitele klasické filologie na gymnáziích v Kolíně, Roudnici, Vysokém Mýtě, Čáslavi a ve Slaném, a to návštěvou u tamějších starostů či členů obecního zastupitelstva. Zemská školní rada sice na konci osmdesátých let sestavila pořadí suplentů podle dosažení úplné aprobační, ale nebylo rozhodující pro obsazování skutečných míst.³⁹

4 Gymnázium v Hradci Králové

V Hradci Králové se L. Brtnický stal středoškolským učitelem na klasickém gymnáziu,⁴⁰ které náleželo k nejstarším v českých zemích⁴¹ a v Čechách

11. května 1885, *Řečník Cicero a jeho doba*; s. 61 – č. 313, 13. července 1885, *O knihkupcích, literátech a knihovnách ve starém Římě*; s. 63 – č. 354, 20. prosince 1886, *Parthenon athenský a jeho dějiny*; s. 64 – č. 380, 28. listopadu 1887, *Vzpomínky na Benátky a Veronu*; s. 64 – č. 406, 2. února 1888, *O básních Svatopluka Čecha*; s. 65 – č. 415, 6. března 1889, *O antických památkách moderního Říma*). Přednáška č. 406 je v publikaci mylně uvedena pod jménem Františka Bartovského (*Vzpomínky*, s. 68).

³⁶ *Vzpomínky*, s. 67, 84.

³⁷ BRTNICKÝ, L.: *Moderní Řím a jeho archeologické objevy*. Osvěta, 20, 1890, s. 51–61, 126–135, 229–238.

³⁸ *Deníky*, 20. X. 1928.

³⁹ *Vzpomínky*, s. 90.

⁴⁰ Vývoj oficiálního názvu gymnázia a jeho umístění dle práce: DULÍČEK, Lukáš: *Dějiny gymnázia v Hradci Králové v letech 1908–1948*. Brno 2012. Bakalářská diplomová práce obhájená na Historickém ústavu FF MU v Brně, s. 18 (in: http://is.muni.cz/th/348682/ff_b/Dulicek_Bacalars, cit. 2012-07-25) – od šk. roku 1889/1890 do roku 1918 C. k. vyšší gymnasium v Hradci Králové, v letech 1918–1927 Vyšší státní gymnasium v Hradci Králové, v letech 1927–1931 Rašínovo státní gymnasium v Hradci Králové, v období 1931–1939 Rašínovo státní československé gymnasium v Hradci Králové. Umístěno bylo nejprve v Jezuitské koleji na Velkém náměstí („Nové Adalbertinum“), v letech 1914–1927 v Borromeu (dnešní Biskupské gymnázium B. Balbína), od 1927 v Gočárově budově na Tylově nábřeží (dnešní Gymnázium J. K. Tyla).

⁴¹ Dlouhou dobu se předpokládalo, že gymnázium má své počátky v jezuitském gymnáziu založeném roku 1636 (např. *Památník 1927*, s. 9). Podle inventáře fondu Gymnasium J. K. Tyla Hradec Králové NAD: 240 však „lze tradici této střední školy prodloužit až do roku 1350, kdy po založení Pražské univerzity vznikla v Hradci Králové latinská škola vyššího typu. Nazývala se tehdy školou partikulární a pokud obsahovala všechny tři stupně (jako v Hradci Králové), připravovala na univerzitní studium“. In: *Gymnasium v Hradci Králové 1775–1953*. Inventář. Zpracovali L. REJMÁNEK, J. WIPLER, P. ZIMMERMANN. Hradec Králové 1962, s. 1.

bylo považováno za druhé nejvýznamnější po Akademickém gymnáziu pražském.⁴² Obecně hradecké ústavy vynikaly přísnou tradiční výchovou (kromě gymnázia to byly také reálka a pedagogický ústav) a výbornými pedagogickými silami, které odchovaly řadu slavných politiků, vědců, literátů a umělců.⁴³

Na škole působili významní čeští klasičtí filologové, v době příchodu Brtnického zejména vynikající grecista Vilém Steimann, ředitel školy v letech 1888–1905.⁴⁴ Také Steinmannovi nástupci na postu ředitele byli klasickými filology: František Ruth (1905–1911), který ale učil zeměpis, dějepis a němčinu, Josef Kořínek (1911–1925) a Rudolf Schenk (1925–1933). Zdá se, že v době ještě stále dominujícího postavení latiny a řečtiny ve středoškolské výuce byla tato praktika uplatňována i na jiných gymnáziích, jak dosvědčují ve sledovaném období např. poměry na českém gymnáziu v Prostějově či Slovanském gymnáziu v Olomouci.⁴⁵ Kolegou Brtnického se na krátkou dobu stal i vynikající překladatel Homérových eposů Otmar Vaňorný. Z předcházející generace klasických filologů, kterou již na hradeckém gymnáziu nezažil, je třeba zmínit Jana Květoslava Klumpara (ředitel gymnázia 1867–1888), Josefa Končinského, Jindřicha Niederleho, Františka Velišského, Jana Evangelistu Kosinu.⁴⁶

V době příchodu L. Brtnického do Hradce Králové, tj. ve šk. roce 1889–1890, činila týdenní hodinová dotace latiny ve všech ročnících klasického gymnázia 50 hodin, řečtiny, vyučované od tercie, 28 hodin.⁴⁷ I po Marchetově reformě a následující úpravě školních osnov v roce 1909 byla latina hlavním předmětem s 47 hodinami týdně, druhá řečtina se učila 28 hodin týdně a až po ní následovaly čeština a němčina s 26 hodinami, matematika s 23 a dějepis s 19 hodinami.⁴⁸ V dalších letech sice došlo k několika reformám, které výuku latiny omezily, zejména odsunutím jejich počátků do vyš-

⁴² *Památník 1927*, s. 12.

⁴³ *Tamtéž*, s. 114.

⁴⁴ *Seznam ředitelů hradeckého gymnasia od roku 1849*. In: *tamtéž*, s. LXI–LXII.

⁴⁵ *100 let gymnázia Jiřího Wolkera v Prostějově. Almanach ke 100. výročí založení gymnázia*. Prostějov 1999, s. 121; *Přehled učitelstva v letech 1867–1947*. Sestavil profesor Robert ŠTRNAD; do roku 1927 podle přehledu profesora Jos. Hrdličky. In: *Sémě horčičné. Památník osmdesát let Slovanského gymnasia v Olomouci 1867–1947*. Red. sbor Rostislav BARTOCHA, Jan CEKL, Adolf KUBIS, Václav NEŠPOR. Olomouc 1947, s. 195–213.

⁴⁶ *Seznam profesorů hradeckého gymnasia od roku 1849*. In: *Památník 1927*, s. LXII–LXXIV.

⁴⁷ *Výroční zpráva c. k. vyššího gymnasia v Hradci Králové za školní rok 1889–90* (dále budu výroční zprávy klasického gymnázia v Hradci Králové citovat jen jako *Výroční zpráva* a uvedu příslušný rok). Hradec Králové 1890, s. 31–37.

⁴⁸ *Výroční zpráva, 1909–1910*. Hradec Králové 1910, s. 30.

ších ročníků, ale přesto zůstávala hodinová dotace těchto dvou předmětů relativně dosti vysoká.⁴⁹

Zatímco vůči latině na hradeckém gymnáziu žádné větší stížnosti nesměřovaly, řečtina byla pro svoji náročnost neoblíbeným předmětem. Pokusy o dosažení dispenzu od jejího studia v nižších třídách gymnázia se objevovaly už před první světovou válkou. L. Brtnický proti nim vystoupil na konferenci profesorského sboru. Soudil, že dispenzování má neblahý vliv na pozici řečtiny v očích žáků.^{50, 51}

Jak už jsem uvedla, na gymnázium v Hradci Králové nový středoškolský profesor nastoupil ve šk. roce 1889–1890, a to na uprázdněné učitelské místo.⁵² Stal se skutečným c. k. učitelem, s výukou latiny, češtiny a němčiny v I. třídě, kde byl zároveň také třídním (*ordinarius*). Jeho učitelský úvazek v tomto roce činil 16 hodin za týden,⁵³ v pozdějších letech se s výjimkou zdravotních dovolených pohyboval mezi 15–18 hodinami. K uvedeným předmětům přibyla ve šk. roce 1891–1892 i řečtina v tercii, do které Brtnický se svojí třídou jako třídní dospěl.⁵⁴

Pro studium na filozofické fakultě, kam se absolventi klasického gymnázia chystali především proto, aby se stali budoucími středoškolskými učiteli, byla důležitá také filozofická propedeutika; Brtnický ji začal vyučovat od šk. roku 1905–1906. Učila se v septimě a oktávě po dvou hodinách týdně.⁵⁵ Zahrnovala i psychologii, která ho velmi bavila,⁵⁶ což patrně souviselo také s jeho introvertní povahou, častými depresemi a stavy snění.

Duševní stavy Brtnického během života značně kolísaly. Dlouho převažovala spíše naprostá tělesná i duševní vyčerpanost; v denících často píše o stavech deprese. Na těžkých životních chvílích se nepochybně rovněž podílely neustálé záněty dýchacích cest, bolesti hlavy a od roku 1924 postupné oslabování a nakonec i ztráta zraku. Je však patrné, že se zejména ve dvacátých a tři-

⁴⁹ DULÍČEK, L.: c. d., s. 46.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ Na jeho vystoupení zareagoval tehdejší ředitel J. Kořínek: „...Za naší doby veřejné mínění zaujato je proti řečtině. Řečtina zmizela z reálných gymnasií a měla by se jí aspoň na českých gymnasiích zachovati neztenčená platnost“. In: tamtéž.

⁵² *Výroční zpráva, 1889–90. Hradec Králové 1890*, s. 27.

⁵³ Tamtéž, s. 29.

⁵⁴ *Výroční zpráva, 1891–1892. Hradec Králové 1892*, s. 51.

⁵⁵ *Výroční zpráva, 1905–1906. Hradec Králové 1906*, s. 18.

⁵⁶ *Deníky*, 29. 4. 1910.

cátých letech 20. století pokoušel se svými psychickými problémy vypořádat, jak naznačuje mnohem optimističtější tón deníkových záznamů.⁵⁷

Uvedené potíže ho přinutily požádat několikrát o zdravotní dovolené, které si v této době, stejně jako studijní dovolené, středoškolští profesori celkem běžně brali. Uveřejňovaly se ve výročních zprávách příslušného šk. roku.⁵⁸ Jeho poslední zdravotní dovolená je doložena na celý šk. rok 1912–1913.⁵⁹ V deníku píše, že žádá o dovolenou, neučí a že se podle všeho už do školy nevrátí.⁶⁰ Kromě zdravotních dovolených čerpal i studijní volno. Dne 20. června 1903 obdržel od Ministerstva kultu a národní osvěty cestovní stipendium k studijní cestě do Itálie a Řecka společně s dovolenou na druhé pololetí šk. roku 1904–1905.⁶¹ V denících se zmiňuje o přípravě na cestu a o sedmiměsíční dovolené.⁶² Průběh cesty detailně zaznamenal v cestopise *Dvanáct dní na moři Egejském*⁶³ a využil ji také v přednáškové činnosti.⁶⁴

Pedagogické aktivity L. Brtnického ovlivňovaly také vztahy s kolegy a řediteli gymnázia. Na rozdíl od srdečné plzeňské atmosféry se po příchodu do Hradce Králové cítil osamocený a většinu svých kolegů považoval za bytosti cizí. Výjimku tvořil pouze historik Jindřich Vančura, který učil na klasickém gymnáziu v letech 1892–1897 a pak odešel na pražské smíchovské gymnázium.⁶⁵ Zůstali přáteli na celý život a při svých pobytech v Praze u něho často manželé Brtničtí bydleli.

Na své kolegy, obzvláště na ředitele, kladl poměrně vysoké nároky.⁶⁶ Velký vliv na něj proto měla změna ředitele v roce 1905. I když podle Brtnického nebyl V. Steinman praktický člověk a přlíš se s ním nestýkal, oceňoval

⁵⁷ Oslabení, později ztrátu zraku nesl s filozofickým klidem. Viz SOA Zámorsk, SOkA Hradec Králové, fond Gymnasium J. K. Tyla Hradec Králové NAD: 240, kart. 77, inv. č. 1173, PEŠEK, J.: c. d., s. 3.

⁵⁸ První dovolená L. Brtnického z důvodů nemoci se datuje od nového roku 1896 do konce šk. roku (*Výroční zpráva*, 1895–96. Hradec Králové 1896, s. 29), další krátkodobé onemocnění, následované dovolenou, od dubna 1907 do konce šk. roku (*Výroční zpráva*, 1906–1907. Hradec Králové 1907, s. 26), částečná dovolená ze zdravotních příčin je zmíněna i pro druhé pololetí v roce 1909–1910 (*Výroční zpráva*, 1909–1910. Hradec Králové 1910, s. 30).

⁵⁹ *Výroční zpráva*, 1912–1913. Hradec Králové 1913, s. 35.

⁶⁰ *Deníky*, 28. 9. 1912.

⁶¹ *Výroční zpráva*, 1903–1904. Hradec Králové 1904, s. 17.

⁶² *Deníky*, 15. 10. 1904.

⁶³ BRTNICKÝ, L.: *Dvanáct dní na moři Egejském*. Praha 1908.

⁶⁴ Viz pozdější přednáška *Vzpomínky z Řecka*, s. 120 článku.

⁶⁵ *Deníky*, 4. 7. 1914.

⁶⁶ *Deníky*, 26. VII. 1915.

jeho lidské a odborné kvality.⁶⁷ Nového ředitele F. Rutha považoval naopak za „malou duši, kterou trochu pohrdám“.⁶⁸ Příčinou konfliktů byly i Ruthovy stížnosti na přísnou Brtnického klasifikaci, zejména v nižších třídách,⁶⁹ či na jeho glosy ke královéhradecké debatě o náboženství a inteligenci zaměřené dle Rutha proti náboženství.⁷⁰

Konflikty vyvrcholily v roce 1907, kdy Brtnický několikrát v deníku používá silná slova pro jejich charakteristiku, píše o boji, ztrpčení života a válce s ředitelem.⁷¹ Další „utrpení“ pro něho naštěstí skončilo, neboť F. Ruth dostal od října 1910 pro onemocnění dovolenou a na vlastní žádost odešel koncem února 1911 na trvalý odpočinek.⁷² Brtnický ale nikterak výrazně jeho odchod nekomentuje; na začátku nového šk. roku 1911–1912 jenom poznamenává, že do ředitelské kanceláře usedl nový ředitel, mladší než Brtnický.⁷³

Již na počátku roku 1912, ještě před další zdravotní dovolenou, uplynulo Brtnickému třicet let od dosažení vědecké aprobace pro výuku na střední škole a po třiceti letech učitelské služby mohl požádat o penzionování. Vysoký počet hodin klasické filologie na gymnáziu i po Marchetově reformě však nadále vyžadoval přítomnost četných klasických filologů, a tak se po zdravotní dovolené ve šk. roce 1912–1913 vrátil zpět do školy: „Za těchto poměrů, kdy mají 3 filologové dovolenou, dělalo by to do jisté míry nesnáze na gymnasiu a protože ze zdravotních důvodů mi ta škola nepřekáží (už po 3 semestry jsem nevynechal ani školní hodinu!), bylo by to málo čestné v druhém běhu odejít. A tak se tedy bude přesluhovat.“⁷⁴ Když měl ve šk. roce 1914–1915 tehdejší ředitel J. Kořínek od března 1915 ze zdravotních příčin dovolenou, převzal dokonce jako senior učitelského sboru správu ústavu.⁷⁵ V deníku k tomu poznamenává, že tento úřad má i své pozitivní stránky, neboť poskytuje příležitost uplatnit morální vliv a více se stýkat s žáky. Ale to vše je ztrpčováno i dojmy negativními.⁷⁶

⁶⁷ *Deníky*, 16. 1. 1906.

⁶⁸ *Deníky*, 20. 1. 1907.

⁶⁹ *Deníky*, 27. 3. 1906.

⁷⁰ *Deníky*, 29. listopadu 1906.

⁷¹ *Deníky*, 5. 2. 1907; 27. XI. 1907; 17. XII. 1907.

⁷² *Výroční zpráva*, 1910–1911. Hradec Králové 1911, s. 25.

⁷³ *Deníky*, 16. září 1911.

⁷⁴ *Deníky*, 25. ledna 1912.

⁷⁵ *Výroční zpráva*, 1914–1915. Hradec Králové 1915, s. 15.

⁷⁶ *Deníky*, 21. 6. 1915.

Na klasickém gymnáziu naposledy učil ve šk. roce 1916–1917, který ho po delší době naplnil opět optimismem z vykonané práce.⁷⁷ Na jeho konci podal žádost o dovolenou na první semestr 1917–1918, jakési preludium žádosti o penzi.⁷⁸ Ze sboru definitivně odešel na konci šk. roku 1917–1918, kdy byl dán na vlastní žádost na trvalý odpočinek. Při této příležitosti byl jmenován, jak se očekávalo, zemským školním radou.⁷⁹ Toto povýšení považoval na jedné straně za pouhou formalitu, avšak mělo i pozitivní vliv na jeho náladu, neboť v opačném případě by se cítil „...zkrácen a potupen proti těm kolegům, kteří toho dosáhli. A dosáhly toho mnohé docela prázdné hlavy...“.⁸⁰ Datum a číslo výnosu zemské školní rady o jmenování si také zapsal do deníku.⁸¹

K vlastní obsahové náplni výuky se L. Brtnický nevyslovoval příliš často. Díky narůstajícím stížnostem žáků a rodičů na suchopárny gramatický dril při výuce latiny a řečtiny se v souladu s pokyny ministerstva a změnami učebních osnov snažil upřednostňovat kulturně-historické výklady.⁸² Doplnovat reáliemi chtěl zejména své hodiny řečtiny, jejíž nepopulárnost jsem už zmínila.⁸³ Uvědomoval si také význam četby, na kterou byl kladen stále větší důraz: „Dva týdny byl po sobě v Ratiboru můj článek Latinská a řecká četba na gymnasiu... Slyšel jsem asi s tří stran (a nepřímě i více), že článek můj učinil pěkný dojem.“⁸⁴ Když byla změnou školních osnov po reformách z roku 1909 do četby v VII. třídě vyššího gymnázia zavedena korespondence Plinia Mladšího, napsal o jeho životě a literární činnosti kulturně historickou studii *Plinius Mladší, nový autor školní na našich gymnasiích*.⁸⁵ Pro své výklady také používal fotografie získané na cestách.⁸⁶ Zdá se tak, že o obsahovou stránku učiva se zajímal a chtěl ji v rámci svých možností zpestřit.

Uvedené snahy dokládají i vzpomínky jeho žáků v *Památkníku 1927*. Často jej nazývají drahým a vzácným učitelem a připomínají jeho pedagogické schopnosti, odborné kvality i lidské vlastnosti. Zároveň ho však hodnotí jako

⁷⁷ *Deníky*, 20. VI. 1917.

⁷⁸ *Deníky*, 1. září 1917.

⁷⁹ *Výroční zpráva*, 1917–1918. Hradec Králové 1918, s. 3.

⁸⁰ *Deníky*, 24. VI. 1918.

⁸¹ *Deníky*, 30. 7. 1918.

⁸² *Deníky*, 6. 12. 1901.

⁸³ *Deníky*, 15. 5. 1911.

⁸⁴ *Deníky*, 28. XI. 1910.

⁸⁵ BRTNICKÝ, L.: *Plinius Mladší, nový autor školní na našich gymnasiích*. Naše doba, XIX, 1912, č. 11, s. 822–833.

⁸⁶ *Deníky*, 7. ledna 1914.

velmi přísného učitele, s vysokými nároky, jehož kompozice se všichni studenti báli.⁸⁷ Oceňují i jeho úsilí učinit výuku „mrtvých“ jazyků živou. Velký důraz dle nich kladl na četbu, při níž nešlo pouze o mechanické překládání autorů, neboť klasiky doprovázel poznámkami uvádějícími do historie antického Řecka a Říma a poukazoval na rozdíly mezi latinou a češtinou.⁸⁸

Patrně nejvýstižněji tuto stránku jeho výuky shrnuje následující vzpomínka: „Krásné výklady při klasických jazycích, připravených v nižších třídách gramaticky vzorně průpravou Steinmannovou, oživovaly ve třídách vyšších obrázky z kulturních dějin řeckých a římských, jaké nám podával prof. Brtnický z bohaté autopsie. Čítali jsme sice též rádi jeho práce básnické s motivy ze světa antického, jak je uveřejňoval v „České včele“, „Světozoru“, „Zlaté Praze“ a „Květech“, ale nejraději jsme poslouchali prof. Brtnického, když svými stručnými, ale neobyčejně výstižnými poznámkami, vplétanými do překladů jednotlivých klasiků, dovedl vystihnouti, co krásy bylo a posud je ve starověkých dílech literárních, co krásy je i v samotných těch zemích, které jsou kolébkou naší kultury... Jeho studia a cesty, jeho práce literární, působení na gymnasiu a celý život byly nám ideálem.“⁸⁹

Pedagogická činnost L. Brtnického se vyznačovala v mezích tehdejšího přísného režimu svobodomyslností a pokrokovostí.⁹⁰ Nejvíce oceňován je právě jeho bezprostřední výchovný vliv na studenty,⁹¹ které měl velmi rád a podporoval některé z nich i finančně: „Měl přísné požadavky, ale byl uznalý ke svým žákům. Zdál se leckdy i upjatým, ale vychovával, dovedl povzbudit, potěšit, posílit – slovem i skutkem, jezdil i na studijní výlety... Poměr Brtnického k žákům byl poměrem vážného, milujícího otce k dětem. Více než otcovsky se věnoval těm, kteří prozrazovali slibný talent... Jedním z posledních žáků Brtnického je prof. Karlovy univerzity Bohumil Ryba a vzácný učitel se svým školencem vždy rád pochlubil“.⁹² Stejně jako do Plzně jezdil Brtnický poměrně pravidelně i na srazy královéhradeckých abiturientů.⁹³ Naposledy

⁸⁷ *Památník 1927*, vzpomínka Jaroslava Pospíšila, s. 156.

⁸⁸ Tamtéž.

⁸⁹ *Památník 1927*, vzpomínka Viléma Janečka, s. 144. Brtnického básně, které V. Janeček zmiňuje, pak vyšly ve třicátých letech knižně: BRTNICKÝ, L.: *Kniha staromódních veršů*. Praha 1931; Týž: *Zimní jitro pana Lukáše*. Praha 1931; Týž: *Pastýři betlémské*. Hradec Králové 1931.

⁹⁰ *Památník 1927*, vzpomínka L. Horáka, s. 140.

⁹¹ Tamtéž, např. vzpomínka E. Lányho, s. 118.

⁹² SOA Zámorsk, SOKA Hradec Králové, fond Gymnasium J. K. Tyla Hradec Králové NAD: 240, kart. 77, inv. č. 1113, novinové výstřižky týkající se gymnasia, PEŠEK, J.: c. d., s. 5.

⁹³ *Deníky*, 27. 9. 1924 (sjezd abiturientů z roku 1904); 26. 9. 1926 (sjezd z roku 1910); 27. 9. 1926 (sjezd z roku 1915).

se jich zúčastnil v roce 1934, kdy promluvil latinsky o blížící se slavnosti 300letého výročí založení gymnázia.⁹⁴

Mnohem více než pedagogická činnost však zajímala L. Brtnického jeho vědecká práce, i když v depresivních obdobích života byl poněkud skeptický i k ní: „Napsal jsem nyní francouzský výtah z Palatinu a posílám jej redaktoru Revue archéologique do Paříže. Ale i když se podaří do tohoto listu se svou prací proniknouti, nebudu to pokládat za žádný velký úspěch ani skutek užitečný. Jaký význam má vědění o takových odlehlých věcech? Chtěl bych konati práci, která by se skutečným životem našim těsněji souvisela. Ale jakou?“⁹⁵

V době svého působení na královéhradeckém gymnáziu byl jedním z mála učitelů, který se mohl „pyšnit“ dosažením doktorátu. Většina absolventů filozofické fakulty odcházela učit na gymnázia, disertační práce a rigorózní zkoušky k dosažení doktorátu filozofie podstupoval v této době velmi malý počet zájemců, zpravidla budoucí docenti a profesori na fakultě a zájemci o vědeckou činnost.⁹⁶ Rigorózní řád z roku 1872 přinášel podstatnou změnu ve srovnání s předcházejícími poměry, neboť stanovil jako základní podmínku rigorózních zkoušek vypracování vědeckého pojednání ze zvoleného oboru. Po vyjádření dvou posuzovatelů práce absolvoval doktorant dvě přísné rigorózní zkoušky, jednohodinovou z filozofie a dvouhodinovou ze specializovaného oboru, spolu s příbuzným oborem, jehož přednášky navštěvoval. Kombinace oborů byly pevně stanovené a náležely k nim i dějiny ve spojení s řečtinou, nebo latinou, a klasická filologie s dějinami starověku.⁹⁷

K doktorátu nejprve Brtnický v roce 1892 předložil vědecké pojednání *Palatin. Pojednání topografické*,⁹⁸ které posoudili profesori Jan Kvíčala a Robert Novák. Oba konstatovali, že se jedná o dosud nepovšimnuté téma, k jehož zpracování pomohl autorovi dvojí pobyt v Římě v letech 1888 a 1890. Pochválili ho za samostatný úsudek, snahu odlišit domněnky od věcí jistých a potvrdit staré teorie novými pozoruhodnými důvody.⁹⁹ Toto pojednání se

⁹⁴ SOA Zámorsk, SOKA Hradec Králové, fond Gymnasium J. K. Tyla Hradec Králové NAD: 240, kart. 77, inv. č. 1113, novinové výstřižky týkající se gymnasia, PEŠEK, J.: c. d., s. 4.

⁹⁵ *Deníky*, 23. října 1894.

⁹⁶ PETRÁŇ, J.: c. d., s. 221.

⁹⁷ Tamtéž, s. 183.

⁹⁸ BRTNICKÝ, L.: *Palatin. Pojednání topografické*. 1892. Rukopis této disertační práce je uložen v ÚDAUK.

⁹⁹ ÚDAUK, fond Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1882–2009, Dr. Jan Kvíčala, Úsudek o disertaci podané od Lad. Brtnického, gymn. učitele v Hradci Králové „Palatin. Pojednání topografické.“, s. d.; Prof. dr. Rob. Novák, Posudek o doktorské disertaci pana Lad. Brtnického, c. k. gymnasiálního učitele v Hradci Králové, v Praze dne 29. července 1892.

stalo o něco později základem stejnojmenného článku i soukromého tisku.¹⁰⁰ Na odborné dvojhodinové rigorózum z klasické filologie a antického dějepisu, vykonané 25. ledna 1893 s celkovým výsledkem dostatečně, navázalo jednohodinové z filozofie dne 16. prosince 1893 s výsledkem výborným.¹⁰¹ K získání doktorátu svému třídnímu (ve šk. roce 1893–1894) blahopřáli i studenti kvinty.¹⁰²

Výsledky své vědecké práce uveřejňoval L. Brtnický mimo jiné i ve výročních zprávách gymnázia, které měly každý rok publikovat článek nebo studii některého ze svých profesorů. Někdy vědecká pojednání nahrazovaly nekrology členů učitelského sboru, oslavné básně a zprávy na počest jubileí členů panovnického domu, případně články věnované dějinám školy. Ve sledované době Brtnického působení na gymnáziu stále převažovaly příspěvky z klasické filologie, následované dějepisem, ojediněle i jinými obory (přírodopis, fyzika, filologie jiných jazyků). L. Brtnický byl jejich nejčastějším autorem. V letech 1892–1893 a 1893–1894 byly otištěny dvě části topografického pojednání *Palatin*,¹⁰³ ve šk. roce 1896–1897 *Quinta Tullia Cicerona list o ucházení se o konsulát*,¹⁰⁴ ve šk. roce 1908–1909 na výzvu F. Groha *Starořímské nápisy náhrobní*,¹⁰⁵ ve šk. roce 1915–1916 *Věnění básníků na Capitoliu*.¹⁰⁶ Pro školní účely vytvořil i již zmíněnou učebnici. Byla určena pro septimu a poprvé byla uvedena v seznamu učebních knih ve šk. roce 1913–1914;¹⁰⁷ její čtvrté vydání vyšlo v roce 1920. Ministerstvo školství a národní osvěty mu také někdy zadalo recenzování nějaké jiné učebnice, např. *Vybraných částí dialogů Platonových* od J. Říhy.¹⁰⁸

Kromě vlastní výuky byl L. Brtnický, podobně jako ostatní středoškolské profesori, ředitelem pověřován dalšími úkoly souvisejícími s chodem školy. V letech 1893–1894 až 1902–1903 vykonával funkci správce profesorské

¹⁰⁰ Viz pozn. č. 103.

¹⁰¹ ÚDAUK, Rigorosní protokol filosofické fakulty c. k. české univerzity v Praze I., č. 103.

¹⁰² *Památník* 1927, vzpomínka Jiřího Neráda, s. 121.

¹⁰³ BRTNICKÝ, L.: *Palatin. Pojednání topografické*. In: Výroční zpráva, 1892–1893. Hradec Králové 1893, s. 3–24; Týž: *Palatin. Pojednání topografické (dokončení)*. In: Výroční zpráva, 1893–1894. Hradec Králové 1894, s. 3–37. – Doslovným zněním první části článku je kniha L. BRTNICKÉHO: *Palatin: pojednání topografické*. Hradec Králové 1893.

¹⁰⁴ *Quinta Tullia Cicerona list o ucházení se o konsulát*. Přeložil Dr. Ladislav BRTNICKÝ. In: Výroční zpráva, 1896–1897. Hradec Králové 1897, s. 3–5.

¹⁰⁵ BRTNICKÝ, L.: *Starořímské nápisy náhrobní*. In: Výroční zpráva, 1908–1909. Hradec Králové 1909, s. 6–32.

¹⁰⁶ Týž: *Věnění básníků na Capitoliu*. In: Výroční zpráva, 1915–16. Hradec Králové 1916, s. 1–9.

¹⁰⁷ *Výroční zpráva*, 1913–1914. Hradec Králové 1914, s. 36.

¹⁰⁸ *Deníky*, 14. I. 1912.

knihovny.¹⁰⁹ Seznam jejích knih uveřejnil v několika výročních zprávách, s uvedením autorů, názvů, míst a roků vydání. Tyto seznamy přináší zajímavé informace o složení velmi bohaté profesorské knihovny, ve které sice ještě stále převažovaly publikace oddílu V. A Spisovatelé latinští a jejich překlady (č. 439–751), V. B Spisovatelé řečtí a jejich překlady (č. 752–976) a V. C Klassická filologie (č. 977–1317),¹¹⁰ ale pozvolna narůstal i počet knih v disciplínách přírodovědných a technických. K tomuto katalogu vydal ve šk. roce 1906–1907 F. Fischer přírůstky a doplňky,¹¹¹ mezi nimiž byly opět nejvíce zastoupeny knihy oddílu VII. Klassická filologie, archaeologie, jazykozpyt a oddílu XI. Dějepis a spisy obsahem k dějinám se nesoucí.

5 Dívčí gymnázium a poslední kontakty s oběma školami

Nová etapa učitelské činnosti začala pro Brtnického zcela neočekávaně od šk. roku 1923–1924 na dívčím reformním reálném gymnáziu v Hradci Králové (dále jen dívčí gymnázium).¹¹² Zdejší poměry znal, neboť již v roce 1907 se v deníku zmínil, že jako člen jeho kuratoria byl členem přijímací komise, zapisoval adeptky a podílel se na volbě ředitele a dvou učitelských sil.¹¹³ Nabídku – nejprve na vyučování latině v septimě – dostal pro obrovský nárůst počtu žaček a s tím související nedostatek učitelů, takže gymnázium bylo nuceno nabírat externisty. Ve šk. roce 1923–1924 vyučoval týdně 8 hodin latiny, ve šk. roce 1924–1925 v prvním semestru 9 hodin latiny a dějepisu, v druhém semestru 10 hodin latiny a češtiny a ve šk. roce 1925–1926 měl

¹⁰⁹ *Výroční zpráva, 1893–94. Hradec Králové 1894*, s. 40; *Výroční zpráva, 1903–1904. Hradec Králové 1904*, s. 18.

¹¹⁰ BRTNICKÝ, L.: *Katalog bibliotéky profesorské*. In: *Výroční zpráva, 1897–1898, 1898–1899, 1899–1900, 1900–1901, 1901–1902. Hradec Králové 1898, 1899, 1900, 1901, 1902*, s. 7–28, 3–24, 3–27, 5–24, 8–28; inf. o oddílu V. A a V. B in: *Výroční zpráva, 1898–1899. Hradec Králové 1899*, s. 3–24; o oddílu V. C in: *Výroční zpráva, 1899–1900. Hradec Králové 1900*, s. 3–18.

¹¹¹ FISCHER, Fr.: *Katalog knihovny profesorské přírůstky a doplňky*. In: *Výroční zpráva, 1906–1907. Hradec Králové 1907*, s. 11–24.

¹¹² Dívčí gymnázium vzniklo z šestitřídního dívčího lycea zřízeného v roce 1907, u kterého byly od šk. roku 1912–1913 současně otevírány třídy reformního reálného gymnázia. Jeho postupná proměna byla dovršena počátkem šk. roku 1921–1922. V důsledku další reformy tohoto typu gymnázia nabyla od šk. roku 1927–1928 platnost celková úprava vyučovacích hodin. V I.–V. třídě byl zmenšen jejich počet, byl zaveden nový moderní cizí jazyk a latina se ve vyšších třídách učila pouze 17 místo původních 30 hodin týdně. Od šk. roku 1928–1929 se ústav proměnil v dívčí reálné gymnázium. In: MIKAN, Jaroslav: *1918–1928. In: Dvacátá výroční zpráva městského dívčího reformního reálného gymnasia v Hradci Králové za školní rok 1927–1928. Hradec Králové 1928*, s. 6–12.

¹¹³ *Deníky*, 20. 7. 1907.

učit 6 hodin dějepisu.¹¹⁴ V jednom z nekrologů je zmiňován i jako třídní.¹¹⁵ Ve šk. roce 1925–1926 ale nakonec setrval ve škole pouze do 1. října 1925. Jako důvod ukončení svého působení uvádí velké rozrušení v důsledku oční choroby a ubývání zraku.¹¹⁶

V neobvykle dlouhém deníkovém komentáři hodnotí svůj nástup na školu jako jednu ze dvou zásadních událostí roku 1923; tou druhou se stala přednášková činnost. Na rozdíl od neustálých předcházejících stížností na to, že ho výuka nebaví, překypuje nyní radostným vzrušením a očekáváním. „Dnes už si nemohu vyvolat v paměti velice radostné vzrušení, které mi to způsobilo. Dlouho mě ty hodiny byly něco přímo svátečního a dosud jsou mě milými. Je to 8 hod týdně a třída má jen 10 žaček... Měl jsem vždycky rád ty, které jsem učil... Našel jsem tam znalost latiny ovšem méně pevnou než v VII. čistého gymnasia... Při čtení Sallustia bylo mi někdy odporно s děvčaty pročitati povídání o válkách a vraždách.“¹¹⁷

Tento zápal pro novou zkušenost se podle mého soudu nedá vysvětlit jen úbytkem práce a touhou zpestřit si přece jenom stereotypnější život po odchodu z klasického gymnázia či získat pevné zaměstnání s určitým finančním přínosem. I na počátku dalšího školního roku napjatě očekával, zda bude vyučovat.¹¹⁸ V listopadu 1924 školu označil dokonce za své pravé štěstí, zároveň si však kladl nezodpovězenou otázku, zda by totéž cítil s mladíky a hochy a zda má různost pohlaví nějaký vliv na jeho náladu.¹¹⁹

Poslední kontakty Brtnického se školou již nesouvisí s vlastní výukou na klasickém či dívčím gymnáziu, ale váží se k dvěma jubilejním slavnostem a sjezdům abiturientů. Když se otvírala nová budova gymnázia, při této příležitosti přejmenovaného na Rašínovo, a konal sjezd abiturientů v dnech 3. a 4. září 1927, pronesl v průběhu smuteční trýzny na počest padlých v prv-

¹¹⁴ Šestnáctá výroční zpráva městského dívčího reformního reálného gymnasia v Hradci Králové za školní rok 1923–1924. Hradec Králové 1924, s. 6; Sedmnáctá výroční zpráva městského dívčího reformního reálného gymnasia v Hradci Králové za školní rok 1924–1925. Hradec Králové 1925, s. 4; Osmnáctá výroční zpráva městského dívčího reformního reálného gymnasia v Hradci Králové za školní rok 1925–1926. Hradec Králové 1926, s. 4.

¹¹⁵ SOA Zámorsk, SOkA Hradec Králové, fond Gymnasium J. K. Tyla Hradec Králové NAD: 240, kart. 69, inv. č. 1011, Oslavy trvání 300 let gymnasia (programy, korespondence, výstřižky), L. W.: Pohřeb prof. dr. Ladislava Brtnického. Osvěta lidu, Hradec Králové, 9. 9. 1936.

¹¹⁶ Deníky, blíže nedatovaný zápis z roku 1926.

¹¹⁷ Deníky, 4. II. 1924.

¹¹⁸ Deníky, 16. září 1924.

¹¹⁹ Deníky, 2. listopadu 1924.

ní světové válce projev.¹²⁰ Závěrem sjezdu se konala večerní slavnostní akademie v dvoraně Adalbertina, kde procítěně přednesl vlastní báseň *Naše gymnasium*.¹²¹ Byl rovněž spoluredaktorem jubilejního *Památníku gymnasia královéhradeckého*, vydaného v roce 1927.¹²²

Ve dnech 26.–28. září 1936 oslavil Hradec Králové 300 let trvání gymnázia a 600 let od vzniku hradeckých latinských škol uspořádáním velkolepých slavností, jejichž součástí byl opět sjezd abiturientů. V čestném výboru slavností najdeme L. Brtnického v nejlepší společnosti slavných osobností – představitelů kraje, učitelů a žáků.¹²³ V dochovaném lístku děkuje za pozvání k jubilejním slavnostem a zároveň lituje, že mu jeho zdravotní stav neumožňuje se jich zúčastnit. Na fond slavností věnoval 500 Kč a přihlásil se k odběru *Památníku*.¹²⁴ V něm je však u jeho jména uvedeno, že zemřel.^{125, 126}

6 Přednášková činnost

Bezprostředně po příchodu do Hradce Králové se nový gymnaziální profesor těžko sžíval se svým okolím, chyběla mu zde družnost lidí i rozmanitá plzeňská kulturní a spolková činnost. V roce 1910 již ale charakterizuje zdejší veřejný a kulturní život jako čilý.¹²⁷ Podle záznamů v denících navštěvoval divadlo, koncerty a přednášky, z nichž ho zaujaly ty, které byly součástí schůzí literárního odboru spolku Pokrokový klub. L. Brtnický se účastnil i politic-

¹²⁰ SCHENK, Rudolf: *Slavnostní otevření nové budovy a sjezd bývalých žáků*. In: Výroční zpráva, 1927–28. Hradec Králové 1928, s. 28–35, zde konkrétně s. 29.

¹²¹ SOA Zámorsk, SOKA Hradec Králové, fond Gymnasium J. K. Tyla Hradec Králové NAD: 240, kart. 68, inv. č. 1008, Slavnostní otevření budovy (příhlášky ke sjezdu, korespondence, vyúčtování, tištěné programy), Slavnostní program otevření nové budovy státního gymnasia v Hradci Králové spojené se sjezdem bývalých žáků 3. a 4. září 1927.

¹²² Viz pozn. č. 5.

¹²³ Mezi protektory slavnosti je uveden Emil Franke, ministr školství a národní osvěty (bývalý žák gymnázia), Mořic Pícha, biskup v Hradci Králové a Městská rada v Hradci Králové (*Památník* 1936, s. 7). V čestném výboru pak např. historik Jaroslav Bidlo (bývalý žák), spisovatel Karel Čapek (bývalý žák), architekt Josef Gočár, brigádní generál Karel Kutlvašr, Albert Pražák (bývalý žák), poslanec Národního shromáždění Ladislav Rašín (bývalý žák), klasický filolog Bohumil Ryba (bývalý žák), klasický filolog Otmar Vaňorný, čestný starosta Hradce Králové František Ulrich (bývalý žák). In: *Památník* 1936, s. 7–8.

¹²⁴ SOA Zámorsk, SOKA Hradec Králové, fond Gymnasium J. K. Tyla Hradec Králové NAD: 240, kart. 69, inv. č. 1011, Oslavy trvání 300 let gymnasia (programy, korespondence, výstřižky), lístek L. Brtnického, 23. VIII. 1936.

¹²⁵ *Památník* 1936, s. 7.

¹²⁶ L. Brtnický zemřel těsně před konáním jubilejní slavnosti, dne 2. září 1936.

¹²⁷ *Deníky*, 28. XI. 1910.

kých schůzí spolku, ve kterém se angažovali především členové a přívrženci České strany lidové. Užší kontakty ho pojily s prof. Františkem Drtinou, poslancem strany v říšské radě za Královéhradecký kraj v letech 1907–1910.¹²⁸ Hostem Brtnického byl za svého pobytu v Hradci Králové i básník Jan Svatopluk Machar.^{129, 130}

L. Brtnický také participoval na zřízení a fungování veřejné Palackého čítárny a knihovny v Hradci Králové a působil i v Jednotě československých pensistů a vdov s pensí v Praze. V jejím místním královéhradeckém odboru se stal dokonce místopředsedou, i když k této funkci se dostal nejprve zcela bez svého přičinění: „4. června 1920 – od července se stal předsedou místního odboru ‚Jednoty československých pensistů a vdov s pensí v Praze‘. Nikdo neměl chuť ten úřad přijmout a já jsem z ustavující hromady dříve odešel a nemohl jsem se bránit té volbě“.¹³¹

Po skončení pedagogického působení, zejména ve dvacátých letech 20. století, se znovu navrátil k aktivní přednáškové činnosti. Coby introvert měl dlouho obavy z veřejného vystupování a z případných hlasových problémů. Jako každý přednášející také trpce nesl malou návštěvnost,¹³² vícekrát si ale počet účastníků akce pochvaluje.¹³³ Pro vystoupení si vybíral témata související s odbornou publikační činností či výukou ve škole, občas i otázky ve společnosti této doby populární, například filozofické a náboženské. Několik přednášek souviselo i s jeho další velkou láskou – cestováním. Snažil se je doprovázet „světelnými obrazy“, i když se musel někdy potýkat s nedostatkem tohoto nového média. Přednášel nejenom v Hradci Králové a jeho městských částech, ale i v širším Královéhradeckém kraji.

¹²⁸ Heslo *František Drtina*. In: Biografický slovník českých zemí, 14. sešit (Dot-Duo). Praha 2011, s. 390–391.

¹²⁹ SOA Zámorsk, SOKA Hradec Králové, fond Gymnasium J. K. Tyla Hradec Králové NAD: 240, kart. 77, inv. č. 1113, novinové výstřižky týkající se gymnasia, PEŠEK, J.: c. d., s. 4.

¹³⁰ Dvě básnickovy dcery studovaly od roku 1910 na zdejším lyceu a bydlely v penzionátu Božena Němcová. Machar za nimi často jezdil a s manželi Brtnickými se stýkal i během své tříměsíční rekonvalescence v Hradci Králové v roce 1913.

¹³¹ *Deníky*, 4. června 1920.

¹³² Přednášku v královéhradeckém divadle o cestě po Egejském moři komentuje L. Brtnický následovně: „Špatné aranžování a konkurence jiných přednášek toho týdne způsobily slabou návštěvu. A po přednášce v lokálních listech – ani referát. Jako by se celá ta práce vyhodila.“ (*Deníky*, 27. XI. 1907). Malou účast kritizuje také v záznamu ze dne 12. XII. 1922: „8. T. m. jsem konečně vypověděl v muzejní síni přednáškové svou úvahu Ježíš a Sokrates. Publika málo – asi 70 lidí. Byl svátek a v divadle ten večer Dvořákova Rusalka.“ (*Deníky*, 12. XII. 1922).

¹³³ *Deníky*, 23. 3. 1912.

V denících zmiňuje po přednáškách ve Spolku přátel vědy a literatury české v Plzni¹³⁴ svá další veřejná vystoupení tohoto druhu až v roce 1907. Nejprve v Sokolu v Kuklenách a následně v tamní Živnostensko-občanské besedě zazněla témata *O starořeckém mudrci Sokratovi či lépe o starořeckých mudrcích* a *Vzpomínky z Řecka*. Nová etapa přednáškové činnosti se otevřela Brtnickému v evangelickém Sdružení křesťanské mládeže v Hradci Králové, poprvé zde vykládal 9. října 1921 o Rembrandtově podobizně Komenského.¹³⁵ Další přednášky měl např. pro Masarykovu lidovou školu v Hradci Králové a osvětovou komisi Jaroměřskou.

Některá témata vyslechlo obecenstvo vícekrát, například úvahu *Ježíš a Sokrates* (pětkrát), *Anabase Xenofontova* a *Anabase sibiřských legií* (dvakrát), *Antický chrám* (tříkrát).¹³⁶ Dle ohlasů, které se k Brtnickému dostaly, učinila jeho vystoupení zpravidla dobrý dojem.¹³⁷ Hodnocení jednoho z nich máme k dispozici i v Osvětě lidu, kde přednášku *Ježíš a Sokrates* velmi pozitivně glosoval neznámý autor, který zároveň Brtnického označil za velkého znalce a literárně osvědčeného milovníka antiky.¹³⁸ Stručný obsah přednášky, srovnávající minulost s přítomností, tj. tažení řeckých vojáků a sibiřských legií, podává kratší studie *Časový význam Xenofontovy anabase*.¹³⁹ Dvě poslední vystoupení Brtnický realizoval ve Sdružení křesťanské mládeže na konci roku 1927 (o Řecku) a na začátku roku 1928 (o Erbenovi a recitace Zlatého kolovratu).¹⁴⁰

7 Charitativní aktivity

Součástí veřejného působení L. Brtnického byly i charitativní aktivity, nad kterými se intenzivněji zamýšlí v deníkovém záznamu z roku 1912: „Snad bude nutno uvažovati také, neotvírá-li se jiné pole činnosti než to studium. Prospívati lidem, to je svatá a opravdová povinnost – a dlužno pátrati jenom jen.“¹⁴¹ Velmi silné sociální cítění ho vedlo k podpoře zejména chudých studentů a studentek, která se projevovala v několika rovinách.

¹³⁴ Viz výše, s. 6 článku.

¹³⁵ *Deníky*, 17. X. 1921.

¹³⁶ *Deníky*, 6. II. 1924.

¹³⁷ *Deníky*, 6. III. 1923.

¹³⁸ MÚA AV ČR, osobní fond Ladislava Brtnického, kart. 4, inv. č. 191, Osvěta lidu, 23. 12. 1922.

¹³⁹ BRTNICKÝ, L.: *Časový význam Xenofontovy Anabase*. Střední škola. Pedagogická část Věstníku československých profesorů, XXXI, 1924, s. 311–313.

¹⁴⁰ *Deníky*, 4. 12. 1927 a 19. 2. 1928.

¹⁴¹ *Deníky*, 28. listopadu 1912.

K základním pramenům pro přehled Brtnického charitativní činnosti náleží výroční zprávy klasického i dívčího gymnázia, kde ve zvláštní části Studijní podpory či v oddíle Dary pro knihovnu chudých (*bibliotheca pauperum*) najdeme každý rok detailní výčet fondů, nadací a darů jednotlivců s poděkováním. V podporách chudých žáků ústavů hrál největší roli vlastní Podpůrný fond jednotlivých škol hospodařící s určitým jménem, jehož výnos byl doplňován studentskými příspěvky, dotacemi od Spolku pro podporu chudých studujících středních škol v Hradci Králové a dary jednotlivců.^{142, 143} Výdaje z Podpůrného fondu šly na stravování chudých žáků, nové knihy do knihovny chudých, podpory nemajetným žákům o vánocích, na výlety a exkurze a další nespecifikované mimořádné podpory.¹⁴⁴

Z výročních zpráv klasického gymnázia vyplývá, že částky věnované prof. Brtnickým do podpůrného fondu gymnázia nebyly nikterak závratné, do roku 1918 se pohybovaly v rozmezí 1–50 korun (třikrát), po roce 1918 činily 10–50 Kč (třikrát). V deníku roku 1911 píše o oktávánech, které po čtyři roky ve vzájemné harmonii učil a uložil si povinnost postarat se o některé z nich ve finanční tísní.¹⁴⁵ Dvakrát se podílel na darech knih, např. ve šk. roce 1916–1917 participoval na zaslání 26 knih ústavem do záložní nemocnice v rakouském Bad Ischlu.¹⁴⁶

Po smrti L. Brtnického byl k uctění jeho památky založen fond, na který největší částkou přispěla jeho manželka Arna. Úroky z fondu se měly každoročně přidělovat v den jeho úmrtí, 2. září, žáku, který prokazoval nejlepší prospěch v latině a řečtině. Jako první obdarovaný je uveden ve šk. roce 1936–1937 Vl. Včela v VII. třídě.¹⁴⁷ Znovu se záležitost fondu objevuje v pamětní knize ve šk. roce 1937–1938. Destinace stipendia není ze špatně čitelného záznamu jednoznačná, ale v každém případě se změnila, neboť požitky byly určeny žáku, pravděpodobně klasické filologie, pro první počátky studií v Praze. Fond uložený v cenných papírech měl také vejít v platnost teprve po smrti zakladatelů.¹⁴⁸ Pro průtahy s vyřizováním pozůstalosti Arny Brt-

¹⁴² *Výroční zpráva*, 1929–30. Hradec Králové 1930, s. 40–41.

¹⁴³ Po roce 1918 se začalo v otázce sociálního zabezpečení žactva angažovat i nově vzniklé rodičovské sdružení. Teprve po roce 1918 k soukromým podporám přibyla státní studijní podpora, byť vyplacená velmi zřídka, a o něco později vznikl též jakýsi centrální, byť stále soukromý spolek Středoškolská sociální péče a některé další instituce. (Dulíček, *c. d.*, s. 36–37).

¹⁴⁴ *Výroční zpráva*, 1932–33. Hradec Králové 1933, s. 23.

¹⁴⁵ *Deníky*, 13. 7. 1911.

¹⁴⁶ *Výroční zpráva*, 1916–1917. Hradec Králové 1917, s. 25, 31.

¹⁴⁷ SOA Zámorsk, SOKA Hradec Králové, fond Gymnasium J. K. Tyla Hradec Králové NAD: 240, kn. 3, inv. č. 3, Pamětní kniha 1926–1939, záznam ze šk. roku 1936/37, s. 228.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 239.

nické však fond patrně nefungoval. Je rovněž problematické, zda byla částka adresovaná studentu Včelovi skutečně vyplacena.¹⁴⁹

Dívčí gymnázium dlouhou dobu soukromé fondy a nadace nemělo, hospodařilo především s vlastním Podpůrným fondem založeným ve šk. roce 1911–1912, s příspěvky různých spolků, mezi nimiž je často zmiňováno družstvo Božena Němcová, a jednotlivců. Výraznou finanční pobídku znamenalo přijetí ústavu do Spolku na podporu chudých studujících v Hradci Králové v roce 1931.¹⁵⁰ První příspěvek spojený s dívčím vzděláváním ve městě adresoval L. Brtnický ve výši 200 Kč Radě královského věnného města Hradce Králové na zřízení a vydržování dívčího lycea.¹⁵¹ I další dary měly zpravidla formu finanční (čtyřikrát),¹⁵² jednou věnoval pomůcky do zeměpisných sbírek.¹⁵³ Ve výroční zprávě za šk. rok 1909–1910 najdeme poděkování za blíže nespecifikované cenné dary paní Brtnické.¹⁵⁴

Živý zájem manželů Brtnických o ženskou otázku, spojený se sociálním citěním, se nejmarkantněji projevil postoupením soukromého domu na Eliščině nábreží č. p. 277 ústavu Božena Němcová, internátu pro žáčky lycea. Sami Brtničti se uchýlili do nájmu v Pospíšilově ulici.¹⁵⁵ Dívčí penzionát Božena Němcová, který poskytoval ubytování dívkám studujícím na středních školách nebo navštěvujícím kurzy v Hradci Králové, byl založen v roce 1909 Družstvem dívčího penzionátu B. Němcová, a to právě díky zmiňovanému daru. Studentky v něm měly zajištěno nejen ubytování, ale i lékařský a pedagogický dozor. Vedení penzionátu se staralo také o vzdělávání chovaneck prostřednictvím přednášek, besed s významnými osobnostmi a příz-

¹⁴⁹ Viz níže, s. 22–24.

¹⁵⁰ HOBZEK, Bohumil: *Dvacet pět let dívčí střední školy v Hradci Králové*. In: Dvacátá čtvrtá výroční zpráva městského dívčího reálného gymnasia za školní rok 1931–1932. Hradec Králové 1932, s. 3–16, zde konkrétně s. 14.

¹⁵¹ MÚA AV ČR, osobní fond Ladislava Brtnického, kart. 2, inv. č. 140, dopis Rady královského věnného města Hradec Králové L. Brtnickému, 7. března 1907.

¹⁵² V. zpráva výroční jub. měst. dívčího lycea císař. a kr. Františka Josefa I. v Hradci Králové za školní rok 1912–1913. Hradec Králové 1913, s. 34; Šestá výroční zpráva jubilejního městského dívčího lycea císař. a krále Františka Josefa I. s právem veřejnosti a reciprocit v Hradci Králové za školní rok 1913–1914. Hradec Králové 1914, s. 42; Šestnáctá výroční zpráva městského dívčího reformního reálného gymnasia v Hradci Králové za školní rok 1923–1924. Hradec Králové 1924, s. 9; Dvacátá šestá výroční zpráva městského dívčího reformního reálného gymnasia v Hradci Králové za školní rok 1933–1934. Hradec Králové 1934, s. 18.

¹⁵³ Výroční zpráva jubilejního městského dívčího lycea císaře a krále Františka Josefa I. v Hradci Králové za školní rok 1909–1910. Hradec Králové 1910, s. 20.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 53.

¹⁵⁵ SOA Zámorsk, SOKA Hradec Králové, fond Gymnasium J. K. Tyla Hradec Králové NAD: 240 kart. 77, inv. č. 1113, novinové výstřižky týkající se gymnasia, PEŠEK, J.: c. d., s. 4.

nivci penzionátu, exkurzí (např. v továrně na výrobu pian Petrof), koncertů a divadelních představení. Pro dívky byly také pořádány společné vycházky a výlety.¹⁵⁶ Přednášky a besedy organizoval Spolek pro ženské vzdělání, jehož předsedkyní byla několikrát paní Arna.¹⁵⁷

Korespondence manželů Brtnických dokládá i další finanční i knižní dary úřadům a institucím či jednotlivcům. Za poměrně vysoké finanční dary děkuje Družstvo pro postavení tělocvičny Sokola v Hradci Králové (500 Kč), Městský úřad v Německém Brodě, kde měl být dar využit nadací Terezie Bukovské pro podporu chudých občanů a občanek Německobrodských (2 000 Kč).¹⁵⁸ Knihy byly věnovány ředitelství epigrafického semináře české Karlovy univerzity v Praze¹⁵⁹ a časopisy profesorské knihovně Státního reálného gymnázia v Mělníce nad Labem.¹⁶⁰

Korespondence mezi Ladislavem Brtnickým, Květoslavem Bollechem a jeho matkou Annou Bollechovou vypovídá o materiální podpoře tohoto studenta místeckého gymnázia,¹⁶¹ na níž se ale podíleli také jiní profesori. „Ve Slezsku mám od prosince 1911 novou známost: studenta Květoslava Bollecha z gymnasia Místeckého a jeho chudou a chorou matku, – pěstounku na mat. opatrovně. Včera posláno mu šatstvo, kterého po svém synu poskytl koell. Jind. Fiala.“¹⁶²

8 Fondy Ladislava Brtnického

Problematika fondů Ladislava Brtnického je značně komplikovaná a nepřehledná. Po úmrtí manžela oslovila paní Arna kromě klasického gymnázia s velkorysou nabídkou založit fond také pražský spolek Svatobor, poprvé

¹⁵⁶ Muzeum východních Čech v Hradci Králové, výstava Zpátky do školy!, 2007–2008, informační panely. Za laskavé poskytnutí těchto informací děkuji PhDr. Pavle Koritenské z uvedeného muzea.

¹⁵⁷ *Deníky*, 14. 12. 1912.

¹⁵⁸ MÚA AV ČR, osobní fond Ladislava Brtnického, kart. 2, inv. č. 138, dopis Městského úřadu v Německém Brodě L. Brtnickému, 12. května 1934.

¹⁵⁹ MÚA AV ČR, osobní fond Ladislava Brtnického, kart. 2, inv. č. 137, dopis ředitele semináře prof. F. Groha L. Brtnickému, 13. ledna 1936.

¹⁶⁰ MÚA AV ČR, osobní fond Ladislava Brtnického, kart. 2, inv. č. 143, dopis Státního reálného gymnasia v Mělníce nad Labem, 11. května 1931.

¹⁶¹ MÚA AV ČR, osobní fond Ladislava Brtnického. kart. 1, inv. č. 17, celkem 12 dopisů A. Bollechové L. Brtnickému z let 1911–1919; inv. č. 16, devět dopisů K. Bollecha z let 1911–1916 a jeden dopis s. d.

¹⁶² *Deníky*, 16. I. 1913.

v září 1936.¹⁶³ Detailnější podobu návrhu odkázat po smrti paní Brtnické a jejich příbuzných spolku peníze obsahuje dopis ze dne 8. 9. 1938.¹⁶⁴ Z úroku peněz měly být předně vypláceny finanční prostředky na studijní cestu do Itálie a Řecka jako stipendium pro klasického filologa, archeologa, případně historika, který se již může vykázat nějakou vědeckou prací.

Další návrh fondu konkretizuje složenou částku výší 100 000 Kč a stanovuje, aby polovina výnosu darovaného jmění byla používána na účely vytčené stanovami spolku Svatobor. Destinaci první poloviny výtěžku nemění. Obdarované osoby musí být české nebo slovenské národnosti (adjektivum slovenské je červeně škrtnuto – pozn. autora) a smýšlení národního a konzervativního.¹⁶⁵

Domnívám se, že další osudy fondu mapují archivní materiály ČAVU, kde je první zmínka o něm datována červnem 1939.¹⁶⁶ A. Brtnická patrně změnila obdarovanou instituci a obrátila se na ČAVU, která požádala v červenci téhož roku o uveřejnění informace o daru v denních zprávách. Částka i destinace fondu se shodovaly s posledním návrhem pro Svatobor.¹⁶⁷ Do vzniku „nového“ fondu však zasáhly nejprve materiální obavy dárkyně žádající o možné použití části složené jistiny v případě potřeb ve stáří nebo nemoci.¹⁶⁸ Následně bylo vládou uvaleno moratorium na vklady, které nepřipouštělo vybrání tak velkého obnosu z hradecké spořitelny. O výjimečné povolení bylo nutné žádat ministerstvo financí.¹⁶⁹

Mezitím vypracovávala III. třída ČAVU stanovy fondu: „V odst. 9 nového návrhu je uvedeno, že komise připraví návrh počátkem každého roku. To je opět zúžení nástinu původního, kde v odst. 7 bylo ponecháno třetí třídě k rozhodnutí, má-li býti uděleno stipendium každým rokem, či ve lhůtách

¹⁶³ Pokladna spolku nejprve v září 1936 stručně poděkovala A. Brtnické za dar 200 Kč a následně ředitelství oznámilo, že přijalo ve schůzi spolku zprávu a návrh pravidel fondu Brtnických. (MÚA AV ČR, osobní fond Ladislava Brtnického, kart. 2, oba dopisy inv. č. 144, dopis Svatoboru Arně Brtnické, 10. ledna 1936, dopis Svatoboru Arně Brtnické, 16. září 1938.).

¹⁶⁴ MÚA AV ČR, osobní fond Ladislava Brtnického, kart. 4, inv. č. 211, dopis Arny Brtnické Martě Mayerhofferové, 8. 9. 1938.

¹⁶⁵ MÚA AV ČR, osobní fond Ladislava Brtnického, kart. 4, inv. č. 218, nedatovaný dopis Arny Brtnické Jiřině Vančurové.

¹⁶⁶ MÚA AV ČR v Praze, fond ČAVU, kart. 286, inv. č. 804, dopis Arny Brtnické ČAVU, 17. 6. 1939.

¹⁶⁷ MÚA AV ČR v Praze, fond ČAVU, kart. 286, inv. č. 804, dopis Arny Brtnické ČAVU, 27. 7. 1939.

¹⁶⁸ MÚA AV ČR v Praze, fond ČAVU, kart. 286, inv. č. 804, dopis Arny Brtnické ČAVU, 15. I. 1940.

¹⁶⁹ MÚA AV ČR v Praze, fond ČAVU, kart. 286, inv. č. 804, dopis ČAVU Arně Brtnické, 5. 2. 1940.

delších podle současných hospodářských a valutových poměrů. Mám za to, že širší ustanovení je daleko lepší, neboť nevylučuje to, aby bylo stipendium každoročně uděleno. Kdežto nové ustanovení donucuje, aby komise připravovala návrh každoročně. Výtěžek fondu nebude tak velký, aby bylo stipendium každoročně udělováno. Nemám ovšem ponětí o tom, kolik takové studium v Itálii nebo Řecku vyžaduje času. Ale počítám-li s dobou aspoň dvou měsíců a s výlohami cestovními, myslím, že nebude stačiti ani dvouletý výtěžek.¹⁷⁰

Když v roce 1943 A. Brtnická zemřela, ustanovil opis jejího posledního pořízení univerzálním dědicem ČAVU.¹⁷¹ Pamatovala však i knihami na Univerzitní knihovnu v Praze a Jednotu českých filologů, Rašínově gymnáziu v Hradci Králové věnovala kopii pompejské sošky Narcise s podstavcem a kopii malé sošky Hocha vytahujícího si trn z paty.¹⁷² Poslední vůle dále uložila univerzálnímu dědici, aby zbytek jmění připojil „...k základnímu jmění fondu profesora Dra Ladislava Brtnického, který jsem svého času u České akademie věd a umění založila. Výtěžek fondu budiž užíván podle pravidel, která Česká akademie s mým souhlasem svého času vypracovala.“¹⁷³

Celá záležitost však ještě nebyla vyřízena ani v listopadu 1945, kdy ČAVU žádala o převedení a dodatečné uložení cenných papírů z bezpečnostní schránky Hradecké spořitelny do úschovy Zemské banky v Praze,¹⁷⁴ ani v září 1948, jak dosvědčuje dopis adresovaný hradeckému notáři K. Matouškovi s poukazem na neustálé dotazy klasických filologů na osud pozůstalosti.¹⁷⁵ Poslední tečkou za „kauzou“ fondy Ladislava Brtnického je dopis Okresní spořitelně a záložně v Hradci Králové z března 1953 s prosbou převést finance z vkladních knížek likvidované České akademie na účet Československé

¹⁷⁰ MÚA AV ČR v Praze, fond ČAVU, kart. 286, inv. č. 804, blíže neurčený text, 9. března 1940.

¹⁷¹ MÚA AV ČR v Praze, fond ČAVU, kart. 286, inv. č. 804, nedatovaný opis posledního řízení a odevzdací listina ze dne 31. prosince 1943, již Okresní soud v Hradci Králové odevzdává pozůstalost A. Brtnické testamentární dědičce ČAVU.

¹⁷² MÚA AV ČR v Praze, fond ČAVU, kart. 286, inv. č. 804, dopis ČAVU Správě Městského muzea v Hradci Králové, 3. srpna 1943.

¹⁷³ MÚA AV ČR v Praze, fond ČAVU, kart. 286, inv. č. 804, nedatovaný opis posledního řízení a odevzdací listina ze dne 31. prosince 1943, již Okresní soud v Hradci Králové odevzdává pozůstalost A. Brtnické testamentární dědičce ČAVU.

¹⁷⁴ MÚA AV ČR v Praze, fond ČAVU, kart. 286, inv. č. 804, dopis ČAVU Hradecké spořitelně, 29. listopadu 1945.

¹⁷⁵ MÚA AV ČR v Praze, fond ČAVU, kart. 286, inv. č. 804, dopis ČAVU notáři K. Matouškovi, 24. září 1948.

akademie věd.¹⁷⁶ I v tomto případě se tedy domnívám, že navrhovaný fond nebyl patrně v praxi nikdy realizován.

RESUMÉ

PEDAGOGICKÁ, PŘEDNÁŠKOVÁ A CHARITATIVNÍ ČINNOST LADISLAVA BRTNICKÉHO (1858–1936)

Předkládaný článek se věnuje klasickému filologovi a středoškolskému profesorovi Ladislavu Brtnickému (1858–1936). Zaměřuje se na rozbor jeho pedagogických, přednáškových a charitativních aktivit, zejména v Hradci Králové. Základním pramenem pro zpracování příspěvku se stal osobní fond Ladislava Brtnického uložený v Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd České republiky a fondy Gymnasium J. K. Tyla Hradec Králové NAD: 240 a Dívčí gymnasium Hradec Králové NAD: 230 ve Státním oblastním archivu Zámorsk, Státním okresním archivu Hradec Králové.

Pedagogické působení Ladislava Brtnického na královéhradeckém klasickém gymnáziu zahrnovalo nejenom výuku latiny a řečtiny, ale i češtiny, němčiny a filozofické propedeutiky. I když upřednostňoval před vlastní výukou vědeckou práci, snažil se studentům studium klasických jazyků zpřístupnit, především výklady o antických autorech, obrazovými materiály a zážitky ze svých cest po Itálii a Řecku. Svoji kariéru středoškolského profesora zakončil na dívčím gymnáziu v Hradci Králové, což je méně známá etapa jeho života.

Zejména po skončení pedagogické činnosti L. Brtnický připravil pro různé spolky a sdružení v Hradci Králové a jeho bezprostředním okolí sérii přednášek, jejichž témata vycházela z jeho vědeckých zájmů i potřeb výuky. Velmi silné sociální cítění a zájem o ženskou otázku ho vedl k četným charitativním aktivitám, do kterých se zapojila i manželka Arna a které vyvrcholily postoupením jejich soukromého domu na Eliščině nábřeží penzionátu Božena Němcová, internátu pro žáčky lycea. V závěru článku pak zmiňují osudy nerealizovaných fondů L. Brtnického na podporu klasických studií u nás.

¹⁷⁶ MÚA AV ČR v Praze, fond ČAVU, kart. 286, inv. č. 804, dopis ČAVU Okresní spořitelně a záložně v Hradci Králové, 17. března 1953.

SUMMARY

PEDAGOGICAL, LECTURING AND CHARITABLE ACTIVITIES OF LADISLAV BRTNICKÝ, A CLASSICAL PHILOLOGIST (1858–1936)

The article is devoted to a classical philologist and secondary school teacher Ladislav Brtnický (1858–1936). The focus lies on the analysis of his pedagogical, lecturing and charitable activities, particularly in Hradec Králové. The personal fonds of Ladislav Brtnický housed at the Masaryk Institute and Archive of the Academy of Sciences of the Czech Republic has served as a basic source together with the fonds “Gymnasium J. K. Tyla Hradec Králové NAD: 240” and “Dívčí gymnásium Hradec Králové NAD: 230” housed at the State Regional Archives in Zámrs, State District Archives in Hradec Králové.

Ladislav Brtnický's pedagogical work at classical gymnasium in Hradec Králové consisted of giving classes not only of Latin and Greek but also Czech, German and Philosophical propedeutic. Although he tended more to the research work than teaching, he sought to make the classes more enjoyable by talking about antique writers, showing pictures and narrating his experiences from his trips to Italy and Greece. The end of his teaching career at the girls gymnasium in Hradec Králové belongs to the lesser known periods of his life.

After his retirement from teaching L. Brtnický made a series of lectures for various associations and clubs in Hradec Králové and close surroundings. Their topics were related to his scholarly interests and former teaching. His very strong social feeling and sympatization with the woman question lead him and his wife Anna to take part in a wide range of charitable activities. Finally they gave up their house at Eliščino nábřeží (Eliška quay) to install boarding house “Božena Němcová” there, first for girl students of a lyceum, than for girl students of a reformed gymnasium.

The final part of the article deals with the issue of non-realised scholarship funds established by L. Brtnický to promote classical studies in his country.

Translated by Mgr. Eva Svobodová

PhDr. Ivana Koucká
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

KLASICKÁ STUDIA NA NĚMECKÉ KARLO-FERDINANDOVĚ UNIVERZITĚ V PRAZE V LETECH 1882–1918¹

Karla Vymětalová – Zdeněk Jirásek

Poslední desetiletí uplynulého století se vyznačují zvýšeným zájmem široké badatelské obce o témata, která u nás do té doby stála spíše na okraji zájmu či nebyla systematicky zpracovávána (a pokud, tak povětšinou v intencích panující společenské objednávky). Obdobnému trendu se neubránily ani dějiny klasické filologie v českých zemích, které začaly být soustavněji zkoumány, a to především dějiny české klasické filologie,² až od osmdesátých let minulého století.

Předkládaná studie se věnuje působení německých klasických filologů, tj. klasických filologů a archeologů činných na rozdělené, české a německé Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze,³ kterým doposud, až na určité výjimky,⁴ nebyla systematická pozornost ze strany českých badatelů dostatečně věnována. Jedná se o vysokoškolské učitele, kteří působili na německé uni-

¹ Studie vznikla v rámci řešení studentského grantového projektu Badatelská činnost studentů souvisejícího s Výzkumným záměrem MSM4781305905 jako subprojekt s reg. č. SGS/3.6/2011.

² Dějinám české klasické filologie se věnuje zejména Martin Svatoš – viz SVATOŠ, Martin: *Konstituování novodobé české klasické filologie na pražské univerzitě. (Působení Jana Kvíčaly a Josefa Krále)*. Praha 1990. Kandidátská dizertační práce. Seznam jeho základních prací k výše uvedeným klasickým filologům, odkazy na další autory a díla vztahující se k vývoji české klasické filologie obecně, i k jednotlivým jejím představitelům v daném časovém úseku viz blíže v seznamu literatury in: Týž: *Česká klasická filologie na pražské univerzitě 1848–1917. (Působení Jana Kvíčaly a Josefa Krále)* (dále jen *Česká klasická filologie*). Praha 1995.

³ V letech 1882–1920 se v tomto kontextu jedná o německou Karlo-Ferdinandovu univerzitu, v letech 1920–1939 o Německou univerzitu, v letech 1939–1945 o Německou Karlovu univerzitu.

⁴ Jedná se spíše o nepříliš rozsáhlé vzpomínkové články vážící se k některým klasickým filologům, případně klasickým archeologům – srov. pozdější odkazy u jednotlivých osobností, či o kratší zmínky o nich v rámci přehledů vývoje klasické filologie a archeologie u nás v daném časovém úseku. Viz např. sborník vydaný u příležitosti oslav 50. jubilea nástupu na trůn císaře Františka Josefa I. *Die deutsche Karl-Ferdinands-Universität in Prag unter der Regierung seiner Majestät des Kaisers Franz Josef I.* Prag 1899 nebo BARTONĚK, Antonín: *A History and Bibliography of Classical Scholarship in Czecho-Slovakia 1900–1987*. The Classical Bulletin, 68, 1992, č. 1, s. 21–62; BAŽANT, Jan: *Classical Archaeology and Czech Culture*. Eirene, 32, 1996, s. 58–63; BOUZEK, Jan: *Die Geschichte der klassischen Archäologie in den böhmischen Ländern* (dále jen *Die Geschichte der klassischen Archäologie*). Eirene, 32, 1996, s. 64–80. K přehledu vývoje klasické filologie na univerzitě v Praze (její německé části) do roku 1945 viz SICHREL,

verzitě po roce 1882, a svým původem, jazykem i přesvědčením se hlásili k idejím spojujícím v jakýsi kulturně historický nadnárodní celek ty, kteří používali němčinu jako svou „Muttersprache“, ať již se svou státní příslušností hlásili k rakousko-uherskému mocnářství nebo k nově vzniklému německému císařství. Vzhledem k množství pramenného materiálu – mnohdy ještě i archivně nezpracovaného, vztahujícího se jak k jejich odborné a učitelské působnosti na univerzitě,⁵ tak i k jejich aktivitám v německých spolcích,⁶ který je třeba hledat v archivech univerzit a vědeckých institucí v Německu i na území bývalého Rakouska-Uherska, na jejichž teritoriu mnozí působili, není cílem této studie detailní analýza vývoje klasických studií na filozofické fakultě německé univerzity v Praze. Spíše jde o zmapování prostoru, kterému autorkou studie a jistě i dalšími badateli bude v budoucnosti věnována hlubší pozornost.

Rozdělení starobylé Karlo-Ferdinandovy univerzity na dvě samostatné univerzity, českou a německou, byť nesoucí společné označení Karlo-Ferdinandova, zpečetěné výnosem císaře Františka Josefa I. ze dne 11. dubna 1881,⁷ nelze vnímat jako jednorázový akt ze strany císaře a ministerstva kultu a vy-

Martin: *Die Klassische Philologie an der Prager deutschen Universität 1849–1945*. In: *Schriften der Sudetendeutschen Akademie der Wissenschaften und Künste*, 20. Jhrg., 1999, s. 285–337. Obecně k dějinám německé univerzity do roku 1918 viz *Dějiny univerzity Karlovy 1802–1918. III.* (dále jen *Dějiny Karlovy Univerzity III.*). Ed.: HAVRÁNEK, Jan. Praha 1997.

⁵ Je nezbytné detailně, právě ve vztahu k oboru klasické filologie, prostudovat osobní složky přednášejících, vyhodnotit zprávy univerzity za jednotlivé studijní roky (*Bericht über das Studienjahr 1882–1883 až 1918–1919*), seznamy přednášek (*Ordnung der Vorlesungen*) a seznamy učitelů (*Personalstand der deutschen Karl-Ferdinands-Universität zu Prag zu Anfang des Studien-Jahres 1882–1883 a 1883–1884; Personalstand der kaiserlichen und königlichen deutschen Carl-Ferdinands-Universität in Prag zu Anfang 1884–1885 až 1917–1918*), zápisy ze schůzí akademického senátu univerzity v sledovaném časovém období atd. Viz *Filosofická fakulta Německé univerzity (Philosophische Fakultät der Deutschen Universität in Prag). Soupis materiálů (1857) 1882–1945*. Inventář. Usp. RATAJOVÁ, Jana. Praha 2008.

⁶ Mnozí byli činní zejména v *Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen*, která právě na popud učitelů německé univerzity byla v Praze roku 1891 založena. K tomu viz *Společnost pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách/Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen (Deutsche Akademie der Wissenschaften in Prag) 1891–1945*. Ed.: MÍŠKOVÁ, Alena – NEUMÜLLER, Michael. Praha 1994; MANDLEROVÁ, Jana: *K založení Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen v r. 1891*. *Dějiny věd a techniky*, 15, 1982, č. 1, s. 13–27; Táž: *Postavení lékařů ve Společnosti pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách 1891–1945*. *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* (dále jen AUC-HUCP), 35, 1995, fasc. 1–2, s. 61–73 aj.

⁷ Univerzita byla rozdělena s platností od zimního semestru 1882. Fakticky zanikla v květnu roku 1945, právně byla zrušena dekretem prezidenta Československé republiky dr. Edvarda Beneše ze dne 18. října 1945, a to se zpětnou platností k 17. listopadu 1939.

učování ve Vídni, nýbrž jako jisté završení dlouholetého vývoje i politického a kulturního zápasu rodící se české buržoazie a inteligence o emancipaci českého školství (zejména na středním a vysokoškolském stupni), který započal již mnohem dříve a byl hluboce provázán i s širšími ambicemi na politické scéně etablovaných českých politických stran.⁸

Lidové bouře revolučního roku 1848 s sebou nepřinesly pouze dramatické změny v oblasti politického života monarchie, ale urychlily i nutné změny zejména středního a vysokého školství, které – přes dílčí úpravy prováděné (a opět mnohdy odvolávané) v předcházejících desetiletích – zaostávalo v mnoha směrech za vývojem v jiných evropských státech (potažmo v Německu) a stále podléhalo důsledné kontrole státu.⁹

V oblasti vysokých škol se jednalo o modernizaci univerzit, jejichž profesorským sborům byla svěřena správa studijních záležitostí. Byl změněn postup při jmenování profesorů i podmínky pro habilitaci soukromých docentů.¹⁰ Od univerzit byl oddělen dvouletý filosofický kurz, který byl přičleněn k doposud šestiletým gymnáziím jako jejich poslední dvě třídy – septima a oktáva, jejichž absolvování, spolu s maturitní zkouškou, se stalo nezbytným předpokladem k přijetí na vysokou školu.

Bylo posíleno postavení filozofické fakulty, která byla doposud vnímána především jako příprava. Nyní i na ní začal být kladen větší důraz jak na vě-

⁸ Někteří německy píšící autoři vidí příčiny vzniku těchto snah již v reformě císaře Josefa II., který dvorským dekretem ze dne 2. června 1783 nařídil zavést na univerzitách němčinu místo latiny jako vyučovací jazyk (s určitými výjimkami). Viz SCHMIED, Erich: *Die altösterreichische Gesetzgebung zur Prager Universität. Ein Beitrag zur Geschichte der Prager Universität bis 1918*. In: SEIBT, Ferdinand (Hrsg.): *Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern*. München 1984, s. 11–24, kde konstatuje: „Die Einführung der deutschen Sprache in allen Schulen löste bei den Tschechen eine nationale Bewegung aus, die fortan nicht mehr zur Ruhe kam.“ (s. 14). Obdobně SLAPNICKA, Helmut: *Die Teilung der Prager Karl-Ferdinands-Universität in eine deutsche und eine tschechische Universität im Jahre 1882*. In: KAISER, Friedhelm B. – STASIEWSKI, Bernard (Hrsg.): *Deutscher Einfluss auf Bildung und Wissenschaft im östlichen Europa*. Köln – Wien 1984, s. 137–158. „Hatten sich früher Deutsche und Tschechen bei der Pflege der Wissenschaft einer fremden, toten Sprache bedient, die von beiden erst erlernt werden mußte, so konnten ab jetzt die Deutschen auch an der Universität ihre Muttersprache gebrauchen, während für die Tschechen die Erlernung der deutschen Sprache Voraussetzung für Studium und wissenschaftliche Betätigung wurde. Damit war die bisherige Chancengleichheit beider Volksstämme in Böhmen beseitigt.“ (s. 137).

⁹ Reformu univerzit podrobněji popisuje SCHMIED, E.: c. d., s. 11–24; dále viz *Dějiny Karlovy univerzity III*; HAVRÁNEK, J.: *Česká univerzita v jednání rakouských úřadů do roku 1881*. AUC – HUCP, 28, 1988, č. 1, s. 107–111.

¹⁰ Předpis zpřesňující podmínky pro habilitaci soukromých docentů vyšel 19. prosince 1848. Na pražských vysokých školách začal nový habilitační řád platit od počátku stud. roku 1849/1850.

deckou práci samotných univerzitních profesorů, tak na důkladnější přípravu absolventů fakulty (budoucích středoškolských profesorů) k samostatné vědecké práci, která se pak stala i nedílnou součástí jejich středoškolských pedagogických aktivit a byla výrazně zastoupena bohatou publikační činností, prezentovanou zejména ve výročních zprávách jednotlivých gymnázií.¹¹ Dělo se tak zejména na dvouhodinových cvičeních – seminářích (od roku 1849) a proseminářích (od roku 1859), na nichž studenti již nebyli pouze pasivními posluchači.¹²

Reformy, prosazované ve vládě zejména ministrem kultu a vyučování hrabětem Leo Thunem,¹³ který v letech 1849–1869 tuto funkci podvkrát zastával, „znamenaly podstatný pokrok a vytvořily předpoklady k tomu, aby i vědecká a pedagogická úroveň univerzit v habsburské říši – a především dvou prvních mezi nimi, vídeňské a pražské – se vyrovnala standardu soudních univerzit německých“.¹⁴

¹¹ Souhrnný přehled výročních zpráv viz in: *Výroční zprávy. Soupis českých a slovenských výročních zpráv, sborníků i almanachů škol všech stupňů a typů, studentských, učitelských a vzdělávacích spolků ve sbírce oddělení dějin školství Muzea Komenského v Přerově, p.o. A–CH, I–N, O–Š, R–Ž. Sest. VYNUCHAL, Lubomír. Přerov 2007. Některé články z těchto výročních programů jsou uvedeny in: SVOBODA, Karel: *Bibliografie českých prací o antice za léta 1775–1900*. Praha 1947; Týž: *Bibliografie prací o antice za léta 1901–1950*. Praha 1961.*

¹² Filologický seminář na filozofické fakultě pražské univerzity, jehož cílem byla výchova gymnaziálních učitelů klasických jazyků, byl zřízen v roce 1849, tedy o jeden rok dříve než na univerzitě ve Vídni. V letech 1853–1874 jej vedl řádný profesor Georg Bippart. Didaktickému významu seminářů i srovnání jejich úlohy ve vzdělávacím procesu s přednáškou je věnována i pasáž rektorské řeči řádného profesora klasické filologie Carla Holzingera von Weidich *Das Verhältnis der deutschen Universitäten zu den Bildungsbestrebungen der Gegenwart*, kterou proslavil v aule německé Karlo-Ferdinandovy univerzity 4. listopadu 1899. Reč, která vzbudila velký ohlas, byla následně v plném znění otiskována i v novinách *Bohemia*. Holzinger, který sám byl dlouhá léta spolutvůrcem filologického semináře (řeckého oddělení) na filozofické fakultě německé univerzity, seminář charakterizuje takto: „Das Seminar nun hat nicht die Bestimmung, ein Repetitorium des im Universitätscolleg behandelten Stoffes zu sein, sondern legt den Mitarbeitern schwierige und umfangreiche Probleme zur Erledigung vor, deren Behandlung in der Vorlesung nur im geringeren Umfange möglich war. Das Seminar ist demnach nicht ein Ersatz des Collegunterrichtes, sondern eine nothwendige Ergänzung desselben. An der Hand des Collegs führt das Seminar unmittelbar in die wissenschaftliche Forschung ein, deren Resultate erst die zukünftigen Handbücher zieren. Ein solcher Unterricht, in dieser Höhe ertheilt, kann stets nur für die Wenigeren, die Ausgewählten, berechnet sein.“ (s. 26) Celý proslav je přetištěn in: *Die feierliche Installation des Rectors der k.k. deutschen Karl-Ferdinands-Universität in Prag für das Studienjahr 1899/1900 am 4. November 1899*. Prag 1900, s. 16–46.

¹³ LENTZE, Hans: *Die Universitätsreform des Ministers Graf Leo Thun-Hohenstein*. Wien 1962.

¹⁴ *Dějiny univerzity Karlovy III.*, s. 103.

Návrh na „utrakvizaci“, tj. zpočátku toliko bilingvní jazykové rozdělení všech fakult univerzity, zazněl poprvé na českém zemském sněmu dne 22. ledna 1866 z úst poslance dr. Fr. Ladislava Riegra. Nejednalo se však v této době o ojedinělý návrh. Obdobné tendence (požadavky jazykového zrovnoprávnění na univerzitách či zřízení univerzit nových) se v souvislosti se stále více se rozvíjející národnostní sebereflexí objevovaly i v jiných částech rakouské monarchie (ve Slovinsku, v rakouské části Polska aj.).¹⁵ Memorandum, podané panovníkovi předsednictvem Českého klubu na říšské radě 17. listopadu 1879, pro univerzitu požadovalo, aby habilitace soukromých docentů byly možné i na základě vědeckých spisů psaných v českém jazyce, aby státní i doktorské zkoušky mohly být konány v českém jazyce, aby byl jmenován dostatečný počet českých profesorů.¹⁶ Názory na to, jakým způsobem by k vyrovnaní obou jazyků na univerzitě mělo dojít, se však různily – a to nejen na straně ministerských úředníků ve Vídni, ale i v řadách univerzitních učitelů či mezi laickou veřejností. Jejich spektrum sahalo od požadavku na rozdělení profesorských sborů fakult a akademického senátu na dvě kolegia, německé a české, přes zásadní odmítání jakéhokoli rozšiřování češtiny na univerzitě až po představu vytvoření české univerzity.¹⁷ Představy, že ke vzniku samostatné české univerzity dojde pozvolným vývojem, při němž se počítalo v řádu pěti, deseti i dvaceti let, však vzaly zasně rozhodnutím císaře z 11. dubna 1881, kterým se schvalovalo, aby „Karlo-Ferdinandova univerzita v Praze byla napříště uspořádána tak, aby v Praze existovala jedna univerzita s německým a jedna s českým jazykem vyučovacím a obě strany aby nadále užívaly jména Karlo-Ferdinandova“.¹⁸ Oběma komorám parlamentu předložený návrh příslušného zákona byl po projednání vyhlášen jako

¹⁵ Podrobněji SCHMIED, E.: c. d., s. 21.

¹⁶ *Dějiny univerzity Karlovy III.*, s. 183.

¹⁷ Tento názor zastávali zejména němečtí profesori lékařské a filozofické fakulty, kteří jej prezentovali v pamětním spisu z prosince 1879. „Zdá-li se již z nějakých důvodů nutné, aby byl Čechům dán prostor k uspokojení oněch národních potřeb, které v poslední době chtějí uspokojit na pražské univerzitě, nemůže se tak stát, aniž by byly vážně poškozeny vědecké zájmy univerzity, ani pouhým zvětšením počtu českých profesorů, ani zřízením českých paralelních fakult, ale pouze vytvořením zvláštní české univerzity.“ Tamtéž, s. 183–184. Dále SCHMIED, E.: c. d., s. 18–19.

¹⁸ *Dějiny Karlovy univerzity III.*, s. 185. K tématu rozdělení univerzity viz také BURIAN, Peter: *Die Teilung der Prager Universität und die österreichische Hochschulpolitik*. In: SEIBT, F. (Hrsg.): c. d., s. 25–36; ČEDÍK, M.: *Národnostní otázka a rozdělení pražské univerzity*. AUC–HUCP, 22, 1982, č. 1, s. 51–68; GOLL, Jaroslav: *Rozdělení pražské univerzity Karlo-Ferdinandovy roku 1882 a počátek samostatné univerzity české*. Praha 1908; HAVRÁNEK, J.: *Česká univerzita v jednání rakouských úřadů do roku 1881*. AUC–HUCP, 22, 1982, č. 1, s. 35–69; KUČERA, Karel: *Univerzita v revoluci a cesta k české universitě*. In: KAVKA, František a kol.: *Stručné dějiny Univerzity Karlovy*. Praha 1964, s. 221–252; LITSCH, Karel: *F. L. Rieger o univerzitní otázce v čes-*

zákon dne 28. února 1882. Vznikly tak dvě paralelně existující univerzity (k.k. böhmische a k.k. deutsche Karl-Ferdinands-Universität), které spojoval toliko společný název (Carolo-Ferdinanda).¹⁹

Profesorům bylo ponecháno na vůli, zda zvolí odbornou a učitelskou dráhu na německé, nebo české fakultě. Učit na obou univerzitách nemohli.²⁰ Většina profesorů hlásících se k německé národnosti přešla na německou univerzitu. Platilo to i pro obor klasické filologie, který na dříve nerozdělené filozofické fakultě, díky počtu zapsaných posluchačů i samotnému ústřednímu postavení klasických jazyků ve středoškolském vzdělání, patřil k nejvýznamnějším, čehož dokladem byla i existence tří řádných stolic pro klasickou filologii.²¹ Na českou univerzitu přešel z klasických filologů řádný profesor

kém sněmu roku 1866. AUC–HUCP, 22, 1982, č. 1, s. 27–33; SLAPNICKA, H.: c. d., s. 137–158; VANĚČEK, V.: „V Praze budou dvě univerzity“. AUC–HUCP, 22, 1982, č. 1, s. 7–14.

¹⁹ „Wie so viele andere Entscheidungen über Einzelheiten der Nationalitätenproblematik des alten Österreich trägt auch die Teilung der Prager Universität deutlich Züge eines staatlich verordneten Kompromisses. Man hat in Wien zwar weder das deutsche noch das tschechische Maximalprogramm verwirklicht, aber man ist doch den Wünschen beider Seiten so weit entgegenkommen, daß eine Gefährdung der nationalen und damit eben auch der innenpolitischen Ordnung deutlich gemindert werden konnte. Obwohl aber diese Koalitionsregierung auf die Unterstützung durch Slawen angewiesen war, ist sie doch der Tradition der österreichischen Staatsführung treu geblieben: entsprechend dem deutschen Charakter des Gesamtstaates ist Taaffe mehr auf die deutschen als auf die tschechischen Vorstellungen eingegangen. Es ist nämlich festgelegt worden, daß die Studenten der tschechischen Karl-Ferdinands-Universität die Beherrschung der deutschen Sprache dadurch nachweisen mußten, daß sie die akademischen Abschlußprüfungen in wenigstens einem Teilgebiet in Deutsch abzulegen hatten. Das war eine Vorschrift, die von den Tschechen als eine Verletzung des Prinzips von der nationalen Gleichberechtigung kritisiert wurde, denn von den Studenten der deutschen Karl-Ferdinands-Universität ist eine analoge Leistung, also das Ablegen einer Prüfung in tschechischer Sprache, nicht verlangt worden.“ BURIAN, P.: c. d., s. 36.

Rozdělování jednotlivých fakult probíhalo postupně – pro stud. rok 1882/1883 došlo k rozdělení filozofické a právnické fakulty, ke kterým se v následujícím roce připojila i fakulta lékařská. Teologická fakulta byla rozdělena až v devadesátých letech, ke vzniku samostatné přírodovědecké fakulty, vydělené z fakulty filozofické, došlo až roku 1920.

²⁰ Vůči studujícím byl zákon méně striktní. Museli být imatrikulováni pouze na jedné z univerzit, ale na té druhé mohli – jako mimořádní posluchači – navštěvovat přednášky pod podmínkou, že alespoň polovinu hodin měli zapsanu na té univerzitě, kde byli imatrikulováni. Přednášky navštěvované na druhé univerzitě byly posluchačům započítávány. GOLL, J.: c. d., s. 115.

²¹ Prvním držitelem stolic pro klasickou filologii na zreformované univerzitě (od 1849) byl Georg Curtius, ke kterému se roku 1852 přidal Georg Bippart, který na univerzitě působil ještě i krátce po jejím rozdělení. Po Curtiově odchodu na univerzitu do Kielu v roce 1854 přichází do Prahy (o rok později) na jeho místo Němec Ludwig Lange, jenž zde setrval do roku 1859, kdy odešel do Gießen, a byl nakrátko vystřídán Rakušanem Franzem Hocheggerem. Hocheggerovým nástupcem na stoličce pro klasickou filologii se stal roku 1860 Alfred Ludwig, který na univerzitě působil jako profesor srovnávací jazykovědy. Následujícího roku se k Bippartovi

Jan Kvíčala, který se také do jednání o rozdělení univerzity významně zapojil, dále klasickou filologii na české univerzitě posílil v říjnu roku 1882 habilitovaný dr. Robert Novák, který byl spolu se soukromým docentem dr. Josefem Králem jmenován spolufeditelem filologického prosemináře. Na německé univerzitě naopak zůstali klasičtí filologové – řádný profesor dr. Georg Bippart, řádný profesor dr. Otto Keller a soukromí docenti dr. Alois Rzach a dr. Friedrich Schubert, jejichž výuku tematicky „doplňovali“ svými přednáškami řádný profesor pro klasickou archeologii dr. Eugen Petersen a mimořádný profesor pro staré dějiny dr. Julius Jung.

Vzájemné kolegiální vztahy obou stran se ustálily, zřejmě i díky sílícímu nacionalismu, projevujícímu se v politickém i společenském životě českých zemí koncem 19. století stále razantněji, víceméně na bodu mrazu.²² Situaci výstižně glosuje svou poznámkou J. Havránek, podle nějž „lze s trochou nadsázky říci, že nebytí mezinárodních konferencí, neměli by profesori obou univerzit šanci alespoň se potkat“.²³

a Ludwigovi přidal jako držitel třetí stolice pro klasickou filologii Čech Jan Kvíčala. Když pak roku 1871 došlo k rozdělení stolice pro srovnávací jazykovědu, řádný profesor A. Ludwig zůstal na jazykovědě a pro klasickou filologii byla zřízena stolice nová, kterou obsadil Gustav Linker, jenž na ní setrval až do své smrti roku 1881. Jím uprázdněné místo bylo těsně před rozdělením univerzity obsazeno Otou Kellerem. SICHERL, M.: *c. d.*, s. 285–297.

²² K vyhocení jazykových bojů mezi oběma stranami přispěla Badeniho jazyková nařízení vydaná roku 1897, která postavila zemské jazyky na roveň němčině ve všech oblastech života. Dalším bodem vzbuzujícím dlouhodobě vášně na obou stranách byla otázka vybudování nové univerzity na Moravě, příp. ve Slezsku, kdy Češi prosazovali univerzitu českou (Olomouc, Brno), Němci německou (Brno). K tomu viz mj. PUMPRLA, Václav: *Snahy o zřízení české univerzity na Moravě v 19. století*. Historická Olomouc, XI, Olomouc 1998, s. 145–152; BUREŠOVÁ, Jana: *Úsilí o obnovení univerzity v Olomouci ve druhé polovině 19. a na začátku 20. století*. Historická Olomouc, XI, Olomouc 1998, s. 153–160; GAWRECKI, Dan: *Pokus o založení univerzity v Opavě v roce 1870*. Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis, řada C, 1995, č. 2, s. 127–132; Týž: *Školství ve Slezsku a na Ostravsku do roku 1945*. In: Vysoké školství ve Slezsku a na Opavsku. Sborník z konference konané v Opavě 24. dubna 2001. Opava 2001, s. 7–20.

²³ *Dějiny univerzity Karlovy III*, s. 306. K obdobnému stanovisku dochází I. Čornejová – ČORNEJOVÁ, Ivana: *Výběr a výkvět národa. Snahy o úpravu platu profesorů na pražské univerzitě na přelomu 19. a 20. století* (dále jen *Výběr a výkvět národa*). In: *Magister noster*. Sborník statí věnovaný in memoriam prof. PhDr. Janu Havránkovi, CSC. Eds.: SVATOŠ, Michal – VELEK, Luboš – VELKOVÁ, Alice. Praha 2005, s. 175–182. Konstatuje, že jediná záležitost, ve které byly jazykově rozdělené fakulty schopny a ochotny táhnout za jeden provaz, byla otázka finančního ohodnocení profesorů, jejichž platy se řídily předpisy pro příslušné třídy zaměstnanců ve státní službě. Toto tvrzení podporují i poznámky v korespondenci prof. Josefa Krále, kde právě pouze v této souvislosti je zmínka o setkáních a jednáních s profesory německé univerzity, klasickými filology Carlem Holzingerem (s. 219, 228) a Aloisem Rzachem (s. 215, 217, 218, 234) o společném postupu obou fakult v roce 1896. Viz SVATOŠ, Martin: *Výbor z korespondence filologa Josefa Krále*. Praha 1989.

Přesto, že po rozdělení univerzity se pokles počtu studentů projevil zejména na německé univerzitě a v následujících letech se ve srovnání s její českou „kolegyní“ neustále zvyšoval,²⁴ dělení materiálních statků předchozí „alma mater“ pro Němce příliš bolestné nebylo. Většina ústavů a klinik se stala součástí německé univerzity, poněvadž panovala zásada, že ústav následoval svého přednostu. V německých rukou zůstal i archiv univerzity. Ve společném držení přetrvávala pouze univerzitní knihovna a botanická zahrada (do jejího rozdělení roku 1898). Obě filozofické fakulty odbývaly své přednášky i semináře v Klementinu, obě právnické fakulty v Karolinu. Losem bylo určeno, že velká aula byla českou univerzitou užívána v liché, německou v sudé dny. Starobylé insignie si i přes odpor české strany ponechala německá univerzita, zdoluhavé a vášnivě vedené tahanice kolem nich byly ukončeny až ve třicátých letech následujícího století jejich předáním do rukou české Karlovy univerzity.

Každá z univerzit byla spravována rektorem, který byl volen akademickým senátem na dobu jednoho roku. Jednotlivé fakulty vedli děkani, kteří byli voleni z členů profesorského sboru a po uplynutí jednoletého funkčního období se stávali proděkaný dané fakulty. V těchto nejvyšších akademických funkcích se na německé univerzitě vystřídali také klasičtí filologové a archeologové. Ve funkci děkana německé filozofické fakulty působil Julius Jung (pro stud. rok 1886/1887), Carl Holzinger von Weidich (pro stud. rok 1894/1895), Alois Rzach (pro stud. rok 1895/1896), Otto Keller (pro stud. rok 1899/1900), Heinrich Swoboda (pro stud. rok 1905/1906).²⁵ Někteří z nich dosáhli

²⁴ V zimním semestru 1882/1883 se na českou filozofickou a právnickou fakultu zapsalo 1 055 studentů, zatímco na čtyřech fakultách německé univerzity bylo zapsáno celkem 1 695 posluchačů. V letním semestru 1894/1895 měla filozofická fakulta české univerzity zapsáno dvakrát tolik studentů než univerzita německá. Viz *Dějiny Karlovy univerzity III.*, s. 186. „Pražská německá univerzita byla v principu univerzitou německy mluvících studentů z Čech.“ Tamtéž, s. 311.

Problémy s počtem studentů měla zejména německá filozofická fakulta, na které jich až do počátku 20. století nebylo zapsáno víc než 100, což znamenalo, že na jednoho habilitovaného pedagoga připadali dva studenti. Tamtéž, s. 316. Důvodem stále více se rozvírajících nůžek v poměru studentů na obou univerzitách byla mj. i skutečnost, že německy mluvící studenti mohli a také odcházeli studovat i na další německé univerzity jak v rakouském Předlitavsku, tak v Německu, zatímco většina Čechů si za místo svého studia zvolila Prahu.

²⁵ Před rozdělením univerzity zastával funkci děkana filozofické fakulty také klasický filolog Georg Bippart, a to v roce 1865; ve stud. roce 1881/1882 pak řádný profesor klasické archeologie Eugen Petersen. V období po roce 1918 to byli na Německé univerzitě tito klasičtí filologové: Siegfried Reiter (pro stud. rok 1927/1928), Arthur Stein (pro stud. rok 1928/1929), Camillo Praschniker (pro stud. rok 1929/1930) a Theodor Hopfner (pro stud. rok 1935/1936). Celkový přehled rektorů a děkanů Německé univerzity viz SVATOŠ, Michal: *Seznam rektorů a děkanů bývalé Německé univerzity v Praze 1882–1945*. Zprávy archivu Univerzity Karlovy, 6, 1984, s. 39–57. Akademičtí funkcionáři jsou také jmenováni ve zprávách pro jednotlivé

i nejvyšší akademické hodnosti, hodnosti rektora, a to Carl Holzinger von Weidich (pro stud. rok 1899/1900), Alois Rzach (pro stud. rok 1904/1905) a Heinrich Swoboda (pro stud. rok 1914/1915).²⁶

Pocit sounáležitosti s univerzitou, vědomí odpovědnosti vůči studentům i kolegům, snad i určité uspokojení s dosažením čestných akademických postů – to vše mohlo přispět i k rozhodnutí některých setrvat dále v Praze a odmítnout lukrativní nabídky odjinud. Příkladem takového jednání může být rozhodnutí řádného profesora klasické filologie Carla Holzingera, který v létě roku 1899 byl vídeňskou univerzitou navržen jako nástupce grécisty Karla Schenkla, jenž odešel do důchodu. Carl Holzinger tuto nabídku, která by pro většinu německých vysokoškolských učitelů znamenala jednoznačný vrchol jejich vědecké i pedagogické kariéry, s díky odmítl s tím, že mezitím byl již v Praze zvolen rektorem pro studijní rok 1899/1900.²⁷

Snahou německé univerzity v Praze, ale nakonec i vlády ve Vídni bylo, aby – přes nepoměr počtu studentů na obou univerzitách – byly požadavky obou vysokých učení vyřizovány víceméně stejně, což pro její německou část bylo výhodnější. Toto relativní zrovnoprávnění se týkalo jak financí poskytovaných na správu školy,²⁸ tak i nároků na obsazení stolic jednotlivých oborů.²⁹ Názor profesorů, vztahující se k tomuto vždy žhavému tématu, byl

studijní roky (Bericht über das Studienjahr s následujícím příslušným akademickým rokem – viz údaj výše v textu u jednotlivých klasických filologů – děkanů německé filozofické fakulty). Mezi zvolenými děkany je také zmíněno jméno klasického filologa Edgara Martiniho, který měl tuto funkci zastávat ve studijním roce 1928/29, svou volbu však ze zdravotních důvodů odmítl. Viz REITER, Siegfried: *Edgar Martini*. In: Bericht über das Studienjahr 1933/34 der deutschen Universität in Prag. Nachrufe. Prag 1934, s. 42–50.

²⁶ Tamtéž.

²⁷ Viz HOPFNER, Theodor: *Carl Holzinger-Weidich (24. Juli 1849 bis 17. September 1935)*. In: Berichte über das Studienjahr 1934/35 der deutschen Universität in Prag. Nachrufe. Prag 1936, s. 44–53; srov. také *Bericht über das Studienjahr 1898/99 erstattet vom Prorektor Prof. Dr. Joseph Ulbrich*. Prag 1900, s. 8, kde je tento jeho počin glosován slovy: „Für diesen Beweis selbstloser Anhänglichkeit an unsere geliebte Universität schulden wir E. Magnifizenz den grössten Dank.“

²⁸ Finanční prostředky pro německou univerzitu, tvořené pravidelnými i mimořádnými dotacemi, činily v letech 1895–1903 něco přes jeden milion korun, pro českou univerzitu, která byla znevýhodněna obtížnými materiálními začátky i zatížena dvojnásobným počtem studentů, byl roční přírůstek finančních prostředků asi o 40 000 korun nižší. *Dějiny univerzity Karlovy III.*, s. 309.

²⁹ K otázce personálního obsazení obou univerzit, případně i k otázce členstva českých a německých vědeckých společností a jejich vzájemnému srovnání, byť v o něco později pojednávaném období, viz PODANÝ, Václav: *Zur Problematik der deutschen wissenschaftlichen Gemeinde in der Tschechoslowakei in den Jahren 1918–1938*. Studia historiae Academiae scientiarum Bohemicae, Seria C, 1993, č. 2, s. 51–68. Článek stejného znění pak vyšel i česky jako PODANÝ,

vyjádřen i v nedatovaném dopise podepsaném profesory německé filozofické fakulty Eugenem Petersenem a Karlem Stumpfem, jenž byl adresován vídeňskému ministerstvu kultu a vyučování. V dopise byl s povděkem zmíněn výnos ministerstva ze dne 20. listopadu 1883, kterým byl dr. Carl Holzinger jmenován mimořádným profesorem klasické filologie a soukromí docenti dr. Alois Rzach a dr. Friedrich Schubert titulárními extraordináři. Současně byla ale ze strany podepsaných profesorů vyslovena obava, aby ministerstvo tímto nepovažovalo požadavky fakulty, týkající se obsazení stolic pro klasickou filologii, které byly uvolněny odchodem profesora Georga Bipparta do penze³⁰ a profesora Jana Kvíčaly na českou univerzitu, za vyřízení. Svůj požadavek se snažili podpořit odkazem na velkorysejší personální obsazení oboru na univerzitách v Německu a Rakousko-Uhersku.³¹ Současně vyjádřili přesvědčení, že postoj ministerstva vůči žádosti fakulty není ovlivněn menším počtem studentů v důsledku vzniku české univerzity. „Denn wenn auch

V.: *K problematice německé vědecké obce v letech 1918–1938*. Dějiny věd a techniky, 29, 1996, č. 4, s. 217–227.

³⁰ Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), fond Filosofická fakulta Německé university (dále jen FF NU), kart. 10, inv. č. 195, sign. K/XIVa, osobní složka Georg Bippart. Řádný profesor klasické filologie Georg Bippart odešel do penze v LS 1883. Sporný materiál jeho osobní složky v AUK dává pouze tušit rozporuplné pocity, které profesor Bippart na konci své kariéry vůči univerzitě choval. Svědčí o tom mj. i dopis ze dne 10. března 1890, který byl adresován děkanu fakulty prof. Bachmannovi s poděkováním za blahopřání k 50. výročí získání doktorského titulu. Bippart v něm nabádá děkana, aby dbal o to, aby německá univerzita nebyla jen místem vědy, ale aby se zde pěstovaly také německé mravy a čestnost, neboť „...mögen Sie auf Ihrer akademischen Laufbahn niemals gedemmt worden durch Collegen, welche das Wohl der Universität stets im Munde, doch in Herzen nur ihr eigenes Themes Ich tragen, und gelegentlich in hochtönenden Phrasen von Wahrheit und Wissenschaft, Schönheit und Kunst, auch von Kaiser und Reich, Papst und Kirche reden, während ihre Gedanken und Bestrebungen einzig und allein einer pffifigen, kein Mittel sehewenden Realpolitik dienen: und so mögen Sie euch einst gesund und kräftig in voller Anerkennung Ihrer Leistungen zur Feier Ihres Doctorjubiläums gelingen.“

³¹ AUK, fond FF NU, kart. 11, inv. č. 220, sign. K/XIVa, osobní složka Alois Rzach; zde nedatovaný dopis (k němu viz též násl. pozn.), adresovaný na ministerstvo kultu a vyučování ve Vídni, podepsaný řádnými profesory Petersenem a Stumpfem. „So von Berlin, Leipzig, Breslau, Halle, Bonn, München gar nicht zu reden Greifswald, Strassburg, Tübingen, Königsberg u. selbst Kiel, einige davon sogar noch einen Extraordinarius ausserdem; zwei ordinarien und einen a zwei Extraordinarien Freiburg, Heidelberg, Marburg, Basel; wenigstens zwei Ordinarien Erlangen, Giessen, Jena, Würzburg ja selbst Münster u. Rostock. ...Die d. Universitäten Österreichs Graz, Innsbruck – von Wien wiederum recht zu reden haben drei Ordinarien für class. Philologie und selbst Czernowitz wenigstens zwei.“ Obdobné konstatování je obsaženo též v žádosti z 5. května 1887, podepsané profesory německé filozofické fakulty a adresované pravděpodobně na ministerstvo kultu a vyučování do Vídne, v níž se hovoří o tom, že na mnoha německých univerzitách byli ustaveni tři, čtyři nebo i pět řádných profesorů pro klasickou filologii. AUK, fond FF NU, tamtéž.

die Zahl der Studierenden unserer Facultät auf weniger als die Hälfte herabgegangen ist, wird man doch unmöglich folgern, dass auch die halbe Zahl der Lehrkräfte noch erforderlich sei: denn die Wissenschaft, welche gelehrt werden soll, ist ja doch die ganze nach wie vor.³²

Výše uvedený dopis se tak dotkl dalšího problému, který německá univerzita musela řešit, a to byla otázka personálního obsazení jednotlivých oborů. V německy komunikujících oblastech byla migrace vysokoškolských učitelů v 19. století víceméně běžnou záležitostí, i když už na ještě nerozdělené Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze klesl počet učitelů, kteří přišli z Německa, ve prospěch těch, kteří působili na území rakousko-uherské monarchie.³³ Příčinou byl mimo jiné i zdrženlivý postoj ministerstva kultu a vyučování, které souhlasilo s povoláním kandidátů navržených z řad říšskoněmeckých učitelů pouze v případě, že stolici nebylo možno obsadit uchazečem pocházejícím z Předlitavska.³⁴

³² AUK, fond FF NU, kart. 11, inv. č. 220, sign. K/XIVa, osobní složka Alois Rzach. Na zadní straně nedatovaného dopisu je přípis prosinec 1883. Současně v dopise z 15. prosince 1883, který je uložen ibidem, podepsaném děkanem filozofické fakulty prof. Ferdinandem Lippichem a adresovaném na ministerstvo kultu a vyučování ve Vídni, jsou zmíněna jména tří zahraničních učitelů coby adeptů na neobsazenou učitelskou stolicí pro klasickou filologii (viz pozn. 31), která byla na schůzi profesorského sboru přednesena (navrhovatelé – profesory dr. E. Petersenem, K. Stumpfem a O. Kellerem) a tímto jako návrh pro ministerstvo jednomyslně přijata.

³³ *Dějiny univerzity Karlovy III.*, s. 175.

³⁴ Díky tomuto přístupu byl v listopadu roku 1883 jmenován mimořádným profesorem pro klasickou filologii na filozofické fakultě německé univerzity dr. Carl Holzinger, a to poté, co nebyly opětovně kladně vyřízeny návrhy fakulty na obsazení dvou stolic pro klasickou filologii soukromými docenty z Německa. Viz HOPFNER, T.: c. d., s. 47.

Dalším dokladem může být již výše zmíněný dopis z 15. prosince 1883 na ministerstvo kultu a vyučování (viz pozn. č. 32), v němž se píše, že dřívější návrh fakulty na obsazení stolice pro klasickou filologii mimořádným profesorem Rudolfem Hirzelem v Lipsku, mimořádným profesorem Theodorem Birtem v Marburku či mimořádným profesorem Josefem Burnsem v Göttingenu i nadále trvá, a nadto že: „beehrt sich die Facultät ferner den vormaligen Privatdozenten, nunmehrigen Titularprofessor an unserer Universität Herrn Alois Rzach vorzuschlagen, welcher sich nicht nur durch eine Reihe fleissiger und sorgfältiger Arbeiten zur griechischen Literatur auch auswärts von theilhafts bekannt gemacht hat, sondern auch an hiesiger Universität neben der Leitung des Proseminars mit wachsendem Erfolge (von 16–20 auf 40 bis 50 Hörer) und darüber über verschiedene Theile der griechischen und lateinischen Grammatik und Literatur Vortragen gehalten hat, endlich auch schon zweimal zur Besetzung einer vacanten Professur, namlich primo loco in Czernowitz, secundo loco in Gratz vorgeschlagen worden ist.“ Jednání a průtahy ze strany ministerstva se táhly ještě několik let – řádným profesorem pro klasickou filologii byl A. Rzach, po četných dalších urgencích ze strany fakulty i jejích jednotlivých představitelů, jmenován teprve roku 1887. Vzhledem k tomu, že výnosem z 12. února 1884 bylo soukromému docentu dr. Rzachovi určeno zastávání třetí učitelské stolice jako mimořádnému profesorovi, navrhli profesori fakulty v dopise ze dne 5. května 1887 ministerstvu jako nejlepší variantu řešení, „wenn ihm der Rang und die vollen

Cesta vedoucí k vědecké dráze na akademické půdě byla nelehká, trvala i několik let a mohla mít své četné peripetie. Jejím základním předpokladem bylo úspěšné zakončení studia na fakultě, které v délce šesti, později osmi semestrů, mohl řádně zapsaný posluchač absolvovat na domácí nebo zahraniční univerzitě. Poté následoval doktorát filozofie.³⁵ Do roku 1872, přesněji do 15. dubna téhož roku, kdy byl vydán nový rigorózní řád, platily pro doktorát filozofie víceméně předpisy z doby školských reforem Josefa II., které byly ve čtyřicátých letech 19. století pouze doplněny. Úkolem uchazeče o doktorský diplom bylo složit tři rigorózní zkoušky (z teoretické a praktické filozofie, z matematiky a fyziky, z všeobecných dějin), které svým zaměřením nebyly orientovány na znalosti z vědního oboru, kterému se chtěl později věnovat, a naopak mnohemu adeptu mohly způsobit značné problémy.³⁶ Při jejich skládání se také nepřihlíželo k schopnosti kandidáta samostatně vědecky pracovat.

Nově nastavené předpisy naopak jako základní předpoklad pro přijetí do rigorózního řízení určily předložení dizertace, vědeckého pojednání z oboru, který byl na dané fakultě zastoupen katedrou.³⁷ Předloženou písemnou práci, v níž měl doktorant projevít nejen důkladnou znalost tématu, ale i samostatný úsudek, hodnotili dva examinatori z profesorského sboru fakulty, které určil děkan.³⁸ Na základě jejich písemného dobrozdání vyjadřující-

Bezüge eines ordinarius zuerkannt würde“, což se také stalo. AUK, fond FF NU, kart. 11, inv. č. 220, sign. K/XIVa, osobní složka Alois Rzach.

³⁵ „Das Doktorat der Philosophie war, wie es lapidar und nüchtern in einem Handbuch heißt, eine rein wissenschaftliche Auszeichnung, die keinen praktischen Nutzen habe, da sie kein Anrecht auf die Ausübung eines Amtes oder eines bestimmten Berufes gewähre.“ HÄRTEL, Hans-Joachim: *Die beiden philosophischen Fakultäten in Prag im Spiegel ihrer Dissertationen 1882–1938/45*. In: SEIBT, F. (Hrsg.): c. d., s. 82.

³⁶ Příkladem může být případ gymnaziálního profesora Jana Kvičaly, který přípisem z 14. července 1859 požádal profesorský sbor filozofické fakulty o připuštění k habilitaci z klasické filozofie, aniž předtím složil požadované doktorské zkoušky. Jak uvádí Martin Svatoš, Kvičala absenci doktorské hodnosti zdůvodňoval nedostatkem finančních prostředků i množstvím odborné práce, sám autor práce se však domnívá, že: „zdá se být skutečným důvodem fakt, že tehdejší filozofické rigorózum stále ještě nebylo zkouškou z oboru...“ (In: SVATOŠ, M.: *Česká klasická filologie*, s. 33nn.) Viz dále EGGLEMEIER, Herbert H.: *Jan Kvičala, česká škola klasické filologie a předpoklady jejího rozvoje z hlediska rakouské školské politiky*. AUC-HUCP, 26, 1986, fasc. 1, s. 37–49.

³⁷ Soupis dizertací české i německé univerzity viz in: *Disertace pražské university. I. Česká universita 1882–1953* (dále jen *Disertace pražské university I.*). Sest.: TULACHOVÁ, Marie. Praha 1965 a *Disertace pražské university II. Německá universita 1882–1945* (dále jen *Disertace pražské university II.*). Sest. VÝBORNÁ, Milena. Usp. HAVRÁNEK, J. – KUČERA, K. Praha 1965.

³⁸ „Die Dissertation war für einen Teil der Studenten, die nicht das Staatsexamen anstrebten, der qualifizierende Studienabschluß, der in den allermeisten Fällen nach einem acht- bis zehensemestrigem Studium erreicht wurde, wie aus dem – verglichen mit heutigen Verhältnissen

ho se ke kvalitě předkládané práce, které hodnotitelé předkládali profesorskému sboru dané fakulty, byl žadatel připuštěn k dvěma následným ústním zkouškám – jednohodinové z filozofie a dvouhodinové z oboru, na který se při studiu specializoval. Tato část zkoušky velice často pojednávala o problematice blízké té, jíž se věnoval ve své písemné práci, dále byly prověřovány jeho znalosti z příbuzného oboru, jehož přednášky během studia na fakultě navštěvoval.³⁹

Předkládané písemné práce měly být psány jazykem, kterým se na fakultě přednášelo, tj. česky, nebo německy. V případě klasické filologie mohla být dizertace prezentována v latinské podobě. Výjimka platila i pro práce z živých jazyků. Při porovnávání počtu dizertací na obou univerzitách, jednotlivých fakultách i oborech je třeba mít na paměti počet studentů, kteří se v uvedeném časovém rozmezí na fakulty zapisovali. Svou roli ale také jistě sehrála perspektivnost oborů, v nichž byla práce předkládána, zejména s ohledem na budoucí materiální zabezpečení absolventa.⁴⁰ U jednotlivých vyučujících pak počet jimi hodnocených dizertací může mj. korespondovat i s délkou jejich pedagogické činnosti na univerzitě či okruhem témat, kterými se sami odborně zabývali.⁴¹ Mezi německými klasickými filology je

– niedrigen Durchschnittsalter hervorgeht. Die Ansprüche, die an eine Dissertation gestellt wurden, dürften demnach nicht ganz so streng wie heute gewesen sein, was auch an dem in allgemeinen geringeren Umfang zu ersehen ist.“ HÄRTEL, H.-J.: c. d., s. 93–94.

³⁹ *Dějiny univerzity Karlovy III.*, s. 176. Uchazeči o doktorský diplom z klasických jazyků volili kombinaci dějin s latinou nebo řečtinou, případně kombinaci klasické filologie a dějin starověku. Tyto i další kombinace oborů byly pevně stanoveny. Přesnější podmínky pro složení rigorózní zkoušky viz v úvodu *Dizertace pražské university I.*, s. 13–14.

⁴⁰ Viz tabulky in: *Dějiny univerzity Karlovy III.*, s. 300, které jasně ukazují na to, že na počátku 20. století měli ve školství absolventi klasické filologie stále největší možnost uplatnění. Dle nich čekatelů středoškolské profesury v oboru klasická filologie bylo 59 oproti 123 absolventům oboru matematika–fyzika, matematika–deskriptivní geometrie (117) či oboru čeština–němčina, kde jich bylo nejvíce (145).

⁴¹ Detailní rozbor dizertací podaných na obou filozofických fakultách od doby jejich vzniku do roku 1939/1945 viz in: HÄRTEL, H.-J.: c. d., s. 81–94. Dle jeho shrnutí bylo v letech 1882–1919/1920 na české filozofické fakultě podáno 1 034 dizertací, z nichž většina řešila témata z přírodních věd (375). K humanitním oborům, které počtem prací vedly, patřily práce z oboru dějin (140), bohemistiky (136), filozofie spolu s psychologií, pedagogikou a sociologií (92) atd. Tématům z klasické filologie bylo věnováno 92 prací. Na německé filozofické fakultě bylo ve stejném období přijato celkem 643 dizertací, na kterých se přírodní vědy podílely z necelé jedné třetiny (197). Vedoucími obory byly germanistika (152), dějiny (79), klasická filologie (55) ad. V následujícím období (po 1919/1920) bylo na české filozofické fakultě podáno 1 063 dizertací, z nichž 213 bylo věnováno filozofii (spolu s psychologií, pedagogikou, sociologií a politologií), dějinám 164 a klasické filologii 53 prací. Na německé fakultě to bylo celkem 843 dizertací, z nichž 264 bylo zaměřeno na témata z germanistiky, 185 se týkalo slavistiky a bohemistiky, 135 bylo z historie a 36 z klasické filologie. Za šest let trvání Němec-

nejvyšší počet hodnocených dizertací uveden u Carla Holzingera (41), který je následován Aloisem Rzachem (40), Otto Kellerem (30) a Siegfriedem Reiterem (20). Z profesorů starověkých dějin to je Heinrich Swoboda (10), z klasických archeologů Wilhelm Klein (27).⁴²

Velmi často v témže roce jako rigorózní řízení absolventi fakulty skládali i zkoušky z učitelské způsobilosti pro střední školy, jejichž úspěšné absolvování bylo nezbytným předpokladem jejich pedagogické činnosti. Náročné *examen* konali před státní zkušební komisí pro učitelství na gymnáziích, kterou tvořili univerzitní profesori. Jako přísedící v německé zkušební komisi jsou zmíněni mj. i Alois Rzach a Friedrich Schubert.⁴³ Předsedou této komise byl v roce 1910 jmenován prof. dr. Carl Holzinger, který v této funkci setrval i po svém odchodu do důchodu roku 1921, kdy se jinak všech ostatních funkcí vzdal, a působil v jejím čele až do svých 75 let.⁴⁴

Dalším krokem k akademické dráze bylo habilitační řízení,⁴⁵ o jehož povolení bylo nutno požádat profesorský sbor příslušné fakulty. Uchazeč o do-

ké Karlovy univerzity, tj. během druhé světové války, se většina prací zabývala historickými tématy (100), z klasické filologie jich bylo 19, přičemž celkem jich bylo hodnoceno na 370.

⁴² Názvy jednotlivých prací, jména jejich autorů i odborných hodnotitelů dizertace lze nejnázne najít na základě jmenného rejstříku posuzovatelů dizertací na konci II. dílu *Disertace pražské univerzity*, s. 203–213.

Stejný počet prací jako Carl Holzinger von Weidich hodnotil také řádný profesor klasické filologie Theodor Hopfner (41), který ale na Německé univerzitě působil teprve po vzniku samostatného Československa.

⁴³ AUK, fond FF NU, kart. 11, inv. č. 220, sign. K/XIVa, osobní složka Alois Rzach. Návrh žádosti na jmenování soukromých docentů dr. Aloise Rzacha a Friedricha Schuberta mimořádnými profesory, datován 10. července 1880, podepsaný prof. Linkerem: „...daß beide selbst schon zur Aushilfe bei der wissenschaftlichen Prüfung Commission für Gymnasiallehrer verwendet werden konnten (Dr. Schubert einmal, Dr. Rzach schon mehrmal)...“ Kromě nich členy k. k. vědecké zkušební komise pro kandidáty učitelství na gymnáziích a reálkách byli také profesor starých dějin Julius Jung (zmíněn 1886/1887), klasický filolog Otto Keller (zmíněn 1882/1883), klasičtí archeologové Eugen Petersen (zmíněn 1882/1883, těsně před svým odchodem z Prahy byl ve stud. roce 1884/1885 také ředitelem komise) a Wilhelm Klein, profesori pro římské starožitnosti a epigrafiku Anton Ritter von Premmerstein (zmíněn 1915/1916) a Arthur Stein (zmíněn 1928/1929). Viz příslušný *Personalstand der k.k. deutschen Karl-Ferdinands-Universität zur Prag zu Anfang des Studien-Jahres*.

⁴⁴ V čele této komise mohl zúročit své bohaté pedagogické zkušenosti, poněvadž v době odchodu do důchodu měl za sebou 24 semestrů výuky na střední škole a 76 semestrů výuky na škole vysoké. Viz HOPFNER, T.: c. d., s. 50.

⁴⁵ Na základě úspěšného absolvování habilitačního řízení byli žadatelé jmenováni soukromými docenty. Tento titul nic neměnil na jejich dosavadním způsobu života – většina z nich i nadále působila na středních školách, které jim skýtaly existenční jistotu. Na rozdíl od profesorů jim totiž stát za jejich odbornou a pedagogickou činností na fakultě žádný pevný plat negarantoval. Jejich příjmy plynuly pouze z placených přednášek.

centuru musel k písemné žádosti přiložit životopis, doktorský diplom, tři vědecká pojednání, u nichž se předpokládalo, že aspoň některé vyšlo tiskem, a program zamýšlených přednášek. V první instanci pak byly tříčlennou komisí, jmenovanou z členů profesorského sboru, posouzeny předkládané vědecké práce. Na základě kladného vyjádření komise, které bylo v písemné podobě předloženo profesorskému sboru, byl uchazeč pozván k vědeckému kolokviu a následně veřejné přednášce, jejíž téma bylo zpravidla vybíráno zkušební komisí ze tří návrhů, které adept komisi písemně sdělil.⁴⁶

O tom, že se habilitační řízení mohlo z mnoha subjektivních i objektivních důvodů protáhnout, svědčí i jeho průběh u profesora malostranského německého gymnázia dr. Friedricha Schuberta, který si svou žádost o připuštění k habilitaci pro obor klasická filologie podal 9. července 1876.⁴⁷ Tříčlenná zkušební komise ve složení prof. Jan Kvíčala, Otto Benndorf a Gustav Linker však na schůzi profesorského sboru dne 30. července 1876 konstatovala: „Durch den Umstand, dan Dr. Schubert bloss den ersten Theil seiner geschriebenen Abhandlung über den Dialekt des Alkman, welche er als die eigentliche Habilitationsarbeit betrachtet wissen wollte, vorlegt hatte und den zweiten Theil später einzuliefern sich verbindlich machte, wurde die Erledigung dieser Angelegenheit verzögert.“⁴⁸ Druhý sešit habilitační práce byl dr. Schubertem předložen teprve koncem roku 1877, takže výše zmíněná studijní komise se k němu během tohoto studijního roku nemohla vyjádřit. Mezitím byl jeden z členů zkušební komise – profesor klasické archeologie Otto

⁴⁶ I poslední část habilitačního řízení – veřejná přednáška – se mohla stát důvodem uchazečova neúspěchu. Budoucí řádný profesor klasické archeologie na pražské německé univerzitě, Wilhelm Klein, který v Praze působil v letech 1886–1923, si ihned po své doktorské promoci v Štýrském Hradci roku 1875 podal na téže univerzitě žádost o habilitační řízení. Jeho první dva stupně také úspěšně splnil, pak „eines unzureichenden Anfalles der Probevorlesung freiwillig zurücktrat“. Tento jeho neúspěch byl zmíněn v dobrozdání k žádosti o habilitaci, datované ve Vídni 1. února 1879 a podepsané mj. řádnými profesory O. Benndorfem a K. Schenklem. Universitätsarchiv Wien (dále UAW), PH PA 2206 – Klein, Wilhelm. Viz též URBANITSCH, Peter: *Zur „peregrinatio academica“ von Wiener und Prager Professoren in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts*. In: *Magister noster. Sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Janu Havránkovi, CSc.* K vydání připravili M. SVATOŠ, L. VELEK, A. VELKOVÁ. Praha 2005, s. 297–314. Jeho nový pokus o habilitaci pro obor klasická archeologie, realizovaný na vídeňské univerzitě v roce 1879, byl již úspěšný, a Klein završil své habilitační řízení zkušební přednáškou o Skopovi starším a Praxitelovi starším, jejíž téma mu vybrala zkušební komise ze tří jím navržených (*Skopas starší a Praxiteles starší; Mýtus o Daidalovi; O truhlíci Kypselovci v Olympii*). Protokol z kolegia konaného 21. února 1879, UAW, PH PA 2206 – Klein, Wilhelm.

⁴⁷ Písemnosti k tomuto habilitačnímu řízení jsou uloženy v AUK, fond FF NU, kart. 12, inv. č. 257, sign. L/3, osobní složka Friedrich Schubert.

⁴⁸ AUK, fond FF NU, kart. 12, inv. č. 257, sign. L/3, osobní složka Friedrich Schubert.

Benndorf – povolán na vídeňskou univerzitu, takže muselo dojít i ke změně v jejím složení. Na Benndorfovo místo v komisi byl profesorským sborem na schůzi 18. října 1877 zvolen řádný profesor Georg Bippart. Po doporučení kandidátových prací⁴⁹ a úspěšném složení kolokvia v lednu 1878 byl Fr. Schubert pozván k veřejné zkušební přednášce, která se konala 24. ledna 1878 a pro níž mu bylo určeno téma *Die Poesie des Bakchylides*.⁵⁰ Na základě úspěšného splnění všech podmínek habilitačního řízení, které v jeho případě trvalo rok a půl, byl ministerstvu doporučen k jmenování soukromým docentem. Současně bylo do Vídně oznámeno, že v případě potvrzení jeho

⁴⁹ Zkušební komisi dr. Schubert předložil vytištěné pojednání *Beitrag zu einer zusammenfassenden Darstellung der Eigenthümlichkeiten der sophokleischen Diction*, dále vytištěnou práci *Syntaktisches zu Sophokles* a rukou sepsaný spis *Der Dialekt des Alkman*. Dopis na ministerstvo kultu a vyučování ve Vídni ze dne 28. ledna. 1878, podepsaný děkanem FF prof. J. Kvičalou. AUK, fond FF NU, kart. 12, inv. č. 257, sign. L/3, osobní složka Friedrich Schubert. První zde zmíněné práce vyšly tiskem už roku 1868 a 1872, při jejich odborném posouzení v rámci habilitačního řízení bylo použito hodnocení vypracované prof. Benndorfem již roku 1873 k doktorské zkoušce Fr. Schuberta. Prof. Benndorf v tomto svém dobrozdání konstatoval, že kandidát v plné míře splnil dva základní požadavky rigorózního pořádku – schopnost zvládnout v hlavních rysech zvolené téma a v přiměřené formě o něm pojednat. Dle něj: „Beide Abhandlungen bekunden aber eine gründliche Kenntniss des Dichters und eine kritisch umbefangene Verwerthung der neueren Forschung über denselben; sie bieten, soweit der Unterzeichnete durch Nachprüfung einzelner Theile feststellen konnte, eine durchaus verständige, gewissenhafte und selbstständige Arbeit. Die letztere Abhandlung ist reich an seinen Bemerkungen und Bericht durch eine größere Reihe des Urtheils sowie durch ausgedehntere Beherrschung verwandter Stoffe, daß die Studien des Verfassers, in erfreulicher Entwicklung begriffen, zu der Erwartung einer immer nützlicheren wissenschaftlichen Thätigkeit auf dem Gebiete grammatischer Untersuchungen bemechtigen.“ Datum hodnocení obou prací, i jejich v obou případech totožné názvy napovídají, že uchazeči mohli při habilitačním řízení předkládat i práce, které již dříve „použili“ při rigorózním řízení. Posudek prof. Benndorfa ze dne 28. dubna 1873, AUK, fond FF NU, kart. 12, inv. č. 257, sign. L/3, osobní složka Friedrich Schubert.

⁵⁰ Schubertův výkon na této přednášce byl hodnocen takto: „...er (= der Probevortrag) fiel vollkommen befriedigend aus. Derselbe war klar, geschmackvoll und liess doch zugleich wissenschaftliche Gründlichkeit und philologische Genauigkeit auch im Detail nicht vermissen“. Dopis ze dne 28. ledna 1878, podepsaný děkanem J. Kvičalou a adresovaný ministerstvu kultu a vyučování ve Vídni, v němž se oznamuje mj. změna členů zkušební komise i důvody změny. AUK, fond FF NU, kart. 12, inv. č. 257, sign. L/3, osobní složka Friedrich Schubert. Tento přípis také obsahuje jakési, v jiných, obdobných dobrozdáních se nevyskytující morální hodnocení uchazečovo: „Was die Sittlichkeit und Ehrenhaftigkeit des Charakters (welche in § 5 der Habilitationsvorschrift als Bedingung eingeführt wird) betrifft, so ist in dieser Hinsicht den Professorencollegium nicht nur nichts Nachtheiliges bekannt, sondern es liegen auch positive Daten vor, welche einen Zweifel in dieser Hinsicht nicht aufkommen lassen. Der Benannte ist ein Staatsbeamte, dessen Thätigkeit eine Tadellose ist, und es ist auch denjenigen Mitgliedern des Professorencollegiums, welche ihn durch persönlichen Verkehr näher kennen, seine Ehrenhaftigkeit vollkommen bekannt.“ Dopis ze dne 28. ledna 1878, AUK, fond FF NU, kart. 12, inv. č. 257, sign. L/3, osobní složka Friedrich Schubert.

jmenování bude mít již v letním semestru 1877/1878 pro studenty vypsání přednášku *Interpretation der Chorsänge des Sophokles mit einer Einleitung über Bau und Ökonomie der griechischen Tragödie*,⁵¹ a to dvě hodiny v týdnu.⁵² Svou pedagogickou činnost na německé filozofické fakultě byl nucen omezit v roce 1893, kdy byl jmenován ředitelem malostranského gymnázia. Z tohoto důvodu dopisem z 2. června téhož roku, adresovaným na děkanát fakulty, rezignoval z důvodu nedostatku času na konání přednášek a ponechal si jen vedení filologického prosemináře, a to jeho řeckého oddělení.⁵³

Zatímco po rozdělení univerzity došlo na českých fakultách k postupnému stabilizování odborných a pedagogických sil, které byly mnohdy nově rekrutovány právě z prostředí české univerzity, i k trvalému nárůstu počtu studentů, personální situace na německé univerzitě se vyvíjela odlišně.⁵⁴ Pražská univerzita byla sice v rámci Předlitavska řazena co do vážnosti a významu hned za univerzitu vídeňskou, což se mj. projevovalo i na finančním ohodnocení zde působících profesorů,⁵⁵ na druhé straně zejména německá

⁵¹ AUK, fond FF NU, kart. 12, inv. č. 257, sign. L/3, osobní složka Friedrich Schubert. Téma této přednášky odpovídá návrhu přednášek, který dr. Schubert předložil při svém habilitačním řízení. Navrhoval v něm z řeckého jazyka přednášky gramatické, literárně historické a interpretační, z latiny přednášky gramatické a interpretační. Podrobněji viz nedatovaný a nesignovaný přípis s titulem *Übersicht über die beabsichtigten Vorlesungen*, tamtéž.

⁵² Na rozdělené univerzitě měl soukromý docent, od stud. roku 1884/1885 mimořádný profesor klasické filologie, Friedrich Schubert do stud. roku 1893/1894 vždy dvě hodiny přednášek a dvě hodiny cvičení v řeckém oddělení filologického prosemináře. V semináři vedl gramaticko-stylistická cvičení, v nichž věnoval pozornost řecky píšícím autorům (Sofoklés, Ísokratés, Plútarchos, Hérodotos, Xenofón aj.). Tématem jeho přednášek se mj. staly dějiny řecké dramatické poezie (mj. ZS 1883/1884, ZS 1886/1887, ZS 1892/1893), syntax latinského nebo řeckého jazyka (mj. ZS 1883/1884, ZS 1887/1888, ZS 1890/1891, LS 1883, LS 1886), úvodu k životu a dílu některých antických autorů (Thúkýdídés – ZS 1888/1889, Eurípídés – ZS 1889/1890). Viz *Ordnung der Vorlesungen* pro příslušný akademický rok. Témata jednotlivých přednášek na sebe mohla navazovat, případně v určitém časovém odstupu se opakovat. Pro přesnou statistiku témat přednášek u jednotlivých vysokoškolských učitelů zde zmíněných je třeba dohledat některé chybějící roky *Ordnung der Vorlesungen*. Zde i u dalších učitelů uvedené přednášky a roky jejich realizace jsou tedy uvedeny ad informandum jako příklad zdaleka nepokrývající širokou škálu jejich odborného a pedagogického působení.

⁵³ Dopis Fr. Schuberta na profesorský sbor FF, AUK, fond FF NU, kart. 12, inv. č. 257, sign. L/3, osobní složka Friedrich Schubert.

⁵⁴ K tomu in: *Dějiny univerzity Karlovy III.*, s. 305: „Německá univerzita se tak rázem ocitla v postavení intelektuálního a v řadě ohledů i politického reprezentanta bohatého a vlivného, nicméně relativně i absolutně se zmenšujícího německého ostrova obklopeného stále sebevědomější českou většinou pražské aglomerace.“

⁵⁵ Viz ČORNEJOVÁ, I.: *Výběr a výkvět národa*, s. 175–182. Výrazně se to projevovalo zejména do roku 1898, kdy byly zákonem č. 167 ř. z. ze dne 30. září 1898 platy všech řádných profesorů univerzit i dalších vysokých škol zahrnuty do stejné, šesté hodnotní třídy s platem 3 200 zla-

univerzita trpěla nestabilitou profesorského sboru, jehož členové často svůj pobyt v Praze vnímali jen jako jakousi krátkodobou zastávku ve své kariéře.⁵⁶ Jako přestupní stanici mezi méně významnými univerzitami rakouského mocnářství a Vídní, či univerzitami v Německu. Danou situaci lakonicky vystihuje věta: „...verurteilt zu Czernowitz, begnadigt zu Graz, befördert nach Wien“, kdy Štýrský Hradec by se dal nahradit právě Prahou.⁵⁷

Pohyb profesorů v trojúhelníku Vídeň – Praha – univerzita v Německu či opět Vídeň se mohl dít všemi směry a ze strany vedení německé univerzity byl vnímán jak něco naprosto samozřejmého a nezbytně potřebného k rozvoji vědeckého života.⁵⁸ Mimo to, mnozí z těch, kteří po několikaletém pobytu univerzitu v Praze opustili, se v následujících letech etablovali na rakouských nebo německých univerzitách jako přední odborníci ve svém oboru, což bylo zástupci pražské německé univerzity s hrdostí kvitováno.⁵⁹ Je zajímavé, že z oborů vztahujících se k starověkému Řecku a Římu se spíše jednalo o klasické archeology a profesory starých dějin než o „čistě“ klasické filology.

Jedním z těch, pro které se Karlo-Ferdinandova univerzita stala – s nástupem ještě před rokem 1882 – toliko několikaletou zastávkou v jejich vědecké

tych ročně (s. 177–178). Zákonem z roku 1873 byly univerzity rozděleny do „hodnostních tříd“ podle velikosti měst, v nichž sídlily. Nejvyšší příplatky tak měla Vídeň (1 600 zl.), následovala Praha s 960 zl. a pak teprve další univerzitní města (s. 179).

⁵⁶ „Pro Čechy byla pražská profesura vrcholem, daným českými národními zájmy, a to i za cenu opuštění prestižní zahraniční kariéry.“ *Dějiny univerzity Karlovy III.*, s. 307.

Odlišné hodnocení pohybu profesorů prezentuje SLAPNICKÁ, H.: *c. d.*, s. 148. „In einem Punkt unterschied sich die Situation an beiden Universitäten grundlegend. Während für die deutsche der außerordentlich starke und rasche Wechsel bedeutender Wissenschaftler im Lehrkörper aller Fakultäten charakteristisch war, sind die tschechischen Professoren, wenn sie einmal zum Ordinarius ernannt waren, in der Regel bis zu ihrem Ausscheiden aus Altersgründen der Universität erhalten geblieben. Im freien Austausch der Dozenten erblickten die Deutschen die wichtigste Voraussetzung für die Hebung des wissenschaftlichen Niveaus, die Tschechen hingegen sprachen von einem „Verfall“ der deutschen Universität nach 1882 infolge der Abwanderung aller besseren Kräfte und kritisierten die vielen Fremden, die hier wirkten.“

⁵⁷ URBANITSCH, P.: *c. d.*, s. 297–314.

⁵⁸ „Die Universität muß andererseits sich unbedingt das Recht wahren, den jeweils Tüchtigsten unter den Erreichbaren zu wählen, auch wenn es aus dem Ausland berufen werden muß; ja es ist ein Lebensinteresse für sie, daß ihr diese Quelle nicht versperrt wird.“ Přestože tento názor byl napsán v *Bericht über das Studienjahr 1929/30*. Prag 1930, s. 6–7, odpovídá zcela personální politice univerzity i v dobách rakousko-uherské monarchie.

⁵⁹ „Wenn auch gewiss unsere Universität so tüchtige Lehrkräfte nur ungerne scheiden sah, so kann sie doch das Gefühl des Stolzes und der Befriedigung haben über die Wertschätzung, welche ihre Dozenten auch anderwärts finden.“ In: *Bericht über das Studienjahr 1900/1901*. Prag 1901, s. 8.

kariéře, byl **Friedrich August Otto Benndorf** (1838–1907), řádný profesor klasické archeologie, který v Praze působil v letech 1872–1877.⁶⁰ Do Prahy přišel přes univerzity v Göttingenu, Curychu a Mnichově, aby nakonec skončil ve Vídni – nejprve jako profesor na univerzitě, od roku 1898 jako ředitel Rakouského archeologického institutu. Je považován za zakladatele rakouské archeologické školy, vedl archeologické výzkumy na Balkáně a v Malé Asii (Efesu), kterými si získal světové uznání. V Rakousku se zasloužil o založení muzea v Carnuntu (Museum Carnuntinum). Zabýval se zejména řeckým uměním (vázovým malířstvím, plastikou, architekturou).⁶¹ Přestože v Praze působil relativně krátkou dobu, „it was probably the time of the greatest and most lasting influence of this branch of science on the Czech culture“.⁶² Během svého zdejšího pobytu pořádal přednášky, na nichž seznamoval českou veřejnost s řeckým uměním. Nemožnost prezentace ukázek skutečného antického sochařství jej přivedla na myšlenku podstatného rozšíření a zpřístupnění sbírky sádrových odlitků nejznámějších klasických soch, které doplnil i o architektonické fragmenty, které získal během vlastních výzkumů na ostrově Samothraké.⁶³ Celý soubor, vystavený v Klementinu a doplněný katalogem, vzbudil v roce 1873 po svém zpřístupnění velký zájem veřejnosti.⁶⁴ Tak velký, že se uvažovalo i o zřízení *Kunstwissenschaftliches Institut der Universität Prag*,⁶⁵ jehož budova, plánovaná v těsném sousedství Rudolfiny, měla poskytnout prostor nejen sbírce odlitků a drobných originálů řeckých a římských výtvarných děl, ale také knihovně, studovně a přednáškovému sálu.

⁶⁰ Viz heslo v *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. I. Bd.* Graz – Köln 1957, s. 70. Zde jsou uvedeny i další odkazy k němu. Dále BAŽANT, J.: c. d., s. 58–63; BOUZEK, J.: *Die Geschichte der klassischen Archäologie*, s. 64–80.

⁶¹ Seznam jeho základních prací viz v *Österreichisches Biographisches Lexikon I. Bd.* Graz – Köln 1957, s. 70.

⁶² BAŽANT, J.: c. d., s. 60. Během svého pětiletého pobytu v Praze napsal také několik odborných prací (*Die Metopen von Selinunt*, 1873; *Beiträge zur Kenntnis des attischen Theaters*, 1875 a *Antike Gesichtshelme und Sepulkralmasken*, 1878).

⁶³ Ke sbírce viz BENNDORF, Otto: *Verzeichnis der archaeologischen Sammlung in Clementinum*. Prag 1873; BOUZEK, J.: *Sto let Ústavu pro klasickou archeologii a antické sbírky Karlovy univerzity*. Listy filologické, 95, 1972, s. 100–103; Týž: *Dějiny sbírky*. In: BOUZEK, Jan – ONDŘEJOVÁ, Iva – MUSIL, Jiří: *Muzeum Antického sochařství a architektury Litomyšl*. Katalog výstavy. II. díl. Praha 1995, s. 7–16.

⁶⁴ „The fact, that it was possible to study classical art in Prague with plaster copies of statues and the originals of smaller works of art was of fundamental importance for the creative reception of classical art, in the first place in Czech sculpture.“ BAŽANT, J.: c. d., s. 61.

⁶⁵ Tamtéž.

I pro Benndorfova nástupce **Eugena Petersena** (1835–1919) byla Praha sedmiletou zastávkou (1879–1886) na jeho akademické cestě z Německa do Itálie, kde se později stal ředitelem Německého archeologického institutu v Římě.⁶⁶ Řádným profesorem klasické archeologie na pražské, ještě nerozdělené univerzitě byl jmenován císařovým rozhodnutím ze dne 29. listopadu 1878, kdy sem přišel z univerzity v Dorpatu.⁶⁷ Pro své zásluhy, „in Erkennung hervorragenden wissenschaftlichen Wirken gelegentlich der österreichischen archäologischen Expedition nach Kleinasien...“, byl vyznamenán z rozhodnutí císaře ze dne 18. června 1883 Řádem železné koruny III. třídy.⁶⁸

Praha a její univerzita se staly osudem řádnému profesorovi klasické archeologie dr. **Wilhelmu Kleinovi** (1850–1924).⁶⁹ Ten po univerzitních studiích ve Vídni, Štýrském Hradci a Göttingenu, kdy zpočátku studoval právo a až pak archeologii, roku 1875 promoval na univerzitě v Štýrském Hradci a o čtyři roky později (1879) se úspěšně habilitoval ve Vídni.⁷⁰ Do Prahy byl povolán po Petersenově odchodu jako mimořádný profesor klasické archeologie roku 1886, aby zde v roce 1892 získal řádnou profesuru, kterou podržel až do svého penzionování. Zabýval se řeckým vázovým malířstvím i vývojem jeho stylů,⁷¹ i řeckým sochařstvím (viz jeho spisy o Praxitelovi). K jeho nejvíce ceněným pracím patří spis *Euphronios* (viz pozn. 72), který spolu

⁶⁶ Tamtéž; BOUZEK, J.: *Die Geschichte der klassischen Archäologie*, s. 61.

⁶⁷ Dopis ministra vyučování a kultu Stremayra na děkanát filozofické fakulty ze dne 29. listopadu 1878. AUK, fond FF NU, kart. 11, inv. č. 217, sign. K/X/1, osobní složka Eugen Petersen.

⁶⁸ Dopis z ministerstva kultu a vyučování E. Petersenovi ze dne 9. července 1883. AUK, fond FF NU, kart. 11, inv. č. 217, sign. K/X/1, osobní složka Eugen Petersen.

⁶⁹ Viz heslo v *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. III. Bd.* Graz – Köln 1965, s. 385–386. Zde jsou uvedeny i další odkazy k němu. BAŽANT, J.: c. d., s. 62; BOUZEK, J.: *Die Geschichte der klassischen Archäologie*, s. 67–68.

⁷⁰ K jeho neúspěšnému prvnímu pokusu o habilitaci viz pozn. 46. Žádost o připuštění k habilitaci si Klein podal 11. ledna 1879. Posuzovateli jeho habilitačního spisu *Euphronios, eine Studie zur Geschichte der griechischen Malerei* byli profesori vídeňské univerzity Benndorf, Schenk, Thaufing, kteří práci ohodnotili jako: „Diese mit großer Gründlichkeit und erschiedenem Talent geführten Untersuchungen, die ihn bald in Widerspruch beachten gegen verschiedene herrschende Auffassungen, namentlich gegen diejenigen Heinrich Brunnis, haben nicht bloß eine große Zahl sicherer oder wahrscheinlicher Einzelergebnisse geliefert, sondern für die historische Anschauung des Stoffes im Großen neue Gesichtspunkte hervortreten haben, welche sich für die weitere Forschung nützlich erwiesen werden.“ Dobrozdání k žádosti o habilitaci, datované 1. února 1879 ve Vídni, je podepsáno profesory Benndorfem, Schenkem a Thaufingem. UAW, PH PA 2206 – Klein, Wilhelm.

⁷¹ „Klein stellte erstmalig die künstlerische Eigenart der Vasenmaler und die Stilentwicklung in den Vordergrund der Forschung.“ *Österreichisches Biographisches Lexikon, III. Bd.*, Graz – Köln 1965, s. 385.

s dalšími dvěma tituly (*Die griechischen Vasen mit Meistersignaturen*, 1883 a *Griechische Vasen mit Lieblingsinschriften*, 1890) položil základ moderního studia řeckých malířů váz. Shrnutím jeho díla byly třídílné *Geschichte der griechischen Kunst*, které vycházely v letech 1904–1907, z nichž je nejvíce ceněn třetí díl, který pojednává o helénistickém umění. Jeho dokonalá znalost klasického výtvarného umění, podpořená jeho častými cestami po muzeích a galeriích v cizině, mu usnadnila rekonstrukci soch a sousoší, jejichž artefakty byly roztroušeny po celém světě a nikde se nedochovaly vcelku. Za jeho působení na univerzitě se zdárně rozšiřovala i sbírka sádrových odlitků,⁷² jejíž exponáty jsou dnes umístěny v expozici v Hostinném. Přesto, že W. Klein byl v mnoha směrech novátorem, odborného ocenění se mu dostalo spíše až po jeho smrti. Důvody, proč nikdy z pražské německé univerzity neodešel jinam, vidí J. Bouzek v jeho podivínství, židovském původu i jisté lehkosti jeho vědeckých závěrů, které byly mnohdy podloženy jeho intuicí a nemusely vždy souhlasit s odkazy na literaturu.⁷³ Ve vzpomínce svého žáka, klasického archeologa Camillo Praschnikera, je však zapsán jako učitel, který svůj vnitřní zápal a nadšení dovedl přenést i na své posluchače.⁷⁴

Takřka souběžně s Ottou Benndorfem působil v Praze i řádný profesor pro staré dějiny dr. **Otto Hirschfeld** (1853–1922).⁷⁵ Pocházel z Východního Pruska, studoval v Královci, Berlíně a Bonnu. Před Prahou působil tři roky jako soukromý docent pro staré dějiny na univerzitě v Göttingenu. Z Prahy, kde v letech 1872–1876 učil na nově ustavené stolici starých dějin, odešel na devět let do Vídně, kterou vyměnil roku 1885 za Berlín, kam byl pozván jako nástupce Theodora Mommsena. Původně klasický filolog se pod

⁷² BOUZEK, J.: *Dějiny sbírky*, s. 7–16; BOUZEK, J. – ČTVRTNÍKOVÁ, M. – ONDŘEJOVÁ, I.: *Wilhelm Klein – Rekonstrukce antických soch – Antické gemmy v českém středověku*. Katalog výstavy. Hostinné 1989; JANČO, Milan: *Galéria antického umenia – Hostinné nad Labem. Stála expozícia odliatkov antickej plastiky zo zbierky Univerzity Karlovy v Prahe*. Historický obzor, III–IV, 1995, s. 84–85.

⁷³ BOUZEK, J.: *Die Geschichte der klassischen Archäologie*, s. 67. Poněkud vzletněji, byť v obdobném duchu, líčí jeho styl práce Camillo Praschniker, autor nekrologu v *Bericht über das Studienjahr 1927/28*. Prag 1929, s. 37–38. „Klein war ein überaus produktiver Gelehrter. Jedes seiner größeren Werke hatte eine Menge von Vorstudien und Nachlesen. Die Arbeit ging ihm sehr leicht. Seine flüssige Feder war immer bereit, raschestens den übersprudelnden Reichtum an Ideen, der seinen überaus beweglichen Geist erfüllte, in Worte zu fassen.“

⁷⁴ PRASCHNIKER, Camillo: *Dr. Wilhelm Klein*. Bericht über das Studienjahr 1927/28. Nachrufe. Prag 1929, s. 36–38. „Als Lehrer ist Klein, wenn ihm auch glänzende Rednergabe versagt war, überaus anregend gewesen. Er wußte die Begeisterung, die sein Inneres durchglühte, auch auf die Hörer zu übertragen und ihnen selbst den toten Gips zum reichen, unvergeßlichen Erlebnis zu machen.“ (s. 38).

⁷⁵ Viz heslo v *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. II. Bd.* Graz – Köln 1959, s. 332–333. Zde jsou uvedeny i další odkazy k němu. Dále URBANITSCH, P.: *c. d.*, s. 297–314.

Mommsenovým vlivem (poslouchal jeho přednášky v Berlíně) specializoval na římské dějiny a latinskou epigrafiku, kdy po celý svůj život patřil k nej-přednějším spolupracovníkům při edici nápisů v Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL).

Jeho nástupcem na rozdělené univerzitě se stal mimořádný, od stud. roku 1884/1885 řádný profesor starých dějin dr. **Julius Jung**, který byl také ředitelem historického semináře a na filozofické fakultě setrval do roku 1910. Ve svých přednáškách⁷⁶ i příspěvcích se zabýval zejména dějinami Říma, které publikoval formou monografií nebo odborných příspěvků do Wiener Studien, Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen, Historische Zeitschrift, Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien aj.⁷⁷ Pro své vědecké zásluhy byl zvolen členem-korespondentem rakouského Archeologického institutu (zmíněno v stud. roce 1900/1901), císařské Akademie věd ve Vídni (zmíněno v stud. roce 1902/1903) nebo Academia Romana v Bukurešti (zmíněno v stud. roce 1897/1898).⁷⁸

S německou filozofickou fakultou v Praze spojil svou životní i odbornou dráhu také Vídeňák dr. **Heinrich Swoboda** (1856–1926), který sice studoval staré dějiny na univerzitě ve Vídni, kde skládal i rigorózum,⁷⁹ ale o habilitaci si zažádal již na pražské univerzitě,⁸⁰ na níž ve stud. roce 1883/1884 dosáhl *venia legendi* v oboru staré dějiny, které zde přednášel až do své smrti. V nekrologu napsaném jeho kolegou na univerzitě profesorem dr. Arthurem Steinem byla jeho dlouholetá učitelská činnost hodnocena slovy: „In Prag hat

⁷⁶ K tématům jeho přednášek patřily dějiny římské republiky v jednotlivých jejích fázích vývoje (hegemonie Římanů v Itálii, punské války, světovláda římské republiky, prameny k římské republice), ale i doba císařská (dějiny římského císařství od Augusta po Diokletiana). Dějiny Říma přednášel v zimních semestrech, Řecku se věnoval spíše v semestrech letních (řecké dějiny v 5. století př. n. l., dějiny staroorientální a řecké, Řecko a Řekové od Alexandra Velikého do 6. století n. l. aj.).

⁷⁷ Viz rukou psaný seznam prací J. Junga k roku 1900. AUK, fond FF NU, kart. 94, inv. č. 1065, Publikáční činnost profesorů do r. 1900.

⁷⁸ Viz jednotlivé sešity *Personalstand der k. k. deutschen Karl-Ferdinands-Universität zur Prag zu Anfang des Studien-Jahres*.

⁷⁹ Jeho předložená práce *Untersuchungen über die Quellen der Thukydideschen Geschichtswerkes mit besonderer Rücksicht auf das 3. und 4. Buch* byla hodnocena profesory Ottou Hirschfeldem, jako referentem, a Maxem Budingerem v dobrozdání z 24. července 1879 jako velmi pečlivá, s důvěrnou znalostí nejen písemných pramenů, ale i nové literatury; označují ji za významný příspěvek k charakteristice Thukydidovy historické metody. UAW, PH RA PN 1723, Swoboda, Heinrich.

⁸⁰ Viz zprávy zkušební komise k habilitačnímu spisu (Praha, 20. června 1883), ke kolokviu (Praha, 31. října 1883), ke zkušební přednášce (Praha, listopad 1883) a dopis děkana FF profesora F. Lippicha na ministerstvo kultu a vyučování ve Vídni (Praha, 11. prosince 1883). AUK, fond FF NU, kart. 58, inv. č. 643, osobní složka Heinrich Swoboda.

Swoboda eine mehr in die Tiefe als in die Breite reichende Lehrwirksamkeit entfaltet...“.⁸¹ Swoboda měl přednášky na téma řeckého dějepiscetví, věnoval pozornost athénskému státnímu zřízení, attickému peněžnictví, dějinám Alexandra Velikého a jeho diadochů, vedl archeologicko-epigrafický seminář,⁸² v němž rozebíral zejména attické nápisy. V březnu 1911 byl jmenován řádným profesorem starých dějin jako důstojný nástupce profesora Julia Junga.⁸³ Odbornou veřejností byly přijímány kladně zejména jeho práce vážící se k řeckému právu a státnímu zřízení v Athénách.⁸⁴ I on, podobně jako Carl Holzinger, zůstal věrný svému pražskému působišti, přestože mu byla nabídnuta místa na univerzitách v Halle a Štýrském Hradci.⁸⁵

Dlouholetými oporami německé filozofické fakulty a zejména klasické filologie byli její dva doyen – řádný profesor klasické filologie dr. Alois Rzach a řádný profesor klasické filologie dr. Carl Holzinger Ritter von Weidich. Prof. Rzach ještě jako soukromý docent začal na fakultě působit již před jejím rozdělením a celkově zde odučil 118 semestrů, Carl Holzinger 76 semestrů. Oba také shodou okolností zemřeli jen pár měsíců po sobě v roce 1935.⁸⁶ Památka obou pak byla uctěna pietním aktem v listopadu 1936, kterého se zúčastnili nejen profesori fakulty, ale i četní akademičtí funkcionáři, včetně oficiálního zástupce rektora české univerzity prof. Karla Svobody a ministra

⁸¹ STEIN, Arthur: *Heinrich Swoboda – Nekrolog*. In: An Stelle der feierlichen Inauguration des Rektors der deutschen Universität in Prag für das Studienjahr 1927/28. Prag 1929, Abt. Nachrufe, s. 86–90.

⁸² Tento archeologicko-epigrafický seminář byl zřízen roku 1894 a Swoboda byl jeho spolureditelem.

⁸³ Řádným profesorem věd o řeckém starověku a epigrafiky byl císařem Františkem Josefem jmenován již 1. října 1899. STEIN, A.: c. d., s. 86–90.

⁸⁴ „Was Swoboda seine einzigartige Stellung der Wissenschaft verlieh, war, daß er, obwohl keineswegs Jurist, dennoch als erster die Maßstäbe der modernen Rechtswissenschaft, insbesondere des öffentlichen Rechtes an die griechische, geschichtliche und inschriftliche Ueberlieferung heranbrachte.“ *Prof. Heinrich Swoboda gestorben*. Prager Tagblatt, Nr. 141, 15. Juni 1926, s. 4.

⁸⁵ *Prof. Dr. Heinrich Swoboda gestorben*. Deutsche Zeitung Bohemia, 15. Juni 1926, s. 4.

⁸⁶ HOPFNER, T.: c. d., s. 44. V těchž zprávách jim byl vzdán i oficiální hold za jejich dlouholetou obětavou činnost: „Drei ehrwürdigen Gestalten hat der Tod im Berichtsjahre gefällt, Männer, die das Rektorat in schon lange vergangener Zeit bekleidet hatten: den Theologen Jozsef Rieber, und die beiden Althilologen Alois Rzach und Karl Holzinger. In tiefer Trauer gedenkt die Universität der Wirksamkeit der Dahingegangenen, die den Ruhm und das Ansehen der Hochschule im In- und Auslande als Gelehrte gemehrt und im Rahmen der Selbstverwaltung der Universität als Rektoren, Dekane und Senatoren ihre Arbeitskraft uneingesüßigt eingesetzt haben.“ Tamtéž, s. 9.

prof. France Spiny.⁸⁷ Takto vyznělo jejich hodnocení ve zprávě pro studijní rok 1934/1935: „...beide Senioren der Fakultät, dieser an Lebensjahren, jene an Semestern, beide, trotz ihres grundverschiedenen Wesens, gleich hochverdient um ihre Wissenschaft, um Universität und Fakultät und um die Studenten.“⁸⁸

Klasický filolog **Alois Rzach**⁸⁹ se narodil 16. 11. 1850 v Pacově v Čechách jako syn vojáka. V mládí střídal školy podle toho, kam byl jeho otec díky svému povolání překládán. Poslední třídy gymnázia dokončil na německém gymnáziu na Malé Straně, kde později působil také jako středoškolský učitel,⁹⁰ byv svými studenty i vedením školy velmi pozitivně hodnocen.⁹¹

Na ještě nerozdělené pražské univerzitě poslouchal přednášky z filozofie, historie, zajímal se o hebrejštinu a arabštinu, především se však věnoval klasické filologii – u profesorů G. Bipparta, J. Kvíčaly a G. Linkera, které nadaný student svou pílí upoutal. O tom svědčí i Rzachovo hodnocení z pera prof. Kvíčaly: „Als Mitglied des philologischen Seminars ... habe sich Rzach durch den bei jeder Gelegenheit bewiesenen rühmlichen Eifer in der vorteilhaftesten Weise ausgezeichnet. Seine Interpretationen gehörten stets zu den nach Form und Inhalt gediegensten. Die fünf in den fünf Semestern abgelieferten griechischen Seminararbeiten verdienten in jeder Hinsicht volles Lob, da sie von tüchtigem philologischem Wissen, von trefflicher Methode und Selbstständigkeit des Urteils zeugen.“⁹² Poté, co byl v únoru 1873 promován

⁸⁷ Holzinger-Rzach Gedenkfeier. Deutsche Zeitung Bohemia, 1. Dezember 1935, s. 4; Bericht über das Studienjahr 1935/36 der deutschen Universität in Prag, s. 9.

⁸⁸ HOPFNER, T.: c. d., s. 44.

⁸⁹ Viz heslo v *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*. IX. Bd. Graz – Köln 1988, s. 353. Zde i odkazy na případnou literaturu k němu.

⁹⁰ Na německé gymnázium na Malé Straně nastoupil v listopadu 1872 jako suplent ještě před složením rigorózní zkoušky i zkoušky učitelské způsobilosti. K 30. červenci 1873 pak byl na téže gymnáziu jmenován řádným učitelem a působil zde jedenáct let. REITER, S.: *Alois Rzach* (16. XI. 1850 – 27. VIII. 1935). In: *Berichte über das Studienjahr 1934/35 der deutschen Universität in Prag* erstattet von Prorektor prof. Dr. Otto Grosser. Prag 1936, s. 26–43.

⁹¹ Jak silně mladý nadšený adept učitelství působit na své žáky, dokládá vzpomínka jednoho z nich. „Wie ein schöner Herakles stand er emporgereckt auf dem Podium, sein Griechisch mit Ernst und Begeisterung dozierend: ein Bild edel kraftvoller Männlichkeit.“ Tamtéž, s. 31. V souvislosti s jeho odchodem na univerzitu mu dopisem poděkoval i ředitel gymnázia dr. Gottlieb Biermann, a to těmito slovy: „Den Dank, welchen Sie unserem Gymnasium als dessen vormaliger Schüler schuldeten, haben Sie reichlich erstattet, indem Sie mit Liebe und unentwegtem Eifer Ihren Lehrpflichten nachkamen und aus dem Born Ihren reichen Wissens Ihre Schüler schöpfen ließen. Sie werden Ihren vielen Schülern unvergesslich bleiben. Sie haben sich aber auch bei Ihren früheren und jetzigen Mitarbeitern am Kleinseitner Gymnasium eine liebevolle Erinnerung gesichert.“ Tamtéž, s. 31.

⁹² Tamtéž, s. 29.

doktorem filozofie, složil i zkoušky učitelské způsobilosti, kdy jeho examinátoři byli prof. G. Linker z latiny, prof. G. Bippart z řečtiny, prof. J. Kelle z němčiny a prof. O. Hirschfeld ze starých dějin – tedy jeho budoucí kolegové.⁹³

Žádost o připuštění k habilitaci si podal v květnu roku 1876, když zkušební komisi předložil tři spisy, které všechny vyšly také tiskem.⁹⁴ Současně navrhl i témata, která by v případě připuštění k habilitaci mohl přednášet. Jednalo se o starší řecký epos (Homéra a Hésioda), interpretaci vybraných Sofokleových dramát, o interpretaci Caesara, vybrané části z latinské a řecké literatury či o některé Ciceronovy řeči. Členy zkušební komise byli jmenováni prof. Linker, Benndorf a Kvíčala. Ti po podrobném rozboru Rzachem předložených prací došli k závěru, že předložené „literarische Leistungen des Petenten“ stačí k požadavkům habilitace. Současně vyjádřili v tomto duchu naději: „Die Commission glaubt auch die Hoffnung aussprechen zu können, dass es dem Dr. Rzach bei seiner tüchtigen philologischen Bildung, bei seinem wegen wissenschaftlichen Streben und seinem ungewöhnlichen Fleisse gelingen werde, auch mit der Gewinnung neuer Resultate (zunächst etwa auf dem Gebiete der Grammatik, Kritik und Exegese, sodann aber auch der Literaturgeschichte) zur Förderung und Bereicherung der Wissenschaft beizutragen.“⁹⁵ Na základě tohoto dobrozdání mohl v červenci 1873 absolvovat ústní zkoušku a následně zkušební přednášku na téma *Die Stellung Bergk's zur homerischen Frage*.⁹⁶ „Mit befriedigem Resultat“ byl profesorskému kole-

⁹³ Jeho výkon byl hodnocen takto: „Kandidat hat in allen Prüfungsstadien und in den verschiedensten Gegenständen mit seltener Gleichmäßigkeit in einer Weise entsprochen, daß seine Prüfung als eine ganz ausgezeichnete bezeichnet und seine Fähigkeit, das Lateinische und Griechische in allen Klassen des Gymnasiums zu lehren, bestens dokumentiert werden kann.“ Tamtéž, s. 30.

⁹⁴ Přímo za účelem habilitace byl sepsán spis *Der Dialekt des Hesiodos*, který vyšel tiskem roku 1876 v nakladatelství Teubner v Lipsku, dále byla odevzdána i starší práce *Ueber Wort- und Gedankenresponson in den Chorliedern der sophokleischen Dramen*, která vyšla v Praze 1874 a byla Rzachem předložena již při jeho rigorózním řízení a ještě předtím jím zpracována jako téma jeho písemné práce ve filologickém semináři. Poslední pojednání – *Hesiodische Untersuchungen* – pak vyšlo ve výroční zprávě malostranského německého gymnázia v roce 1875. AUK, fond FF NU, kart. 11, inv. č. 220, sign. K/XIVa, osobní složka Alois Rzach, dopis A. Rzacha adresovaný profesorskému sboru filosofické fakulty ze dne 1. května 1876.

⁹⁵ Viz Zpráva o připuštění k habilitaci ze dne 16. června 1876, podepsáni profesori Linker, Benndorf a Kvíčala. AUK, fond FF NU, kart. 11, inv. č. 220, sign. K/XIVa, osobní složka Alois Rzach.

⁹⁶ Jeho výkon za katedrou byl hodnocen takto: „Wenn nun auch in dem Vortrage hier und da scharfe Entwicklung des Gedankens und Präcision der Argumentierung nicht in der gewünschten Weise hervortrat, wird noch anderseits zu bemerken, dass solche Mängel bei dem ersten Vortrag erklärlich sind, und es ist sodann zu constatieren, dass sich doch im Ganzen

giu doporučen k habilitaci pro obor klasická filologie, přičemž na fakultě šlo o první habilitaci v tomto oboru.

V zimním semestru 1877/1878 již jako soukromý docent držel jednu přednášku o homérských studiích ve starověku,⁹⁷ přičemž ještě několik let jeho jedinou existenční jistotou byl plat středoškolského učitele. Německé univerzitě zůstal věrný i přesto, že byl opakovaně navrhován jako řádný profesor v Štýrském Hradci, Černovicích i Innsbrucku. Odměnou mu byla vážnost, které se těšil v profesorském sboru,⁹⁸ i akademické funkce, které zastával.⁹⁹

Ve své vědecké práci se věnoval zejména textové kritice, jazyku a metrice řeckých epiků, zejména Homéra a Hésioda, které i překládal.¹⁰⁰ Jeho práce si získaly uznání i zahraničních klasických filologů, např. Felixe Jacobyho, který ve svém vydání Hésioda (Berlin 1928) soudil, že „...Aloisius Rzach, vir et alias de Hesiodo optime meritis ... firmissimum recensionis fundamentum posuit, quo omnes, qui post eum hesiodo edendo, interpretando operam dederunt, nituntur“.¹⁰¹ Zabýval se také dílem Apollonia Rhodského, kdy spisek o něm, *Grammatische Studien zu Apollonios Rhodios*, mu vyšel v Sitzungsberichte vídeňské Akademie věd v roce 1878. Dlouhá léta sbíral materiál k Sibijským věštébám, při jejichž kritice vycházel z pečlivého srovnání všech rukopisů přicházejících v úvahu.¹⁰² Svými vědeckými pracemi

jedenfalls eine erfreuliche Beherrschung des Stoffes und eine aner kennenswerthe formale Gewandtheit zeigte.“ AUK, fond FF Německé univerzity, kart. 11, inv. č. 220, sign. K/XIVa, osobní složka Alois Rzach. Dopis zkušební komise adresovaný profesorskému sboru filozofické fakulty ze dne 12. července 1873, podepsáni profesori Linker, Kvičala a Benndorf.

⁹⁷ AUK, fond FF NU, kart. 11, inv. č. 220, sign. K/XIVa, osobní složka Alois Rzach. Dopis na děkanát filozofické fakulty ze dne 18. července 1880, podepsáni profesori Kvičala, Linker a Petersen.

⁹⁸ Když se např. v červenci 1919 konala u příležitosti 50. narozenin rektora německé univerzity dr. Augusta Naegleho, tzv. „železného rektora“, slavnostní schůze, byl právě A. Rzach jakožto senior senátu pověřen, aby přečetl zdravici, která byla podepsána všemi profesory a soukromými docenty. In: *Bericht über das Studienjahr 1918/19 a 1919/20 erstattet von Prorektor Prof. Dr. August Naegle*. Prag 1921, s. 72.

⁹⁹ Ve studijním roce 1895/1896 byl děkanem filozofické fakulty, ve studijním roce 1904/1905 rektorem, v letech 1918–1921 byl členem akademického senátu.

¹⁰⁰ V Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum edita curante Carolo Schenkl (Prag 1886/1887, 2. vyd. 1890) vyšlo vydání Homérovy Íliady opatřené kritickým aparátem zahrnujícím i nejnovější poznatky, jež nebylo určeno pouze pro školní potřeby. V roce 1902 vydává *Hesiodi carmina*.

¹⁰¹ REITER, S.: c. d., s. 35.

¹⁰² Jeho pečlivost ocenil Arthur Ludwich v Berliner Philologische Wochenschrift, 1892, s. 168: „Diese Aufgabe ist vom ihm in einer Weise gelöst worden, daß sein Buch fortan die Basis für alle ferneren Sibiylinenforscher bilden wird. Keiner hat vor ihm einen so reichen, keiner

přesáhl lokální rámec pražské univerzity a ve svém oboru platil za mezinárodně uznávaného odborníka.¹⁰³

Byl člověkem, který se kromě vlastní vědecké práce zajímal aktivně i o společenské dění kolem sebe. Patřil k zakládajícím členům Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen,¹⁰⁴ do jejíhož čela byl zvolen v roce 1918. Patřil i k zakládajícím členům Deutsche Gesellschaft für Alterthumskunde, která byla založena roku 1892 a jež jej jmenovala, při příležitosti jeho 60. narozenin, roku 1910 svým čestným členem. Čestné členství obdržel i v Sudetendeutsche Numismatische Gesellschaft.¹⁰⁵ Dlouhá léta stál v čele akademického Wohnungsausschuß, jehož nevýděčným úkolem bylo každoročně ubytovat stovky studentů, přičemž výbor musel řešit neustálý nedostatek vhodných ubytovacích prostor.¹⁰⁶ Když ke svým 70. narozeninám obdržel profesor Rzach od Deutsche Gesellschaft für Alterthumskunde finanční dar, založil nadaci, jejíž výnos měl být věnován tomu studentovi dějin starověku nebo germanistiky, který by prokázal mimořádné nadání a píli.¹⁰⁷

einen mit solcher augenscheinlichen Akribie angefertigten kritischen Apparat dargeboten...“.
Toto jeho hodnocení převzal REITER, S.: *c. d.*, s. 37.

¹⁰³ Shrnující hodnocení jeho vědeckého odkazu viz in: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. IX. Bd.* Graz – Köln 1988, s. 353. „Der Apparat seiner Iliasausgabe bietet die wichtigsten Resultate der Homerforschung seiner Zeit; in seiner kritischen Ausgabe der hesiodischen Gedichte legte Rzach die Grundlagen für die Sichtung und Bewertung der Hss., wobei besonders die Vollständigkeit und Sorgfalt in der Anführung der Testimonien hervorzusehen sind. Die Ausgabe der Sibyllinischen Orakel, nach gründlichen Vorarbeiten entstanden, zog die Hss. so vollständig als möglich heran und bot mit ihrem überaus reichen kritischen Apparat den Ausgangspunkt für die alle weitere Forschung auf dem Gebiet dieser schlecht überlieferten Textsammlung.“

¹⁰⁴ Tato Společnost si kladla za cíl podporovat českoněmecké (deutschböhmské) nebo v Čechách žijící německé badatele, umělce či spisovatele. Přispívala ke zpřístupnění jejich děl, jejichž vydávání mj. finančně podporovala. V roce 1926 tak např. vyplatila příspěvek profesorovi Arthuru Steinovi ve výši 5000,- K na vytištění jeho knihy o římském jezdeckém stavu. Masarykův ústav – Archiv AV ČR, fond Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen, kart. 49, osobní složka Arthur Stein.

¹⁰⁵ REITER, S.: *c. d.*, s. 40.

¹⁰⁶ Jako projev díky za tuto Rzachovu námahu měl III. studentský domov (Studentenheim), který byl v letech 1928–1930 vybudován v Holešovicích a měl uspokojit požadavky 400 studentů, dle usnesení valné hromady Studentenheim-Gesellschaft nést jméno dvou předsedů této společnosti, tj. Rzach-Doerfel-Heim. (Profesor německé Vysoké školy technické v Praze dr. Doerfel se po Rzachově smrti stal předsedou výboru). *Bericht über das Studienjahr 1929/30.* Prag 1931, s. 29; *Bericht über das Studienjahr 1931/32.* Prag 1932, s. 16.

¹⁰⁷ REITER, S.: *c. d.*, s. 42.

Byl svými žáky a kolegy milován i ctěn. Není tedy divu, že při příležitosti oslav jeho 80. narozenin byl jeho přáteli a žáky vydán sborník *Charisteia*,¹⁰⁸ do nějž přispěli nejen kolegové, ale i badatelé z Německa a Rakouska.¹⁰⁹ Lásku a úctu vyjadřují i závěrečná slova jeho nekrologu, napsaná Siegfriedem Reiterem: „Als Mensch war Alois Rzach vorbildlich. Zwei echt griechische Eigenschaften waren ihm zuteil geworden wie nur Lieblingen der Götter: Charis, liebenswerte Anmut, und Sophrosyne, ein in seiner Bedeutung schwer zu erschöpfendes Wort: gesunder Sinn, vernünftige Beschränkung, in der sich erst der Meister zeigt, weise Mäßigung. Und noch ein weiteres griechisches Wort ist für sein Menschtum in Anspruch zu nehmen: Kalokagathia.“¹¹⁰

Od roku 1883 byl Rzachovým kolegou na filozofické fakultě také **Carl Holzinger Ritter von Weidich**¹¹¹ (1849–1935).¹¹² Narodil se ve Veltrusích na letním sídle hraběte Chotka, v jehož rodině byl jeho otec domácím vychovatelem. Poté, co tento složil na pražské univerzitě zkoušky z učitelské způsobilosti z latiny a řečtiny, se všichni odstěhovali do Görtzu, kde hlava rodiny¹¹³ získala místo na gymnáziu, které také mladý Carl v letech 1859–1867 navštěvoval. Klasickou filologii studoval na univerzitě ve Vídni, kde jeho profesory byla mj. ceněna jeho schopnost mluvit plyně latinsky. Prof. J. Vahle ho již po prvním semestru, tj. v letním semestru 1868, přijal jako řádného člena do svého semináře, což bylo velmi nezvyklé, neboť předtím byli nadaní studenti, spíše výjimečně, přijímáni až po uplynutí druhého semestru, a to ještě jako mimořádní členové. Ve Vídni studoval čtyři semestry, studia dokončil na univerzitě v Štýrském Hradci, kde se jeho otec stal školním inspektorem.¹¹⁴ I on se složením učitelské zkoušky z klasické filologie pro vyšší gymnázium připravoval na dráhu středoškolského profesora, kterou zahájil v září 1871 jako suplent pro klasickou filologii na gymnáziu Theresianum

¹⁰⁸ *Charisteia. Alois Rzach zum achzigsten Geburtstag dargebracht*. Reichenberg 1930.

¹⁰⁹ Z učitelů německé univerzity do něj přispěli Max Adler, Artur Biedl, Victor Ehrenberg, Alois Gotsmich, Karl Holzinger, Theodor Hopfner, Edgar Martini, Siegfried Reiter, Marian San Nicolò, Arthur Stein, Franz X. Steinmetzer, Egon Weiß. Zajímavé je, že s minipříspěvkem o rozsahu jedné strany se připojil také český klasický filolog František Groh.

¹¹⁰ REITER, S.: c. d., s. 42.

¹¹¹ Šlechtický přídomek, který se u jeho jména často objevuje, obdržel díky vyznamenání, které bylo jeho otci roku 1878 propůjčeno.

¹¹² *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. II. Bd.* Graz – Köln 1959, s. 410–411. Zde odkazy i na příslušnou literaturu k němu.

¹¹³ Ke Karlu Holzingerovi st. viz KRONES, F. R.: *Karl Holzinger Ritter von Weidich. Ein Nachruf*. Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien, 37. Jhrg., 1886, s. 955–959.

¹¹⁴ Uvedené informace viz především v HOPFNER, T.: c. d., s. 44–45.

ve Vídni. Své první stálé místo měl na podzim 1872 domluveno na gymnáziu v Oberholabrunnu, avšak ještě před nástupem byl jmenován řádným učitelem na výše zmíněném tereziánském gymnáziu ve Vídni, kde byl učitelem a částečně i vychovatelem budoucího španělského krále, prince Alfonse de Bourbon,¹¹⁵ mimo jiné i proto, že velmi dobře ovládal i francouzštinu.

Svou práci *De verborum lusu apud Aristophanem*, která vyšla tiskem roku 1879, předložil téhož roku také při své rigorózní zkoušce na filozofické fakultě ve Vídni, kterou jako jeden z prvních složil podle nově ustanoveného rigorózního pořádku.¹¹⁶ I jeho další poměrně rozsáhlé práce,¹¹⁷ v nichž se věnoval zejména řecké komedii a jejím autorům, vzbudily pozornost nejen odborné veřejnosti, ale i samotného císaře, který mu 20. srpna 1883 propůjčil zlatou medaili za vědu a umění. Především jej však císař v tomtéž roce jmenoval mimořádným profesorem klasické filologie v Praze, a to poté, co byly zamítnuty dva návrhy profesorského kolegia pražské německé filozofické fakulty na obsazení stolic německými vědci. O čtyři roky později následovalo jmenování profesorem řádným, kdy podkladem k žádosti do Vídne bylo profesorskému sboru jeho vydání (1887) dosud neznámého latinského překladu řeckého originálu traktátu církevního autora Nemesia z Emesy *Über die Natur der Menschen*.¹¹⁸ I jeho další práce, vztahující se k řecké komedii, zejména k Aristofanovi, byly uznávány širokou badatelskou obcí.¹¹⁹ Pro své vědecké zásluhy byl v květnu 1901 zvolen mimořádným členem vídeňské Akademie věd.¹²⁰

Vyznamenán byl i svou „mateřskou“ univerzitou v Praze, když v studijním roce 1895/1896 zastával funkci děkana filozofické fakulty, a krátce nato, ve studijním roce 1899/1900, i post nejvyšší. Jeho inaugurační řeč na téma *Über Verhältnis der deutschen Universitäten zu den Bildungsstrebungen der Gegenwart* (viz též pozn. 12), reagující na současné problémy univerzitního života, vzbudila tak velkou pozornost, že vyšla tiskem, jak již bylo zvykem, spolu s *Bericht über das Studienjahr 1898/1899* v Praze roku 1900 (s. 17–46), ale její plné znění otiskly i Deutsche Zeitung Bohemia. Velice zajímavá je

¹¹⁵ Ten mu poté, co v roce 1875 nastoupil na španělský trůn jako Alfons XII., propůjčil rytířský kříž Řádu Karla III. Tamtéž, s. 46.

¹¹⁶ Tamtéž.

¹¹⁷ *Beiträge zur Kenntnis der Ravennascholien zu Aristophanes*, 1882; *Beiträge zur Kenntnis des Venetusscholien zu Aristophanes*, 1883.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 48.

¹¹⁹ „...doch ist seine durch viele Vorarbeiten vorbereitete Gesamtausgabe des Aristophanes nicht mehr zustandegekommen.“ *Österreichisches Biographisches Lexikon. II. Bd.* Graz – Köln 1959, s. 410.

¹²⁰ Tamtéž, s. 409.

zejména pasáž, v níž se věnuje otázce studia žen na „Männeruniversitäten“ (s. 29–31), k němuž se staví velmi kriticky.¹²¹

Jakožto „...an letzterer als pflichteifriger, strenger und nicht nur wissenschaftlich, sondern auch pädagogisch erfahrener und geschickter Lehrer Hunderte von tüchtigen Mittelschullehrern und vier seiner Schüler, Julius Jüthner in Innsbruck, Anton Piccard in Freiburg in der Schweiz, Josef Bick in Wien und den Verfasser dieses Nachrufes zu Hochschullehrern ausgebildet hatte“. ¹²² Své bohaté pedagogické zkušenosti zúročil i jako ředitel německé vědecké zkušební komise pro učitelství na středních školách, do jejíhož čela byl jmenován roku 1910 a setrval v ní až do svých 80 let.

I poté, co roku 1921 odešel do důchodu, dál vědecky pracoval. V roce 1927 vyšlo jeho pojednání *Über die Herakliden des Pamphilos bei Aristophanes*, v letech 1928 a 1932 první a druhý díl *Erklärungen umstrittener Stelle bei Aristophanes*, mezitím (roku 1930) *Kritische Bemerkungen zu den spätbyzantinischen Scholien zu Aristophanes*. Své dílo završil posléze spisem pojednávajícím o sporných otázkách týkajících se Apokalypsy sv. Jana, který vyšel v Sitzungsberichte vídeňské Akademie věd.¹²³

Jeho smrt 17. září 1935 byla zaznamenána i v německém tisku,¹²⁴ kdy v Prager Tagblatt byl jeho nekrolog zakončen slovy: „Prof. Holzinger, eine interessante Persönlichkeit, ein Mann von Geist und übelsegenem, sarkastischem Humor, war durchhaus Gelehrter, und liebte es nicht, in der Oeffentlichkeit hervorzutreten.“¹²⁵

Carl Holzinger von Weidich a Alois Rzach obsadili stolice pro klasickou filologii, které byly uvolněny odchodem profesora Kvíčaly na českou filozofickou fakultu a úmrtím profesora Bipparta v roce 1883. Od roku 1881

¹²¹ „Ich wüschte vom Herzen, dass der jetzige Zustand des Frauenstudiums an Männeruniversitäten nur einen Uebergang darstellte, und dass man die Universitäten in abschürer Zeit wieder ihrer ausschliesslichen Bestimmung auf Männer zurückgäbe.“ HOLZINGER, Carl: *Über Verhältnis der deutschen Universtitäten zu den Bildungsstrebungen der Gegenwart*. In: Die feierliche Installation des Rectors der k.k. deutschen Carl-Ferdinands-Universität in Prag für das Studienjahr 1899/1900. Prag 1900, s. 31.

¹²² HOPFNER, T.: c. d., s. 51.

¹²³ „Namentlich durch die beiden zuletzt ernannten Publikationen erwies Holzinger die fast unbegreiflich anmutende Beweglichkeit und Frische seines Geistes noch im 83., bzw. 84. Lebensjahre, denn auch auf diesem ihm ganz neuen und außerordentlich schwierigen Wissensgebiete lieferte er Urteile von staunenswerter Schärfe, aufgebaut auf völliger Beherrschung des Stoffes und der gewaltigen und schwer zu bewältigenden Literatur seiner Vorgänger.“ Tamtéž, s. 52.

¹²⁴ *Hofrat Holzinger-Weidich †*. Deutsche Zeitung Bohemia, 19. September 1935, s. 3.

¹²⁵ *Prof. Dr. K. Holzinger gestorben*. Prager Tagblatt, 19. Juli 1935, č. 219, s. 4.

na Karlo-Ferdinandově univerzitě působil, namísto zemřelého profesora Gustava Linkera, i řádný profesor dr. **Otto Keller** (1838–1927),¹²⁶ který zde učil až do svého penzionování v roce 1909, tedy 28 let. Byl synem renomovaného germanisty a romanisty Adalberta Kellera, který pro své zásluhy byl povýšen do šlechtického stavu.¹²⁷ V Praze nastoupil po krátkých profesních zastávkách ve Freiburgu i. Br. (od 1872) a Štýrském Hradci (od 1875). Už za svých studií na univerzitě v Bonnu mu jeho učitel profesor Friedrich Ritschl svěřil kritické vydání Horatia a tento římský básník a jeho dílo se mu staly osudem po celý zbytek života.¹²⁸

Z hlediska dějin starověku je pozoruhodný jeho zájem o Schliemannovy vykopávky v Tróji, a to v době, kdy jeho závěry širokou odbornou veřejností ještě byly zpochybňovány. Keller si téma Tróje a její lokace na pahorku Hissarlik zvolil i jako téma své vstupní přednášky na univerzitě ve Freiburgu a věnoval mu i práci *Die Entdeckung Illions zu Hissarlik*, která byla výsledkem jeho cesty do Tróje v roce 1874. Dodnes jsou ceněny jeho práce, které věnoval flóře a fauně starověkého světa¹²⁹ a jež si vyžadovaly i studijní pobyty v cizině.¹³⁰ Příroda v antice byla i jedním z témat jeho přednášek (mj. *Ueber die wichtigsten Pflanzen und ihre Verwendung im classischen Alterthum*, ZS 1884/1885; *Natur im classischen Alterthum*, LS 1884), ale také jeho milovaný Horatius (mj. ZS 1883/1884, 1886/1887, LS 1893) a dějiny latinského jazyka

¹²⁶ K němu blíže viz SICHERL, M.: c. d., s. 309–311; heslo *Otto Keller*. In: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1850. Bd. III. Graz – Köln 1965, s. 289; HOLZINGER, C.: *Otto Keller*. In: An Stelle der feierlichen Inauguration des Rektors der Deutschen Universität in Prag für das Studienjahr 1927/28. Prag 1929. Abt. Nachrufe, s. 107–111.

¹²⁷ Historii rodiny Kellerů popsal jeho syn Georg – viz KELLER, Georg: *Geschichte der Familie Keller*. Stuttgart 1922.

¹²⁸ Aby nedošlo k záměně s jeho otcem, který také publikoval a byl stejného jména, je „pražský“ Keller často označován jako „Horaz-Keller“. http://de.wikipedia.org/wiki/Otto_Keller (Philologe) (posl. vstup 15. prosince 2011). Kellerovo velké kritické vydání Horatia, jehož první díl vyšel roku 1899 a druhý teprve dlouho po válce (v roce 1925), zhodnotil Carl Holzinger v Kellerově nekrologu těmito slovy: „Denn den Wert dieser Ausgabe ist nicht bloß nach der Auswahl der Lesarten für den Text zu beurteilen, über die gelehrter Streit niemals zur Ruhe kommen kann, sondern beruht vorzüglich auf dem großen Umfange des mitgeteilten handschriftlichen Apparates und auf der allgemein anerkannten Genauigkeit seiner Angaben.“ HOLZINGER, C.: c. d., s. 107.

¹²⁹ Např. Kellerova práce *Tiere des klassischen Altertums in kunstgeschichtlicher Beziehung*, která vyšla v Innsbrucku v roce 1887, byla znovu vydána v roce 2001 v nakladatelství Georg Olms Verlag.

¹³⁰ Ve svém dopise na ministerstvo kultu a vyučování ve Vídni ze dne 8. ledna 1899, v němž žádá o udělení dlouhodobé dovolené v roce 1899, uvádí, že zjistil „allgemeinen Mangel der bisherigen Forschungen, daß durchhaus ... keine Arbeit über die Stoffunterschiede der Tiere und Menschen auf den Denkmälern des Alterthums vorhanden ist“. AUK, fond FF NU, kart. 10, inv. č. 210, sign. K/XIVa, osobní složka Otto Keller.

a literatury (mj. ZS 1883/1884).¹³¹ Na filozofické fakultě německé univerzity v Praze byl dlouholetým spolureditelem filologického semináře, a to latinského oddělení, zatímco oddělení řeckého jazyka vedl Carl Holzinger.¹³² Stál také u zrodu ediční řady *Prager philologische Studien*, jejímž cílem mj. bylo publikovat práce vážící se k dějinám starověku, které napsali studenti filologického semináře.

Po Kellerově odchodu do důchodu v roce 1909 byla jeho uprázdněná stolička v rychlém sledu obsazena **Ottou Plasbergem**,¹³³ **Alfredem Klotzem**¹³⁴ a **Edgarem Martinim**, jehož činnost na filozofické fakultě německé univerzity již přesahuje do let existence samostatného Československa.

První světová válka a teritoriální změny v střeoevropském prostoru, které po jejím skončení následovaly, předurčily složitou dobu, která postihla i německou část pražské univerzity. Její osudy v prvorepublikovém Českoslo-

¹³¹ Viz *Ordnung der Vorlesungen* pro jednotlivé studijní roky.

¹³² AUK, fond FF NU, kart. 20, inv. č. 409, sign. R/XV a R/XVa, Filologický seminář a proseminář. Oba ředitelé semináře byli za svou „námahu“ související s vedením semináře odměňováni částkou 200 zlatých za semestr, a to poté, co na ministerstvo kultu a vyučování ve Vídni byla předána zpráva o činnosti semináře za dané období.

¹³³ Otto Plasberg (1869–1924) působil v Praze v letech 1909–1911, když předtím byla jeho alma mater univerzita ve Štrasburku, kam se z Prahy také na pár let vrátil, a po skončení první světové války nově zřízená univerzita v Hamburku. Jeho životním tématem byl M. Tullius Cicero, k němuž v Praze také vydal edici jeho tří knih *De natura deorum*. Ve svých přednáškách se ale zabýval i jinými autory od Plauta po Theokrita, v seminářích také Platónem, Antifonem, Eurípidem a Aristotelem. K němu blíže viz SICHREL, M.: c. d., s. 311; http://de.wikipedia.org/wiki/Otto_Plasberg (posl. vstup 15. prosince 2011).

¹³⁴ Německý klasický filolog Alfred Klotz (1874–1956) byl povolán na pražskou univerzitu v roce 1911 a setrval zde devět let, do dubna 1920, kdy odešel na univerzitu v Erlangenu. Pocházel z rodiny v Sasku, v níž studium klasické filologie bylo již tradicí. Po studiích na univerzitě v Lipsku působil až do svého povolání do Prahy ve Štrasburku. Jeho pobyt v Praze byl přerušen první světovou válkou, do níž byl povolán k aktivní službě, takže ve válečných letech v Praze nepůsobil. Ve své vědecké práci se orientoval především na latinský jazyk, když vydával díla latinsky píšících autorů (Caesar, Cicero, římští prozaici). „Seine Textausgaben, die alle in der Bibliotheca Teubneriana erschienen, zeichnen sich aus durch eine besondere Kritik, die sich ebenso von einem übertriebenen Konservatismus wie von einer willkürlichen Konjekturealkritik fernhält. Sie können als vorbildlich gelten, wurden wiederholt, neu aufgelegt und sind noch heute von hohem Wert.“ SICHREL, M.: c. d., s. 313; http://de.wikipedia.org/wiki/Alfred_Klotz (poslední vstup 12. prosince 2011). V předválečných letech v Praze studentům přednášel o jazyku a metrice starořímského dramatu, dějinách helénistické literatury, dějinách klasické filologie, syntaxi latinského jazyka. Ve filologickém prosemináři, který vedl, se věnoval Propertiovi (LS 1913), Ovidiovi (ZS 1914/1915) a Ciceronovi (LS 1914), ve filologickém semináři pak Plautovi (ZS 1913/1914) a Vergiliovi (LS 1913). Viz *Ordnung der Vorlesungen* pro jednotlivé studijní roky.

vensku jsou již předmětem většího zájmu ze strany badatelské obce,¹³⁵ i když klasická filologie na Německé univerzitě v Praze je i zde trochu popelkou. Nezbyvá než doufat, že osudy klasických filologů na tomto vysokém učení osloví i další zájemce o dějiny klasické filologie u nás.

RESUMÉ

KLASICKÁ STUDIA NA NĚMECKÉ KARLO-FERDINANDOVĚ UNIVERZITĚ V PRAZE V LETECH 1882–1918

Po rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze na dvě samostatné univerzity, českou a německou, které spojovalo toliko jméno a jejíž německá část se považovala za dědičku *studia generale* založeného Karlem IV., došlo – kromě jiného – i ke změnám v personálním obsazení klasických studií. Dvě stolice klasické filologie dlouhodobě drželi řádní profesori Carl Holzinger von Weidich a Alois Rzach, držba třetí stolice procházela častějšími změnami (Otto von Keller, Otto Plasberg, Alfred Klotz). S dějinami starého Řecka a Říma byli studenti seznamováni díky profesorům O. Benndorfovi, O. Hirschfeldovi, W. Kleinovi, J. Jungovi a H. Swobodovi. Osudy a vědecká činnost těchto klasických filologů, archeologů a profesorů starých dějin jsou sledovány v rozmezí let 1882–1918, kdy končila nejen jedna éra dějin českých zemí, ale také jedna z etap dějin Karlovy univerzity, resp. její německé části.

¹³⁵ Viz např. *Dějiny Univerzity Karlovy 1348–1990*. Sv. IV. Praha 1998, s. 181–212, s. 213–234; PODANÝ, V.: *Zur Problematik der deutschen wissenschaftlichen Gemeinde*, s. 51–68; CHLUPOVÁ, Alena: *K volbě rektora a prvnímu otevřenému vystoupení nacistických studentů na Německé univerzitě v Praze roku 1922*. AUC-HUCP, 1978, Tom. 18, Fasc. 2, s. 79–90; KUČERA, K. – TRUC, Miroslav: *Poznámky k fašizaci Německé univerzity pražské*. AUC-HUCP, 1960, s. 203–223; VOMÁČKOVÁ, Věra: *Německá univerzita v Praze mezi Mnichovem a 15. březnem 1939*. AUC-HUCP, 1963, Tom. 4, Fasc. 1, s. 3–19; MÍŠKOVÁ, Alena: *Německá (Karlova) univerzita v Praze v letech druhé světové války*. AUC-HUCP, 1996–1998, Tom. 36–38, Fasc. 1–2, s. 55–60; LITSCH, Karel: *Nacistické rasové právní předpisy na německých vysokých školách v letech 1933–1935*. AUC-HUCP, 1961, Fasc. 2, s. 141–147; GLETTER, Monika – MÍŠKOVÁ, Alena: *Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik*. Praha 2012. Zde zejména s. 13–70.

SUMMARY*CLASSICAL STUDIES AT GERMAN CHARLES-FERDINAND UNIVERSITY
IN PRAGUE IN 1882–1918*

When the Charles-Ferdinand University in Prague split into two independent universities (Czech and German) united only through the name (while the German branch saw itself as a successor of the studium generale founded by Charles IV.), several changes in staff at the Department of Classical Studies were made. Two chairs of classical philology were steadily held by full professors Carl Holzinger von Weidich and Alois Rzach, the third one changing the holder more frequently (Otto von Keller, Otto Plasberg, Alfred Klotz). Students were introduced to the history of ancient Greece and Rome by professors O. Benndorf, O. Hirschfeld, W. Klein, J. Jung and H. Swoboda. Life and research work of these classical philologists, archeologists and ancient history professors are examined between the years 1882 and 1918 when one period not only of Czech history but also of Charles University (its German branch) moved toward its end.

Translated by Mgr. Eva Svobodová

PhDr. Karla Vymětalová
prof. PhDr. Zdeněk Jirásek, CSc.
Ústav historických věd
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Slezská univerzita v Opavě
Masarykova třída 37
746 01 Opava

POSTAVENIE ADREJA HLINKU V ČESKO-SLOVENSKÝCH VZŤAHOCH DO ROKU 1910

Zdislava Dvorščáková

V poslednej, záverečnej, etape Rakúsko-Uhorska sa zintenzívnili vzťahy medzi českým a slovenským národom. Mali na to vplyv rôzne výrazné politické či kultúrno-osvetové osobnosti, vytvorili sa viaceré centrá, kde sa schádzali rovnako predstavitelia inteligencie, podnikatelia, remeselníci aj obyvatelia iných spoločenských vrstiev. Nemalú úlohu tu zohrali aj katolícki duchovní, ktorí sa pričínili o vzájomné spoznávanie veriacich oboch blízkyh slovanských národov. Z nich mimoriadna úloha pripadla najmä ružomber-skému farárovi Andrejovi Hlinkovi.

V štúdiu sa snažíme zachytiť formovanie vzťahov medzi Slovákmi a Čechmi počas dlhotrvajúceho maďarizačného útľaku, prostredníctvom zaanga-žovaných osobností, akými boli predovšetkým z českej strany Karel Kálal,¹ Alois Kolísek,² či Josef Rotnágľ³ a zo slovenskej strany Vavro Šrobár,⁴ Pavol

¹ Karel Kálal (*9. 1. 1860 v Rakove pri Milevsu – †12. 5. 1930 v Prahe). Svoje slovakofilské aktivity spojil s pôsobením ružomerského vydavateľa a nakladateľa Karola Salva. Po vzniku prvej ČSR pôsobil na slovenskom oddelení ministerstva školstva a osvetu v Prahe. Patril k typickým predstaviteľom romantických slovakofilov, ktorý nesporne podporoval myšlienku spoločného štátu a snažil sa odbúrať bariéry, ktoré stáli medzi oboma národmi. Bol najväčším znalcom slovenského prostredia a žiadna proslovenská akcia sa bez jeho aktívnej prítomnosti nezaobišla.

² Alois Kolísek (*1. 4. 1868 v Protivanově – †25. 8. 1931 v Brne) v rokoch 1902, 1907 a 1913 zorganizoval v Hodoníne Umeleckú slovenskú výstavu. Pravidelne sa zúčastňoval podujatí, ktoré upevňovali česko-slovenské vzťahy, najmä augustových matičných slávností v Martine a porád Československej jednoty v Luhačovicích. Keď 14. novembra 1918 vzniklo v Prahe Revolučné Národné zhromaždenie, stal sa členom slovenského poslaneckého klubu. Potom, čo mu skončil poslanecký mandát v roku 1921, rozhodol sa kandidovať znovu, a to na Slovensku. 14.–18. 8. 1931 bol duchovným vodcom mariánskej púte do Lúrd.

³ Josef Rotnágľ (*20. 11. 1875 v Těšanochoch – †2. 12. 1958 v Prahe) sa zapísal do povedomia ako predseda Československej jednoty, ktorý vypracoval memorandum o slovenskej otázke a pripravil mapu samostatného československého štátu. Pravidelne publikoval články, v ktorých sa vyjadroval k česko-slovenskému vzťahu a k chápaniu idey čechoslovakizmu, ako ju vnímala a presadzovala Československá jednota. Plnil funkciu starostu mesta Prahy.

⁴ Vavro Šrobár (*9. 8. 1867 v Liskovej – †8. 12. 1950 v Olomouci) bol spoluvydavateľom časopisu Hlas. V roku 1906 kandidoval do uhorského snemu, ale za predvolebnú aktivitu, v ktorej „poburoval proti maďarskej národnosti“ bol odsúdený na jeden rok väzenia a 900 korún pokuty. Zúčastňoval sa na práci Československej jednoty a neskôr aj na luhačovických poradách.

Blaho⁵ a v neposlednom rade Andrej Hlinka. Práve na základe konkrétnych osudov, myšlienok a činov posledného menovaného chceme dokumentovať úroveň česko-slovenských vzťahov.

Pramenným základom kapitoly sú primárne zdroje zo Slovenského národného archívu a z archívu Národného biografického ústavu Slovenskej národnej knižnice (SNK). Vzhľadom k tomu, že mapujeme aj úroveň vzťahov Slovákov a Čechov, tak ďalším zdrojom je slovenská i česká dobová tlač, v ktorej sa odráža spomínaná úroveň povedomia jedného národa o druhom.

Vzťahy Slovákov a Čechov sa predovšetkým opierali o tradície, o prirodzenú slovansko-etnickú a geograficko-susedskú blízkosť i o rovnaké politické a národné ciele. Tieto vzťahy však boli prerušované maďarským etnikom, ktoré neustále Slovákom vstiepovalo silné vedomie štátnosti a sebestačnosti.

Na sklonku 19. storočia boli najvýraznejšími priekopníkmi česko-slovenských vzťahov slovenskí hlasisti⁶ na čele so Šrobárom a Blahom. Z českej strany to boli slovafíli, ako K. Kálal, Josef Holeček,⁷ A. Kolísek, František

Bol členom známej Pätky a podpísal za Slovákov vyhlásenie Národného výboru československého o vzniku Československého štátu. Bol presvedčený čechoslovakista a na prvé miesto kládol štátnu jednotu.

⁵ Pavol Blaho (* 25. 3. 1867 v Skalici – † 29. 11. 1927 v Bratislave) bol členom Československej jednoty, ktorá organizovala československé porady v Luhačovicích. Realizujúc myšlienku potreby odborného rastu slovenskej mládeže sprostredkoval s pomocou Československej jednoty vzdelávanie slovenských chlapcov na obchodných, roľníckych a učňovských školách v Čechách. Bol spoluzakladateľom časopisu Hlas, v ktorom propagoval drobnú prácu medzi ľudom a česko-slovenské vzťahy. Patril k slovenským politikom, ktorí zastupovali Slovákov na pôde uhorského snemu.

⁶ Boli to príslušníci slovenskej uvedomelej inteligencie, zoskupení okolo časopisu Hlas, ktorý začal vychádzať od 1. júna 1898 v skalickej tlačiarňi pod redakciou Pavla Blahu. Vychádzal do roku 1904 a po jeho zániku boli hlasisti zoskupení okolo Slovenského denníka, Slovenského týždenníka i Slovenského obzoru. Hlasisti boli za mravnú obrodu slovenskej spoločnosti, za politickú, hospodársku a kultúrnu aktivizáciu života, za demokratické reformy a v neposlednom rade za česko-slovenskú spoluprácu. Zo začiatku často s hlasistami spolupracoval Andrej Hlinka, ale neskôr mu prekážala ich pokrokárska orientácia, ktorá bola v rozpore s jeho kresťanskými stanoviskami. Blížšie pozri: ČAPLOVIČ, Dušan a kol.: *Dejiny Slovenska*. Bratislava 2000, s. 207; BARTLOVÁ, Alena: *Andrej Hlinka*. Bratislava 1991, s. 15.

⁷ Josef Holeček (* 27. 2. 1853 v Stožiciach – † 6. 3. 1929 v Prahe) počas rokov 1879–1883 vydával a redigoval Slovanské listy. Následne bol v rokoch 1884–1918 redaktorom v Národných listoch. Propagoval slovanskú vzájomnosť a odmietal nadvládu západoeurópskeho kultúrneho vplyvu.

Pastrnek,⁸ František Votruba,⁹ Adolf Heyduk,¹⁰ Jaroslav Vlček,¹¹ Stanislav Klíma¹² a T. G. Masaryk¹³ (ako jediný z českých politikov). Postupne sa začali aktivity jednotlivcov presúvať na konkrétnu organizáciu, a to na Československú jednotu, ktorá vznikla dňa 7. mája 1896 na dvorane Meštianskej besedy v Prahe. Jej vznik predstavoval jeden z medzníkov kultúrnej a hospodárskej pomoci Čechov pre Slovákov.

A. Hlinka bol neodmysliteľnou súčasťou formujúcich sa česko-slovenských vzťahov. Už od svojej mladosti výborne sekundoval hlasistom, a taktiež hlásal spoluprácu a vzájomnosť s Čechmi. Prvýkrát Hlinka zavítal na osobnú návštevu do Čiech, konkrétne do Prahy, v roku 1895.¹⁴ V júli sa tam konala veľkolepá Národopisná československá výstava, na ktorej Slovensko, Morava, Čechy a Sliezsko vystupovali ako jednotný národný celok. Po absolvovaní tejto návštevy Hlinka, ako konzervatívny katolícky kňaz, Čechom zazlieval ich odklon od cirkvi, ale imponovala mu práca za ich český nacionalizmus. Mrzelo ho, že Česi vedeli o Slovákoch málo, ale uvedomoval si, že chyba bola aj na slovenskej strane.

⁸ František Pastrnek (* 4. 10. 1853 v Kelči – † 17. 2. 1940 v Prahe) ako úspešný organizátor vedeckej práce i ako redaktor odborných časopisov a periodík (Listy filologické, Věstník slovenských starožitností) sa staral o rozvoj československej slavistiky. Jeho vedecké dielo tvoria práce o staroslovenčine, o českej a slovenskej dialektike a o národopise.

⁹ František Votruba (* 13. 4. 1880 v Hrachově u Malé Chýšky – † 18. 11. 1953 v Bratislave) bol vplyvný slovenský redaktor, žurnalista a básnik. Používal mnoho pseudonymov, ako napr. Andrej Klas, Andrej Benka či Andrej Križan.

¹⁰ Adolf Heyduk (* 7. 6. 1835 v Rychmburku – † 6. 2. 1923 v Písku) bol počas rokov 1858–1862 jedným z predstaviteľov literárnej skupiny okolo almanachu Máj. Svoju literárnu tvorbu obohatil zážitkami z ciest po Slovensku a kladným vzťahom k slovenskému národu. Angažoval sa v česko-slovenskej vzájomnosti.

¹¹ Jaroslav Vlček (* 22. 1. 1860 v Banskej Bystrici – † 21. 1. 1930 v Prahe) bol členom Českej akadémie, poslancom Národného zhromaždenia a aj senátorom. Od študentských čias bol propagátorom všestrannej spolupráce Čechov a Slovákov. Objektívne spracoval dejiny českej a slovenskej literatúry.

¹² Stanislav Klíma (* 22.12. 1878 v Mnichově Hradišti – † 30. 6. 1944) bol slovakoofil, organizátor slovenského školstva. Je autorom viac než tridsiatich českých a slovenských kníh, medzi ktorými boli aj učebnice a čítanky pre slovenské školy. Jeho hlavné literárne práce sú *Obrázky ze Slovenska* (Praha 1926); *Čechové a Slováci za hranicemi* (Praha 1925). Vydal taktiež sprievodcu *Vzhůru na Slovensko* (Praha 1899), *O národních poměrech na Slovensku* (Poděbrady 1902).

¹³ Tomáš Garrigue Masaryk (* 7. 3. 1850 v Hodoníně – † 14. 9. 1937 v Lánoch) podporoval študujúcich Slovákov a venoval sa ich duchovnému pozdvihnutiu. V roku 1895 napísal v *Českej otázce*, že slovenská otázka má pre Čechy najväčšiu dôležitosť. Bol opozičným realistickým politikom, ktorý žiadal hlboké demokratické reformy. Po Černovskej tragédii rázne vystúpil proti maďarskému „barbarstvu“, vydával sa za zástancu Slovákov a autonómneho Slovenska. Bol v kontakte so slovenskými národovcami martinského prostredia.

¹⁴ SIDOR, Karol – VNUK, František: *Andrej Hlinka 1864–1938*. Bratislava 2008, s. 69.

Dňa 1. augusta 1899 absolvoval návštevu Moravy, konkrétne sa zúčastnil púte¹⁵ na Velehrade. Velehrad, považovaný za cyrilo-metodský Sion, sa stal duchovným strediskom katolíckeho Slovanstva. Každoročne sa, pod vedením Antonína Cyrila Stojana,¹⁶ púte zúčastnili desatisíce pútnikov zo všetkých spoločenských vrstiev. Hlinku viedol na túto púť dvojaký úmysel, a to „...vzdať hold detinskej úcty posvätnéj pamäti apoštolom Cyrilovi a Metodovi a oboznámiť sa s bratmi Čechmi“.¹⁷ Chcel vidieť, „čo otužuje české kňazstvo v ušľachtilej práci za cirkev a národ“.¹⁸ V tom čase sa tu zišiel aj zjazd Ústrednej jednoty česko-slovanských bohoslovcov. Hlinka sa v duchu tešil, že sa na tomto posvätnom mieste mohol modliť za svoj ľud. Spomínal v modlitbách na to, ako sa sv. Cyril a Metod učili novému jazyku, aby mohli učiť druhých. Ďalej uvažuje: „Tento jazyk je dnes vyhánaný zo škôl i seminárov, čo je smrteľný hriech. Biskupi – nástupcovia apoštolov, Cyrila a Metoda – dediči tej istej viery prenasledujú slovenčinu. Budúcim kňazom ľudu slovenského nedajú hovoriť po slovensky.“¹⁹

Hlinka sa na Velehrade zdržal tri dni, počas ktorých sa zoznámil s niektorými českými kňazmi a vypočul si prednášky, ktoré ho inšpirovali k tomu, aby sa pokúsil pozdvihnúť povedomie Slovákov. Na Velehrade zvolili Hlinku za čestného predsedu Ústrednej jednoty česko-slovanských bohoslovcov. Po zvolení prehovoril a poukázal na nekonečný rozdiel, ktorý je medzi Slovákami a Čechmi. „Oni majú možnosť vyvíjať sa, cvičiť sa a učiť v svojom jazyku, až po vysokú vedu. A my už od šiesteho, vlastne dnes od tretieho roku musíme zápasiť s ťažkosťami neznámej reči. O čom svedčí nerovný výsledok a vzdelanosť naša a ich. Nás hania, tupia, keď sa pridržame svojho rodu, reči, ba i musíme za to znášať i prenasledovanie. Ale za to neklesá nádej naša, že nás Boh neopustí a dopomôže nám k našej pravde.“²⁰ Na konci púte Hlin-

¹⁵ Na tisície výročie príchodu sv. Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu sa oživila tradícia týchto sviatkov a na Velehrade sa začali konať púte. Táto tradícia púti predstavovala spojovací faktor vo vzťahu slovenských a moravských kňazov. Postupne sa kriesil záujem o odlúčené Slovanstvo. Začínali sa vydávať prvé popularizačné publikácie o otázke zjednotenia. Pozri: CINEK, František. *Velehrad víry. Duchovní dějiny Velehradu*. Olomouc 1936.

¹⁶ Antonín Cyril Stojan (* 22. 5. 1851 v Beňově u Přerova – † 29. 9. 1923 v Olomouci) založil v roku 1891 Apoštolát sv. Cyrila a Metoděje pod ochranou blahoslavené Panny Márie. Jeho sídlom sa stal Velehrad. 10. marca 1921 bol menovaný za olomouckého arcibiskupa. Bol propagátorom zblížovania západného a východného kresťanstva v duchu cyrilo-metodskej ideológie. Zameral sa na usporiadanie unionistických kongresov.

¹⁷ HLINKA, Andrej: *Dojmy z posvátného Velehradu* (ďalej iba *Dojmy*). Ľudové noviny, 3, 1899, č. 35, s. 4.

¹⁸ Tamtiež.

¹⁹ Tamtiež.

²⁰ Tamtiež.

ka zhodnotil svoje dojmy z Velehradu, konštatoval, že české duchovenstvo na tom bolo lepšie ako slovenské.

Jednotlivé prednášky Hlinku motivovali aj k tomu, aby zasiahol do celokrajinskej politiky. Angažoval sa v parlamentných voľbách v roku 1906, tie sa mu však stali osudnými. Osobne v nich síce nekandidoval, ale podporoval V. Šrobára, za čo sa mu dostala nechcená pozornosť uhorskej cirkevnej i svetскеj moci. Spišský biskup Alexander Párvy, ktorý bol stúpencom maďarského nacionalizmu, zakázal Hlinkovi agitovať za Šrobára. Dôvodom bolo, že počas kampane poburoval a šťval proti maďarskej národnosti. Následne Hlinku dvakrát suspendoval a vyvíjal snahu o jeho uväznenie. Prvýkrát Hlinku suspendoval 4. mája 1906 „ab officio“, tým ho zbavil farského úradu. Druhýkrát 18. júna 1906 „ab officio et ordine“, čiže ho zbavil všetkých povinností katolíckeho kňaza.²¹ Bol to začiatok perzekúcií proti osobe A. Hlinku. Ružomerská sedria, teda župný súd, po prehliadke ružomerskej fary vydala príkaz na jeho zatknutie. U Hlinku totiž našli dva balíky zo Skalice s brožúrou Antona Bielka *Za tú našu slovenčinu*, ktorá mala protimaďarský obsah.²² Ďalším dôvodom bolo, že Andrej Hlinka ako predseda školskej stolice učil deti spievať slovenské piesne.

Žandári zatkli Hlinku 26. júna 1906 na ružomerskej stanici a následne ho ružomerská sedria odsúdila na dva roky väzenia, tisícpäťsto korún pokuty, zaplatenie súdnych trovov a na pobyt vo vyšetrovacej väzbe, v ktorej bol do 6. decembra 1906. Hlinka sa proti rozsudku ružomerskej sedrie odvolal a vyšetrovanie sa presunulo o pár mesiacov neskôr.

V tomto kritickom období Hlinka hľadal spojencov medzi laikmi a cirkevnou hierarchiou. Slovenskí kňazi však mali taký strach z hnevu maďarských biskupov, že aj Hlinkovi oltárni bratia sa zdráhali poskytnúť mu niečo viac ako modlitby.²³

²¹ Archív Národného biografického ústavu SNK (ďalej NBiÚ SNK) v Martine, fond Andrej Hlinka, príj. č. 11/91, 23:55, roč. 2, 1990, č. 8, s. 2.

²² HOLEC, R.: *Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť*. Martin 1997, s. 96.

²³ VNUK, F.: *Andrej Hlinka. Tribún slovenského národa*. Bratislava 1998, s. 24.

Oporu našiel v českej Katolíckej moderne,²⁴ ktorej hlavným predstaviteľom bol Karel Dostál-Lutinov.²⁵ Na svojom treťom programovom zjazde, ktorý sa konal dňa 31. júla 1906 v Přerove na Morave, predstavitelia Katolíckej moderny rozhorčene reagovali na vzniknutú situáciu okolo osoby A. Hlinku a vystúpili proti zneužívaniu cirkevnej moci zo strany niektorých maďarských biskupov.²⁶ Na zjazde predniesol referát A. Kolísek, ktorého prejav smeroval na obranu slovenských katolíkov. Apeloval na moravský episkopát, aby zakročil a podporoval všetky snahy slovenských kňazských bojovníkov. „Protestujeme proti zneužívaniu cirkevnej moci zo strany maďarských biskupov proti národným a cirkevným snahám kňazstva a ľudu slovenského bratského kmeňa a v záujme cirkvi žiadame P. T. moravský episkopát o intervenciu.“²⁷

Rozsudok voči A. Hlinkovi nadobudol definitívnu platnosť až 30. novembra 1907, v ten istý deň nastúpil na výkon dvojročného väzenského trestu v Segedíne.²⁸ Jedenásť mesiacov, ktoré Hlinkovi zostávali do výkonu trestu, však bohato využil. Prijal pozvanie od profesora reálneho gymnázia A. Kolíška, ktorý ako vynikajúci znalec slovenskej ľudovej piesne a propagátor česko-slovenskej vzájomnosti nasmeroval Hlinkove kroky na Moravu do Hodonína. Prvýkrát tu došlo k stretnutiu týchto dvoch osobností, ktoré sa počas svojho života už nerozdelili a pozývali sa vzájomne na rôzne akcie, či už na území Slovenska, alebo „Českých zemí“. Hlinka sa stal v Hodoníne čestným protektorom výstavy moravských výtvarníkov. Jeho návšteva Hodonína predznamenovala neskôr výbornú spoluprácu s A. Kolískom, ktorá bola viditeľná hlavne počas Hlinkovho prednáškového turné po Čechách a Morave.

²⁴ Vznikla v Čechách v roku 1895 a stala sa súčasťou európskeho a amerického obrodného hnutia vychádzajúceho z katolicizmu. Snažila sa modernizovať prístup k vlastnej tvorbe, viere, mysleniu a zreformovať náboženský život. Česká katolícka moderna sa štiepila na dva samostatné smery, a to na české katolícke literárno-umelecké hnutie a cirkevno-reformné hnutie. Tvorila integrálnu súčasť svetového katolíckeho modernizmu. Blížšie pozri: MAREK, Pavel: *Český katolicismus 1890–1914. Kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století* (ďalej iba *Český katolicismus 1890–1914*). Olomouc 2003; Týž (ed.): *Česká katolícká moderna*. Prostějov – Olomouc 2000; Týž: *Apologetové nebo kacíři? Studie a materiály k dějinám české katolické moderny*. Rosice u Brna 1999; MAREK, Pavel – SOLDÁN, Ladislav: *Karel Dostál-Lutinov. Bez mýtů, přesudků a iluzí. Nástin života a díla vůdčí osobnosti českého katolického modernismu*. Třebíč 1998; BATŮŠEK, Stanislav: *Katolícká moderna, Karel Dostál-Lutinov a jeho přátelé a spolupracovníci*. Třebíč 1996.

²⁵ Karel Dostál-Lutinov (* 22. 9. 1871 v Prostějove – † 29.11. 1923 v Prostějove) je považovaný za zakladateľa českej katolíckej moderny. Najviac je známy ako organizátor kresťanského literárneho života. Vydával časopis *Nový život*, v roku 1912 založil umeleckú revue *Archa*.

²⁶ CHÁB, Václav: *Andrej Hlinka. Život a politika*. Praha 1934, s. 26–27.

²⁷ MAREK, P.: *Český katolicismus 1890–1914*, s. 346.

²⁸ BARTLOVÁ, A.: c. d., s. 21.

Rokom 1907 sa začala nová etapa českých aktivít pre Slovákov a slovenského vnímania českého prostredia. Stále sa zintenzívňujúca maďarizácia, prednáškové turné A. Hlinku a tragédia v Černovej v sebe skoncentrovali silný náboj pre česko-slovenské vzťahy. Práve tieto spomínané udalosti boli kľúčové pre slovenské aj české etnikum. Udalosti, ktoré sa v roku 1907 stali, ho predznamenal ako historický rok, ktorý bol tragickou križovatkou v dejinách oboch národov, slovenského aj českého. Tejto križovatke predchádzalo priebežné zvyšovanie pozornosti českej spoločnosti smerom na Slovensko. V tomto období sa začínal aktivizovať aj J. Rotnágľ, ktorý spolu s A. Kolískom pripravoval prednáškové turné A. Hlinku po Čechách a Morave. Svedčí o tom aj list z 9. októbra 1907, ktorý poslal Rotnágľ Kolískovi. Rotnágľ v ňom informoval o navrhnutých dátumoch Hlinkových prednášok: „13. novembra na Žofíne, 14. novembra v Žižkove, 15. novembra na Vinohradoch a 16. novembra na Smíchove“.²⁹ Dňa 11. októbra 1907 Kolísek odpovedal Rotnágľovi na list v troch bodoch: „1. Pre prípad, že Andrej nastúpi do väzenia až prvého januára, bol by v druhej polovici novembra na Morave a potom celý december v Čechách. 2. Ak nastúpi už 15. decembra, tak už koncom novembra zabočí z Moravy do Čiech a tu bude len výber miest. 3. Ak nastúpi už 1. decembra, tak po 20. novembri vystúpi v najvýznamnejších mestách na Morave a v Čechách.“³⁰

Prvá prednáška, ktorá bola organizovaná hodonínskou Muzeálnou spoločnosťou, sa tak konala až 17. októbra 1907, a to v Uhorskom Hradišti.³¹ Hlavnou témou boli slovenské kultúrne pomery. Českí a moravskí vlastenci Hlinku prijímali ako reprezentanta celého slovenského národa.³² Kolísek charakterizoval príchod A. Hlinku nasledovne: „Andrej Hlinka prišiel k bratom na Morave a v Čechách, aby sa pri ich srdci požaloval, pri ich láske sa zohrial, z ich obetí biednu Slovač podporil.“³³

Maďarské nacionálne kruhy mrzela Hlinkova cesta po Morave a Čechách. Radi by ho boli zhanobili, obzvlášť v cirkevných hierarchiách. Do všetkých miest, kde mal Hlinka prednášky, posielali na vplyvné osoby, vládou vydržiavané, listy Krajana, ktoré boli vyplnené len nadávkami na Hlinkovu osobu.

²⁹ Archív literatury a umenia SNK (ALU SNK) v Martine, fond Josef Rotnágľ, sign. 64 J 3, korešpondencia Josefa Rotnágľa a Aloisa Kolíska. List z 9. októbra 1907 od Rotnágľa pre Kolíska.

³⁰ ALU SNK v Martine, fond Alois Kolísek, sign. 64 C 41, korešpondencia Aloisa Kolíska a Josefa Rotnágľa. List zo dňa 11. októbra 1907 od Kolíska pre Rotnágľa.

³¹ CHÁB, V.: *c. d.*, s. 30.

³² BARTLOVÁ, A.: *c. d.*, s. 22.

³³ ALU SNK v Martine, fond Alois Kolísek, sign. 64 L 9, rukopis Aloisa Kolíska, s. 1.

Hlinka bol označovaný ako „ružomerský burič a podvodník, ktorý je zrelý do basy“.³⁴

Počas prednáškového dvojdnia v Hodoníne čakala Hlinku nepríjemná správa. 27. októbra 1907 okolo 15. hodiny prišiel A. Kolískovi na jeho adresu do Hodonína telegram, ktorý obsahoval text: „V Černovej postrieľali ľudí pri posviacke“.³⁵ Vzápätí prišiel druhý telegram: „V Černovej 50 výstrelů, dvanásť mŕtvych, dvanásť ťažko ranených, ľahko nepočítané“.³⁶ Po týchto telegramoch bol Hlinka odhodlaný prednáškové turné okamžite prerušiť a vrátiť sa na Slovensko, do Černovej. Kolísek spolu s publicistom Vladimírom Hurbanom Hlinku prehovárali, aby do Černovej necestoval, pretože tým by nikomu nepomohol, iba sebe by uškodil. Nakoniec sa nechal prehovoriť a ešte večer v tento inkriminovaný deň mal slúbenú prednášku v Hodoníne.

Hlinka pokračoval vo svojom prednáškovom turné aj po Černovskej masacre, a o to viac pozornosti sa mu dostávalo. Prejavilo sa to na prednáškach v Prahe, Plzni, Příbrame či Ústi nad Orlicí.³⁷ „Jeho milý zjav, jeho lahodná, tklivá a výrečná a srdečná reč, s akou liečil cirkevno-politické pomery na Slovensku, dojímala srdcia všetkých.“³⁸ Celkový dojem z jeho prejavov zvýšilo presvedčenie, že neprišiel podkopávať autoritu, ale bojovať proti vrchnosti, hojiť rany, ktoré ohrozujú vieru a Cirkev.³⁹ Na základe týchto tvrdení, apeloval vdp. Kaplán Alois Svojsík počas Hlinkovej druhej pražskej prednášky na prítomných katechétov, aby podali memorandum z dôvodu necirkevného jednanja biskupa Párvyho a rehabilitácie farára Hlinku prostredníctvom viedenskej nunciatúry do Ríma.⁴⁰ Memorandum vyšlo v nasledovnom znení: „My, české duchovenstvo, vypočujúc na priateľskej schôdzi v Prahe, dňa 16. novembra reč slovenského kňaza A. Hlinku o bolestných utrpeniach slovenského ľudu, ...ráč sa episkopát rakúsky, zvlášť slovanský ujať záležitosti slovenského ľudu a zvlášť jeho kňaza A. Hlinku...“.⁴¹ Za vyše než sto kňazov toto memorandum podpísali A. Svojsík a Xaver Dvořák.

³⁴ *Denní zprávy. Proti Hlinkovi*. Našinec, 43, 1907, č. 124, s. 2.

³⁵ HOLEC, R.: c. d., s. 128.

³⁶ Tamtiež.

³⁷ Podrobne k tejto téme in: STEHLÍK, Michal: *Češi a Slováci 1882–1914. Nezřetelnost společné cesty*. Praha 2009.

³⁸ *Přátelská schůze českého duchovenstva se slovenským farářem Andrejem Hlinkou* (ďalej iba *Přátelská schůze*). Čech, 32, 1907, č. 314, s. 3.

³⁹ Tamtiež.

⁴⁰ Tamtiež.

⁴¹ *Andrej Hlinka a biskupská konference ve Vídni*. Čech, 32, 1907, č. 316, s. 2.

Kňazi a ostatné obyvateľstvo Hlinku v Prahe podporilo rezolúciou: „My, českí kňazi, zhromaždení na priateľskej schôdzi v Prahe, odsudzujeme čo najrozhodnejšie smutné divadlo, ktoré znamená zneužívanie cirkevnej autority v prospech nemorálneho a nekresťanského utláčania slovenských bratov katolíkov. Spolu prejavujeme svoje najvrúcnejšie sympatie a obdiv mučeníkovi za slovenské právo a kresťanskú pravdu, bratovi A. Hlinkovi.“⁴²

Hlinka bol prístupom českých kňazov milo prekvapený a charakterizoval to nasledovne: „Keby národ slovenský mal takých kňazov, ako národ český, krvou by som ich zapísal do svojich listov. Pamätajte na mňa bratia, na stupňoch oltára, mementote mei salutam vos amici mei.“⁴³

Počas tohto turné bol v Bratislave potvrdený ružomerský rozsudok z decembra 1906 a bolo už len otázkou krátkeho času, kedy bude musieť Hlinka nastúpiť na výkon trestu.⁴⁴ Aj napriek veľkému záujmu však už Hlinka nemohol organizovať prednášky a mnoho ich musel odrieknuť, čo spôsobovalo zmätok medzi obyvateľstvom, ktoré si Hlinku chcelo vypočuť.

Počas turné Hlinka strávil v Čechách a na Morave spolu 43 dní, počas ktorých absolvoval 35 prednášok, 22 z nich v Čechách, 12 na Morave a jednu vo Viedni. Hlinka povedal, že turné po Čechách a Morave bolo plné spontánneho blaha a že jeho cesty boli triumfálne pochody, ktoré ešte nikdy nezažil. Jediné, čo však počas turné Hlinkovi ublížilo, bola nešťastná udalosť v podobe Černovskej masakry. Černovská tragédia – udalosť, ktorá sa v slovenských dejinách zapísala ako najtragickejšia, bola súčasťou najvyššieho štádia prebiehajúceho procesu maďarizácie.

Spomínané udalosti vyvolali v Čechách a na Morave obrovské pobúrenie. Hlinka sa v očiach Čechov stal martýrom, ktorý zosobňoval černovské obete. Myšlienka česko-slovenskej vzájomnosti a spolupatričnosti ešte nikdy predtým nedosiahla taký stupeň, ako po černovských udalostiach.⁴⁵ Tieto spomínané udalosti prispeli k tomu, že sa Česi začali ešte viac zaujímať o Slovákov a o ich oslobodenie sa spod maďarskej nadvlády. Svedčí o tom aj list básnika Svatopluka Čecha⁴⁶ adresovaný A. Hlinkovi, ktorý bol zverejnený v Revue

⁴² *Přátelská schůze*, s. 3.

⁴³ Tamtiež, s. 4.

⁴⁴ HOLEC, R.: c. d., s. 131.

⁴⁵ JABLONICKÝ, Jozef: *Príspevok k česko-slovenským vzťahom od konca 19. storočia do roku 1914*. Historické štúdie, IV, 1958, s. 32.

⁴⁶ Svatopluk Čech (* 21. 2. 1846 v Ostředku u Benešova – † 23. 2. 1908 v Prahe) bol český básnik, prozaik, novinár a cestovateľ. Pôsobil ako redaktor Lumíru i Národných listov. Jeho dielo je ovplyvnené K. H. Máchom, vo svojich dielach vystihuje predovšetkým pocity, politické názory a často sú jeho texty vlastenecké.

Naše Slovensko a taktiež v Lidových listoch. V liste cítiť veľkú sympatiu, uznanie a obdiv voči Hlinkovej osobnosti po udalostiach v Černoveji.⁴⁷

Podpora Slovákov sa prejavila aj na ríšskej rade, kde 11. decembra 1907 vystúpil český sociálno-demokratický poslanec, František Soukup.⁴⁸ Vo svojom prejave hovoril o kultúrnych zločinoch, ktorých sa dopustila maďarská vláda voči Slovákom a aj ostatným nemaďarským národnostiam v Uhorsku.⁴⁹

Na Černovskú masakru reagovali protestom české mestá Nymburk, Jičín, Chrudim, Hořice, Čáslav a Třeboň.⁵⁰ Obecné zastupiteľstvá spomínaných miest prejavili bratskej slovenskej vetve sústrasť nad utláčaním Maďarmi a vyslovili najväčšiu roztrpčenosť nad černovskou udalosťou.

Svoje sympatie Slovákom prejavili katolícke organizácie, ktoré odsúdili neľudské činy vládnucej maďarskej spoločnosti na veľkej dvorane Žofínskeho ostrova. Všetci účastníci sa zhodli na tom, že Slováci sa stali obeťami maďarskej štátnej myšlienky a že pre túto maďarskú ideu nesmie byť miesto na Slovensku. Udalosti v Černoveji prirovnali k bitke pri Világoši.⁵¹

V Líbeznicích sa v decembri 1907 zišli zástupcovia okolitých obcí (Malá a Velká Bářť, Bořanovice, Pakoměřice, Sedlc, Měšice, Hovořovice a Břevnov) a uzniesli sa na tom, že vykonajú verejnú zbierku na podporu obetí Černovskej tragédie.⁵² Dňa 5. januára 1908 usporiadali v spomínanej obci aj verejnú prednášku o Slovensku. Organizátori tohto podujatia potom vydali brožúru *O Slovensku trpícím*.⁵³ Dňa 22. decembra 1907 sa uskutočnila prednáška o Slovensku aj v Humpolci.⁵⁴

Česká Sokolská obec vo všetkých svojich jednotách taktiež usporadúvala prednášky o Slovensku. Uskutočnili sa hromadne v jeden deň, a to 22. marca 1908.⁵⁵ V Čechách, na Morave a v Sliezsku tak prebehlo okolo 700 veľkých ľudových zhromaždení. V celých Čechách zaznel protest proti násilnej a maďarizačnej politike. Bol to úprimný prejav spolupatričnosti s utláčanými Slovákmí.

⁴⁷ *Pro Slováky – a proti maďarské hrůzovládě* (ďalej iba *Pro Slováky*). Revue Naše Slovensko. Časopis hájící zájmy uherských Slováků, 1, 1907, sešit 2, s. 92.

⁴⁸ *Pro Slováky*, 1, 1907, sešit 2, s. 133.

⁴⁹ Celý prejav uverejnený v denníku Právo Lidu, 12.–13. decembra 1907.

⁵⁰ *Pro Slováky*, 1, 1907, sešit 2, s. 134.

⁵¹ *Naši o Slovensku*. Čech, 32, 1907, č. 322, s. 1.

⁵² *Pro Slováky*, 1, 1908, sešit 4, s. 183.

⁵³ Nepoznáme presný počet výtlačkov, ale iba v Líbeznicích bolo zdarma rozdanych 500 kusov. Hlavnou myšlienkou brožúry bolo liečiť postavenie Slovákov.

⁵⁴ *Pro Slováky*, 1, 1908, sešit 4, s. 183.

⁵⁵ *Pro Slováky*, 1, 1908, sešit 7, s. 325.

České denníky a časopisy boli preplnené informáciami o režime na Slovensku. Snažili sa čitateľom ponúknuť aj riešenia tejto situácie. Ako príklad uvádzame časopis *Pokrok*, ktorý uverejnil v článku *Jak budeme pracovati pro Slovensko?* v 16 bodoch návrhy, ako Česi a Československá jednota chcú podporiť Slovensko, zasiahnuté maďarskou nadvládou. Autor podpísaný ako Verus upozorňoval na to, že nestačí iba finančná podpora pre Černovčanov, ale pozornosť upriamoval na to, že je potrebné položiť základ pre systematickú prácu pre Slovensko.⁵⁶

Hlinkovi sa dostala veľká finančná podpora, keď mnohí farníci z Čiech a Moravy prispievali na jeho kostol a faru v Černovej, a podporovali ho tak na diaľku. Denník *Čech* uverejňoval vo svojich číslach zoznamy občanov a sumu, ktorou prispeli.⁵⁷

Pre Hlinkovo prednáškové turné znamenala Černovská udalosť radikálny zlom a jeho vystúpenie vo Viedni, dňa 19. novembra 1907, sa stalo masovou manifestáciou podpory slovenského národného boja. Vo Viedni zažil Hlinka jeden z vrcholov svojej dovtedajšej verejnej činnosti. V Ríšskej rade bol prijatý dvoma českými ministrami, Karlom Práškom⁵⁸ a Františkom Fiedlerom.⁵⁹ Večer vystúpil Hlinka s prednáškou v Národnom dome, kde bolo prítomných asi tridsať českých poslancov, ktorí mu svojou účasťou vyjadrili svoju podporu. Niektorí z nich aj prehovorili o uhorskej vládnej moci. Toto Hlinkovo vystúpenie vo Viedni, s ktorým bola spojená pomerne veľká publicita vrátane angažovanosti mnohých českých politikov, utvrdilo uhorské úrady o nutnosti čo najrýchlejšie zakročiť proti osobe A. Hlinku a povolať ho k nástupu výkonu trestu.⁶⁰

Po úspešnom prednáškovom turné po Čechách a Morave, zranený na duši černovskými udalosťami, musel Hlinka dňa 30. novembra 1907 nastúpiť na výkon trestu v Segedíne, a nemohol sa tak aktívne zapojiť do rozvoja česko-slovenských vzťahov. Aj keď bol vo väzení a eufória po niekoľkých

⁵⁶ VERUS: *Jak budeme pracovati pro Slovensko?* *Pokrok*, 1, 1907, č. 3.

⁵⁷ *Výkaz příspěvků na kostel a faru v Černové na počest faráře Andreje Hlinky.* *Čech*, 32, 1907, č. 323, s. 4; *Výkaz příspěvků na kostel a faru v Černové na počest faráře Andreje Hlinky.* *Čech*, 32, 1907, č. 326, s. 4.

⁵⁸ Karel Prášek (* 4. 2. 1868 v Řivnově u Nových Benátek – † 13. 2. 1932 v Prahe) stál pri zrode českého agrarizmu. Bol faktickým vodcom neskôr vzniknutej agrárnej strany. Od roku 1901 zasadal v českom sneme i na ríšskej rade. Po vzniku ČSR bol poslancom Národného zhromaždenia a ministrom poľnohospodárstva. Po roku 1925 sa rozišiel s agrárnikmi a snažil sa založiť vlastnú konzervatívnu stranu. Vo voľbách neuspel a odišiel z politického života.

⁵⁹ STEHLÍK, Michal – LUKEŠ, Michal – JUNEK, Marek: *Naše osmičky. Československé dějiny 20. století v osmičkových předělech.* Praha 2008, s. 15.

⁶⁰ Tamtiež, s. 16.

mesiacoch vyprchala, tak prednášky v Čechách pokračovali. Aktérmi dvoch prednášok, ktoré sa uskutočnili, boli Milan Hodža, Pavol Blaho a Vladimír Hurban.

V deň Hlinkovho nástupu do väzenia prišla Xaverovi Dvořákovi pohľadnica s prípisom, v ktorom stálo: „Drahý Brat můj! Ako viete som na ceste, idem do dvojročného žalára. Nescio, quae mihi ex parte Judaeorum Jerosolymis eventura sint. Posledné okamžiky venujem vašej rozpomienke. Nezapomínajte na svojho brata a diela „Ľudové noviny“ a černovský kostol. Boh buď vašou odplatou...“.⁶¹ Oprávnené sa Hlinka obával aj o existenciu Ľudových novín, pretože už na prelome rokov 1907/1908 zbor maďarských biskupov vydal obezňík, v ktorom sa zakazovalo rozširovanie Ľudových novín a kňazstvo vyhlásilo proti nemu boj.⁶² Tento posledný odkaz pred odchodom do väzenia bol naplnený, pretože tak ako o Ľudové noviny, tak aj o Černovský kostol bolo postarané.

A. Hlinka počas pobytu v segedínskom väzení absolvoval súdny proces v Bratislave, a to dňa 4. mája 1908. Bratislavská sedria ho odsúdila za články⁶³ publikované v Ľudových novinách a za prednášky, ktoré odzneli na jeho turné po českých a moravských mestách.⁶⁴ Na svoju obhajobu predniesol Hlinka pred súdom pamätnú reč, ktorá obsahovala spomienky na pobyt v Čechách a Morave, ďalej Hlinkov postoj k českému národu aj k problematike národnostných vzťahov k Uhorsku.⁶⁵ Hlinka zdôraznil: „...zostane večnou pravdou, že my Slováci sme s Čechmi jedno plemä, jedna osveta, jeden národ. Až do najnovších čias sme mali s Čechmi spoločný jazyk a naši evanjelici používajú doteraz český jazyk v kostole... Páni porotci, otázka národnostná je otázkou všeobecnou, otázkou svetovou. Jej korene tkvejú v hnutí národnom, stave psychologickom a hospodárskom. Nemožno ju riešiť peňažnými pokutami ani žalárnymi trestami...“.⁶⁶

Hlinkov pobyt v Čechách a na Morave okrem aspektu informovanosti o slovenskom národnom boji, ako sme už vyššie spomínali, mal aj katolícky aspekt, ktorý sa prejavoval aktivizáciou českého i moravského duchovenstva v prospech A. Hlinku a slovenského kléru. Tento konfesionálny rozmer, teda to, že bol Hlinka obklopený tolkými kňazmi, prekážal predovšetkým českým

⁶¹ DVOŘÁK, Xaver: *Poslední pozdrav Andreje Hlinky českému kléru*. Čech, 32, 1907, č. 327, s. 3.

⁶² KOLÍSEK, Alois: *Pro Slovensko*. Čech, 33, 1908, č. 27, s. 4–5.

⁶³ Hlavne za článok *Snáď poslední slovo*, ktorý napísal počas prednáškového turné na sv. Hore pri Příbrame 10. novembra 1907.

⁶⁴ BARTLOVÁ, A.: c. d., s. 27.

⁶⁵ Tamtiež.

⁶⁶ Tamtiež.

pokrokovým kruhom. Najostrejšie kritiky sa niesli zo strany slovenského, ale v Prahe pôsobiaceho novinára, Bohdana Pavlů.⁶⁷

Počas Hlinkovho pobytu vo väzení sa aktivizovali jeho priatelia, najmä Alois Kolísek, neskorší olomoucký biskup Antonín Cyril Stojan a slovenský kňaz, neskorší biskup Marián Blaha, ktorí intervenovali v Hlinkov prospech vo Vatikáne.⁶⁸ Alois Kolísek bol jeho najčastejším hosťom, ktorý potom publikoval v pražských Národných listoch svoje dojmy zo stretnutí. Taktiež bol v korešpondenčnom kontakte so Scotom Viatorom (R. W. Setonom – Watsonom), ktorému posielal materiály⁶⁹ o obhajobe A. Hlinku, ktoré sa stali súčasťou pripravovanej knihy *Národnostná otázka v Uhorsku*. Aj sám Hlinka písal mnoho listov z väzenia, svojim priateľom ako napr. Jozefovi Tomkuljakovi,⁷⁰ Vavrovi Šrobárovi,⁷¹ Ferdinandovi Jurigovi.⁷²

Ďalším bol brnenský augustinián a poslanec Tomáš Šilinger,⁷³ ktorý poдал na ríšskej rade inštrukciu na odhlasovanie návrhu, podľa ktorého rakúska vláda žiadala uhorskú, aby bol v Uhorsku uskutočnený národnostný zákon a aby prestali prenasledovať Slovákov.⁷⁴ Rakúsky parlament tento návrh prijal, čo vyvolalo v maďarských nacionalistických kruhoch veľké znepokojenie.

Hlinka bol na pomoc svojich priateľov odkázaný a dúfal, že sa im podarí vo Vatikáne uspieť a presvedčiť pápeža a jeho nevine. Mnohí moravskí či českí kňazi stáli za Hlinkom, písali listy do Ríma, alebo na viedenskú nunciatúru a dožadovali sa spravodlivosti pre Hlinku.⁷⁵ Môžeme to vidieť v liste, ktorý napísal kardinál Mečislav Ledóchowski Hlinkovi z Kroměříža 7. septembra 1907: „Veledůstojný pane!... Po neděli pojeđu do Vídně a pokusím se

⁶⁷ STEHLÍK, M.: *Česko-slovenské vztahy 1896–1914. Tři cesty ku Slovensku*. Praha 2005, s. 59. (dizertačná práca obhájená na Ústave českých dějin FF Univerzity Karlovy).

⁶⁸ BARTLOVÁ, A.: c. d., s. 27.

⁶⁹ Materiály sú publikované v pôvodnom anglickom znení: RYCHLÍK, Jan et al.: *Robert Wiliam Seton Watson a jeho vztahy k Čechom a Slovákem. Dokumenty 1906–1951. I.–II.* Praha – Martin 1996.

⁷⁰ Slovenský národný archív (ďalej SNA v BA) v Bratislave, fond Andrej Hlinka, škatuľa 5, inv. č. 795, List A. Hlinku Jozefovi Tomkuljakovi z roku 1907.

⁷¹ SNA v BA, fond Andrej Hlinka, škatuľa 5, inv. č. 796, 797, Listy A. Hlinku Vavrovi Šrobárovi z rokov 1907–1909.

⁷² SNA v BA, fond Andrej Hlinka, škatuľa 5, inv. č. 800, Listy A. Hlinku Ferdinandovi Jurigovi – fotokópie.

⁷³ Tomáš Eduard Šilinger (* 16. 12. 1866 v Tučíně – † 17. 06. 1913 v Luhačovicích) bol kňaz, politik, redaktor moravských katolíckych novín Hlas, ktorý podporoval vydávanie českých kníh. Dňa 26. 07. 1891 bol vysvätený za kňaza. V roku 1906 sa stal poslancom Národnej rady vo Viedni. Bol členom Rádu augustiniánov v Brne.

⁷⁴ SIDOR, K. – VNUK, F.: c. d., s. 200.

⁷⁵ VNUK, F.: c. d., s. 24.

u Nuncia Sv. otce o rozluštění smutné otázky slovenské i Vaší zvlášť. Tam se dovím, jak vůbec v Římě stojí. Zajistě – jak sem přislíbil – všemožně se vynasnažím, aby se na místě kompetentním poznala nespravedlnost a do nebe volající krivda vám všem učiněna...“⁷⁶

Pápežovi boli adresované mnohé listy a prosbopisy aj z radov občanov z Čiech a Moravy. Len v čase od 13. do 23. decembra 1907 prišlo z Moravy do Vatikánu 22 latinských telegramov, v ktorých prosili o stiahnutie suspenzie „ab officio et ordine“.⁷⁷ Obsiahly latinský list poslala Jednota katolíckych duchovných diecése brněnské a v ňom žiadala nápravu krivdy, ktorú nad Hlinkom spáchal jeho cirkevný nadriadený.⁷⁸ Z prosbopisov bol najvýznamnejším prosbopis politického okresu Valašské Meziříčí, v ktorom prosili pápeža Pia X. o intervenciu u cisára Františka Jozefa I., aby v jubilejnom 60. roku panovania prepustil dvoch uväznených slovenských kňazov, A. Hlinku a Ferdinanda Jurigu.⁷⁹ Prosbopis bol podpísaný predsedom miestnej Katolíckej jednoty Antonínom Trochtem. Uvedené listy a prosbopisy boli súčasťou obrany rímskeho advokáta Carla Mariniho, ktorá niesla názov *Pro Andrea Hlinka parrocho. Restrictus facti et juris*.⁸⁰ K Mariniho tlačenej obrane bol vydaný aj súbor dokumentov pod názvom *Scepusien, Immeritae, suspensionis ab officio Parochiali et ab ordine et officio pro Parocho Andrea Hlinka, Sommario scelto dei Documenti*, ktorý obsahoval 12 rôznych listov⁸¹ adresovaných Svätej Stolicí.⁸²

Za zrušenie suspenzie A. Hlinku prosili veriaci aj na velehradskej púti v roku 1908.⁸³ Slováci vo všeobecnosti hľadali na Velehrade útechu pred prenasledovaním a maďarským útlakom. Táto všetka snaha nevyšla nazmar,

⁷⁶ SNA v BA, fond Andrej Hlinka, škatuľa 7, inv. č. 858, Korešpondencia A. Kolíska a A. Ledochovského s A. Hlinkom vo veci cirkevného sporu Hlinka – Párvy pred sv. stolicou v Ríme počas rokov 1908–1909.

⁷⁷ HOLEC, R.: c. d., s. 181.

⁷⁸ Tamtiež.

⁷⁹ HROMJÁK, Luboslav: *Analýza vzťahu Alexandra Párvyho a Andreja Hlinku*. In: LETZ, Róbert – MULÍK, Peter (eds.): *Pohľady na osobnosť Andreja Hlinku*. Martin 2009, s. 72.

⁸⁰ HOLEC, R.: c. d., s. 188.

⁸¹ 1. List Ružomerských farníkov s viac než 5000 podpismi 2. List osadníkov biskupovi Párvy-mu 3. List kanovníka Ledochovského 4. List kroměříšskej katolícko-politickej jednoty sv. Ot-covi 5. List katolíckych českých poslancov 6. List moravského duchovenstva (692 podpisov) 7. List českého kléru 8. Skvelé svedectvo kaplána zo žalára, v ktorom je Hlinka držaný 9. List uhorského kléru 10. Vysvedčenie dekanov z Moravy a Čiech 11. Hlas ľudu 12. Sebaobrana farára Hlinku. Bližšie pozri: *K obraně faráře Ondřeje Hlinky*. Čech, 34, 1909, č. 114, s. 3.

⁸² HOLEC, R.: c. d., s. 188. Pozri aj: SNA v BA, fond F. Houdek, škatuľa 33, IV., inv. č. 217/1.

⁸³ *Selské slavnosti na Velehradě*. Našinec, 43, 1907, č. 105, s. 1–2; *Jubilejný pout' a sjezd selský na Velehradě*. Našinec, 44, 1908, č. 110, s. 1–2.

pretože už marcové vydanie denníka Čech oznamovalo, že 27. februára 1909 Kongregácia koncilu prejednala celú záležitosť Hlinka – Párvy.⁸⁴ Kolískovi bol zaslaný list z tohto koncilu, v ktorom stálo: „Ešte nie je známy presný text rozhodnutia Kongregácie... 14. marca bolo predložené sv. Otcovi rozhodnutie celej záležitosti a 15. marca bol odoslaný list biskupovi Párvymu, ktorému sa zdelilo rozhodnutie aj s niektorými inštrukciami ad mentem. Pátrajúc som sa dozvedel, že Hlinka je oslobodený od suspenzie. Zdá sa, že naše je víťazstvo a dúfam, že ho budem môcť potvrdiť.“⁸⁵ Slová sa potvrdili, pretože dňa 8. apríla 1909 biskup Párvy Hlinkovi v dekrété oznámil, že ho oslobodzuje spod trestu suspenzie.

Do väzenia chodilo Hlinkovi veľké množstvo pohľadníc, o čom svedčí fond Andreja Hlinku v SNA v Bratislave.⁸⁶ Posielali mu ich najmä sympatizanti, zväčša priatelia z Moravy a Čiech i americkí Slováci. Prostredníctvom tejto korešpondencie Hlinka pozorne sledoval, ako sa v českej politike stretol liberálny, pokrokársky a voľnomyšlienkový smer s katolíckym prúdom. Evidenciu prijatej korešpondencie ponúkame v nasledujúcej tabuľke.

Tabuľka 1 Zoznam počtu pohľadníc

Deň	Telegramy	Listy	Dopisnice/Pohľadnice
30. 11.	17	–	2
1. 12.	–	1	2
2. 12.	–	6	2
3. 12.	–	6	2
4. 12.	–	6	–
5. 12.	–	13	3
6. 12.	–	8	–
7. 12.	–	13	1
8. 12.	–	12	1
9. 12.	–	15	4
10. 12.	–	35	1
11. 12.	–	16	4
12. 12.	–	17	3
13. 12.	–	–	8
14. 12.	–	10	4
15. 12.	–	9	3

⁸⁴ *Různe zprávy. Věc Hlinkova* (ďalej iba *Různe zprávy*). Čech, 34, 1909, č. 80, s. 10.

⁸⁵ Tamtiež.

⁸⁶ Dôkazom toho je škatuľa 24, ktorá obsahuje veľké množstvo pohľadníc.

16. 12.	–	10	3
17. 12.	–	13	1
18. 12.	–	11	1
19. 12.	–	10	1
20. 12.	–	9	3
21. 12.	–	10	2
22. 12.	–	12	3
23. 12.	–	3	30
24. 12.	–	–	28
25. 12.	–	3	16
26. 12.	–	1	6
27. 12.	–	2	4
28. 12.	–	–	8
29. 12.	–	–	6
30. 12.	–	3	–
31. 12.	–	–	–
Spolu	17	249	152

Potom, ako sa Hlinkovi otvorili brány segedínskeho väzenia, po 33 mesiacoch sedenia v maďarských žalároch, a to v stredu, 23. februára 1910, verejne prezentoval v nasledujúcom období vo svojich stanoviskách protičeské tóny. V českej politike videl hlavnú materiálnu a ideovú oporu slovenských liberálov, preto ostro vystupoval najmä proti voľnomyšlienkarstvu, ateizmu a neznabožstvu Čechov, ktoré im nedovoľovalo pochopiť svet slovenského človeka.⁸⁷ Ešte v roku 1908 bola v piatom bode rezolúcie spomenutá požiadavka „úplnej rozluky cirkvi od štátu a odstránenie kňazov zo škôl“.⁸⁸ Hlinka bol jednoznačne proti tejto myšlienke. Proti boli samozrejme českí katolíci, ktorí aj v mene uväzneného Hlinku organizovali Katolícky zjazd, ktorý mal byť prejavom zmýšľania nábožensky verných, katolíckych Čechov.

Hlinka mnohokrát písal z väzenia listy, niektoré z nich boli publikované v denníku Čech, ako napríklad list adresovaný riaditeľovi továrne pánovi Hlavsovi v Hroňove.⁸⁹ V žalári Hlinka často uvažoval nad dilemou, ako zosúladiť svoju vďačnosť k Čechom s ich priam endemickým „neverectvom“. Priateľovi Kolískovi písal v januári 1910: „Keby si len vedel ako mi ťažko padne hľadiť na nezbedné počínanie Masaryka, Drtinu, Loskota, Horkého, Roučka, Svozila a Machara! Ako milujem každého Čecha ako vlastného brata, tak sa ma bolestne dotýka tá rozkladná práca kudrnáčov a iných nevercov. Tu sa

⁸⁷ HOLEC, R.: c. d., s. 233.

⁸⁸ *Jediný nepřítel českého národa*. Čech, 33, 1908, č. 147, s. 1.

⁸⁹ HLINKA, A.: *Hlinkův dopis*. Čech, 35, 1910, č. 10, s. 3.

český národ musí spamätáť a vyrezať ich z tela.⁹⁰ Okrem iných aj tento citát napovedá o neskoršom Hlinkovom boji proti realistom. Aj keď mu väzenie uberalo veľa síl, tak do ostatného dychu bol odhodlaný brániť slovenské záležitosti.

V závere príspevku môžeme konštatovať, že česko-slovenské vzťahy do roku 1910 boli poznačené pôsobením rôznych osobností i udalostí. Osobnosťou, ktorej pripisujeme zásluhy pri rozvoji česko-slovenských vzťahov na prelome 19. a 20. storočia, je A. Hlinka. Jeho zmýšľanie, pôsobenie, vystupovanie a činy smerovali slovenské obyvateľstvo k upevneniu svojej vlastnej identity a k spolupatričnosti so svojim susedským národom, teda k Čechom a Moravanom.

Černovská masakra, udalosti jej predchádzajúce i po nej nasledujúce zohrali obrovskú úlohu z hľadiska úplne inej kvality česko-slovenských vzťahov. To, čo sa do nešťastných černovských udalostí nepodarilo slovákofilom či Masarykovi, to doslova zo dňa na deň vykonal Černovská masakra. Český človek objavil Slovensko, solidarizoval sa s ním a začal chápať jeho politický, kultúrny a predovšetkým ľudský rozmer.

RESUMÉ

POSTAVENIE ADREJA HLINKU V ČESKO-SLOVENSKÝCH VZŤAHOCH DO ROKU 1910

Cieľom príspevku je poukázať na formovanie vzťahov medzi Slovákmi a Čechmi, počas dlhotrvajúceho maďarizačného útľaku prostredníctvom zaangažovaných osobností, akými boli predovšetkým z českej strany Karel Kálal, Alois Kolísek, Jozef Rotnágľ, zo slovenskej strany Vavro Šrobár, Pavol Blaho a v neposlednom rade Andrej Hlinka. Štúdiá sa sústreďujú najmä na činnosť predstaviteľa slovenského politického katolicizmu, Andreja Hlinku, ktorý vykonal v prospech utuženia vzťahov medzi Slovákmi a Čechmi množstvo aktivít. Jeho zmýšľanie, pôsobenie, vystupovanie a činy smerovali slovenské obyvateľstvo k upevneniu svojej vlastnej identity a k spolupatričnosti s Čechmi a Moravanmi. Kľúčovým obdobím pre rozvoj česko-slovenských vzťahov boli udalosti roka 1907, kedy sa začala nová etapa českých aktivít pre Slovákov a slovenského vnímania českého prostredia. Stále sa zintenzívňujúca maďarizácia, prednáškové turné A. Hlinku a tragédia v Černovej v sebe skoncentrovali silný náboj pre česko-slovenské vzťahy. Práve tieto spomínané

⁹⁰ VNUK, F.: *c. d.*, s. 39.

udalosti boli kľúčové pre slovenské aj české etnikum. Udalosti, ktoré sa stali v roku 1907, ho predznamenalí ako historický rok, ktorý bol tragickou križovatkou v dejinách oboch národov.

SUMMARY

THE ROLE OF ANDREJ HLINKA IN CZECH-SLOVAK RELATIONS BEFORE 1910

The aim of the paper is to present the development of relations between Slovaks and Czechs during the long-lasting Magyarization oppression. This is done through the personalities involved in the issue: Karel Kálal, Alois Kolísek, Jozef Rotnágľ from the Czech, and Vavro Šrobár, Pavol Blaho and last but not least Andrej Hlinka from the Slovak side. The study focuses particularly on the activities of Andrej Hlinka, a representative of the Slovak political Catholicism who performed a variety of activities in order to reinforce the relations between Slovaks and Czechs. His way of thinking, his influence, behaviour and actions led Slovak population to consolidate their own identity and to feel allied with Czechs and Moravians. The events of the year 1907 were the key moments for the development of Czech-Slovak relations, when not only a new stage of Czech activities for Slovaks but also a new Slovak perception of Czechs began. In the atmosphere of still increasing Magyarization Hlinka's lecture tour and the tragedy in Černová gave a powerful impetus to the Czech-Slovak relations. These were also the crucial events for Slovak and Czech population. The year of 1907 was therefore a historic one, representing a tragic crossroad in the history of both nations.

Mgr. Zdislava Dvorščáková
Katedra histórie
Filozofická fakulta
Katolícka univerzita v Ružomberku
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok

BELGIČANÉ A NEZDAŘENÁ DEKOLONIZACE RWANDY

Jan Záhořík

1 Úvod

Rwanda, malá země v rovníkové Africe, vešla do dějin především genocidou z roku 1994, která však byla vyvrcholením století trvající polarizace společnosti, mající socioekonomické, politické i kulturní konsekvence.¹ Počátky genocidy lze hledat již na konci 19. století, kdy pod vlivem evropského, nejprve německého, po první světové válce belgického kolonialismu došlo ke zformování dvou „rasových“ entit Hutu a Tutsi, přičemž se jednalo o příslušníky jednoho národa, kteří spolu sdílí staletí trvající společnou historii, stejný jazyk, náboženství a politické i sociální instituce.² Přesto byla komunita historiků a sociálních vědců donedávna rozdělena na dva tábory, na ty, kteří operovali s teorií dobytí a domnívali se, že před kolonialismem evropským došlo ke kolonialismu tutsijskému, a na ty, kteří tento názor nezastávali.³ Tato studie vychází především z archivních materiálů, dostupných v archivu někdejšího Ministerstva kolonií, dnes umístěného v archivu Ministerstva zahraničí Belgického království, a dále ze širokého spektra odborné literatury.

Roku 1923 Společnost národů definitivně stvrdila belgickou správu nad mandátním územím Ruanda-Urundi, přičemž Belgičané se zavázali již v předchozích vyjádřeních k respektování institucí původních obyvatel obou zemí a belgická správa měla být pouze jakýmsi dohlížitelem v duchu nepřímé vlády. S tím souvisel ovšem i přímý vliv belgické správy v otázce vládnutí, neboť tutsijská aristokracie byla povýšena do role skutečných vládců země, zatímco hutuští zemědělci a pygmejští Twa byli odsouzeni do role poddaných druhé kategorie. Byla to právě tato polarizace společnosti na vládnoucí a ovládané, která vtiskla Rwandě i Burundi pozdější genocidní charakter. Tutsiové se v průběhu následujících desetiletí až do konce druhé světové vál-

¹ Tato studie vznikla v rámci grantového projektu SGS-2012-017, který autor realizuje na Katedře historických věd FF ZČU v Plzni.

² BOONET, Cecile: *Le Ruanda-Urundi: Naissance et Organisation d'un Territoire à Mandat*, Dissertation, Groupe: Histoire, Faculté de Philosophie et Lettres, Université Libre de Bruxelles, 1977; BÄCK, Lucien R.: *Traditional Rwanda: Deconsecrating a Sacred Kingdom*. In: CLAESSEN, Henri J. M. – SKALNÍK, Peter (eds.): *The Study of the State*. The Hague 1981.

³ JEFREMOVAS, Vilia: *Brickyards to Graveyards. From production to genocide in Rwanda*. Albany 2002, s. 60–61.

ky těšili ze značných výhod, které zahrnovaly distribuci bohatství, vzdělání, moc a vliv.⁴

Retrospektivně můžeme říci, že k vyostření polarizace společnosti došlo za součinnosti několika dějinných faktorů, které jsou spolu úzce provázány. Belgický vliv na formování etnických či rasových identit je nezpochybnitelný, rostoucí demografická křivka a přelidněnost Rwandy i Burundi je též souvisejícím aspektem, zároveň však došlo k mytologizaci a reinvenci skupinových identit, na čemž se podílela zejména belgická katolická církev, mající v belgických koloniích stěžejní podíl na vzdělávání obyvatelstva.⁵ Jeden z hlavních belgických zástupců ve dvacátých letech prohlásil, že „Tutsiové jsou předurčení k vládnutí“,⁶ čímž jednoznačně potvrdil směr belgické správy a její upřednostňování jedné společnosti nad druhou.

2 Kolonialismus, církev a rasa

Existence rwandské monarchie v předkoloniálních dobách, původní náboženství uctívající boha (*Imana*) a instituce krále (*mwami*) vedla představitele belgické katolické církve k domněnce, že tutsijští panovníci jsou potomci etiopských ortodoxních křesťanů, kteří před mnoha staletími odešli z Etiopie, aby dobyli v oblasti Velkých jezer zdejší bantuské obyvatelstvo.⁷ Pod panovníkem se nacházeli náčelníci několika úrovní, *mutwale wa buttaka* (náčelníci půdy), *mutwale wa ingabo* (náčelníci lidí) a *mutwale wa igikingi* (náčelníci pastvin). Tyto tři funkce mohly být spojeny v jedné osobě, nicméně zejména v neklidných oblastech mohl král s ohledem na politiku „rozděl a panuj“ oddělit tyto funkce, přičemž první kategorii náčelníků mohli tvořit i Hutuové vzhledem k jejich zemědělskému způsobu života.⁸ Ačkoliv byli náčelníci podřízeni králi a míra kontroly byla poměrně těsná, čím dále od centra se náčelník nacházel, tím méně přímého vlivu na něj král uplatňoval. Dvě předkoloniální instituce, které později Belgičané zneužívali, byly *uburetwa* a *ubuhake*. První byla de facto nucená práce, kterou v 19. století zavedl Kigeri IV. Rwabugiri a která se během belgické správy stala součástí daňového systému, uvaleného na hutuské obyvatele a ospravedlňovaného příspěvkem

⁴ RWABAHUNGU, Marc: *Au coeur des crises nationales au Rwanda et au Burundi. La lutte pour les ressources*. Paris 2004, s. 74–75.

⁵ LONGMAN, Timothy: *Christianity and Genocide in Rwanda*. Cambridge 2010, s. 65.

⁶ RYCKMANS, Pierre: *Dominer pour servir*. Bruxelles 1931, s. 26.

⁷ RUSAGARA, Frank K.: *Resilience of a Nation. A History of the Military in Rwanda*. Kigali 2009, s. 96–97.

⁸ PRUNIER, Gérard: *The Rwanda Crisis. History of a Genocide*. London 1995, s. 11–12.

k národnímu rozvoji. *Ubuhake* byl klientelistický systém zahrnující dvě osoby, patrona (*shebuka*), kterým byl obvykle Tutsi, a klienta, vazala (*garagu*). Obě strany mohly do vztahu vstoupit dobrovolně, nejednalo se tedy o otroctví. Jak *uburetwa*, tak *ubuhake* však byly Belgičany institucionalizovány jako pevná součást koloniálního systému, než byl systém *ubuhake* zrušen roku 1954.⁹ Belgičané tak de facto posunuli závislost jedné osoby na druhé do roviny závislosti a podřízenosti skupinové,¹⁰ která byla umocněna mnoha dalšími ideologickými aspekty (viz níže).

To však nebyl jediný belgický zásah do společenských vztahů ve Rwandě. Obecné podcenění role náčelníků a jejich významu, jakož i zjednodušující generalizace vedla k tomu, že Tutsiové získali status privilegované společnosti, Hutuové byli postaveni do role pracovní síly. Ve skutečnosti přitom předkoloniální Rwanda nebyla založena na opozičním vztahu Hutuové versus Tutsiové, ale na vztahu mezi centrem a periferií. Zatímco však náčelníci a králové byli většinou Tutsiové, poddaným obyvatelstvem byli jak Tutsiové, tak Hutuové.¹¹ Belgický kolonialismus tak napomohl vytvoření neměnitelných identit Hutu a Tutsi, ačkoliv v době předkoloniální byla obvyklá tutsizace hutuských zemědělců v případě získání většího množství dobytka. Identita sociální tak byla kolonialismem změněna v identitu etnickou.

Vůdčí úlohu při neologizaci a mytizaci etnických identit hrála bezpochyby katolická církev, která od počátku belgické vlády preferovala Tutsie. Její počátky ve Rwandě však nebyly tak bezproblémové, jak by se mohlo zdát. Královský dvůr byl zpočátku poněkud rezervovaný ve vztahu k *Bílým otcům*,¹² což patrně souviselo i s nezájmem předchozí německé kolonizace o rozvoj křesťanských misíí v kolonii Ruanda-Urundi. Tehdejší král Musinga představoval pro katolickou církev vážnou překážku na cestě k ustavení křesťanského království. *Bílí Otcové* roku 1925 obvinili Musingu z nostalgie po pohanství nebo dokonce po německém protestantismu, načež monsignor Léon Classe roku 1930 v Belgii napsal článek s názvem *Un Triste Sire*. O rok později byl Musinga sesazen viceguvernérem Voisinem a biskupem katolické církve poté, co byl obviněn z toho, že je překážkou rozvoje. Jeho syn Rudahigwa, následník trůnu, byl roku 1943 pokřtěn a přijal jméno Charles (po kardinálu Lavigeriem, Voisinovi a belgickém princí) Léon (jako Classe)

⁹ RWABAHUNGU, Marc: c. d., s. 79.

¹⁰ DE HEUSCH, Luc: *Le Rwanda et la civilisation interlacustre*. Bruxelles 1966, s. 152.

¹¹ PRUNIER, G.: c. d., s. 21.

¹² Katoličtí misionáři ze Společnosti misionářů Afriky, kteří byli pro své bílé oblečení nazýváni *Bílí Otcové*. Zakladatelem byl na konci 19. století kardinál Lavigerie.

a Pierre (po generálním guvernérovi Ryckmansovi).¹³ Rudahigwa přijal jméno Mutara III. a stal se zřejmě nejdůležitějším článkem spojujícím tutsijskou dominanci a moc a sílu katolické církve. Misionáři však neusilovali o spolupráci s Tutsii jen z ekonomického a politického důvodu. Za podporou *Bílých Otců* Mutarové vládě stály i důvody ideologické, které se nadále prohlubovaly a které již roku 1927 formuloval zmiňovaný Léon Classe: „Pokud jde o nás, náš náboženský pohled a naši perspektivu, domníváme se na základě naší zkušenosti, že tutsijský element je pro nás lepší, aktivnější, zapálenější a schopnější v tom, aby hrál roli inspirující masy...“.¹⁴ Není překvapivé, že tutsijské elity nikterak neodrazovaly katolické představitele od jejich stereotypních představ uvažujících o neměnitelných rasách a historické, bohem posvěcené nadřazenosti Tutsiů. Ve třicátých letech 20. století již katolická církev plně kontrolovala školství a učební osnovy v zemi, již roku 1929 byla vytvořena *Group Scolaire d'Astrida* (dnes Butare) jako jedna z hlavních vzdělávacích institucí Tutsiů. Všeobecnou tendencí bylo dopřát Tutsiům vyšší vzdělání než Hutuům, kterým mělo nižší vzdělání stačit na manuální práci.¹⁵ *Group Scolaire d'Astrida* přijímala především syny rwandských a burundských hodnostářů za účelem vzdělání elit, které by Belgičanům pomáhaly se správou kolonie. Zvláště se jednalo o vzdělávání budoucích náčelníků, lékařských a veterinárních asistentů či zemědělských odborníků. V době sociálních změn padesátých let soutěžili studenti a absolventi *Group Scolaire d'Astrida* s těmi, kdo studovali na *Group Séminaire de Nyakibanda*, což byla katolická instituce připravující studenty ke kněžství. Až do padesátých let byla většina absolventů *Group Scolaire d'Astrida* tutsijského původu.

Jedinou možností, jak mohli Hutuové dosáhnout vyššího vzdělání, bylo stát se studentem teologie v semináři v Kagbaya i Nyakibandě. Po absolvování však naráželi na nemožnost získat kvalifikované zaměstnání, čímž se jen prohlubovala frustrace vedoucí až k sociální revoluci v roce 1959.¹⁶ Ruanda-Urundi zůstávaly po druhé světové válce pod správou Belgie, tentokrát již ne jako mandátní území Společnosti národů, ale Organizace spojených národů. Mutara III. roku 1949 poprvé navštívil Belgii a posvětil tak svůj příklon

¹³ CHRÉTIEU, Jean-Pierre: *The Great Lakes of Africa. Two Thousand Years of History*. New York 2006, s. 274–275.

¹⁴ LONGMAN, T.: c. d., s. 62.

¹⁵ MAMDANI, Mahmood: *When Victims Become Killers. Colonialism, Nativism, and the Genocide in Rwanda*. Oxford 2001, s. 89–90.

¹⁶ PRUNIER, G.: c. d., s. 33.

ke katolické církvi. Roku 1950 byl přijat belgickou správou desetiletý plán na rozvoj Rwandy.¹⁷

Roku 1952 byly belgickou správou zavedeny rozsáhlé reformy, které počítaly s vyšším zastoupením hutuských zástupců v lokálních a regionálních radách, aby bylo dosaženo předsevzetí na utlumení dosavadní dominance tutsijské části populace. V roce 1953 tak volební orgány zahrnovaly 7 674 Hutuů (56,58 %), 5 442 Tutsiů (41,4 %) a 22 Twa (0,22 %). Reformy zároveň počítaly s budoucím posílením domorodých sociálních a politických institucí, které by vedly k posílení demokratizace, s čímž souvisel i zvyšující se počet domorodých zástupců ve volebních orgánech.¹⁸ Ještě v roce 1956 však Nejvyšší rada země zahrnovala pouze jednoho hutuského zástupce oproti 31 tutsijským.¹⁹

Po skončení druhé světové války se přístup katolické církve v otázce etnicity začal měnit. Zejména mladší představitelé katolické církve byli velice zasaženi rostoucí chudobou hutuské populace, která kontrastovala s bohatstvím tutsijské aristokracie. Právě tyto noví misionáři vytvořili možnosti pro novou hutuskou elitu jak formulovat své požadavky, zabarvené ideologií rasy, spravedlnosti a rovnosti. V součinnosti nové generace katolických misionářů a hutuských elit lze hledat kořeny pozdější hutuské revoluce z roku 1959, která zbavila tutsijskou aristokracii moci. Již dlouho před druhou světovou válkou ve Rwandě působili misionáři, kteří nesouhlasili a kritizovali nespravedlivý socioekonomický systém ve Rwandě, který byl dle jejich názoru založen na vykořisťování Hutuů, nicméně v rámci církevní disciplíny ctili dosavadní řád, který spočíval v konzervativním přístupu a podpoře stávajících struktur moci.²⁰ Ve čtyřicátých letech 20. století dosáhla katolická církev svého cíle, stala se rozhodující silou rwandské politiky a společnosti, ke katolictví konvertovaly politické elity, církev přitahovala masy obyvatel. Je nutné podotknout, že bez spojení s církví nebylo možné dosáhnout vyššího společenského postavení. Po smrti monsignora Léona Classe v roce 1945 se řada církevních představitelů cítila volněji, přinejmenším pokud jde o formulování nových možných strategií a priorit.²¹ Nástupce Léona Classeho,

¹⁷ HARROY, Jean-Paul: *Rwanda. De la Feodalité à la Démocratie 1955–1962*. Bruxelles 1984, s. 87–88.

¹⁸ Archives Africaines/Affaires Indigènes, Ministry of Foreign Affairs, Brussels – AA/AI (4376), no 58 Ministère des Colonies, Rapport de la Commission d'Enquete au Ruanda (janvier 1960), rukopis, s. 12.

¹⁹ AA/AI (4376), no 58 Ministère des Colonies, Rapport de la Commission d'Enquete au Ruanda (janvier 1960), rukopis, s. 14.

²⁰ LONGMAN, T.: *c. d.*, s. 66.

²¹ Tamtéž, s. 67.

monsignor Laurent Deprimoz byl relativně konzervativní a neusiloval o radikální změnu dosavadních postojů katolické církve, nicméně i pod vlivem druhé světové války a étosu lidských práv a práva národů na sebeurčení se řada mladých církevních hodnostářů, ovlivněných evropskými sociálně-demokratickými idejemi, začala zajímat o osudy dosud marginalizovaných Hutuů. Grégoire Kayibanda, pozdější prezident nezávislé Rwandy, navázal přátelský vztah s otcem Arthurem Dejemppem, který jej roku 1950 pozval na konferenci Jeunesse Ouvrière Catholique v Belgii, kde Kayibanda mohl strávit dva měsíce v rodině svého hostitele a navázat kontakty s křesťanskými socialisty a belgickými odboráři.²²

3 Od Hutuského manifestu k dekolonizaci Rwandy

Hutuský manifest, původně nazvaný *Zpráva o sociálním aspektu rasového domorodého problému ve Rwandě*, vydaný 12. července 1957, rozdělil rasovou otázku do tří rovin, na politický monopol, socioekonomický monopol a kulturní monopol. Kritika politického monopolu spočívala ve staletí trvající nadvládě tutsijských králů a náčelníků, kde hutuští náčelníci hráli jen minimální úlohu, spíše jako výjimky potvrzující pravidlo. Socioekonomický monopol vycházel z toho, že určité funkce byly rezervovány do rukou Tutsiů a podobně i kulturní nadřazenost Tutsiů jako ušlechtilé rasy musí skončit. Hutuský manifest si tak kladl za cíl úplnou propagaci a rozvoj Hutuů, aby již nebyli ve vleku Tutsiů.²³ Belgičané si byli vědomi toho, že Hutuský manifest představuje vcelku legitimní prostředek k vyjádření dlouhotrvajících ambicí dosud marginalizovaného hutuského lidu. Ihned proto začala belgická správa pracovat na pozemkové reformě i dalších reformách, týkajících se náčelnictví a práce, jakož i masového vzdělání Hutuů ve Rwandě.²⁴

Představitelé hutuských elit na základě Hutuského manifestu adresovali Mutarovi III. v říjnu roku 1957 dopis, ve kterém jej vyzývali ke splnění několika základních požadavků. Ty se týkaly většinou rovného a spravedlivého zastoupení všech tří skupin (Hutu, Tutsi, Twa) obyvatelstva Rwandy v nejvyšších i regionálních radách.²⁵ Manifest vycházel z přesvědčení, že nejprve byli Hutuové kolonizováni Tutsii a poté Evropany. Ve své rétorice využívali

²² Tamtéž.

²³ LINDEN, Ian: *Church and Revolution in Rwanda*. New York 1977, s. 249.

²⁴ AA/AI (4370) no 10, Guvernér du Ruanda-Urundi Jean-Paul Harroy v dopise ministru kolonií, Usumbura, le 30 septembre 1957.

²⁵ AA/AI (4370) no 10, A sa majesté Mutara III Rudahigwa Mwami du Ruanda, Président du Conseil Supérieur du Pays Nyanza-Ruanda, Astrida, le 21 octobre 1957.

autoři manifestu podobně etnickou rétoriku jako dříve katolická církev. Manifest tak argumentoval tím, že je nepřipustné, aby početní minorita dominovala početní majoritě, kterou jsou právě Hutuové. Sociální, ekonomické a politické reformy směřující k posílení práv a moci Hutuů tak byly jediným východiskem.²⁶ Manifest však nebyl adresován jen směrem k centrální moci, ale také a především do Belgie a na půdu OSN s cílem poukázat na utrpení domorodých obyvatel žijících pod dvojí kolonizací, což je třeba chápat v širším kontextu dekolonizačního a emancipačního boje kolonizovaných národů po druhé světové válce.²⁷

Nelze se však domnívat, že by postup Belgičanů při zahájení potřebných reforem byl charakterizován naivním prohutuským zápalem. Stále bylo třeba udržovat především obezřetnost, aby se situace nevymkla zcela z rukou.²⁸ Tutsijské elity odmítaly hovořit o konfliktu mezi jednotlivými kmeny (*ubgoko*) a poukazovaly na fakt, že rwandský *mwami* je otcem veškerého lidu, nejen Tutsiů. Nejvyšší rada (*Conseil Supérieur*), která se sešla 9. až 12. června 1958, aby řešila otázku hutusko-tutsijského problému, dokonce prohlásila, že etnické kategorie jako Hutu a Tutsi neexistují a že tedy neexistuje ani žádný etnický problém.²⁹ Zásadní rozdíl mezi hutuským nacionalismem a tutsijským nacionalismem spočíval v tom, že zatímco Tutsiové se dožadovali na konci padesátých let vytvoření nezávislé Rwandy, Hutuové nejprve požadovali zbavení se tutsijské kolonizace. *Mwami* Mutara III. Rudahugwa na setkání Nejvyšší rady na adresu hutuských požadavků prohlásil: „Je to zničující hluchá propaganda šířená malou skupinkou jednající pod zahraničním vlivem komunistických idejí. Nepodaří se jim rozdělit zemi, jejíž národní jednota a sekulární politická síla zničily nejmocnější útočníky. Země je znovusjednocena, aby identifikovala, srazila, vykořenila a spálila tento zkažený strom, který infikuje její život.“³⁰ *Mwami* zároveň zdůraznil, že se v žádném případě nejedná o problém rasový, ale sociální, když řekl: „Hutu, Tutsi a Twa, všichni jsou to Banyarwanda.“³¹ Tím jen navazoval na dřívější pochyby některých představitelů tutsijských elit, kteří se tázali: „Co to je muhutu, co to je mutut-

²⁶ AA/AI (4370) no 10, H. Guillaume: Mission de Visite 1957 Expose du service des A.I.M.O., rukopis, nedatováno.

²⁷ AA/AI (4376), no 64, Temps Nouveaux 21. 11. 1958, Gaspard Cyimana: Problèmes sociaux et ethniques au Ruanda.

²⁸ AA/AI (4370) no 10, A. Buisseret á J. Paulus, Bruxelles, le 17 octobre 1957.

²⁹ LINDEN, Ian: c. d., s. 255.

³⁰ MAMDANI, M.: c. d., s. 118–119.

³¹ AA/AI (4376), no 58 Ministère des Colonies, Rapport de la Commission d'Enquete au Ruanda (janvier 1960), rukopis, s. 18.

si, co to je mutwa? Na základě jakých ukazatelů je takto dělíme? Na základě fyzických, sociálních nebo ekonomických kritérií?³² Odpovědi však každá část veřejnosti měla jiné.

Přesto si belgické úřady uvědomovaly nutnost reform, nicméně v oficiálních dokumentech se nehovořilo o hutuizaci doposud tutsijského systému, ale o afrikanizaci Rwandy, která by postupně podpořila domorodý rozvoj. Mandátní správa a především působení církve se postupně stávalo překážkou kýženého rozvoje a afrikanizace politického systému byla jedinou možností rwandských elit, jak dosáhnout pozitivního rozvoje země. Zároveň si však Belgičané hodlali uchovat stěžejní vliv na chod státu, neboť v roce 1957 či 1958 stále ještě nemohlo být řeči o dekolonizaci země, mezi některými představiteli belgické správy navíc působila slova o afrikanizaci jako zrada na Belgii, která investovala mnoho do rozvoje země a do vytvoření funkčního státního aparátu.³³

Jistý Ndazaro Lazare adresoval roku 1959 dopis královskému inspektoruvi van Hovemu, v němž popisuje tehdejší stav situace, jakož i výčet hlavních aktérů hutuského sociálního hnutí, mezi něž počítal A. Kagameho, L. Gasoreho a J. Mulenziho. Alexis Kagame byl doktorem filozofie a členem Rady vlády Ruanda-Urundi. Za vlády Mutary III. se stal hlavním historikem královského dvora, jenž psal v duchu evropských představ týkajících se vztahu Tutsiů a Hutuů. Dalším byl L. Gasore, vikář z vikariátu Nyundo, jenž psal o rasové diskriminaci evropského koloniálního režimu, jeho nespravedlnosti a potřebě afrikanizovat státní správu, například formou vyrovnání platů evropských a rwandských zaměstnanců. Třetím jmenovaným byl Janvier Mulenzi, doktor politických věd a diplomacie. Tito jedinci spolu s dalšími patřili mezi skupinu rwandských nacionalistů, kteří dle Ndazara Lazareho usilovali o vytvoření nikoliv skutečné demokracie, ale spíše čisté oligarchie, pro kterou hledali podporu třeba i v sousední Ugandě.³⁴ Hutuskou emancipaci naopak formulovali zejména Grégoire Kayibanda a Juvénal Habyarimana, shodou okolností oba pozdější prezidenti nezávislé „hutuské“ Rwandy. Oba dva patřili mezi devět hutuských intelektuálů, kteří sepsali Hutuský manifest. Kayibanda ještě roku 1957 založil spolu s Josephem Giterou a Balthasarem Bicamumpakou Hutuské sociální hnutí. Čím více rostlo hutuské emancipační hnutí, tím víc reagovaly tutsijské elity odmítavě vůči jejich požadavkům,

³² AA/AI (4376), no 64, *Témoignage Chrétien* 6. 9. 1958, Mgr Bigirumwami: Les problemes sociaux et ethniques au Ruanda.

³³ AA/AI (4370) no 14, H. Guillaume, Le Chef du Service des affaires indigenes, Usumbura, le 13 mai 1958. No 2210/91 C. Note pour Monsieur Le Vice-Gouverneur General.

³⁴ AA/AI (4370) no 16, Dopis Ndazara Lazareho královskému inspektoruvi Van Hovemu, Bruxelles, le 15 janvier 1959.

odvolává se na tradici prověřený hamitský mýtus o nadvládě tutsijské aristokracie.

Hutuské sociální hnutí bylo založeno v červnu 1957 v Kagbaya za účelem demokratizace institucí a soudního systému v zemi, nicméně v prvopočátcích se nejednalo o nikterak aktivní hnutí, jehož zakladatelé neměli ani dostatek prostředků na vedení kampaně. Zároveň jeho zakladatel pobýval rok v Belgii, čímž také došlo k určitému zpoždění v propagaci zásadních myšlenek hnutí.³⁵ Napjatá situace a etnicko-politická polarizace společnosti se ještě více akcelerovala po náhlé smrti Mutary III. Rudahigwy 25. července roku 1959 v Bujumburě. Jeho smrt ukázala na zásadní rozkol nejen mezi hutuskou a tutsijskou částí rwandského obyvatelstva, ale také na rozštěpení jednotlivých táborů. Nejvyšší rada státu po smrti Mutary III. příliš dlouho neotálela s volbou následníka trůnu a na svém sněmu, který se konal ihned po Mutarově pohřbu, navrhla prohlásit Jeana-Baptista Ndahindurwu, syna někdejšího krále Musiny a nevlastního bratra Mutary III. za *mwamiho*, jenž přijal jméno Kigeri V.³⁶ Tato rychlá akce byla považována belgickými autoritami, katolickou církví i radikální hutuskou elitou za státní převrat a vyvolala mnoho negativních reakcí. Ačkoliv se jevil Jeanu-Paulu Harroyovi, v té době viceguvernér Ruandy-Urundi, Kigeri V. vhodným kandidátem, rozpaky budila rychlost jeho nominace a absence všeobecného konsenzu nad jeho osobou, což zvláště v tak citlivé době mohlo jen prohloubit napětí v zemi.³⁷ Při této příležitosti zaslali představitelé hutuské strany APROSOMA (viz níže) dopis viceguvernérovi Jeanu-Paulu Harroyovi, ve kterém se dotkli základních symbolů rwandské monarchie, které jsou podle nich důkazem tutsijské nadřazenosti, a proto potřebují být nahrazeny symboly novými. Šlo zejména o buben Karinga, který byl považován za emblém království a dynastie Nyiginya. Novými symboly se měly stát charakteristické znaky každé ze tří rwandských společností: například motýčka zemědělce (Hutu), hůlka pastevce (Tutsi) a oštěp lovce (Twa). Zároveň se dožadovali vyššího zastoupení hutuských i twaských náčelníků na dosud neobsazených či uvolněných postech.³⁸ Tato iniciativa byla jednou z mnoha, které předznamenal sociální revoluci, jež zachvátila Rwandu na konci roku 1959.

³⁵ AA/AI (4376), no 58 Ministère des Colonies, Rapport de la Commission d'Enquete au Runda (janvier 1960), rukopis, s. 15.

³⁶ AA/AI (4376), no 58 Ministère des Colonies, Rapport de la Commission d'Enquete au Runda (janvier 1960), rukopis, s. 27.

³⁷ HARROY, J.-P.: c. d., s. 262–272.

³⁸ AA/AI (4376), no 64, Comité de l'APROSOMA Parti Social Hutu – Ishyaka ly'Abahutu, Astrida, le 6 aout 1959. Dopis generálnímu viceguvernérovi du Ruanda-Urundi á Usumbura (J. P. Harroy).

Na podzim roku 1959 došlo ve Rwandě ke vzniku základních politických stran, které dokreslovaly rozštěpení obou částí populace na dva proudy, radikální a umírněné. Již roku 1957 byla vytvořena strana APROSOMA (*L'Association pour la Promotion Sociale de la Masse*), která sice byla vnímána jako strana hutuská, nicméně jejím programem bylo být stranou pro masu bez ohledu na etnickou příslušnost. Oproti tomu MDR–PARMEHUTU (*Mouvement Démocratique Populaire/Parti du Mouvement et de l'Emancipation Hutu*, dále jen PARMEHUTU), vytvořená v listopadu 1959 na základě Hutuského sociálního hnutí, byla již dle svého názvu výrazně hutuská, jakkoliv propagovala demokratizaci existujících institucí.³⁹ Program PARMEHUTU byl velice radikálním hutuským nacionalismem, vycházejícím z myšlenek Hutuského manifestu. Slovy Josepha Habyarimany, prvotním zájmem Belgičanů by mělo být osvobození rwandského lidu od zotročení, od rasismu, který se v rámci ideologie rwandského království vytvořil a ztělesnil v osobě *mwamiho*. Destrukce království a zbavení tutsijského kolonialismu musí předcházet skutečné dekolonizaci a demokratizaci.⁴⁰

V tutsijském táboře se zformovaly dvě politické strany, z nichž strana UNAR (*L'Union nationale ruandaise*) založená 3. září 1959 se hlásila k monarchii a jejímu zachování. Jejím předsedou byl François Rukeba, obchodník z Kigali. Mezi další významné osobnosti patřili Michel Kayihura, náčelník Bugoyi, Pierre Mung'alurire, náčelník Bwanacyambwe, Chrysostome Rwangombwa, náčelník Ndorwy. Představitelé UNARu vydali tzv. *Manifeste du Parti politique Abashyirahamwe B'Urwanda*, v němž požadovali jednotu všech obyvatel Rwandy (Banyarwanda) s cílem dosažení skutečného rozvoje Rwandy ve všech oblastech.⁴¹ Ačkoliv se zde nehovořilo o etnických kategoriích Hutu a Tutsi, bylo zřejmé, že programem strany UNAR bylo zachování dosavadní nadvlády tutsijské aristokracie a sami se prezentovali jako obránci *mwamiho*.⁴² Pro svoji nacionalistickou rétoriku neváhali spolupracovat s mnoha různými zahraničními subjekty včetně Konžského národního hnutí Patrice Lumumby, Čínskou lidovou republikou a dalšími komunistickými zeměmi, čímž si u monsignora Perraudina vysloužili obvinění z antikataloci-

³⁹ MAMDANI, M.: c. d., s. 121.

⁴⁰ AA/AI (4376), no 64, Ishyaka Ly'Abahutu, Joseph Habyarimana Gitera á le ministre du Congo Belge et du Ruanda-Urundi, Astrida, le 17 mars 1959.

⁴¹ AA/AI (4376), no 58 Ministère des Colonies, Rapport de la Commission d'Enquete au Ruanda (janvier 1960), rukopis, s. 29.

⁴² AA/AI (4376), no 58 Ministère des Colonies, Rapport de la Commission d'Enquete au Ruanda (janvier 1960), rukopis, s. 27–30.

simu a komunistických i islamizačních tendencí,⁴³ patrně proto, že řada jejich členů pocházela z tzv. svahilských, tedy muslimských čtvrtí.

Dne 14. 9. 1959 byla oficiálně založena nová strana RADER (*Rassemblement Démocratique Ruandais*) s cílem „dosáhnout sociálního, ekonomického a kulturního řádu, založeného na autentické demokracii v harmonickém prostředí vztahů různých skupin rwandského lidu“.⁴⁴ Strana byla založena náčelníkem Prosperem Bwanakwerim, který se vyslovoval pro všeobecné volby všech náčelníků, podnáčelníků a dalších radních. Strana RADER navíc přispěchala jako první s jasným harmonogramem postupné dekolonizace, když se vyjádřila pro vnitřní autonomii roku 1964 a na rok 1968 navrhla nezávislost Rwandy. Viceprezidenty strany byli Pierre Mugunga a Alexis Karekezi, pokladníkem pak již zmiňovaný Lazare Ndazaro.⁴⁵ Strana RADER však měla zřejmě nejmenší vliv na dekolonizační proces ve Rwandě. Patrně i proto, že se ve svém manifestu z 1. října 1959 přihlásila k naprosté evangelizaci Rwandy a zachování přátelství k Belgii,⁴⁶ což působilo na nacionalisty i hutuské radikály provokativně. Mezi stranou UNAR a oběma hutuskými stranami docházelo k různým potyčkám, když například 20. září 1959 došlo k mítinku UNARu v Astridě, sídle strany APROSOMA, jejíž příznivci reagovali svoláním protidemonstrace.⁴⁷

Aktivity ozbrojenců podporujících UNAR se staly předmětem zájmu katolické církve, když na konci září monsignor Perraudin a monsignor Bigirumwami zaslali všem katolickým kněžím dopis, v němž nabádali k pozornosti před stoupenci UNARu a před případnými vlivy komunismu a islamismu. Na konci října roku 1959 shrnula pokračující napětí v zemi belgická správa následujícím způsobem: a) stoupenci UNARu pokračují v zastrašovací kampani proti svým protivníkům v naději, že získají většinu hlasů v nadcházejících volbách; b) vůdci ostatních politických stran a především hutuští vůdci jsou v ohrožení na životech; c) sympatie belgické správy jsou s lidovými masami, útoky příslušníků UNARu jsou zavrženíhodné.⁴⁸

⁴³ KIMONYO, Jean-Paul: *Rwanda. Un génocide populaire*. Paris 2008, s. 45.

⁴⁴ AA/AI (4376), no 58 Ministère des Colonies, Rapport de la Commission d'Enquete au Rwanda (janvier 1960), rukopis, s. 35.

⁴⁵ AA/AI (4376), no 58 Ministère des Colonies, Rapport de la Commission d'Enquete au Rwanda (janvier 1960), rukopis, s. 35.

⁴⁶ AA/AI (4376), no 58 Ministère des Colonies, Rapport de la Commission d'Enquete au Rwanda (janvier 1960), rukopis, s. 38.

⁴⁷ AA/AI (4376), no 58 Ministère des Colonies, Rapport de la Commission d'Enquete au Rwanda (janvier 1960), rukopis, s. 36.

⁴⁸ AA/AI (4376), no 58 Ministère des Colonies, Rapport de la Commission d'Enquete au Rwanda (janvier 1960), rukopis, s. 51.

Hned na počátku listopadu došlo v Byiamně v regionu Gitarama s hutuskou predominancí k incidentu, při němž zaútočila skupina osmi mladých mužů na jednoho z místních náčelníků jménem Dominique Mbonyomutwu, když se vracel domů ze mše. Dominique Mbonyomutwa byl jedním z mála hutuských nižších náčelníků ve Rwandě a byl zároveň tiskovým mluvčím hutuského hnutí, navíc ve své oblasti velmi populárním. Násilí a smrt hutuského náčelníka vyvolala vlnu rozhořčení a násilí v celé zemi. Týž den byl zbit ve „svahilské“ čtvrti v Gitaramě pokladník PARMEHUTU Joseph Cibomana, což bylo považováno za další útok ozbrojených milicí UNAR.⁴⁹ Odveta na sebe nenechala dlouho čekat a hutuští ozbrojenci se začali mstít na tutsijských civilistech, vypalovali jejich domy a zabíjeli. Násilí brzy zachvátilo celou zemi a mise OSN, která na počátku roku 1960 navštívila Rwandu, odhadla počet mrtvých na zhruba dvě stě.⁵⁰

Hutuská sociální revoluce nejen, že nebyla belgickou správou nikterak limitována, ale dokonce se belgické autority vyslovovaly pro podporu „hutuského prvku“. Belgičané vyhlásili výjimečný stav a plukovník Guy Logiest se stal primárním aktérem hutuské revoluce, když prohlásil, že tutsijští náčelníci a podnáčelníci nesou zodpovědnost za veřejný neklid a začal vyměňovat tutsijské náčelníky za náčelníky hutuské, čímž sociální revoluci uspíšil.⁵¹ Mezitím si násilnosti vyžádaly odchod tisíců tutsijských uprchlíků do sousední Ugandy, v dubnu 1960 jich bylo již 22 000. Strana PARMEHUTU, která se mezitím vyprofilovala jako vůdčí hutuská síla, volala po odchodu Tutsiů do domoviny jejich otců kdesi v Habeši (dnešní Etiopie), nebo k návratu v případě, že budou respektovat skutečnou demokracii, tedy vládu Hutuů.⁵² Hutuská revoluce se však neobešla bez odezvy tutsijské aristokracie, v počátcích revoluce došlo k zatýkání i fyzické likvidaci mnoha představitelů zejména strany APROSOMA.⁵³ *Mwami* odsoudil veškeré násilnosti s tím, že je „mwamim všech obyvatel Rwandy bez rozdílu a bez omezení“, a dodal, že ten, kdo by překročil zákony Rwandy, bude považován za nepřítel státu.⁵⁴

⁴⁹ AA/AI (4376), no 58 Ministère des Colonies, Rapport de la Commission d'Enquete au Runda (janvier 1960), rukopis, s. 53.

⁵⁰ KIMONYO, J.-P.: c. d., s. 48.

⁵¹ MAMDANI, M.: c. d., s. 124.

⁵² KIMONYO, J.-P.: c. d., s. 49.

⁵³ AA/AI (4376), no 58 Ministère des Colonies, Rapport de la Commission d'Enquete au Runda (janvier 1960), rukopis, s. 63–64.

⁵⁴ AA/AI (4376), no 58 Ministère des Colonies, Rapport de la Commission d'Enquete au Runda (janvier 1960), rukopis, s. 85.

Ze zpráv belgické administrativy vyplývají obavy ze strany UNAR a její náklonnosti k zachování tradiční monarchie, jakkoliv demontáž monarchistického systému nefigurovala v plánech Belgičanů. Zároveň však měli Belgičané zjevné pochopení pro aktivitu zejména hnutí APROSOMA, které se muselo bránit výpadům UNARu.⁵⁵ Belgie neusilovala o rozdmýchání konfliktu, jakkoliv si patrně neuvědomovala důsledky své politiky zvýhodňování „hutuského prvku“, když apelovala na jednotu rwandského národa a mezinárodně-politické závazky. Náčelnictví by měla být, dle belgické správy, pouze okrsky administrativními, a nikoliv politickými a měla by hrát důležitou roli v rozvoji jednotlivých obcí.⁵⁶

4 Závěr

Nečekaně dramatický vývoj ve Rwandě vedl některé představitele a zastánce celistvosti frankofonní Afriky k obavám před možným přičleněním Rwandy k Tanganyice, na což údajně Britové pomýšleli. Návštěva Prospera Bwanakweliho a Michela Kayihury v Londýně v lednu 1961 měla za cíl zjistit možnosti vytvoření velké federace východoafrických zemí zahrnujících Tanganyiku, Keňu, Ugandu a Zanzibar. Belgičané a Francouzi se tak obávali možnosti vstupu Rwandy i Burundi do Commonwealthu,⁵⁷ čemuž, jak historie ukázala, nakonec nedokázali po genocidě z roku 1994 zabránit, alespoň v případě Rwandy. Dne 28. ledna 1961 došlo v Gitaramě k setkání 3 126 zástupců hutuské moci, čemuž přihlíželo dalších zhruba 25 000 lidí, aby vyslechli závěry z tohoto setkání, které vešly do dějin jako státní převrat v Gitaramě, který ukončil existenci monarchie a vyhlásil republiku ve Rwandě s prezidentem Mbonyumutwou a s vládou pod vedením premiéra Grégoira Kayibandy. Komise OSN reagovala na tento převrat následujícími slovy: „Rasová diktatura jedné strany byla ustavena ve Rwandě, a vývoj posledních osmnácti měsíců spočíval v přechodu od jednoho typu opresivního režimu k jinému. Extremismus je odměňován a je zde nebezpečí, že [tutsijská] minorita bude bezbranně čelit zneužití moci.“⁵⁸

Vznik nezávislé Rwandy roku 1962, vítězství hutuských stran na podzim roku 1961 a ambivalentní postoj belgické reprezentace vůči stupňujícímu se

⁵⁵ AA/AI (4376), no 63, J. M. Paulus, Note pour Monsieur le Ministre (Ministere du Congo Belge et du Ruanda-Urundi), Bruxelles, le 16 octobre 1959.

⁵⁶ AA/AI (4376), no 63, Déclaration gouvernementale au sujet du Ruanda-Urundi, le 10 Novembre 1959.

⁵⁷ AA/AI (4376), no 60, Temps Nouveaux d'Afrique, 15 janvier 1961.

⁵⁸ KIMONYO, J.-P.: c. d., s. 51.

napětí znamenal první vážnou hrozbu pro soužití Hutuů a Tutsiů ve Rwandě. Desítky tisíc Tutsiů musely opustit svou zemi a odejít do sousední Ugandy, což se ukázalo být jedním z rozhodujících aspektů pozdější genocidy z roku 1994. Vyplnily se hrůzné představy některých představitelů frankofonní Afriky o ztrátě frankofonní identity rwandského státu. Kořeny současného stavu je však třeba hledat již v době kolonialismu a nezdařené dekolonizace, kterou Belgičané nezvládli.

RESUMÉ

BELGIČANÉ A NEZDAŘENÁ DEKOLONIZACE RWANDY

Rwanda se stala synonymem těch nejhorších zločinů proti lidskosti v moderních a soudobých dějinách. Než však došlo ke genocidě v roce 1994, byla Rwanda zmítána sociálními nepokoji, které byly vyvolány neadekvátní, poněkud chaotickou a ne zcela pragmatickou koloniální politikou belgické administrativy, která nejprve po desetiletí favorizovala tutsijskou aristokracii, aby pak v éře dekolonizace poskytla zázemí pro hutuskou sociální revoluci, jež uvrhla zemi v chaos a násilí. Studie tak reflektuje belgickou koloniální politiku i vnitřní napětí ve Rwandě v čase dekolonizace, zhruba ohraničené roky 1957–1961. Pro formování rwandského politického myšlení a politických stran byl belgický kolonialismus nesmírně důležitý, neboť Belgičané hráli poměrně aktivní roli v utváření etnických, politických a sociálních organizací, hnutí a sdružení a nebyli jen pouhými pasivními pozorovateli, jak by mohla napovídat jimi preferovaná politika „nepřímé vlády“. Kořeny rwandské genocidy tak nalezneme právě v období kolonialismu a zejména vrcholící dekolonizaci.

SUMMARY

BELGIANS AND THE DECOLONISATION FAILURE IN RWANDA

Rwanda has become a symbol of the worst crimes against humanity in both modern and contemporary history. Before the outbreak of the genocide in 1994 Rwanda had been coping with social unrest enabled by the inappropriate, sometimes chaotic and not very pragmatic policy of the Belgian administration which had been favorizing the Tutsi aristocracy

for several decades. This was the stimulus for a social revolution led by the Hutu during the decolonisation which brought chaos and violence to the country. The study deals with the Belgian colonial policy and inner tensions in Rwanda in the period of decolonisation between the years 1957–1961. The Belgian colonialism was of supreme importance in the process of forming of Rwandan political thinking and political parties since Belgians were not merely passive spectators as their policy of “indirect rule” might imply but actively contributed to establishing new ethnical, political and social organisations, movements and associations. The roots of the Rwandan genocide can be therefore found in the period of colonialism and culminating decolonisation in particular.

Translated by Mgr. Eva Svobodová

PhDr. Jan Záhořík, Ph.D.
Katedra historických věd
Filozofická fakulta
Západočeská univerzita v Plzni
Tylova 18
301 25 Plzeň

POMOC RUSKÉ PRAVOSLAVNÉ CÍRKVE VÝCHODNÍMU SLOVENSKU V LETECH 1955–1968¹

Pavel Marek

Problematika zásahů Sovětského svazu do církevních záležitostí v Československu po roce 1945 je nosným a širokým tématem nabízejícím se dokonce ke knižnímu zpracování. Ve dvojnásobné míře to platí ve vztahu k pravoslavné církvi, která se ve Stalinově poválečné politice stala jedním z nástrojů expanze SSSR do světa a šíření jeho ideologie a socialistického systému do zemí střední a jihovýchodní Evropy.² Už v roce 1943, nedlouho po obratu ve válce, sovětský vůdce začal spřádat sny, které vyústily v koncipování vize světové konfederace křesťanských církví v čele s Moskvou jako protiváhy katolického Vatikánu. Její součástí tvořila snaha ovládnout autokefální ortodoxní církve ve světě a zaujmout pozici náležející dosud konstantinopolskému ekumenickému patriarchátu, stejně jako úsilí o podchycení starokatolíků a likvidaci řeckokatolické církve.³ Pod tímto zorným úhlem je nutno vidět kontakty ruské pravoslavné církve řízené Sovětem pro záležitosti ruské pravoslavné církve, v jehož čele stál bývalý plukovník státní bezpečnosti (NKVD) a pozdější generál-major Georgij Grigorjevič Karpov (1898–1967), s českými, slovenskými a karpatoruskými pravoslavnými. Na přelomu let 1944–1945 vyústily ve zřízení moskevského exarchátu nahrazujícího správu srbské pravoslavné církve a v přijetí jurisdikce ruské pravoslavné církve nad obnovující se pravo-

¹ Příspěvek vznikl v rámci plnění grantového úkolu GAČR č. 409/09/0218.

² Srov. Волокитина, Татьяна Викторовна – Мурашко, Галина Павловна – Носкова, Альбина Федоровна: *Москва и Восточная Европа. Власть и церковь в период общественных трансформаций 40–50-х годов 20. века. Очерки истории*. Москва 2008; VOLOKITINA, Tatjana V.: *Konfesionálny faktor v geopolitických plánoch Moskvy po druhej svetovej vojne a Ruská pravoslávna cirkev*. In: BARNOVSKÝ, Michal – KODAJOVÁ, Daniela (eds.): *Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období*. Bratislava 2006, s. 57–73; FEJSAKOVÁ, Tatiana: *Vliv SSSR na cirkevnú situáciu poválečného Československa (1945–1948)*. Brno, FF MU 2010. Magisterská diplomová práce na HŮ FF MU. Vedoucí práce doc. PhDr. Jiří Pernes, Ph.D. Rkp.

³ V českých podmínkách tento koncept po válce „obohatil“ jeden z protagonistů pravoslavné církve v Československu Boris Čerkes o fúzi pravoslavných s Církví československou (husitskou).

slavnou církví v Československu.⁴ V roce 1951 udělení autokefálního statutu ruskou pravoslavnou církev postavilo do pozice mateřské církve.⁵ Ta jí pak umožňovala v kontextu československo-sovětských vztahů ovlivňovat vývoj v českých i slovenských eparchiích a napomáhala realizaci záměrů sovětských a československých komunistů ve sféře církevní politiky.

Z tematiky spojené se sovětským vlivem na dějiny dnešní Pravoslavné církve v českých zemích a na Slovensku, jak zní od prosince 1992 její oficiální název, jsme vybrali jednu nepříliš známou epizodu týkající se přechodného pobytu větší skupiny pravoslavných duchovních v prešovské a michalovské eparchii v časovém období zhruba v desetiletí na přelomu padesátých a šedesátých let 20. století. Kněží přijeli na pozvání československé strany s cílem pomoci při konsolidaci církevních poměrů. Organizátoři mise chtěli přispět k uklidnění politické situace ve strategicky významném regionu na hranicích se Sovětským svazem. V řadě církevních obcí vládlo napětí v důsledku likvidace řeckokatolické církve, resp. jejího spojení s pravoslavnou církví. Pravoslavná církev v Československu nebyla řadu let schopná svým věřícím zajistit dostatečný počet duchovních. Kněží vyslaní ze SSSR na východní Slovensko měli pomoci stabilizovat poměry, neboť podle názoru stranických a státních funkcionářů zájem občanů o církevní otázky odváděl jejich pozornost od budování socialismu a potencionálně hrozilo nebezpečí přenosu neklidu do okolních socialistických zemí (SSSR, Polsko a Maďarsko).

Autorský záměr směřuje k analýze okolností souvisejících s vysláním a ukončením této mise – chceme se pokusit charakterizovat její personální složení a zhodnotit, do jaké míry splnila záměry zadavatelů. Pramennou základnu příspěvku tvoří především archiválie Státního úřadu pro věci církevní (SÚC) a jeho nástupnických subjektů uložené v Národním archivu v Praze. Současně využíváme sekundární literaturu zejména slovenské provenience, která podrobně reflektuje problematiku likvidace unie. Jistým limitujícím faktorem pro článek je nepřístupnost osobních (kádrových) spisů kněží v důsledku předpisů o ochraně osobnosti. Stať je formálně složena ze dvou částí, z nichž první se věnuje nástinu okolností souvisejících s vysláním mise, druhá evokuje její průběh a hodnotí ji.

⁴ MEYENDORF, Johannes: *Die orthodoxe Kirche gestern und heute*. Salzburg 1963, s. 201–203; IVAN, Róbert: *Obnova pravoslavia na území Slovenska v 20. storočí*. Prešov 2006, s. 85.

⁵ K problematice srov. VOPATRNÝ, Gorazd: *Pravoslavná církev v Československu v letech 1945–1951*. Brno 1998. K poválečným dějinám pravoslavné církve v Československu do roku 1953 MAREK, Pavel – BUREHA, Volodymyr: *Pravoslavní v Československu 1918–1953* (dále jen *Pravoslavní v Československu*). Brno 2008. Tam je shrnuta i další literatura.

1.

Jednou ze zásadních událostí poznamenávajících dějiny pravoslavné církve v Československu v období po roce 1945 bylo zrušení tzv. užhorodské unie z roku 1646, která obnovovala jednotu mezi pravoslavným klérem mukačevské eparchie a římskokatolickou církví,⁶ na prešovském Velkém soboru 28. dubna 1950.⁷ Jednalo se o akt související s tažením Moskvy proti Vatikánu, resp. římskokatolické církvi, jímž sovětský totalitní režim chtěl oslabit její pozice v budovaném socialistickém táboře. Nešlo o specifickou československou záležitost, ale k likvidaci řeckokatolické církve došlo také v Sovětském svazu, Polsku a Rumunsku.⁸ Akce směřovala k posílení pravoslavné církve. Měla se stát nejen protiváhou římskokatolické církve, ale současně i poslušnou převodovou pákou sovětské zahraniční politiky pomáhající uskutečňovat její záměry na církevním poli. Z pravoslavné církve v Československu rychle vyrostla třetí nejpočetnější církevní organizace v zemi. Zatímco ostatní církve byly tvrdě pronásledovány, pravoslavní zaujali postavení státem podporovaného a preferovaného společenství. Fúzi řeckokatolíků s pravoslavnými musíme označit za projev komunistického sociálního inženýrství, který se pochopitelně nemohl zdařit. Místo očekávané likvidace nepřítele a nastolení klidu a pořádku režim jen pod heslem návratu k víře otců ve vztazích mezi oběma konfesemi prohloubil starou otevřenou ránu. Likvidace unie, provedená v režii KSČ, KSS a státních orgánů, vyústila zejména na východě Československa, kde bylo jádro členské základny církve, v rozvrat církevně-politických poměrů. Samotné vedení pravoslavné církve

⁶ FARRUGIA, Edward G.: *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*. Olomouc 2008, s. 929–930.

⁷ CORANIČ, Jaroslav: Tzv. „Prešovský sobor“ – vyvrcholenie úsilia totalitnej moci o likvidáciu Gréckokatolíckej cirkvi v Československu. In: CORANIČ, Jaroslav – ŠTURÁK, Peter – KOPRIVNÁKOVÁ, Jana (eds.): *Cirkev v okovách totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950 (ďalej len Cirkev v okovách totalitného režimu)*. Prešov 2010, s. 63–88; VAŠKO, Václav: *Likvidace řeckokatolické církve*. Kostelní Vydří 2007; ŠTURÁK, P.: *Dějiny gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945–1989*. Prešov 2008; FEDOR, Michal: *Z dejín gréckokatolíckej cirkvi v Československu 1945 – máj 1950*. Košice 1993; IVAN, Robert: *Obnova pravoslavia na území Slovenska v 20. storočí*. Prešov 2007; HORKAJ, Štefan – PRUŽINSKÝ, Štefan: *Pravoslavná cirkev na Slovensku v 19. a 20. storočí. Ľudia – udalosti – dokumenty*. Prešov 1998; PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal: *Štátna moc a cirkev na Slovensku 1948–1953*. Bratislava 1997; LETZ, Robert: *Postavenie gréckokatolíckej cirkvi v Česko-Slovensku v rokoch 1945–1968*. Historický časopis, 44, 1996, č. 2, s. 262–280; BARNOVSKÝ, M.: *Likvidácia gréckokatolíckej cirkvi v Československu roku 1950*. Soudobé dějiny, 8, 2001, č. 2–3, s. 312–331.

⁸ BOBRYK, Witold: *Likvidácia gréckokatolíckej cirkvi na Ukrajine, v Polsku a Československu. Podobnosti a rozdiely*. In: CORANIČ, J. – ŠTURÁK, P. – KOPRIVNÁKOVÁ, J. (eds.): *Cirkev v okovách totalitného režimu*, s. 321–326.

nebylo schopno situaci zvládnout a normalizace poměrů vyžadovala značné nasazení politického, administrativního a bezpečnostního aparátu. Přes velké úsilí napětí v církevních obcích dlouhodobě přetrvávalo a předpoklady pro vyřešení problémů vlastně vytvořil teprve pád komunismu na prahu devadesátých let 20. století.

Stranické a státní orgány vnímaly rozvrat v pravoslavné církvi negativně. Lidé stojící za projektem pravoslavizace řeckokatolíků se naivně domnívali, že vše půjde hladce a pravoslavnou církev rychle zapojí do budování socialismu. Realita je v mnohém zaskočila a nepříjemně překvapila, neboť zjistili, že řešení situace vyžaduje jejich další „neplánovanou“ angažovanost v církevní oblasti. SÚC v Praze došel k výmluvnému závěru: pravoslavní jsou „jednou z nejpasivnějších církví a své úkoly plní špatně“.⁹ Toto konstatování obsahovalo velkou část odpovědi na otázku, kdo vlastně situaci způsobil. Státní úřad nalezl tři hlavní viníky.

Za prvního označil „reakční“ duchovní řeckokatolické církve, kteří odmítli disciplinovaně přejít do pravoslavné církve a v ní, v nových podmínkách, navázat na předchozí pastoraci. Druhým měla být celková pasivita pravoslavného společenství, které nezajistilo, aby integrace řeckokatolíků měla hladký průběh. Církev vykazovala deficit v organizaci a řídicí práci. S výjimkou metropolitů Jelevferije (Voroncov)¹⁰ a několika málo uvědomělých lidí, mezi nimiž byli příslušníci KSČ, se na klíčová místa nepodařilo dosadit „spolehlivé“ jedince. Za třetího podílníka rozvratu SÚC považoval římskokatolickou církev. Vzniklou situaci údajně využívala ve svůj prospěch. Zdálo se mu, že zejména na východním Slovensku vyvíjela zvýšené aktivity směřující k „lákání“ bývalých řeckokatolíků do svých řad. „Reakční“ kněze morálně podporovala a nabádala je, aby zůstali věrni své konfesi. Své cíle přitom sledovala ve skrytu, tajně a rafinovaně. Strategii tohoto postupu prý určoval košický biskup Jozef Čársky (1886–1962).¹¹

⁹ Srov. MAREK, Pavel: *K historii pravoslavné církve v Československu v letech 1948–1953*. Sborník příspěvků k šedesátinám PhDr. Václava Sádla. Náchodsko od minulosti k dnešku, 6, 2009, s. 78. Srov. také Týž: *Obnova pravoslavné církve v Československu po druhé světové válce*. Historica Olomucensia 35–2009. Sborník prací historických XXIII. Ed. Ivana KOUČKÁ. Olomouc 2009, s. 89–106.

¹⁰ Jelevferij (1892–1959). MAREK, P. – BUREHA, V.: *Pravoslavní v Československu*, s. 485–493.

¹¹ PAŠTEKA, Július a kol.: *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava 2000, s. 200–201; *Slovenský biografický slovník*, 1. Martin 1986, s. 407; ZUBKO, Peter: *Jozef Čársky a komunistický režim*. In: FIAMOVÁ, Martina – JAKUBČIN, Pavol (eds.): *Prenásledovanie cirkvi v komunistických štátoch strednej Európy*. Zborník z medzinárodnej konferencie, Bratislava, 30. 9. – 2. 10. 2009. Bratislava 2010, s. 494–508; ZUBKO, P.: *Dôsledky tzv. Prešovského soboru v agende Jozefa Čárskeho a Štefana Onderka*. In: CORANIČ, J. – ŠTURÁK, P. – KOPRIVNÁKOVÁ, J. (eds.): *Cirkev v okovách totalitného režimu*, s. 209–219; ZUBKO, P.: *Interpretácia kolísavé-*

Situaci na východním Slovensku bylo nutno řešit. První kroky k nápravě stavu a normalizaci poměrů měly násilný a represivní charakter. Jsou ztotožněny s tzv. Akcí 100¹² vyvolanou skutečností, že na území Prešovského a Košického kraje zůstala převážná většina ze 197 duchovních, kteří z nějakého důvodu nepřešli z řeckokatolické do pravoslavné církve. Státní církevní tajemníci je paušálně označovali za hlavní brzdu konsolidace poměrů, přičemž vůbec nezáleželo na tom, zda se jednalo o „aktivní“ odpůrce pravoslavizace, nebo bývalé kněze působící v občanském povolání, či o staré a nemocné duchodce. Všichni bývalí a nesjednocení duchovní na východním Slovensku prošli kádrováním, přičemž „nejreakčnější“ z nich měli být „zneškodnění“ násilným vystěhováním do českého a moravského pohraničí, kde byla akutní potřeba pracovních sil po vysídlených Němcích. Právě tato „deportace“ byla označena za „Akci 100“, neboť se měla týkat stovky kněží a jejich rodin. Vůči zbývajícím polovině, většinou starým a nemocným, režim zaujal „velkorysý“ postoj a museli se vystěhovat „jen“ do jiných slovenských regionů. Mělo se jednat o „konečné“ řešení, nastálo, bez možnosti vrátit se někdy opět na východní Slovensko, se zákazem návštěv příbuzných a známých, včetně nejbližších rodin, starých rodičů nebo sourozenců. Odsun duchovních určených k vystěhování do českých zemí měl proběhnout na náklady státu během jednoho měsíce v listopadu a prosinci 1951, s definitivním ukončením do Vánoc. Ve skutečnosti se tento odsun podle původních záměrů nepodařilo naplnit nikdy. „Akce 100“ přímo postihla kolem 400–500 osob. Z 98 vystěhovaných kněží se 86 stalo dělníky (61 v průmyslu a 25 v zemědělství), jeden úředníkem, devět nepracovalo pro stáří a nemoc a dva do vytvoření této statistiky zemřeli. Uvedená čísla jsou však jen přibližná a neodpovídají plně skutečnosti. Velká část duchovních se ocitla na severu Čech, další pak byli rozeseti po Čechách a na Moravě.

Druhou překážkou, která v očích politiků a úředníků SÚC znemožňovala poměry po Prešovském soboru konsolidovat, byla špatná situace ve vedení pravoslavné církve. Metropolita Jeleverfij, jehož nejbližším spolu-

ho vztahu biskupa Joze Čárskeho ku komunistickému režimu. In: WEIS, Martin – SVOBODA, Rudolf (eds.): Kříž pod rudou hvězdou. České Budějovice 2009, s. 188–232; ZUBKO, P.: Jozef Čársky – sonda do života biskupa. Duchovný pastier. Revue pre teológiu a duchovný život, 90, 2009, č. 7, s. 451–467.

¹² MAREK, P.: „Akce 100“. Příspěvek k dějinám řeckokatolické církve v Československu po 2. světové válce. Historica Olomucensia 36–2009. Sborník prací historických XXIV. Ed. Ivana KOUČKÁ. Olomouc 2009, s. 85–101; Týž: Pokus dokončit likvidaci řeckokatolické církve v Československu. „Akce A 100“. In: CORANIČ, J. – ŠTURÁK, P. – KOPRIVNÁKOVÁ, J. (eds.): Církev v okovech totalitního režimu, s. 157–173; BORZA, Peter: Proces legalizácie Gréckokatolíckej cirkvi v Československu. In: CORANIČ, J. – ŠTURÁK, P. (eds.): Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí. Prešov 2009, s. 112–113.

pracovníkem se stal syn ruského generála, emigrant, laik Ing. Boris Čerkes (1905–1960),¹³ se sice snažil pomáhat, ale sám na vše nestačil. Jelevferijovo postavení v církvi komplikovala nedostatečná znalost českého jazyka. Předním úkolem pro politické pracovníky se proto stala „mobilizace kádrů“, výběr vhodných duchovních na místa episkopů a do čela správy eparchií, protože stávající sestava nebyla schopna podle názoru SÚC církev konsolidovat a aktivizovat v duchu režimních představ.

Stejně naléhavě působil nedostatek kněží, neboť řada farností zůstávala vakantních. Věřícím za této situace nezbývalo nic jiného, než aby reagovali nouzovými, „svépomocnými“ prostředky, které se však většinou rozcházeły s představami jak státu, tak elit pravoslavné církve.

Kádrovou situaci v pravoslavné církvi kriticky hodnotilo předsednictvo ÚV KSČ už 28. srpna 1950.¹⁴ Problémy vidělo v řadách vyšší (metropolita a biskupové) i nižší církevní hierarchie (generální vikáři, kněží, kurátoři). Pozastavovalo se nad vysokým věkem funkcionářů, reflektovalo, že řada z nich je poznamenána nemocemi, jiní jsou pasivní, objevuje se alkoholismus, a vše provází nedůvěra ze strany věřících.¹⁵ Kritika činnosti a chování církevních špiček ze strany státu zesílila v roce 1952 a směřovala vůči všem třem vladykům, v první řadě slovenským, Alexandru (Michalič)¹⁶ v Michalovicích a Alexiji (Dechtereve)¹⁷ v Prešově, a Čestmírovi (Kráčmar)¹⁸ v Olomouci. Nakonec byli v letech 1953–1955 všichni vyměněni. Kádrové změny se dotkly také dalších duchovních na vedoucích místech, kteří měli odpovědnost za deficity při konsolidaci církevních poměrů. V první řadě se to týkalo generálních vikářů. V michalovské eparchii Jozefa Hrehu (1914–1997) v dubnu 1953 vystřídal nejprve málo průrazný Andrej Macko (1911–1967) a v červenci 1954 prešovský arciděkan Peter Spišák (1912–1992). V prešovské eparchii bývalého uniata Desidera Schudicha (1903–1982) nahradil Ivan Michajlovič

¹³ Archiv hl. m. Prahy, fond Magistrát, odbor pro věci církevní NVP 1949–1990, kart. 25 – personální spis.

¹⁴ Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), fond Předsednictvo ÚV KSČ 1945–1954, sv. 21, arch. jednotka 233, bod 8.3 – Zpráva o situaci v pravoslavné církvi na východním Slovensku, Praha 28. 8. 1950.

¹⁵ PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal: *Pod kuratelou moci. Církvi na Slovensku v letech 1953–1970*. Bratislava 1999, s. 59.

¹⁶ Alexander (1878–1954). NA Praha, fond Státní úřad pro věci církevní (dále jen SÚC) 1949–1951, kart. 116 – jmenování do funkce.

¹⁷ Alexij (1889–1959). Archiv hl. m. Prahy, fond Magistrát, odbor pro věci církevní NVP 1949–1990, kart. 26 – personální spis.

¹⁸ Čestmír (1894–1971). K. S. (= SURMA): *Rozloučení s vladykou Čestmírem*. Hlas pravoslavy, 28, 1972, č. 2, s. 47–48.

Kopolovič (1912–1990). Změny se týkaly také nižších správních úrovní, kdy reorganizace diecézí byla spojena s výměnou většiny kurátorů.

Za naléhavý úkol bylo považováno hledání takových opatření, která římskokatolické církvi zabrání vměšovat se do situace. SÚC hodnotil její chování v roce 1950 jako opatrné, proti akci „P“ se otevřeně nepostavila z obavy, aby ji nepostihlo něco podobného.¹⁹ Brzy se však prý vzpamatovala a nepřehledné situace začala využívat. Chtěla podchytit všechny, kteří se k pravoslavné církvi nepřidali, resp. se snažila ji oslabit a její příslušníky přetáhnout do svých řad. Tím vyvolávala napětí v církevní oblasti a odváděla věřící od současného aktuálního dění, v první řadě od kolektivizace vesnice. Za vším měl stát biskup Čársky, který po složení slibu věrnosti a uvolnění z izolace v roce 1951 svých 151 kněží mobilizoval do práce. Proto se jevilo jako akutní ostře proti němu zakročit a nenechávat věci volný průběh.

V hodnotících zprávách úředníků SÚC čteme, že praktiky katolíků, směřující proti pravoslavné církvi, byly různorodé. Údajně sahaly od šíření pomluv, štvání, živení malicherných sporů a zastrašování, až k organizaci společných bohoslužeb římskokatolické a pravoslavné církve. V michalovské eparchii se prý zaměřili na staropravoslavného generálního vikáře Jozefa Hrehu. Chtěli dosáhnout jeho odvolání z funkce a nahradit ho povolnějším knězem z řad bývalých uniátů. V průběhu michalovského eparchiálního shromáždění v roce 1952 drtivá většina přítomných požadovala ochranu proti praktikám římskokatolické církve ze strany státu. Někteří kněží vystupovali velmi bojovně, „takřka šovinisticky nenávisťně“.²⁰ Byli pobouřeni Čárského pastýřským listem, který měl pravoslavné označovat za heretiky a vyzývat katolické kněze, aby se schismatiky nejednali jako s členy rovnoprávné církve. Zástupcům státu i církve dalo hodně práce, aby tyto dezinterpretace vyvrátili. V situační zprávě SÚC čteme upozornění sdělené duchovním, že státní správa pravoslavné církvi dala všechny předpoklady k jejímu zdárnému rozvoji, ale nemůže ji preferovat, neboť „před zákonem jsou si všechny církve rovný“.²¹ Pokud pravoslavný kněz zjistí nějakou nepřístojnost, má ji hlásit církevnímu tajemníkovi. Na jednom ze školení pravoslavné církve, organizovaném v květnu 1953 v Dolním Smokovci, se účastníci shodli na poznatku, že pokud státní orgány proti římskokatolické církvi rázně nezakročí, bude za několik let po pravoslavné církvi veta. Věřící přejdou do římskokatolické

¹⁹ Likvidace řeckokatolické církve je v úředních materiálech označována jako Akce P = pravoslavizace.

²⁰ NA Praha, fond 852 – SÚC 1953–1956, pravoslavná církev, kart. 117 – Zpráva o situaci na východním Slovensku, Praha 20. 6. 1952.

²¹ NA Praha, fond 852 – SÚC 1953–1956, pravoslavná církev, kart. 117 – Zpráva o situaci na východním Slovensku, Praha 20. 6. 1952.

církve. Slovenský úřad pro věci církevní (SLOVÚC) v Bratislavě takové hodnocení situace sice označoval za zbytečnou paniku, avšak na druhé straně doporučil provést s košickým biskupem důrazný pohovor. Chtěli ho přimět k tomu, aby zamezil „až příliš velkým aktivitám“ katolických kněží namířeným proti pravoslavným.

SÚC zamýšlel čelit „závadnému chování“ katolické církve dvěma způsoby. 1) Usiloval o útlum jejích aktivit jako celku a zápalu kněží pro pastorační cestou represe. Pokoušel se najít prostředky, jimiž by se vliv kněží na pravoslavné dal interpretovat jako trestná činnost z náboženské horlivosti. Tlačil na výměnu lidí ve funkcích, kdy „reakční“ kněze měli nahradit „pokrokoví“, působící v intencích státní politiky. SÚC považoval za prospěšné snížit počet katolických duchovních v michalovské eparchii, neboť jsou prý obsazeny všechny farnosti, a katolíci představují velkou brzdu snah o uklidnění situace.²² 2) Druhou cestou, jak se vypořádat s „negativním vlivem“ římskokatolické církve na konsolidaci poměrů, byl tlak na uzavření „dohody“ mezi pravoslavnou a římskokatolickou církví o modu vivendi. „Smlouva“ vznikla v roce 1955 v souvislosti s řešením problému tzv. „přestupové akce“.²³

Za hlavní prostředek „normalizace“ poměrů státní správa označovala všestrannou aktivizaci pravoslavného společenství. Měly se na něm podílet všechny zainteresované složky, stranické a státní orgány i vedení církve, na všech úrovních. „Aktivizaci“ považovala za nástroj boje za prosazení svých záměrů. Nesla se v protikatolickém, protivatikánském duchu. Úředníci tvrdili, že čím dříve a lépe se podaří pravoslavné probrat z letargie, čím více uvědomělých a spolehlivých pravoslavných kněží se zapojí do práce, tím více bude Vatikán oslaben. Jedna ze zpráv SÚC prohlašovala, že pravoslavná církev je sice „reakčním“ seskupením šířícím pověry, ale současně reprezentuje nejvhodnější nástroj průniku mezi věřící a představuje protiváhu římskokatolické církve. Kromě toho prý v budoucnosti nebude z hlediska likvidace církví tak obtížně zdolatelnou překážkou, jakou je římskokatolická církev se svým vedením ve Vatikánu.²⁴

²² NA Praha, fond 852 – SÚC 1953–1956, zasedání kolegia, kart. 13 – Církevní situace na východním Slovensku, Praha 26. 2. 1953.

²³ Podstatou tzv. přestupové akce, která se v Československu a zejména pak na východním Slovensku objevila v letech 1954–1955, bylo hromadné podávání žádostí příslušníků pravoslavné církve, bývalých uniátů, o přestup do římskokatolické církve na základě zrušení ustanovení o evidenci náboženského vyznání obyvatelstva z 11. září 1954, opřeného o usnesení vlády z 27. července 1954. NA Praha, fond SÚC 1953–1956, zasedání kolegia, kart. 209 – Zpráva o přestupové akci na východním Slovensku, Praha 17. 1. 1955.

²⁴ NA Praha, fond 852 – SÚC 1953–1956, zasedání kolegia, kart. 14 – Zpráva ze zasedání kolegia SÚC, Praha 25. 5. 1953.

2.

SÚC si uvědomoval, že nejprve musí konsolidovat situaci mezi duchovenstvem. Proto se zaměřil na episkopát a vedení církve, souběžně však začal řešit problém nedostatku kněžstva, který vznikl tím, že k pravoslavným přешlo velké množství věřících z řeckokatolické církve, ale bez svých duchovních.

Podle zainteresovaných činitelů k řešení problému nedostatku duchovenstva v pravoslavné církvi existovaly dvě cesty: 1) vlastní výchovná práce, příprava nových duchovních na prešovské bohoslovecké fakultě, a vysílání talentovaných studentů bohosloví do SSSR, kde měli prohloubit své vzdělání a všestranně se připravit na převzetí vedoucích míst v pravoslavné církvi v Československu, včetně vzdělávacích institucí a 2) výpomoc ze strany ruské pravoslavné církve, která na přechodnou dobu, než se podaří zaplnit meze-ry vlastní výchovnou prací, „půjčí“ pravoslavné církvi v Československu své duchovní.

Ve vzdělávání a výchově kněží zaujala klíčové postavení Pravoslavná bohoslovecká fakulta v Praze, se sídlem v Prešově.²⁵ SLOVÚC otevřeně přiznával, že pravoslavná bohoslovecká fakulta je jedinou školou mezi teologickými učitelišti v ČSR, kde má stát zájem o přijetí co největšího počtu studentů. Svou činnost zahájila ve školním roce 1950/1951 a jako nově zřízená vysoká škola pochopitelně zápasila na všech frontách se základními problémy, počínaje dislokací a vhodnými prostory pro výuku a pro ubytování posluchačů, nalezením kvalifikovaných učitelských sil, vytvořením programu výuky, a konče výběrem bohoslovců,²⁶ kterých měla v roce 1950 ve všech formách studia asi 171, z toho v řádném studiu 55.²⁷ Tato čísla však zkreslují realitu. Ve skutečnosti, v kontextu nevelkého a klesajícího zájmu mladých o studium na fakultě a kvality uchazečů, úkol obsadit volné fary a nahradit „pasivní“ a „reakční“ kněze, bývalé uniáty, vlastními silami, byl dlouhodobou záležitostí. V žádném případě nemohl sanovat okamžitou a naléhavou potřebu. Proto vedení fakulty a také učitelé, nacházející se pod politickým tlakem, museli operativně přijímat taková opatření, s nimiž se většinou vnitřně neztotožňovali.

²⁵ *Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. Jubilejný zborník k 50. výročiu jej založenia (1950–2000)*. Prešov 2000.

²⁶ V roce 1950 mezi přijatými uchazeči byli pouze dva s maturitou. Proto fakulta organizovala tzv. večerní kurzy, v nichž si teprve doplňovali všeobecné, resp. středoškolské vzdělání. Průvodním jevem proto byla mj. i velká fluktuace mezi studenty.

²⁷ NA Praha, fond 852 – SÚC 1951–1955, situační zprávy, kart. 37 – Zpráva o činnosti Pravoslavné bohoslovecké fakulty v Prešově, Bratislava 23. 7. 1953. V prvním školním roce fakulta připravila pro praxi 28 kněží.

Jedno z východisek představovala koncentrace čtyřleté výuky do kratšího časového úseku a nástup vysvěcených bohoslovců do pastorační praxe ve třetím roce studia. Zbývající rok absolvovali dálkově, už v postavení kněží. Obdobné tendence k redukci délky výuky byly i ve čtvrtém ročníku omezeném jen na zimní semestr. Ve vyšších ročnících, zejména v absolventském, se učitelé potýkali s problémem odkladu svěcení. Mnozí bohoslovci s ním nespěchali. Vstup do manželství byl podmínkou svěcení, a proto bylo třeba čekat na její splnění. Problémy vznikaly také v souvislosti s nutností vykonat základní vojenskou službu, neboť řada absolventů se po jejím výkonu nechtěla věnovat kněžskému povolání.²⁸ Všem se jako nadějnější zdál úmysl zvýšit počet posluchačů v řádném studiu a v přípravných kurzech prostřednictvím intenzivních náborových akcí. Výsledky však nebyly adekvátní námaze.

Proto vedení fakulty z rozhodnutí SÚC začalo organizovat krátkodobé kurzy v trvání čtyř až šesti měsíců. Po jejich absolvování byl bohoslovec vysvěcen a vstoupil do pastorační praxe. Jednalo se o pragmatický krok směřující k likvidaci kvantitativního deficitu v počtu kněží.²⁹ Na bohoslovecké fakultě se studenti řádného studia, pokud vyhovovali věkovému limitu, ocitli pod tlakem, aby přešli do krátkodobého kurzu. Eparchie dostaly úkol rozvinout širší náborovou kampaň, aby počet uchazečů byl co největší.³⁰ Praxe kurzů záhy potvrdila obavy prozíravějších duchovních, kteří před nimi varovali. Myšlenka krátkodobé přípravy kněží podcenila, a ve většině případů devalvovala, kněžské povolání. Tento trend však plně korespondoval s praktikami ve vzdělávací praxi v padesátých letech 20. století, v zakladatelském období budování socialismu, a souzněl s cíli režimu.

Absolventi krátkodobých kurzů přicházeli do praxe nepřipraveni na své povolání, někteří dokonce tápali při bohoslužbách, neznali liturgii a jejich teologické znalosti byly nedostatečné. Ve všech formách studia se projevoval tlak shora, vést výuku čistě prakticky. Mladí kněží se po absolutoriu ve své farnosti většinou cítili jako „vhození do vody“. Stěžovali si, že je nikdo nevedl, nikdo se o ně v podstatě nestaral, nezajímal se o ně a nepomáhal jim.

²⁸ Navíc nutnost vykonat základní vojenskou službu odčerpávala kněze potřebné pro okamžité obsazení far. Zpočátku byla situace řešena odklady, když však vyšlo usnesení vlády č. 2824 z 10. 10. 1955 o úpravě nástupu základní vojenské služby, v roce 1956 mělo odejít na vojnu 37 mladých duchovních. NA Praha, fond 994 – Ministerstvo školství a kultury (dále jen MŠK) 1956–1967, kart. 55 – Zpráva MŠK, čj. 010884/56.

²⁹ V roce 1951 bylo vysvěceno 28 těchto absolventů, v roce 1952 pak 19 a v roce 1953 asi osm.

³⁰ Ve školním roce 1951/1952 navštěvovalo kurz 25 posluchačů, o rok později osm a ve školním roce 1953/1954 11 posluchačů. V řádném studiu bylo 62 a v jednoroční přípravce 15 studentů. NA Praha, fond 852 – SÚC 1953–1956, zasedání kolegia, kart. 14 – Pravoslávna bohoslovecká fakulta v Prešove.

Depresi propadali zejména tehdy, pokud se ocitli v místech, kde „pravoslavi-zace“ neproběhla bez problémů. Politický tlak způsobil, že mezi absolventy najdeme i menší skupinu duchovních, kteří nejenže neměli předpoklady pro pastorační práci, potřebnou kvalifikaci a vztah k církvi, a možná ani k Bohu, ale také lidi zatížené svou minulostí nebo problémy, vykládající si kněžství jako snadný zdroj obživy. Pravoslavné církvi tak více uškodili, než pomohli. Po prvních negativních zkušenostech s uchazeči fakulta zavedla jejich přísné kádrování prováděné KNV v Prešově. Velký důraz na fakultě kladli na různé formy doškolování.

Celkově musíme konstatovat, že snaha překlenout nedostatek kněží v pravoslavné církvi prostřednictvím krátkodobých kurzů byla dobovým omylem. Očekávaný a podstatný zvrat se nedostavil. Tzv. pastýřsko-bohoslovecké oddělení, jak byly kurzy označovány, fungovalo čtyři roky, v letech 1950–1954.

Druhým dílčím pokusem o snížení počtu vakantních farností, snahou, jak vyřešit nedostatek kněží a kádrů,³¹ bylo v roce 1955 povolání pravoslavných duchovních ze Zakarpatské Ukrajiny (bývalé Podkarpatské Rusi) na výpomoc na východní Slovensko. Byli určeni pro prešovskou a michalovskou eparchii a měli tu působit pět let, do doby, než prešovská fakulta zajistí dostatečný počet kněží z místních zdrojů. Iniciátora této pomoci neznáme. Podnět pravděpodobně vyšel ze SLOVÚC. Jisté je, že záležitost počátkem roku 1955 projednal při návštěvě Moskvy s patriarchou ruské pravoslavné církve Alexijem I. (Simanskij)³² a s předsedou Sovětu pro záležitosti ruské pravoslavné církve G. G. Karpovem metropolita Jelevferij (Voroncov). V jednáních pak pokračoval kancléř B. Čerkes. Když byl záměr schválen nejvyššími stranickými a státními orgány v SSSR a ČSR, jeho realizaci SÚC svěřil vedení prešovské eparchie, resp. biskupu Dorotejovi (Filipp) a generálnímu vikáři Ivanu Michajloviči Kopolovičovi.³³ Příchod cizích státních příslušníků do struktur pravoslavné církve v Československu nebyl v poválečném období (ale ani v předchozích letech) ničím výjimečným, tentokrát však šlo o akci přesahující svým rozsahem a přesně určeným cílem běžné zvyklosti.

Pravoslavní duchovní ze SSSR přišli na východní Slovensko v několika časových fázích. Jakýsi předvoj v první polovině roku 1955 tvořili protoje-rej I. M. Kopolovič, který se stal generálním vikářem prešovské eparchie,³⁴

³¹ NA Praha, fond 852 – SÚC 1952–1956, kart. 117 – Návrh SÚC pro politické byro ÚV KSČ z 13. 5. 1955.

³² Alexij I. (1877–1970). PATOCK, C.: *Die Hierarchie der Russisch-Orthodoxen Kirche Moskauer Patriarchat*. Ostkirchliche Studien, 16, 1967, s. 44–45.

³³ NA Praha, fond 852 – SÚC 1949–1956, kart. 4 – Návrh na vyřešení některých otázek pravoslavné církve, Praha 1956.

³⁴ PATOCK, C.: c. d., s. 54.

a Dimitrij Georgjevič Filipp, jehož záhy po příjezdu zvolili biskupem (Dorotej) téže diecéze. Počátkem následujícího roku toto duo rozšířil protojerej Georgij Vasiljevič Stankaninec (nar. 1906), který nastoupil na Pravoslavnou bohosloveckou fakultu v Prešově jako profesor biblických věd, proděkan a suplující spirituál semináře.

V letech 1956–1957 je podle původního plánu mělo následovat 20–25 duchovních pocházejících z okolí Užhorodu a Mukačeva, kteří ovládali východoslovenský dialekt a místní náboženské zvyklosti a tradice. Počítalo se s tím, že většina z nich převezme vyšší, řídicí kněžské funkce (protopresbyteriáty), a obsadí takové farnosti, v nichž konsolidace poměrů podle názoru pravoslavné církve a státních úřadů neprobíhala dost rychle.

Po předběžných jednáních v roce 1956 začaly na obou stranách konkrétní přípravy.³⁵ Ukázalo se, že ruská strana, přes dobrou vůli, nebyla schopna nabídnout tak velký počet kněží, jaký byl požadován. Nemohla počítat s duchovními z Ukrajiny, kteří nevyhovovali z jazykového hlediska, a výběr pouze z omezeného teritoria bývalé Podkarpatské Rusi by narušil chod eparchie. Kromě toho situaci komplikovala podmínka nevysílat v zásadě bývalé uniaty, ale pouze tzv. staropravoslavné kněze. Naplnit se ji nepodařilo. Náborová akce mezi duchovními dále ukázala, že ruská pravoslavná církev nesouhlasila s vysláním všech duchovních, kteří se přihlásili do konkurzu. V prvním kole jejím sítím prošlo dokonce jen pět ze 16 uchazečů. Důvody však neznáme. Nakonec generální vikář I. M. Kopolovič 2. dubna 1956 v Mukačevě, společně s vladykou mukačevsko-užhorodským Ilarionem (Kočergin) a jeho komisí, jednal s 25 uchazeči, a když jim načrtl očekávání československé pravoslavné církve, zbylo jich 15. Po všech peripetích na východní Slovensko přijelo 14 kněží,³⁶ přičemž ze seznamu vybraných několik vypadlo, a musel být doplněn novými duchovními. V roce 1956 kněží přijeli ve dvou skupinách, 26. června a 3. července po čtyřech osobách, zbývající v roce 1957. Jednalo se o tyto duchovní:

Julius Ivanovič Bokšaj (nar. 3. 1. 1915 Úbrež, okr. Sobrance na Slovensku), ukrajinské národnosti, absolvent katolické teologické fakulty v Olo-mouci, vysvěcen v roce 1940, v roce 1949 sjednocen s pravoslavnou církví, přišel z Klečenova v mukačevském rajonu a nastoupil v Kamionke.

Jevgenij Vasiljevič Boršoš (nar. 15. 12. 1910), ukrajinské národnosti, absolvent duchovního semináře v Srbsku, vysvěcen 1935 biskupem Damaski-

³⁵ Archiv Kanceláře prezidenta republiky (dále jen AKPR) Praha, fond Kancelář prezidenta republiky (dále jen KPR) 1919–1962, kart. 770, inv. č. 2838 – Zpráva o činnosti býv. Státního úřadu pro věci církevní v Praze za druhé čtvrtletí 1956, Praha 4. 8. 1956.

³⁶ De facto šlo o 13 duchovních, neboť příchod Basila Ivanoviče Mučičky měl jiné pozadí, s popisovanou misí přímo nesouvisel, ale logicky do ní zapadal.

nem (Grdanički), určitou dobu vykonával funkci arciděkana, přišel z Frondy a nastoupil do obce Pčolinné.

Michail Ivanovič Cuckov (nar. 14. 5. 1903), ukrajinské národnosti, absolvent duchovního semináře v Srbsku, vysvěcen 1930 biskupem Josifem (Cvijovič), přišel ze Sinovíru a nastoupil v Uliči.

Vasilij Michajlovič Ďulaj (nar. 3. 12. 1919), ukrajinské národnosti, vysvěcen biskupem Theodorem Romžou, s pravoslavnou církví se sjednotil v roce 1949, přišel z obce Ivanovec v mukačevském rajonu a nastoupil do Velkých Bukovců.

Josef Ivanovič Iljuk (18. 7. 1914 Chust – 6. 5. 1993), ukrajinské národnosti, absolvoval semináře ve Sremských Karlovcích a Bitolji, vysvěcen v roce 1939 biskupem Vladimírem (Rajič), krátce působil na východním Slovensku, přišel z Chustu, arciděkan, a nastoupil v Kružlově.

Leontin Ivanovič Lizak (29. 6. 1924 Užhorod – 19. 6. 1986 Malý Lipník), slovenské národnosti, absolvent učitelského ústavu a bohosloveckého semináře, vysvěcen 1947 biskupem Theodorem Romžou, v roce 1949 sjednocen s pravoslavnou církví, přišel z Užhorodu-Radvance a nastoupil v obci Remeniny.

Vasilij Georgevič Mandzjuk (nar. 28. 5. 1903 v Negrovci – 17. 2. 1983), ruské národnosti, absolvent duchovního semináře v Sarajevu, vysvěcen 1933 biskupem Damaskinem (Grdanički), přišel z farnosti Košeljovo chustského rajonu, nastoupil v Šarišském Štiavniku.

Konstantin Michajlovič Medviď (nar. 2. 7. 1918), ukrajinské národnosti, absolvoval duchovní seminář řeckokatolické církve, vysvěcen 1949 už v pravoslavné církvi biskupem Makariem (Oksijuk), přišel z Teresvy v tjačevském rajonu a nastoupil v Údolu.

Nikolaj Michajlovič Oláh (nar. 8. 5. 1903) – další údaje nemáme zatím k dispozici.

Ivan Michajlovič Puškáš (17. 9. 1918 – 22. 8. 1984 Habura, okr. Medzilaborce), bývalý uniát.

Dimitrij Josifovič Simulík (nar. 8. 6. 1912), ukrajinské národnosti, vysvěcen 1936 biskupem Damaskinem (Grdanički), přišel z města Volovec a nastoupil v obci Cabalovce.

Georgij Georgjevič Šelever (nar. 21. 1. 1913), absolvent duchovního semináře v Srbsku, vysvěcen 1937 biskupem Damaskinem (Grdanički), přišel z Chustu a nastoupil v obci Jarabina.

Georgij Georgijevič Šutko (nar. 25. 1. 1912), stal se spirituálem pravoslavného bohosloveckého semináře v Prešově.³⁷

Pokud jde o jednotlivé kněze, kteří přijeli na východní Slovensko v letech 1956 a 1957, polovina z nich měla k tomuto regionu zvláštní vztah prostřednictvím příbuzenských vztahů.³⁸ Buď se tu narodili, nebo odtud pocházely jejich manželky, příp. zde žili sourozenci, strýcové, tety apod. V důsledku nepřístupnosti osobních spisů kněží nejsou naše údaje zcela přesné, je však možné, že tento počet byl ještě vyšší. Většinou se jednalo o duchovní ve věku mezi 40 a 50 lety s poměrně početnou rodinou, kněze ve věku do 30 a nad 50 let můžeme označit za výjimku. Zhruba 60 % z nich je označováno za tzv. staropravoslavné,³⁹ ve zbývajících případech přicházeli bývalí duchovní zakázané řeckokatolické církve. Všichni měli ukrajinskou národnost, jen ve dvou případech uváděli slovenskou a ruskou. Vesměs šlo o kvalifikované a zkušené duchovní s odpovídajícím vzděláním, v několika případech prošli teologickým seminářem v Srbsku, nositele titulu protojerej, dva předtím působili ve funkci arciděkanů. Kádrová hodnocení pocházející z let totality sice musíme brát s velkou rezervou, není však důvodu nevěřit konstatováním, že většina z nich patřila mezi svědomité kněze a nadané kazatele, což někteří u nás potvrdili jako arciděkané.⁴⁰

Co se týče motivace kněží odstěhovat se na přechodnou dobu mimo svůj domov, pramenný materiál, který by na tuto otázku odpověděl jednoznačně a pravdivě, nemáme k dispozici, neboť problematika je příliš spojena s privátní sférou uvažování a rozhodování každého jedince. Musíme proto vycházet z chování a jednání lidí, které bylo současně podmíněno dobou, kterou prožívali. Není třeba pochybovat o tom, že v pozvání do sousední země viděli kus výzvy zkusit něco nového, a obohatit svou pastorační službu o další zkušenost. Nemůžeme vyloučit, že někteří chtěli třeba i pomoci etablovat pravoslaví ve farnostech, které byly tradičně řeckokatolické, neboť tak znělo hlavní zadání pro organizaci mise z československé i ruské strany. Současně je nutno reflektovat, že všichni od tohoto projektu očekávali materiální profit, zvýšení životní úrovně pro sebe a své rodiny. Někteří v tom možná viděli příležitost lépe se pracovně uplatnit, prosadit se v církvi a budovat profesní kariéru.

³⁷ NA Praha, fond 852 – SÚC 1949–1956, kart. 4 – charakteristiky duchovních navržených na vyslání do Československa.

³⁸ NA Praha, fond MŠK 1956–1966, sig. 47 VII C, kart. 54 – Duchovní ruské pravoslavné církve v ČSSR, 11. 11. 1960.

³⁹ Takto jsou označováni pravoslavní duchovní, jejichž minulost nebyla svázána s řeckokatolickou církví.

⁴⁰ NA Praha, fond SÚC 1949–1956, kart. 4, inv. č. 53 – Návrh na vyřešení některých otázek pravoslavné církve, Praha 1956.

Nelze přehlédnout fakt, že v případě sjednocených uniátů byl odchod také hledáním východisek, jak uniknout ze sovětského prostředí a nalézt pro sebe snesitelnější životní podmínky. Pro některé se otevírala cesta navázat na minulost a pokusit se přiblížit rodovým kořenům.⁴¹

Počínání české a slovenské strany, připravující se na příjezd prvních čtyřech kněží, je možno označit za hektické. Mezi Prahou a Prešovem jezdili úředníci, kteří vybírali vhodné lokality a zejména nemovitosti, mnohé z nich zabrané po roce 1950 zcela nebo z části pro potřeby JRD, obchodů, škol, ubytování atd. Dokonce se našly i peníze na dílčí renovace sakrálních prostor. Vše muselo projít generální údržbou a opravami, stěhovali se lidé i instituce, do pořádku se dávaly zahrady, sázely brambory a zelenina, věřící štípali dříví, někde se zaváděla elektrina, vše mělo být v pořádku a k dispozici, aby přijetí hostů ze Sovětského svazu proběhlo co nejvřeleji. Ne všechno se nakonec podařilo, např. při příjezdu první skupiny na nádraží v Košicích duchovní nikdo nečekal, a cestu do Prešova si museli najít sami, nebo v prvních dnech žili na dluh, ocitli se bez finančních prostředků. Teprve následně se řešilo sjednocení rodin a stěhování, výše platů a forma jejich vyplacení, vyřízení finančních půjček atd. Od ruské pravoslavné církve měl každý kněz obdržet 6 000 rublů na stěhování a zařízení nových bytů, SÚC v Praze tyto náklady hodlal sanovat každému částkou 25 000 korun. Jeden z duchovních nedlouho po příjezdu požádal o návrat do vlasti ze zdravotních důvodů. Lékařská prohlídka v Praze ukázala, že srdeční obtíže předstíral, neboť byl umístěn do obce s rozháranými náboženskými poměry.⁴²

Právě výběr vhodné farnosti, kam by mohli hostující kněží nastoupit, představoval největší problém. Nešlo jen o vytvoření solidního materiálního zázemí pro jejich působení, ale také o vytypování míst, kde byla situace zralá pro přijetí pravoslavného cizince. Svědčí o tom jak skutečnost, že většina duchovních musela své dosavadní působiště uvolnit ve prospěch přicházejícího hosta (např. Pčolinné, Kamienka, Ulič, Remeniny, Čertižné), což vyvolávalo nepříjemné napětí a dokonce ojediněle i konflikty, zvláště v případech, pokud byl kněz přeložen z prešovské do michalovské eparchie, tak i změny v plánech na umístění kněží. Až na dvě výjimky (Jarabina a Velké Bukovce) tedy nešlo o vakantní farnosti. V roce 1956 kněží delegovaní ruskou pravoslavnou církví působili v obcích Údoľ (okr. Stará Lubovňa), Pčolinné (okr. Snina),

⁴¹ NA Praha, fond MŠK 1956–1966, sig. 47 VII C, kart. 54 – Duchovní ruské pravoslavné církve v ČSSR, 11. 11. 1960.

⁴² NA Praha, fond MŠK 1956–1966, sig. 47 VII C, kart. 54 – Duchovní ruské pravoslavné církve v ČSSR, 11. 11. 1960.

Šarišský Štiavnik (okr. Svidník), Veľké Bukovce (okr. Stropkov),⁴³ Kamienka (okr. Stará Ľubovňa), Jarabina (okr. Stará Ľubovňa), Remeniny (okr. Vranov nad Topľou) a Ulič (okr. Snina),⁴⁴ a v roce 1957 přišli do obcí Kružlov (okr. Bardejov) a Cabalovce (okr. Medzilaborce).⁴⁵ Přesnější kritéria pro výběr lokalit materiály úřední provenience neuvádějí. Zdůrazňují, že přijetí duchovních věřícími bylo v drtivé většině případů kladné a jejich pisatelé jsou přesvědčeni, že kněží přispějí ke konsolidaci situace v obcích.⁴⁶ Chladná reakce byla zaznamenána pouze ve dvou případech. Údajně souvisela jednak s chováním jednoho z kněží, který nezvládl přechod do materiálně přece jen relativně bohatšího prostředí, než ve kterém dosud žil, a v prvních dnech se soustředil v přehnané míře na nákupy zboží (obuv), jednak s averzí obyvatel obce vůči místním správním orgánům, jež blokovaly stavbu rodinných domků v místě, a když udělily výjimku, tak ji dostal okresní církevní tajemník.

Stejně obtížné, jako je hledání motivů kněží mukačevsko-užhorodské eparchie pro pracovní pobyt v Československu, je hodnocení výsledků této mise. Asi bychom je měli vidět ve třech rovinách. 1) Nakolik se podařilo splnit očekávání organizátorů akce ve smyslu likvidovat „zbytky unie“ na východním Slovensku a pomoci sjednotit pravoslavnou církev. 2) Přispěla k uspokojení duchovních potřeb věřících? 3) Jak zasáhla do života samotných kněží. Pokusme se udělat předběžné závěry z materiálů, jež jsme měli k dispozici.

1) Hodnocení odboru pro věci církevní Ministerstva školství a kultury (MŠK) v Praze z roku 1960⁴⁷ konstatovalo, že hostující duchovní ruské pravoslavné církve v mnoha obcích východního Slovenska přispěli k „odstranění nežádoucích poruch v náboženském životě lidu“ a v zásadě „splnili úlohu, která byla ve veřejném zájmu touto akcí sledována“.

Objektivně musíme konstatovat, že vytyčený cíl byl pouze heslem, „politickým“ argumentem pro stranické, státní a církevní elity. Nedalo se očekávat, že 12 duchovních zařazených do pastorační služby může nějak výrazněji

⁴³ V současnosti obec Bukovce.

⁴⁴ Mezi vytypované obce pro obsazení hostujícím duchovním ze SSSR patřily dále Jarabina (okr. Stará Ľubovňa), Drienica (okr. Sabinov), Svidník, Kružlov (okr. Bardejov), Čičarovce (okr. Michalovce), Ostružňa (okr. Kežmarok), Ruské (dnes zaniklá obec v souvislosti s výstavbou vodního díla Starina, okr. Snina), Hrabské (okr. Bardejov), Kurov (okr. Bardejov), Mikulášová (okr. Bardejov), Vyšný Mirošov (okr. Svidník), Brusnica (okr. Stropkov), Sečovce (okr. Trebišov), Hlinné (okr. Vranov nad Topľou) a Dúbravka (okr. Michalovce).

⁴⁵ Dvě lokality, nástupní působišť duchovních Ivana Michajloviče Puškáše a Nikolaje Michajloviče Olaha, se nám nepodařilo zjistit.

⁴⁶ AKPR Praha, fond KPR 1919–1962, kart. 770, inv. č. 2838 – Zpráva o činnosti bývalého Státního úřadu pro věci církevní v Praze za druhé čtvrtletí 1956, Praha 4. 8. 1956.

⁴⁷ NA Praha, fond 994 – MŠK 1956–1967, kart. 54 – Zpráva o závadách při odchodu některých duchovních ruské pravoslavné církve po přechodném působení v Košickém kraji.

změnit celkovou situaci. Spíše se jednalo o experiment, který nakonec vyústil v rozpaky a rozhodnutí dále v něm nepokračovat.

2) Ukázalo se, že duchovní mohli dobře fungovat pouze v určitém prostředí. K tomuto závěru nakonec došli samotní organizátoři mise: „Zpočátku byli duchovní ruské pravoslavné církve našimi věřícími (bývalými řeckokatolíky) odmítáni – bojkotováni, a někteří museli být přemístěni na jiné farnosti. Postupně si však získali důvěru věřících...“.⁴⁸ Většina z nich se nakonec na nové prostředí adaptovala dobře, takže v roce 1960 odchod osmi z původního počtu 17 kněží do své vlasti byl provázen určitým napětím. Odjezdu se bránili většinou jak věřící, tak především samotní duchovní.

3) Zdá se, že základní problém tkvěl v chování kněží a jejich rodin. Zmíněný hodnotící materiál MŠK zdůvodňoval rozhodnutí ukončit hostování kněží tím, že někteří z nich „si však u nás příliš zvykli, nerespektovali často příkazy církve a zaváděli ve farnostech formy náboženského života, které neodpovídaly našim poměrům“.⁴⁹ Poukazoval na fakt, že mezi slovenským klérem se vůči nim objevila finančně motivovaná nevraživost. Někteří kněží jim záviděli tzv. zahraniční vyrovnávací příplatek.

Skutečnost byla taková, že v SSSR jim zůstal jejich původní plat a v ČSR obdrželi další, v podstatě srovnatelný s příjmem místního duchovenstva, avšak navýšený ještě o státní příplatek. Proto se jejich zahraniční působení stalo poměrně lukrativní záležitostí, podstatně zvýšilo jejich životní úroveň, a někteří si vytvářeli i velké úspory.

Státní správě dále vadilo, že kněží si během času začali zvat na fary k delšímu pobytu své širší rodiny, takže prý ze 17 původních duchovních se tato kolonie rozrostla na 93 osob.

K zaujetí negativního hodnocení pravděpodobně přispěly také anonymní dopisy, které chodily do Prahy ze Slovenska. Jeden z nich se ptal, jak dlouho budou mít v pravoslavné církvi v Československu sovětské faráře. Kladl řečnickou otázku, zda slovenští kněží jsou tak zaostalí, že vedoucí místa v církvi jsou obsazena lidmi ze Sovětského svazu, a nenajde se alespoň jediný, který by mohl zastávat funkci biskupa, generálního vikáře nebo profesora. Aby mohl „kariérista a šovínista“ Kopolovič zaujmout místo generálního vikáře, musel mu je uvolnit Desider Schudich, který, ač nevinný, skončil ve vězení. Doporučoval také, aby došlo k prověrce chování nejméně pěti kněží ze SSSR,

⁴⁸ NA Praha, fond 994 – MŠK 1956–1967, kart. 54 – Zpráva o závadách při odchodu některých duchovních ruské pravoslavné církve po přechodném působení v Košickém kraji.

⁴⁹ NA Praha, fond 994 – MŠK 1956–1967, kart. 54 – Zpráva o závadách při odchodu některých duchovních ruské pravoslavné církve po přechodném působení v Košickém kraji.

kteří často jezdí domů a ve velkém převážejí spotřební zboží. Jsou to „pěkní ptáčkové“.⁵⁰

V roce 1960 vyhodnocení všech těchto okolností přimělo církevní odbor MŠK v Praze k rozhodnutí navrhnout sovětské straně a našim stranickým, státním a církevním orgánům odvolat z Československa osm duchovních⁵¹ a devíti z původní sedmnáctičlenné skupiny nabídnout další působení s tím, aby si požádali o udělení československého občanství. Pokud tak neučiní, budou muset odejít ze země také. Z devíti kněží, kteří měli zůstat, pět označil za momentálně u nás nepostradatelné, za kádrové rezervy pro zastávání vyšších funkcí v církvi (D. G. Filipp-Dorotej, I. M. Kopolovič, B. I. Mučička, J. I. Iljuk, L. I. Lizak), ve čtyřech případech (K. I. Bokšaj, V. M. Ďulaj, I. M. Puškáš, G. G. Šutko) může být odchod odsunut do budoucna, záležitost bude opět vyhodnocena po třech letech.⁵²

Další osudy této devítičlenné skupiny kněží se nám zatím v důsledku zmíněné nepřístupnosti pramenů nepodařilo vypátrat. Vladyka Dorotej se v roce 1964 po abdikaci metropolitou Jana (Kuchtin)⁵³ stal v pořadí třetím metropolitou pražským a celého Československa. Jeho zásluhy o církve byly oceněny jmenováním arcibiskupem. V roce 1968 získal na Pravoslavné duchovní akademii v Leningradě vědeckou hodnost magistra bohosloví a v roce 1984 doktorát teologie. V roce 1985 se stal čestným doktorem Pravoslavné bohoslovecké fakulty v Prešově. Byl nositelem státního vyznamenání Řádu práce. Po rozdělení státu v roce 1992 prosadil udržení jednoty církve a byl zvolen metropolitou českých zemí a Slovenska. Zemřel ve věku 86 let a je pochován v Praze na Olšanech.⁵⁴

⁵⁰ NA Praha, fond 994 – MŠK 1956–1967, kart. 54 – Zpráva o závadách při odchodu některých duchovních ruské pravoslavné církve po přechodném působení v Košickém kraji.

⁵¹ Protojerej Vasilij Georgijevič Mandzjuk se v roce 1960 vrátil zpět do Užhorodu, avšak po třech letech (1963) se vrátil a působil jako duchovní v michajlovské eparchii, ve farnosti Voľa. V roce 1968 odešel do důchodu z obce Krášok, dnes Zemplínská Široká. Zde také 17. 2. 1983 zemřel a je pochován na místním hřbitově.

⁵² NA Praha, fond 994 – MŠK 1956–1967, kart. 54 – Duchovní ruské pravoslavné církve v ČSSR, 11. 11. 1960; Problémy pravoslavné církve ve Východoslovenském kraji, 6. 12. 1960.

⁵³ Jan (1901–1975). Archiv hl. m. Prahy, fond Magistrát, odbor pro věci církevní NVP 1949–1990, kart. 37 – osobní spis; PATOCK, C.: c. d., s. 224; MAREK, P. – BUREHA, V.: *Pravoslavní v Československu*, s. 435–436.

⁵⁴ Dorotej (1913–1999), vl. jm. Dimitrij Georgijevič Filipp. Pocházel z rodiny chudého rolníka. Do základní školy chodil v rodném Nankově a na střední školu v okresním městě Chustu. Počátkem třicátých let absolvoval vojenskou službu na Moravě a po jejím ukončení zemědělskou školu v Nižních Bereckách. V roce 1938 vstoupil do pravoslavného monastýru sv. Mikuláše v Ize. V roce 1940 byl vysvěcen na jeromonacha. Od roku 1951 působil jako spirituál ženského kláštera v Užhorodě-Rosvigově a zastával funkci arciděkana všech klášterů v Zakarpatské oblasti. V červnu 1955 byl uvolněn ruskou pravoslavnou církví k pastýřské službě v ČSR a vy-

Ivan M. Kopolovič funkci generálního vikáře zastával do roku 1964. V roce 1961 absolvoval Pravoslavnou bohosloveckou fakultu v Prešově a v roce 1963 na ní získal titul doktora bohosloví (ThDr.). Úmrtí manželky mu otevřelo cestu k další kariéře v církvi. Vrátil se do vlasti a pracoval na oddělení zahraničních vztahů ruské pravoslavné církve. V listopadu 1965 byl postřižen a přijal jméno Jonathan. Následně byl vysvěcen na biskupa a stal se vladykou tegelským, vikářem středoevropského exarchátu. V letech 1966–1967 spravoval berlínskou a potom vídeňskou eparchii. V letech 1967–1970 byl biskupem newyorským a aleutským a exarchou Severní a Jižní Ameriky. Od roku 1970 jako arcibiskup spravoval tambovsko-mičurinskou eparchii, v letech 1972–1987 působil v moldavském Kišiněvě, odkud odešel do důchodu, a zemřel 21. května 1990 v Mukačevě.⁵⁵

Igumen Cyril (Mučička) působil jako duchovní správce církevních obcí v Brezničke a Pstrinej. V roce 1959 byl povolán na Pravoslavnou bohosloveckou fakultu do Prešova, kde působil jako spirituál, přednášel biblické vědy a vyučoval jazyky (hebrejštinu, řečtinu, latinu). V roce 1961 získal hodnost archimandrity a v roce 1965 byl zvolen biskupem-vikářem v Michalovcích. Nejprve byl Metodovým (Milly)⁵⁶ světicím biskupem trebišovským a po jeho smrti 14 let řádným biskupem. Zemřel předčasně v Hradci Králové a je pohřben v Zemplínské Široké v kryptě pravoslavného chrámu.⁵⁷

svěcen na episkopa prešovské diecéze. *Rozloučení s vladykou metropolitou Dorotejem*. Hlas pravoslaví, 66, 2000, č. 2, s. 31–33.

⁵⁵ Ivan Michajlovič Kopolovič (1912–1990) pocházel z pravoslavné rodiny, jeho otec byl souzen v marmarošsko-sihotském procesu v letech 1913–1914. Teologické vzdělání získal v Sremských Karlovcích v Jugoslávii (1932). Na diakona byl vysvěcen v listopadu 1933 a na kněze 19. dubna 1936. V letech 1935–1936 byl v československé armádě. Jako duchovní působil na více místech a vyučoval také na gymnáziu v Chustu. Po válce v roce 1945 se stal tajemníkem mukačevské eparchie a otevřela se mu cesta k pozoruhodné kariéře. V roce 1949 odešel do Maďarska jako arciděkan pravoslavných farností. Po návratu v roce 1954 na krátkou dobu opět převzal funkci tajemníka eparchie, ale v letech 1955–1964 působil v Československu jako generální vikář prešovské eparchie. Довганич, Омелян Дмитрович: *Кополович Иван Михайлович*. In: *Енциклопедія Закарпаття. Визначні особи ХХ століття*. Ужгород 2007, s. 171–172; Дочинец, Мирослав – Пагіря, Василь В.: *Енциклопедія Мукачева в іменах*. Мукачево 2006, s. 259–260; Киреев, Александр: *Епархии и архиереи Русской Православной Церкви в 1943–2002 годах*. Москва 2002, s. 265–266; http://www.rusoir.ru/index_print.php?url=/03print/svoboda-sovesti/23/ – staženo 1. 7. 2012; http://zarubezhje.narod.ru/gi/i_085.htm – staženo 1. 7. 2012; [http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BE%D0%B-D%D0%B0%D1%84%D0%B0%D0%BD_\(%D0%9A%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B-B%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BE%D0%B-D%D0%B0%D1%84%D0%B0%D0%BD_(%D0%9A%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B-B%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87)) – staženo 1. 7. 2012.

⁵⁶ Metod (1884–1966). ŠČERBEJ, Michal: *Velká strata*. Odkaz sv. Cyrila a Metoda, 12, 1966, č. 12, s. 270–274.

⁵⁷ Cyril (1924–1979), vl. jm. Basil Ivanovič Mučička. Pocházel z rolnické rodiny, obecnou školu a gymnázium absolvoval v Mukačevě (1943). Na pravoslavné Vyšší duchovní škole začal

Protojerej Jozef I. Íľjuk v roce 1959 přešel do jurisdikce pravoslavné církve v Československu a po působení v několika obcích (Klokočov, Michalovce) a výkonu funkce arciděkana pro okresy Michalovce a Trebišov, v roce 1973 zakotvil jako spirituál na prešovské bohoslovecké fakultě a pracoval také v redakci časopisu Odkaz sv. Cyrila a Metoda. Zemřel v roce 1993 a je pohřben na prešovském hřbitově.

Za působením duchovních Leontije Ivanoviče Lizaka, Julia Ivanoviče Bokšaje, Vasilije Michajloviče Ďulaje a Ivana Michajloviče Puškáše v pravoslavné církvi udělal v roce 1968 tečku jejich přechod do obnovené řeckokatolické církve v Československu,⁵⁸ kde se uplatnili vesměs velmi dobře. Jejich životní osud snad výstižně ilustruje příběh prvního z nich, jak je zachycen ve vzpomínkách jeho ženy Jolany Lizakové z roku 2007. Na kněze řeckokatolické církve byl vysvěcen v roce 1947, dva roky před její likvidací. V roce 1949 odmítl přestoupit do pravoslavné církve a chtěl si najít práci jinde. Záměr se mu však nepodařilo naplnit, protože zaměstnavatelé dostali příkaz bývalé kněze nepřijímat. Situace se ještě zhoršila po vraždě biskupa Teodora Romži (1911–1947).⁵⁹ Duchovní dostali na výběr: buď přestoupí do pravoslavné církve, nebo půjdou do gulagu na Sibiř. Při rozhovoru s představiteli podzemní řeckokatolické církve L. I. Lizak dostal doporučení formálně zvolit jako hlava rodiny a otec dvou malých dětí pravoslavnou církev s tím, že jakmile nastane nejbližší vhodná příležitost, musí se vrátit zpět. Jolana Lizaková ve vzpomínce uvádí: když přišla v roce 1955 nabídka na kněžskou výpomoc na Slovensko, manžel vycítil příležitost osvobodit se z politického tlaku v SSSR. Z Remenin jsme se dostali v roce 1958 do Prešova. Manžel tu měl v blízkosti pravoslavné rezidence možnost neustále sledovat vývoj situace a ve snaze udržovat v rámci možností dorost v pravé víře, učil také na pravoslavné teologické fakultě. „Počas nášho pobytu v Prešove k nám tajne

studovat v roce 1944 v Budapešti, v důsledku války ji nedokončil. V roce 1945 začal působit jako katecheta, v roce 1947 vstoupil do kláštera na Černecké Hore u Mukačeva, v roce 1949 byl vysvěcen na diakona mukačevsko-užhorodským biskupem Makariem. V roce 1950 byl vysvěcen na jeromonacha biskupem Ilarionem. V letech 1949–1951 pracoval v biskupské kanceláři v Mukačevu, v letech 1951–1956 absolvoval Moskevskou duchovní akademii s titulem kandidáta teologie. Krátce pak působil v chrámu sv. archanděla Gabriela v Moskvě. Do ČSR měl být uvolněn už v roce 1956. Záměr nebyl realizován, proto když se v roce 1957 nečekaně objevil v Praze, zavládlo všeobecné překvapení, a byl poslán do prešovské eparchie. Srov. *Dni duchovnej obrody v Michalovciach*. Odkaz sv. Cyrila a Metoda, 12, 1966, č. 1, s. 4–7; *Odešel vladyka Cyril*. Hlas pravoslavi, 35, 1979, č. 9–10, s. 212–213.

⁵⁸ NA Praha, fond 995 – Sekretariát pro věci církevní Ministerstva kultury ČSR (SVC MK ČSR) 1969–1992, kart. 226 – Rezolúcia zo zhromaždenia pravoslavného duchovenstva prešovskej eparchie 21. 6. 1968.

⁵⁹ <http://www.zivotopisyvatych.sk/teodor-romza-biskup-a-mucenik/> – staženo 1. 7. 2012.

prichádzali mnohí kňazi a predstavitelia podzemnej gréckokatolíckej cirkvi. Medzi nimi boli o. Ján Hirka, o. Ivan Ljavinec, o. Eugen Kočiš, s ktorými sa pripravoval prechod späť ku gréckokatolíckej cirkvi. Keď manžel zistil, že prišla tá pravá chvíľa, a po súhlase biskupa Hopku, verejne v katedrále prehlásil, že sa vracia späť do gréckokatolíckej cirkvi. Prítomní kňazi a bohoslovci ho násilím vyťahli z chrámu, ale nepodarilo sa im vziať mu kľúče od katedrály. Vyhrážali sa mu smrťou, neustále na neho útočili, ale zostal neoblomný. To byl začiatok fyzického a skutočného znovuzrodenia gréckokatolíckej cirkvi v ČSSR.⁶⁰ V roce 1969 se L. I. Lizak stal správcem řeckokatolícké farnosti Legnava a v roce 1977 Malý Lipník, kde ho nečekaně zastihla smrt 19. června 1986. Obětavě pomáhal obnovovat církev, byl redaktorem jediného rusínsko-ukrajinského časopisu pro řeckokatolíky Blahovistnik, psal články, pomáhal při vydávání nových liturgických potřeb, udržoval styky s řeckokatolíky v zahraničí. Je pochován na hřbitově v Sabinově.

O osobnosti o. Julia I. Bokšaje nemáme informace. O. Vasilij M. Ďulaj pôsobil jako správce farnosti v letech 1968–1974 v obci Radvaň nad Laborcem, v letech 1974–1986 v Ruské Porubě a naposled v letech 1986–1997 v Banské. O. Ivana M. Puškáše jsme doložili v letech 1969–1984 jako správce farnosti v obci Habura a v letech 1971–1984 v Medzilaborcích. Z Habury v letech 1976–1984 excurendo spravoval také farnost Čertižné.

Cílem našeho příspěvku bylo evokovat okolnosti působení mise kněží ruské pravoslavné církve na východě Československa na přelomu padesátých a šedesátých let 20. století a pokusit se o zhodnocení jejího významu. Domníváme se, že zadání se nám v obou částech podařilo naplnit, být v nestejně míře. Práce se opírá o archiválie přístupné ve veřejných archívech a pro detailní zhodnocení pastorační činnosti kněží by bylo žádoucí informace obohatit také z pramenů obou slovenských eparchií pravoslavné církve a ze zdrojů v církevních obcích, v nichž duchovní působili. Zde se otevírá prostor pro další bádání. Jisté možnosti studia nabízejí archiválie užhorodsko-mukačevské eparchie, což je však, stejně jako v případě slovenských eparchií, podmíněno stavem jejich zpracovanosti a zejména zpřístupněním materiálů pro badatele. Pokud jde o zhodnocení významu mise, jeho náčrt jsme uvedli už shora. Očekávání, že mohla zásadním způsobem přispět k uklidnění nábožensko-politických poměrů na východním Slovensku, bylo nereálné. Dílčím způsobem pomohla k řešení problému nedostatku kněží. Jednalo se o určitý experiment, který už nebyl v budoucnu opakován. Jeho výsledky lze označit sice za rozporné, nicméně pravoslavná církev se z něj poučila a získala také

⁶⁰ *Svědectvo Jolany Lizákovéj, manželky kňaza o. Leontija Lizáka*, Sabinov 4. 9. 2007, rkp., v držení autora. Vzpomínky poskytl o. ThLic. PaedDr. Leontín Lizák, syn L. I. Lizaka.

zkušenosti. Pro jeho opakování v dalších letech už objektivně neexistovaly vhodné podmínky. Ruská pravoslavná církev pravoslavné církvi v Československu poskytovala pomoc v personální oblasti jinou formou.

RESUMÉ

POMOC RUSKÉ PRAVOSLAVNÉ CÍRKVE VÝCHODNÍMU SLOVENSKU V LETECH 1955–1968

Jádrem příspěvku je analýza okolností příchodu a činnosti skupiny 17 duchovních ruské pravoslavné církve na východním Slovensku ve druhé polovině padesátých a první polovině šedesátých let 20. století. Do Československa byli vysláni na žádost vůdčích osobností pravoslavné církve se souhlasem stranických a státních orgánů, aby pomohli při konsolidaci dlouhodobě rozbouřených poměrů v církevní sféře po násilné likvidaci řeckokatolické církve a pokusu o převedení duchovenstva a věřících do pravoslavné církve. Pravoslavná církev na východním Slovensku trpěla nedostatkem kněží a pomoc duchovních ze SSSR z oblasti Zakarpatské Ukrajiny měla pomoci tento deficit překonat. Po pěti letech bylo působení skupiny duchovních ruské pravoslavné církve na východním Slovensku vyhodnoceno a mise ukončena. Většina kněží se vrátila do užhorodské eparchie s tím, že žádost o vyslání nové skupiny duchovních už nebude formulována. Československá strana měla současně zájem na tom, aby se několik kněží nevracelo, požádalo o československé státní občanství a zůstalo v zemi natrvalo. Tento záměr se podařilo naplnit, první část z těch, kteří v Československu zůstali, se uplatnila v pravoslavné církvi na vedoucích místech, druhá část však v roce 1968 přešla do obnovené řeckokatolické církve.

SUMMARY

HELP OF THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH TO EASTERN SLOVAKIA IN 1955–1968

The article analyses the circumstances of the arrival and activities of 17 Russian Orthodox priests in Eastern Slovakia in the second half of the

1950s and the first half of the 1960s. They were sent to Czechoslovakia on demand of leading personalities of the Orthodox Church with an approval of the party and state authorities to help the local Church to calm the situation after a violent liquidation of the Greek Catholic Church and an attempt to convert the clergy and population to the Orthodox Church. The East Slovakia Orthodox Church suffered from the lack of priests and the help of Soviet clergy from the Carpatho-Ukraine was intended to overcome this deficit. After a five year activity the mission of Russian orthodox priests in Eastern Slovakia was complete. Most of them returned to the eparchy of Uzhgorod convinced that no more demand for a new mission would be made, while Czechoslovak authorities wanted some priests to stay, acquire a Czechoslovak citizenship and live there permanently. The plan was successfully realized. One part of those who stayed became leading members of the Orthodox Church, the other one, however, left it to join the restored Greek Catholic Church in 1968.

Translated by Mgr. Eva Svobodová

prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

Katedra histórie
Filozofická fakulta
Katolícka univerzita v Ružomberku
Hrabovského cesta 1
Ružomberok

RECENZE

STEINHÜBEL, JÁN:

KAPITOLY Z NAJSTARŠÍCH ČESKÝCH DEJÍN, 531–1004.

SPOŁOK SŁOWÁKOV V POLSKU – TOWARZYSTWO

SŁOWAKÓW W POLSCE, KRAKÓW 2011.

Josef Šrámek

Autor knihy Ján Steinhübel je slovenský historik, specializující se na dějiny raného středověku, konkrétně na dějiny Slovanů, Velké Moravy, počátků uherského státu a raně středověké dějiny Slovenska. Vystudoval archivnictví na Univerzitě Komenského v Bratislavě a jeho odborná kariéra je spjata s působením na Historickém ústavu Slovenské akademie věd. Z jeho rozsáhlé publikační činnosti si velkou pozornost i mezi českými čtenáři získal obsáhlý titul *Nitrianske kniežatstvo: počiatky stredovekého Slovenska. Rozprávanie o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 12. storočia* z roku 2004. Jak zřetelně vyplývá ze samotného názvu, obsahem předkládané knihy Jána Steinhübela jsou nejstarší dějiny Čech, tj. události rámované lety 531 a 1004. Tato mezní data odkazují jednak k proměně osídlení střední Evropy a příchodu Slovanů, jednak ke konsolidování středoevropských raně středověkých monarchií, v nichž se již zrcadlí moderní státy a národy.

V úvodu si Ján Steinhübel klade několik otázek, jež pak ovlivnily výslednou podobu celé knihy i výkladu. Steinhübel se nejprve táže, co je to národ a jak takový národ vzniká, aby následně tematizoval tři fundamentální otázky, spjaté s počátky českých dějin. Tj. za jakých okolností přišli Slované do Čech? Jak vznikl český „gens“, jenž dal jméno národu, který trvá dodnes? Patřili Češi k Sámově říši? První kapitola je proto laděna obecněji a funguje spíše jako jakýsi prolog. V návaznosti na otázku, položenou v úvodu, v ní autor odpovídá na to, co je to národ a jeho dějiny. Autor tu nejprve předestírá teoretické názory hlavních středověkých autorit na otázku národa, jakou byl např. prostřednictvím svých *Etymologií* Isidor Sevillský, dále odkazuje na dílo Tacitova, Jordanova, Pavla Diacona, Bedy Ctihodného, Gerarda z Walesu či Ibn Chaldúna. Na to pak navazuje, opíraje se o vlivné názory R. Wenskuse, H. Łowmiańskiego, K. Modzelewského, A. Avenaria, W. Pohla, H. Wolframa, F. Curty či D. Třeštika, výkladem o etnogenezi evropských národů v klíčovém období mezi stěhováním národů a počátkem středověku. Steinhübel zde mimo popisu základních transformačních procesů definuje základní pojmy a hodnoty kmenové společnosti, jako např. svoboda, a na jejich příklade vy-

kresluje proměnu, kterou společenské struktury musely v proměně od kmenových jednotek v raně středověké státní útvary projít.

Naopak autor se poněkud vyhýbá komplikované sémantické otázce nako-lik národy této doby ztotožnit s národy moderními a jakou tedy volit k jejich označení terminologii. Zda používat pojem národ, nebo spíše „gens“ (viz D. Třeštík), zda např. hovořit s vědomím nutného zjednodušení o Čechách, nebo spíše s odkazem na dobové pojmy o Bohemanech (viz D. Kalhous) a podobně. Steinhübelova závěrečná douška, že „gentes“, přeživší barbarskou dobu, dali tvář raně středověké Evropě a stali se tak historickými národy, z nichž jeden byl i „gens Bohemorum“, národ Čechů, není s ohledem na otázku, položenou si autorem v úvodu, plně uspokojivá. Zřetelné vyjasnění této pojmoslovné otázky přitom významně ovlivňuje i vytváření linie vlastního vyprávění a ideovou koncepci historiografického textu.

Vlastní historický výklad pak Steinhübel začíná vzhledem do poměrů ve střední Evropě v závěru epochy tzv. stěhování národů. V 5. století byl prostor Čech obýván Markomany a Langobardy. Příchod Slovanů dává do souvislosti s mocenským vývojem v širším regionu, kdy roku 531 došlo k porážce Dyrunků Franky. To oslabilo i pozice Markomanů v Čechách, neboť se nacházeli pod silným tlakem Slovanů ze západní Ukrajiny a Malopolska. Markomané se proto uchýlili pod ochranu Ostrogótů a dali tak základ pozdějším Bavorům. Významnou událostí se stalo slovanské povstání proti Avarům v roce 623, které mělo za následek rozpad západní části kaganátu a migraci dalších slovanských kmenů. Podle Steinhübel a tehdy došlo k rozdělení dosavadních kmenových pospolitostí a jméno jednoho kmene tak bylo rozděleno mezi více nově vzniklých společenství. V tomto duchu Steinhübel umísťuje (s odkazem na Łowmiańskiego) do severovýchodních Čech Charváty a do jižních Čech Doudleby. Jiné kmeny, jako např. Korutanci, Polané, Pomořané či Moravané, se naopak nazvali podle charakteristických znaků nové domoviny. Autor také odkazuje na údaje Nestorova letopisu, který má být dokladem o existenci jména Čechů již v době protiavarského povstání. Na základě archeologických svědectví o změně materiální kultury pak Steinhübel předpokládá, že Češi přišli do nové domoviny právě z Panonie.

Přirozeně velkou pozornost věnuje Ján Steinhübel problematice Sámovy říše a jejím vztahům s Franky. Klíčovým bodem se stala jak jinak než otázka lokalizace Wogastisburku. Steinhübel obsáhle pojednává o možnostech, kudy mohlo vojsko Dagoberta I. proti Sámovi táhnout (tj. tzv. cesta Nibelungů nebo Královská cesta). Podle něho Dagobert roku 631 táhl do války proti Slovanům stejnou cestou jako Karel Veliký v letech 791 a 803, tj. cestou Nibelungů. Ta vedla z Wormsu do Pforingu a Řezna, dále pak po jižním břehu Dunaje do Panonie. Na základě toho Steinhübel odmítá možnost, že by

se Wogastisburk nacházel v Čechách, kde bývá někdy hledán, např. v lokalitě na kopci Rubín při Ohři. Podle něho Wogastisburk strážil hranice Sámovy a Francké říše. Steinhübel proto Wogastisburk hledá v jedné ze dvou bývalých římských pevností při východním břehu řeky Enže, ústící do Dunaje, tj. dnešní Lorch či Albing u Sankt Pantaleon. Steinhübelovy úvahy jsou založeny na premise, že pokud se jádro Sámovy říše shodovalo s jádrem mojmírovské Moravy, a pokud víme, že žádná z četných franckých výprav proti Moravanům počínaje rokem 846 netáhla přes Čechy (a to ani v době přímé závislosti na Svatoplukovi), pak ani Dagobertova hlavní síla přes český prostor nesměřovala a do kontaktu s Čechami přišly jen pomocné oddíly. Steinhübel se také zaobírá otázkou, zda Čechy patřily k Sámovu kmenovému svazu. Odchyluje se tu od názoru dosavadního bádání a domnívá se, že Češi stáli mimo jádro Sámova státního útvaru a připojili se k němu formou spojení podobně jako Srbové knížete Dervana až po roce 631. Indicií jsou mu i doložené četné útoky Slovanů proti francké hranici po vítězství v Wogastisburku (především proti Durynsku, naopak bavorská hranice zůstala klidná).

Další velkou kapitolu představují vztahy Čechů k říši Karla Velikého a jeho nástupců, resp. vazby k Velké Moravě. Roku 805 byli po bitvě u Canburgu Češi uvedeni v závislost na Francích. Rok po nich pak Srbové. Tyto poměry odráží i tzv. *Ordinatio imperii* z roku 817. Moravané jsou pak doloženi coby součást francké sféry vlivu roku 822, přičemž zmíněný dokument z roku 817 o nich ještě mlčí. Situace byla v tomto směru v praxi velice pohyblivá, neboť prameny dokládají, že roku 840 byly Čechy na Francích i Bavorsku opět nezávislé. Klíčovou otázkou českých dějin 9. století je od 19. století problematika počtu českých kmenů a českých knížat. Ján Steinhübel se v této věci kloní k názoru, že existoval toliko jeden český kmen (zmíněné Charváty a Doubleby tedy nepokládá jako R. Turek za zvláštní kmeny), který se ovšem skládal z několika menších knížectví, v jejichž čele ve vztahu k zahraničí stál jeden hlavní kníže, převyšující svou autoritou knížata ostatní. Oporu vidí ve struktuře Velké Moravy, byť přiznává, že počet dílčích knížectví na Moravě i v Nitře je neznámý. Rozsah těchto knížectví byl podle Steinhübela determinován přírodní členitostí kmenového území. Pramen, označovaný jako *Geograf bavorský*, mluví k roku 843 o 15 českých hradech. K roku 872 se pak dochovalo svědectví o šesti českých knížatech. Podle Steinhübela mínění se proto Čechy dělily na šest menších celků v čele s knížaty. Je nucen se v tomto směru vyrovnat se známou událostí křtu 14 českých knížat v Řezně roku 845. Podle jeho názoru se nejedná o 14 vládnoucích knížat, ale o oněch šest knížat doprovázených designovanými následníky, tj. syny, bratry či synovci.

V letech 846–857 se Češi opakovaně střetli s východofranckým králem Ludvíkem Němcem. Jedním z center odporu byl hrad knížete Vistracha.

Podle Steinhübela dlouholetý odpor Vistracha a jeho syna Slavitacha vylučuje, aby se jednalo o dílčí knížata, narozdíl od D. Třeštika proto pokládá Vistracha a Slavitacha za hlavní česká knížata, což dokládá vývojem po roce 857, kdy byl Slavitach nahrazen profrancky orientovaným bratrem, což mělo za následek vypadnutí celých Čech z protifranckého tábora na cca 11 let. Stejnou situaci, kdy osobnost knížete ovlivňovala zahraničněpolitickou orientaci kmene, dokládá na příkladě Srbů a jejich knížat Čestibora a Slavibora. V letech 868–869 Češi opět stanuli po boku Moravanů a Srbů proti Frankům. Steinhübel shodně s Třeštikem uvažuje, že profrancký kníže zemřel, snad i násilně. Do čela kmene i vlivného středočeského knížectví se v této době podle Steinhübelova mínění ovšem dostává nový rod, a sice Přemyslovci, jejichž dosavadní mocenská základna se rozkládala kolem Levého Hradce. Analogii k vzestupu Přemyslovců pak vidí v polské pověsti o nástupnictví Piasta po Popielovi.

Prvním bezpochyby doloženým Přemyslovcem je jak známo Bořivoj. Jeho postavení mezi knížaty výrazně posílila spolupráce (vyjádřená mimo jiné křtem, jenž ovšem dále podlomil staré pohanské kmenové struktury, a sňatkem Bořivojovy sestry s moravským knížetem) s moravským Svatoplukem, který po roce 883 připojil Čechy ke své sféře vlivu. Po Bořivojově smrti roku 888 pak vládl Svatopluk v Čechách přímo, což formálně stvrdil roku 890 i východofrancký král Arnulf. Již roku 895 ovšem všechna česká knížata v čele se Spytihněvem a Vratislavem (v prameni Witizla) přišla požádat do Řezna o pomoc proti Moravanům. Steinhübel tuto událost interpretuje jako další doklad posílení moci Přemyslovců, neboť zmíněné předáky považuje za Bořivojovy syny. Leč české bádání (zastoupené J. Slámou a D. Třeštikem) není nakloněno tomu považovat onoho Witizlava za Přemyslovce s poukazem na jeho dětský věk, ale vidí v něm knížete neznámého původu, který byl ovšem Přemyslovcům rovnocenný. Sám Steinhübel ovšem souhlasí s tím, že šest dílčích knížectví přetrvalo až do doby Přemyslovců Václava a Boleslava. Ve středních Čechách sídlila podle Steinhübela knížata v Praze a Kouřimi, další knížectví se rozkládala po periferii: doudlebské jižní Čechy, chrabátské severozápadní Čechy, dále severozápadní a západní Čechy.

Vývoj českého státu po pádu Velké Moravy v rozmezí jara až léta 906 zásadně ovlivnilo obsazení Panonie a Moravy Maďary a s tím spjatý odklon klíčových obchodních tras přes Čechy, z čehož měli Přemyslovci v 10. století enormně těžit. Jedním z důležitých center přemyslovské moci podél této obchodní magistrály byla i Olomouc. Výboje Přemyslovců proti konkurenčním rodům jsou obvykle kladeny do doby knížete Václava, celý proces měl pak dokončit jeho bratr Boleslav. V literatuře se tak zabydla představa rozsáhlé říše prvních Boleslavů, sahající od Čech na Moravu a do Polska, až k ruským

hranicím. Jak však nedávno trefně upozornil D. Kalhous, nebyla dosud uspokojivě zodpovězena otázka, kde se vzala takto početná přemyslovská zbrojová moc, která se vypořádala s vnitřní opozicí, čelila silám saské říše a byla schopná i územní expanze. Je financování takového kolosu skutečně vysvětlitelné jen přemyslovským ovládnutím hlavní obchodní tepny a obchodem s otroky? Ján Steinhübel v tomto směru přináší podnětnou hypotézu. Roku 938 se Maďari naposledy pokusili výrazněji ohrozit území Saska, přičemž podobně jako roku 933 využili přemyslovského území jako tranzitního regionu. Steinhübel přitom opatrně uvažuje, zda jako revanš za umožnění průchodu bez boje nenapomohli Maďari Přemyslovcům vypořádat se s konkurenčními knížaty. Tato podnětná myšlenka ale není autorem rozvedena a vzbuzuje otázky minimálně stran kontaktů Přemyslovců s Maďary či ochoty Maďarů zdržovat se boji v Čechách a připravit se tak o výhodu překvapení ve vztahu k Sasům.

Steinhübel věnuje detailní pozornost také správě boleslavovské říše. Bezpochyby správně považuje za její hlavní centra Prahu, Olomouc a Krakov. Zabývá se otázkou rozsahu hradských okrsků, jejich vzájemným postavením i rolí v církevní správě přemyslovského panství. Za nejvýznamnější Steinhübel považuje přirozeně Prahu, následovanou Krakovem. Tuto hierarchii odvozuje z toho, že olomoucké hradiště nefiguruje ve svědectví Ibrahima ibn Jakúba, tedy že zahraniční kupci upřednostňovali cestu přes Vratislav. Steinhübel soudí, že ve všech třech místech bylo Přemyslovci roku 973 založeno biskupství, roku 976 pak noví biskupové obdrželi v Mohuči svěcení. Tak vysvětluje zmínku o blíže neznámém moravském biskupovi, doloženém v tomto roce. Jedná se podle něho o olomouckého biskupa, sídlícím při kostele sv. Petra. O moravském biskupovi Vracenovi hovoří bez bližšího určení Kosmas. Část bádání jej proto ztotožňuje s anonymním biskupem z roku 976. Steinhübel toto odmítá a chronologicky klade Vracenův episkopát s odkazem na Kosmova slova mezi episkopát biskupa Vojtěcha a biskupa Šebíře, kteří oba spravovali sjednocenou českou i moravskou diecézi. Vracen je pak ve Steinhübelových očích biskupem, dosazeným do Olomouce Boleslavem Chrabrým, tedy někdy mezi lety 999–1029. Upozorňuje také na to, že Jan, dosazený do Olomouce roku 1063, je prameny označován jako třetí olomoucký, resp. moravský biskup (tak *Necrologium pragense* i hradištsko-opatovické anály). Prvním Janovým předchůdcem tak byl podle Steinhübela biskup zmiňovaný roku 976 a druhým Poláky instalovaný Vracen. Steinhübel tak polemizuje s názorem L. Jana, že olomoucké biskupství je jedním ze sufragánních Metodějových biskupství. Moravská tradice, zachycená v tzv. Granu, přitom zná biskupy Jana a Silvestra, které ovšem nezná Kosmas. Steinhübel k tomu říká, že pokud nejsou tato jména vymyšlená, lze uvažovat o tom, že Jan byl posled-

ním moravským arcibiskupem v letech 899–906 a Silvestr je oním hledaným moravským biskupem z roku 976. Jistota však s ohledem na povahu dochovaných pramenů přirozeně chybí.

S olomouckým biskupstvím se úzce pojí i biskupství krakovské. Steinhübel za doklad o vazbě zdejšího biskupství na dobu přemyslovské vlády nad jižním Polskem považuje zasvěcení sv. Václavovi. Tady je ovšem třeba vzít v potaz i velkou popularitu světce Václava ve střední Evropě raného středověku, posílené přemyslovským původem Boleslava Chrabrého, případně také skutečnost, že patrocinia kostelů nebyla vždy úplně neměnná. Polská tradice pak jako první krakovské biskupy jmenuje Prochora a Prokulfa. Jejich původ je přitom nejasný. Vlivný polský historik G. Labuda označil oba biskupy, Prochora i Prokulfa, za moravské biskupy, čímž spojil dějiny Polska s dějinami Velké Moravy. Toto však Ján Steinhübel odmítá (a před ním také L. Jan a M. Wihoda) jako nepravděpodobné. Dějiny krakovské a olomoucké diecéze pak pojí i jejich osud po roce 999, kdy následkem oslabení českého státu přešly pod vliv Piastovců. Krakov definitivně a Olomouc na několik desetiletí. Olomouc figuruje pod názvem Alemure v klíčovém dokumentu raných polských dějin, tzv. *Dagome iudex*, kterým kníže Měšek vytyčil hranice svého státu, jenž po vzoru uherského Štěpána I. postoupil v ochranu sv. Petru, a tedy papeži. V otázce obnovy přemyslovské svrchovanosti nad Moravou se Ján Steinhübel kloní k mínění G. Labudy, který posunul dataci B. Krzemieńské o jedno desetiletí dopředu, tedy z roku 1019 na rok 1029. Je třeba dodat, že s touto Labudovou datací dnes souhlasí nejen Steinhübel, ale i badatelé jako H. Wolfram, M. Matla-Kozłowska či naposledy M. Wihoda. Česká medievistika se však jinak prozatím drží spíše klasické datace Krzemieńské.

Posledním a patrně nejvýraznějším tematickým okruhem, jemuž se Ján Steinhübel ve své knize věnuje, je problematika vztahu Přemyslovců a Slavníkovců. Slavníkovci byli nejprve českými badateli považováni za poslední konkurenty Přemyslovců, za rod charvátských knížat, vládnoucích nad polovinou Čech (V. Novotný, O. Králík, R. Turek), aktuální diskurz však Slavníkovce považuje spíše za rod vzdáleně spřízněný s Přemyslovci, vystupující v roli dosazených správců a důvěrníků (J. Sláma, D. Třeštík, Z. Petrání). Ján Steinhübel však optiku výrazně proměňuje. Dílem se vrací k Turkovu názoru, který pod slavníkovské panství rozprostřel nemalou část Čech, odmítá však Turkovu ideu Slavníkovců jako charvátských knížat. Slavníkovci pro něho nejsou ani dosazenými správci jako Vršovci či porobenými někdejšími kmenovými knížaty, naopak Steinhübel pokládá Slavníkův rod za vedlejší linii samotných Přemyslovců. Slavníka tak pokládá za syna Boleslava I., tedy mladšího bratra Boleslava II. a staršího bratra Strachkvasa-Kristiána. Je prav-

dou, že název Slavníkovci je (stejně jako Přemyslovci) umělým označením historiků z 19. století, konkrétně jako první pojem Slavníkovci do literatury uvedl J. Loserth. Lze proto připustit, že zažitý termín nám a priori nasazuje na oči klapky. Čím tedy Steinhübel argumentuje?

Steinhübel se opírá např. o text tzv. *Kristiánovy legendy* o sv. Václavovi a sv. Ludmile, kde autor v prologu věnuje dílo biskupu Vojtěchovi a naznačuje příbuzenské vazby. Narozdíl od D. Třeštíka Ján Steinhübel překládá použité slovo „nepos“ jako synovec, pokládá tedy legendistu Kristiána za staršího než byl sv. Vojtěch. Jinak ovšem Steinhübel ve věci legendistovy osobnosti a ještě dnes sporné datace *Kristiánovy legendy* plně následuje vývoody Třeštíkovy. Dále se Steinhübel odkazuje na slova Bruna z Querfurtu, Vojtěchova současníka a autora svatovojtěšské legendy, který Boleslava II. označil za viníka vyvraždění Slavníkovců na Libici a přirovnal tento čin k vraždě sv. Václava. D. Třeštík také připouštěl příbuzenství Slavníkovců a Přemyslovců, nepovažoval jej ale za tak blízké jako Steinhübel. Otec Slavníka byl podle něho synem Bořivojova bratra. Steinhübel na to ale namítá, že pokud by Slavník a jeho synové pocházeli z tak vzdálené linie, neměli by nárok na pražský stolec a titul knížete. Steinhübel tu ovšem zapomíná na to, že nárok na titul „dux“ měli všichni mužští příslušníci Oráčova rodu, nehledě na to, jak blízko stáli knížecímu stolci. Svědčí o tom jak titulatura moravských knížat, tak titulatura vedlejší děpoltické linie (viz J. Žemlička, M. Wihoda). Na druhou stranu je třeba Steinhübelovi přiznat, že trefně upozornil na slabinu Třeštíkovy hypotézy, když se ptá, že pokud by platil Třeštíkův názor, že „comes“ Vok byl Slavníkovým otcem, proč by toto Kosmas zamlčel a především proč by Vok byl titulován jako „comes“, zatímco Slavníkovi a Soběslavovi přiznává titul „dux“. Podobně lze ovšem problematizovat i Steinhübelovu teorii. Pokud by sv. Vojtěch pocházel z rodu českých knížat, jak je možné, že tato paměť z českých a především zahraničních středověkých pramenů vymizela? I kdybychom připustili, že Kosmas již o tomto vztahu na počátku 12. století nic nevěděl, případně nechtěl vědět, proč o takovém původu světce Vojtěcha nic neví např. dobře informovaný soudobý kronikář Děttmar z Merseburku?

D. Třeštík také naznačil v souladu s dikcí soudobých pramenů možné příbuzenství Slavníkovců s Otony. I na tuto linii Ján Steinhübel originálně navazuje. Dokládá, že první manželkou Boleslava I. byla dle všeho mladší dcera krále Wessexu Aethelstana, jejíž starší dcera byla provdána za Otu I. Podle Steinhübela pak byl Slavník, stejně jako Boleslav II., synovcem Oty I. a bratrancem Oty II. To dává do souvislosti s vzestupem Přemyslovců, stejně jako se studiem sv. Vojtěcha v Magdeburku i budoucími kontakty se dvorem Oty III. Od příbuzenství s Otony tak odvíjí i sebevědomí Slavníkovce Soběslava a ambice na svrchovanou vládu v Čechách, za nimiž udělala tečku až

Soběslavova smrt roku 1004 během chvatného ústupu Poláků z Prahy. Zde je ale nutno opět namítnout, proč o takovém příbuzenství mlčí saské prameny, a především, proč poloviční Přemyslovec Boleslav Chrabrý dosadil roku 1002 na pražský stolec nám dnes blíže neznámého Vladivoje (údajně příbuzného Přemyslovců), měl-li po ruce sobě očividně zavázaného Přemyslovce Soběslava, bratrance konkurenčních pretendentů Jaromíra a Oldřicha?

V otázce tragického konce Slavníkovců v září roku 995 se Ján Steinhübel staví souhlasně za hypotézu D. Třeštika, že libický masakr byl důsledkem krevní msty mezi rodem Slavníkovců a Vršovců. Narodil od Třeštika ale Steinhübel činí viníkem i knížete Boleslava II., ačkoliv v souladu s prameny říká, že kníže byl toho času těžce nemocen a v podstatě neschopen vykonávat vládu a držet antipatie svých velmožů na uzdě. Ján Steinhübel míní, že Boleslavovi II. situace hrála do karet a snažil se odkázat svým synům jednotné knížectví bez autonomního údělu Slavníkovců, který dle jeho názoru existoval od roku 972 (v Čechách tak de facto mezi lety 972–995 fungovala jakási diarchie). Opět se tak vrací na scénu dávná myšlenka historiků o potenciálu Slavníkovců, ohrožujícím postavení Přemyslovců, což mělo vést k ráznému krvavému řešení v roce 995. Za důkaz ambicí Slavníkovců byly dříve brány Soběslavem ražené denáry, Z. Petrář však z pozice numismatika tyto teorie přesvědčivě antikvoval. Pro Steinhübela jsou argumentem pro Boleslavovu vinu opět slova Bruna z Querfurtu o tom, že Boleslav zavraždil bratra. Můžeme se přirozeně domnívat, že Kosmas se záměrně snaží sejmut vinu ze svého oblíbence, když vinu za ničemný a zlý skutek přičítá toliko českým předákům, stejně tak je ale na místě uvažovat, jak dobře mohli být o zákulisí českých událostí informováni zahraniční Vojtěchovi hagiografové, kteří navíc usilovali ve svých dílech přednostně o to oslavit světce. Mám za to, že podíl a záměry Boleslava II. na libickém vraždění nelze proto ani potvrdit, ani vyvrátit.

Pokud si Steinhübelovy vývody o kořenech Slavníkovců přeše všechno zaslouží pečlivou pozornost, méně přesvědčivý je Steinhübel v úvahách o původu Slavníkovy manželky Střezislavy. Střezislavu Steinhübel pokládá za sestru onoho kouřimského knížete, který se vzdal sv. Václavovi. Steinhübel tu mimo jiné zcela opomíjí otázku věku. K zápasu Václava s kouřimským knížetem muselo dojít před rokem 935. Netušíme, jak starý mohl Václavův konkurent být. Datum Slavníkova narození jakožto druhého syna Václavova mladšího bratra Boleslava sám Steinhübel klade do poloviny třicátých let 10. století, jako datum narození sv. Vojtěcha se obvykle udává rok 956. Nabízí se otázka, pokud byl kouřimský kníže vrstevníkem Václava, popř. Boleslava (mohl být ale také starší), jak stará byla asi jeho sestra oproti Boleslavovu sy-

novi? Nepřesvědčivě se Steinhübel vyrovnává s otázkou výpovědní hodnoty Kosmou uvedeného rozsahu Slavníkova panství, kdy spíše proklamuje svou víru ve správnost Kosmových informací alespoň v jejich jádře, aniž by ovšem reagoval na skeptické námitky archeologů.

Slavníkovská otázka ukazuje slabé i silné stránky Steinhübelovy knihy. Autor je velmi fundovaný, orientuje se výtečně v literatuře i primárních pramenech, příhodně pracuje se širokým komparativním rámcem a snaží se skrze analogie eliminovat torzovitost přímých pramenů, díky čemuž snáší pronikavé a intelektuálně stimulující podněty a vnáší čerstvý vítr mezi zakonzervované hypotézy, považované už spíše za dogmata. Na druhou stranu je pravdou, že Steinhübel stejně tak jako jeho předchůdci stěží může většinu svých pronikavých myšlenek skutečně verifikovat. Často jen řetězí více či méně podložené domněnky, byť je třeba přiznat, že povětšinou neznějí nemožně. Konstatovat znovu problémy studia dějin raného středověku představuje banální klišé. Je obecně známou skutečností, že svědectví písemných pramenů jsou pro tuto dobu a geografický prostor velmi torzovitá, stejně tak že současné archeologické bádání je zase zásadně limitováno svým omezením především na záchranný stavební průzkum. V zásadě tak platí, že většina faktografie byla v případě českých a moravských raně středověkých dějin snesena již V. Novotným. O to větší význam ve snahách historiků jak vybřednout ze začarovaného kruhu opakovaných interpretací všeobecně známého okruhu pramenů pak hraje hledání funkčních analogií a komparace s prameny zahraniční provenience. Osvěžujícím ovšem může být také zasvěcený pohled zvenčí, který svým postavením mimo zažité souřadnice tradic domácího bádání může přinést nové podněty a nové souvislosti. Takto se naskytnuvší nový náhled na starou problematiku, pokud vyprovokuje diskuzi a podnítí k přemýšlení o zdánlivě vyřešených otázkách, je velice cenný, i kdyby se jeho nositel sám v jednotlivinách mýlil. Tato slova platí v plné míře také o recenzované knize Jána Steinhübela. České bádání patrně řadu jeho názorů odmítne, nad řadou jiných by se ovšem mělo hluboce zamyslet.

Mgr. Josef Šrámek
Muzeum východních Čech v Hradci Králové
Opletalova 334
500 01 Hradec Králové 1

NEMEŠ, JAROSLAV – KOŽIAK, RASTISLAV A KOL.: SVÄTÝ VOJTECH – SVÄTEC, DOBA A KULT. CHRONOS, BRATISLAVA 2011.

David Papajík

Recenzovanou kolektivní monografií věnovanou svatému Vojtěchovi vydalo Centrum pre štúdium kresťanstva ve spolupráci s bratislavským nakladatelstvím Chronos jako šestý svazek ediční řady Studia Christiana.

Sledovaná monografie je dílem 14 autorů pod vedením redaktorů svazku Jaroslava Nemeše a Rastislava Kožiaka. Osobnost svatého Vojtěcha v daném svazku představují z různých úhlů pohledu autoři ze čtyř zemí – Slovenska, České republiky, Polska a Maďarska (Dániel Bagi, Ivan Gerát, Miroslav Glejtek, Rastislav Kožiak, Richard Marsina, Vincent Múcska, Imrich Nagy, Jaroslav Nemeš, František Oslanský, Tomasz Ossowski, Jakub Pátek, Beáta Pinterová, Anna Pobóg-Lenartowicz a Eva Veselovská).

Kolektivní monografie se kromě nezbytného úvodu a závěru skládá ze čtyř tematických okruhů, které se dále dělí na menší kapitoly. Představme si tyto tematické okruhy: *Svätý Vojtech a Uhorsko*; *K počiatkom svätovojtešského kultu*; *K vývoju svätovojtešského kultu v stredoveku a novoveku* a *Sv. Vojtech v modernej historiografii*.

Protože tyto tematické okruhy nejsou popsány ze všech úhlů pohledu, představme si i jednotlivé kapitoly díla, které nám lépe osvětlí, čemu přesně se autoři věnovali. Tematický okruh *Svätý Vojtech a Uhorsko* je zastoupen dvěma kapitolami – *Sv. Vojtech a Ostrihom* (Richard Marsina) a *O misii Bruna z Querfurtu v Uhorsku* (Vincent Múcska). Tematický okruh *K počiatkom svätovojtešského kultu* je tvořen čtyřmi kapitolami – *Najstaršie Životy sv. Vojtecha. Vitae s. Adalberti* (Anna Pobóg-Lenartowicz); *Sv. Vojtech v ranom stredoeurópskom dejepisectve* (Dániel Bagi); *Obrazová legenda v Hnezdne – reprezentácia osobnej identity sv. Vojtecha* (Ivan Gerát) a *Svätovojtešský kult v Cáchach v stredoveku* (Jaroslav Nemeš).

Nejrozsáhlejší je zastoupen tematický okruh *K vývoju svätovojtešského kultu v stredoveku a novoveku*, který je tvořen pěti kapitolami – *Kult sv. Vojtecha a Slovensko v stredoveku* (František Oslanský); *Kult sv. Vojtecha v ostrihomskej liturgickej tradícii*. *O immarcescibilis rosa* (Eva Veselovská); *Sermones de sancto Adalberto v poľskom stredovekom kazateľstve* (Tomasz Ossowski); *Sv. Vojtech v ikonografickej skladbe cirkevnej pečate v Ostrihomskej arcidie-*

céze (Miroslav Glejtek); *Kult Piatich svätých bratov a jeho vybrané prejavy v barokovej malbe 18. storočia* (Jakub Pátek).

Poslední tematický okruh – *Sv. Vojtech v modernej historiografii* – je tvořen dvěma kapitolami – *Sv. Vojtech na dvore kniežata Gejzu v maďarskej a slovenskej historiografii* (Beáta Pinterová) a *Obraz sv. Vojtecha v modernej maďarskej historiografii* (Imrich Nagy).

Všechny příspěvky v kolektivní monografii jsou doprovázeny velmi podrobným poznámkovým aparátem. Ke konci knihy je přiložen rozsáhlý seznam použitých pramenů a literatury a místní a jmenný rejstřík. Recenzenti knihy se stali renomovaní slovenští historikové Ján Lukačka a Ján Steinhübel.

Stalo se vcelku neblahou tradicí, že za kolektivní monografii jsou vydávána díla, která žádnými kolektivními monografiemi nejsou, tj. pouze z účelových důvodů se za ně vydávají. Recenzovaná kniha nepatří do této řady. Nepochybně mohla být osobnost svatého Vojtěcha sledována i z jiných úhlů pohledu, ale základní přehled vymezený tématem práce kniha jednoznačně podává. Je velmi potěšující, že o osobnost svatého Vojtěcha, kterou si nejčastěji přisvojují Češi, se zajímají badatelé i z jiných zemí, v případě předkládané knihy ze Slovenska, Polska a Maďarska.

Ke kladům knihy patří i její grafická podoba. Kniha byla vydána v pevných deskách na křídovém papíře. Jednotlivé kapitoly jsou doprovázeny bohatým obrazovým materiálem, který netvoří pouze černobílé, ale i barevné fotografie.

Za jistý nedostatek knihy považuji skutečnost, že neobsahuje ani základní informace o jednotlivých autorech. Myslím, že by knize prospělo, kdyby na její závěr byly připojeny velmi stručné medailony autorů.

Druhým nedostatkem je skutečnost, že kniha vyšla v mimořádně nízkém nákladu 100 kusů. Je zřejmé, že tato chyba nejde tak úplně na vrub autorů, je spíše odrazem neutěšené finanční situace při vydávání odborných knih. Přesto se vkrádá recenzentovi na mysl myšlenka, zda nebylo lépe knihu nevydávat v tak reprezentativní grafické podobě, a za ušetřené peníze pak zvýšit náklad knihy alespoň na 300–500 kusů. Tímto nízkým nákladem se stane kniha mimořádně nedostatkovou záležitostí. Poté, co se pokryjí autorské a povinné výtisky, nezůstane pro „běžného“ čtenáře téměř žádný výtisk, což je škoda.

Pokud čtenáři této recenze nepatří k těm šťastlivcům, kterým se kniha dostala do rukou, mají možnost se s její úplnou podobou (tedy s doslovným zněním všech kapitol) seznámit na internetových stránkách Centra pro štúdium kresťanstva (<http://www.studia-christiana.net/>).

Autoři kolektivní monografie ze čtyř zemí přinesli velice zajímavý pohled na osobnost svatého Vojtěcha, a to z různých úhlů pohledu. Již jen z tohoto důvodu si dílo zaslouží naši pozornost.

doc. PhDr. David Papajík, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

Katedra histórie
Filozofická fakulta
Katolícka univerzita v Ružomberku
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok

**ČAPKA, FRANTIŠEK – SLEZÁK, LUBOMÍR:
CUKROVARNICTVÍ DO ROKU 1938
A AGRÁRNÍ STRANA
(SE ZŘETELEM NA MORAVU A SLEZSKO).
MASARYKOVA UNIVERZITA, BRNO 2011.**

Jana Burešová

Recenzovaná práce monografického charakteru vznikla jako závěrečný výstup z výzkumného projektu, podpořeného Grantovou agenturou České republiky, pod číslem grantu 409/09/1043.

Autoři knihy, doc. PhDr. František Čapka, CSc., a doc. PhDr. Lubomír Slezák, DrSc., jsou velmi zkušenými odborníky v oboru českých a československých dějin 19. a 20. století. Jejich bibliografie vykazuje mnoho desítek vědeckých prací, dílčích studií i práce monografické. Mimo jiná témata se dlouhá léta specializují na vybrané problémy z oboru hospodářských dějin.

V monografii *Cukrovarnictví do roku 1938 a agrární strana (se zřetelem na Moravu a Slezsko)* F. Čapka a L. Slezák představují nejaktuálnější výsledky a závěry své vědeckovýzkumné práce.

Cukrovarnictví má v českém prostředí stoosmdesátiletou tradici. Nejvyšší počet cukrovarů, celkem 214, byl v provozu v kampani v letech 1872/1873. Kolem roku 1900 produkovaly české země pětkrát více cukru, než činila domácí spotřeba. Po rozpadu Rakouska-Uherska zdědilo nově vzniklé Československo skoro 90 % cukrovarů bývalé habsburské monarchie. V kampani let 1928/1929 se vyráběl cukr ve 161 závodě, z toho bylo 101 v Čechách, 49 na Moravě a 11 na Slovensku. Prvorepublikové Československo patřilo mezi špičkové světové exportéry „bílého zlata“. Vývoz směřoval do okolních zemí, ale hodně také do zámoří. České firmy postavily, zrekonstruovaly a technicky zkompletovaly přes sto cukrovarů zhruba v padesáti státech Evropy, Asie, Afriky a Jižní Ameriky. Československé cukrovarnictví mělo světový věhlas a v době první ČSR představoval vývoz cukru největší zdroj deviz v oblasti potravinářského průmyslu.¹

¹ Na konci prvního desetiletí 21. století, jak autoři porovnávají situaci a změny v rozmezí zhruba sto let, bylo v Česku v provozu jen sedm cukrovarů: v Českém Meziříčí, v Dobrušce, v Hrušovanech nad Jeřišovkou, v Litovli, v Opavě, v Prosenicích, ve Vrbátcích. Tento počet se ustálil v roce 2009, kdy Česko přijalo zásady společné zemědělské politiky v rámci Evropské unie.

Kniha je rozdělena na dvě hlavní kapitoly. První zevrubně pojednává (ve čtyřech podkapitolách) o cukrovarnictví na Moravě a ve Slezsku v 19. a na začátku 20. století v podmínkách habsburské monarchie. Mapuje řepářské oblasti a pěstování cukrové řepy v regionech Moravy a Slezska, sleduje vývoj cukrovarnictví. Dále se věnuje politickým aspektům tématu, přibližuje Československou jednotu řepářů, sleduje snahy agrární strany o dosažení politického vlivu na venkově prostřednictvím pěstitelů cukrovky.

Druhá kapitola je zaměřena na období první Československé republiky, léta 1918–1938. Ve vstupní podkapitole autoři pojednávají o měnové reformě, nostrifikaci akciových společností a repatriaci akcií, o pozemkové reformě ve vztahu k cukrovarnictví. 2. podkapitola zevrubně líčí hlavní etapy a problémy cukrovarnictví na Moravě a ve Slezsku v období dvacátých a třicátých let 20. století. 3. a 4. podkapitola se zaměřují na regionální příklady (ovšem s širokým významem) cukrovarnického podnikání – v prvním případě na Hanou a severní Moravu s bližším zaměřením na koncern J. Vacy, ve druhém případě je sledován Stoupalův cukrovarnický koncern na jižní Moravě, který byl doménou agrární strany.

České cukrovarnictví mělo velmi dynamický a rozporuplný vývoj. Prožilo výhry, ale i neúspěšná období. Vznikaly mnohé nové cukrovary, ale současně mnohé, někdy po desítkách, zanikaly. Autoři se ve své práci pokusili osvětlit podstatné stránky vývoje řepářství a cukrovarnictví do konce existence první Československé republiky, s přednostním zájmem o regiony Moravy a Slezska. Těžiště knihy leží v objasnění geneze a koexistence dvou největších moravských cukrovarnických center v době první republiky. Současně se autoři snažili vysvětlovat roli agrární strany při pronikání do cukrovarnického průmyslu (jde o zachycení procesů porolnicování a také počestování cukrovarů, změny v jejich organizační struktuře, změny vlastnické, vysvětlují nostrifikační akci, oslabení šlechtických a kapitalistických cukrovarů v rámci pozemkové reformy, objasňují procesy koncentrace cukrovarů do podoby kartelů a koncernů jako nových a efektivních organizačních forem, které se v dané době ve světě prosazovaly). Z časového hlediska je hlavní pozornost knihy zaměřena na meziválečné období, kdy cukrovarnictví dosáhlo svého vrcholu. Tehdy se také uzavřelo dlouholeté a promyšlené snažení agrární strany o obsazení základních ekonomických postů v cukrovarnictví. Tato skutečnost se výrazně projevila v politických a mocenských ziscích agrárníků, a to nejen mezi řepaři, ale i v nejvyšších sférách politického života.

Kniha je doplněna podrobným seznamem pramenů (archivní, publikované, statistiky, dobové noviny a časopisy) a odborné literatury, dále jmen-

ným a místním rejstříkem a německým resumé. Na závěr jsou velmi účelně připojeny textové a obrazové přílohy, které odborný výklad názorně ilustrují.

Kniha Františka Čapky a Lubomíra Slezáka je, vedle proniknutí do dějin řepařství a cukrovarnictví, rovněž výrazným příspěvkem k dějinám agrární strany na Moravě a ve Slezsku. V oblasti řepařství a cukrovarnictví, jak zevrubně kniha dokládá, měla Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu v době první Československé republiky výrazný vliv. Publikace je jistě cenným vkladem k vytvoření podrobné syntézy dějin agrární strany, která zatím v české historiografii chybí. Agrární strana byla pozoruhodným fenoménem v politickém systému první Československé republiky, a to i přes svůj relativně krátký historický čas.²

Agrární strana, i když se účastnila aktivního politického života necelé čtyři desítky roků, se stala masovou a organizačně nejlépe provázanou stavovskou stranou. Žádný jiný politický subjekt těchto rysů a tedy i politických úspěchů v tomto směru nedosáhl. V době 1. ČSR byla nejdůležitější stranou téměř ve všech vládách. Rovněž byla jedinou stranou v dané době působící ve všech zemích první Československé republiky. Agrární strana se ocitla na dlouhá léta v čele politického života, a to v průmyslově agrárním státě, jímž první republika byla. Tento jev nemá obdoby v dalších zemích střední Evropy.

Představovaná monografie je cenným přínosem k hospodářským dějinám 19. a 20. století ve středoevropském prostoru. Uceleně a zevrubně popisuje, charakterizuje a hodnotí cukrovarnictví na Moravě a ve Slezsku od počátků podnikání do předvečera druhé světové války. Současně sleduje ekonomické a politické zájmy agrární strany prostřednictvím tohoto oboru podnikání. V tomto směru jde o práci novátorskou.

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

² Podrobně o politice agrární strany viz HARNA, Josef – LACINA, Vlastislav (eds.): *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*. Praha 2007; UHLÍŘ, Dušan: *Republikánská strana venkovského a malorolnického lidu 1918–1938. Charakteristika agrárního hnutí v Československu*. Praha 1988.

KRYL, MIROSLAV A KOL.:
RASISMUS, ANTISEMITISMUS, HOLOCAUST.
FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY JANA
EVANGELISTY PURKYNĚ, ÚSTÍ NAD LABEM –
DOPLNĚK, VAKÁT, BRNO 2011.

Jana Burešová

Problematika rasismu a s ním spojeného a na židovský národ aplikovaného antisemitismu a na něj navazujícího národ (nejen židovský) likvidujícího holocaustu byla v průběhu druhé poloviny 20. století námětem tisíců pojednání historiků, politologů, sociologů, antropologů a dalších společensko-vědních odborníků, stejně jako inspirací pro množství jejich uměleckých ztvárnění. Téma je i na začátku 21. století stále aktuální a výklad dané problematiky prochází postupným vývojem a doplňováním poznatků. Věnují se mu vědci a také mnozí popularizátoři, aktivně pracují různá sdružení, muzea, nadace, knihovny a další instituce zaměřené především na problematiku antisemitismu a holocaustu. Téma se úspěšně dostává v modernizované podobě výkladu do školních projektů, a to i na školy střední a základní.

Představovaná publikace je výsledkem práce pedagogů Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem v rámci projektu Stimulace vědecko-výzkumné činnosti akademických pracovníků FF UJEP v Ústí nad Labem pro rok 2011. Kniha byla vydána s podporou Nadačního fondu obětí holocaustu. Recenzovali ji doc. Dr. Rudolf Kučera a prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc. Autorský tým vedený prof. PhDr. Miroslavem Krylem, CSc., byl tvořen doc. Mgr. Martinou Cichou, Ph.D., doc. PhDr. Tomášem Velímským, CSc., doc. PhDr. Vojtěchem Blodigem, CSc., a Mgr. Daliborem Krčmářem, z nichž každý má na konci knihy svůj profesní medailon. Před profesními charakteristikami je umístěn jmenný rejstřík.

Závažná společenská témata, vyjmenovaná jako název celé publikace (*Rasismus, antisemitismus, holocaust*) autoři pojali výkladovou, populární vědeckou formou, takže kniha by měla sloužit především jako studijní literatura pro mnohé společensko-vědní obory, nejen pro historii (ostatně vyšla v edici Studijní texty pod číslem 12), a jako četba pro širokou zainteresovanou veřejnost.

Publikace je koncipována do dvou hlavních oddílů. V prvním je v samostatných třech kapitolách podán zevrubný přehledně strukturovaný výklad stěžejních problémů: 1. O lidských „rasách“ a rasismu z pohledu antropologa (M. Cichá), 2. Antisemitismus (M. Kryl, T. Velímský), 3. Genocida evrop-

ských židů – holocaust (M. Kryl). Druhý oddíl knihy má podobu dodatků, což jsou konkrétně tři kapitoly zaměřené na tři oblasti holocaustu v Československu: I. Romský holocaust (M. Kryl), II. Genocida židovského obyvatelstva Čech a Moravy v době nacistické okupace a úloha Terezína (V. Blodig, M. Kryl), III. Tragédie slovenských židů (M. Kryl). Místo závěru byla použita malá kapitola zaměřená na aktuální téma: Popírání holocaustu z pera D. Krčmáře. Každá kapitola je samostatně opatřena poznámkovým aparátem a vcelku reprezentativním seznamem vybrané užitě či doporučené literatury, české i cizojazyčné, obecného charakteru či ke konkrétním detailním tématům.

Autoři v jednotlivých kapitolách podali látku v přehledné podobě, na základě studia rozsáhlého souboru odborné literatury (dnes se celosvětově jedná o mnoho tisíc knih a článků v časopisech či tematických sbornících). Do svých pojednání zařadili to, co považovali za podstatné. Měli na paměti také stylistické podání, přijatelné i pro laické zainteresované čtenáře. Je přirozené, je-li autorů více, že jednotlivé tematické výklady mají různá pojetí, setkáme se s rozdílnými metodami ve zpracování. Autoři do svých textů nepřebírali jen hotové poznatky z jiných děl, ale snažili se, pokud to bylo možné, doplnit svá pojednání vlastním výzkumem. U pasáží o antisemitismu a holocaustu zvýraznili látku týkající se českých dějin – tedy antisemitismus na území českých zemí a genocidu českých a moravských židů během okupace země Německem. Cenné je i připomenutí romského holocaustu, o němž je dnešní společnost, po dlouhé době více méně pouze kusých informací, už dosti informována.

Publikaci je rozhodně možno doporučit jako studijní materiál pro vysokoškolské studenty oboru historie a dalších společensko-vědních oborů, zejména kulturní antropologie. Dovolují si upozornit především na obšírný výklad, v dlouhém historickém kontextu, podob, forem a souvislostí nenávisi a nepřátelství vůči židům obecně ve světě, s detailním (v samostatných kapitolách) zaměřením na antisemitismus jako jádro nacistické ideologie v první polovině 20. století a jeho aplikaci v praktické politice nacistického Německa v celé Evropě, logicky pak v zájmu autorů s těžištěm v prostředí bývalého Československa.

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

LACKO, MARTIN – SABO, JÁN:

ŽANDÁR TROCH REŽIMOV.

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA, BRATISLAVA 2011.

Ondřej Kolář

Tématika pořádkových složek na území bývalého Československa se v posledních letech stává stále častějším tématem odborných i popularizačních zpracování. V převážné většině se však autoři zaměřují pouze na jednu z epoch novodobých dějin, ať už se jedná o meziválečnou éru nebo období jedné ze dvou velkých totalit 20. století. Studií, které by mapovaly delší časový úsek a podchycovaly tak změny ve fungování bezpečnostní služby, je dosud poskrovnu.

Příliš čtené nejsou ani publikace založené na pamětech příslušníků policie a četnictva. Jednu z nemnoha výjimek představují *Četnické vzpomínky* Františka Fary (Praha 2002), které zachycují autorovu službu od třicátých let do nuceného odchodu z řad Sboru národní bezpečnosti po nástupu komunistického režimu. V tomto případě se ovšem jedná o zdroj, opírající se pouze o svědectví samotného pisatele, výpovědní hodnotu textu lze tudíž brát s určitou rezervou.

Tematicky podobnou, byť metodologicky značně odlišnou, práci představuje recenzovaná publikace, jež se navíc liší tím, že se týká slovenského prostředí, které se v současnosti bohužel poněkud vytrácí z české historické paměti.

Dvojice představitelů mladší generace slovenských historiků předkládá zdařilou ukázkou studie, založené na metodě orální historie. Předmětem jejich zájmu se stal Gustáv Polčík, narozený roku 1918 ve Velkých Kostolanech, který po službě ve slovenské armádě v počátcích druhé světové války vstoupil do řad četnictva Slovenské republiky. Závěr války i nástup rudé totality prožil v Prievdzi, kde se též zapojil do protinacistického odboje a bojů Slovenského národního povstání. V polovině padesátých let byl na více než desetiletí přidělen ke Státní bezpečnosti, do výslužby odešel až v sedmdesátých letech.

Tato mimořádně dlouhá kariéra, nepřerušená a nezbržděná politickými zvraty, sama o sobě představuje výjimečný a pozoruhodný jev. Informační hodnotu knihy ještě umocňuje otevřenost Polčíkových výpovědí, které ilustrují každodennost policejní služby a její proměny v průběhu let. Narátor popisuje bojkot úředních nařízení za války, stejně jako falšování údajů do ká-

drových dotazníků v padesátých letech a postupné zmírnění sociální propasti mezi příslušníky ozbrojených složek a civilisty.

Polčík sám sebe nelíčí jako heroického vlastence a odbojáře, ani jako přesvědčeného komunistu, spíše se vnímá jako člověk, který usiloval o co nejlepší vztah s nadřízenými orgány i s obyvatelstvem ve svém obvodu. Přiznává své spíše konzervativní politické smýšlení a určité sympatie k Tisovu režimu, připouští ale, že v době komunismu bez odporu plnil svěřené úkoly. Tento pragmatický přístup chápe jako samozřejmou nutnost.

Kromě mikrohistorického vhledu do činnosti regionálního bezpečnostního pracoviště publikace přináší též sondu do dějin Prievidze a jejího okolí v době kolem poloviny 20. století. Vypravěč vzpomíná na řadu významných postav a událostí místního veřejného života, popisuje nacistické represe po porážce povstání, příchod Rudé armády, období zotřujících se politických třenic a éru „třídního boje“ po komunistickém puči.

Autoři se ovšem neomezují na zaznamenání narátorova výkladu, ale opírají se rovněž o rozsáhlý soubor pramenů a literatury, s nímž Polčíkovo vyprávění konfrontují, čímž minimalizují riziko zatajování či upravování skutečností pamětníkem. Text je doplněn řadou vysvětlujících poznámek a množstvím dobových fotografií, stejně jako kopiemi úředních dokumentů. V závěrečné části čtenář najde stručný Polčíkův životopis a přehledy vůdčích bezpečnostních i politických pracovníků v Prievidzi ve zkoumaném období. Nechybí ani seznam zkratk a jmenný a věcný rejstřík.

Vytknout lze poněkud nepřehledné řazení poznámek za textem místo dnes obvyklejšího umístění pod čarou, což lze přičíst na vrub redakčních požadavků vydavatele, a především absenci úvodní stati, která by stručně popsala strukturu a vývoj bezpečnostního aparátu na Slovensku, což by nezásvěcenému čtenáři usnadnilo orientaci v textu. Vítané zlepšení by představoval též seznam příloh.

Uvedené drobné nedostatky však v žádném případě nesnižují přínos této dosud ojedinělé monografie.

Mgr. Ondřej Kolář
Slezské zemské muzeum
– Památník druhé světové války
747 63 Hrabyně 192

THE AUTHORS AND SUMMARIES

Mgr. Zdislava Dvorščáková

Mgr. Zdislava Dvorščáková (1986) has been pursuing her Ph.D at the History department of the Philosophical Faculty of the Catholic University in Ružomberok since 2009. Her research interest is a contemporary Slovak history within which she specializes in Andrej Hlinka and his relations to Bohemia and Moravia. Through this personage she also traces the Czech-Slovak relations at the turn of the 19th and 20th centuries. Among her other fields of interest belong the history of regional education system as well as of the Slovak exile.

The Role of Andrej Hlinka in Czech-Slovak Relations until 1910

The paper deals with certain issues of Andrej Hlinka's role in Czech-Slovak relations before 1910. In the period under review Hlinka's scope was vitiated by strong Magyarization. The contemporary press as well as archival materials rarely published up to now were used for the study.

Prof. PhDr. Zdeněk Jirásek, CSc.

Prof. PhDr. Zdeněk Jirásek, CSc. graduated from the Philosophical Faculty of Palacký University in Olomouc with a degree in history. Since 1990 he has been working as a university lecturer at the Silesian University in Opava (Troppau). In his research he focuses on Czechoslovak modern history, the history of Central Europe after World War II, Czech-Polish relations and history of Silesia. He is an author or fellow author of more than 14 monographs and more than 150 scholarly papers.

*Classical Studies at German Charles-Ferdinand University in Prague
in 1882–1918*

The development of classical studies at Charles-Ferdinand University in Prague after its division in 1882 into the Czech and German part followed different ways. Classical studies at the German university kept their professional level also thanks to the activities of legitimate professors A. Rzach, C. Holzinger, O. Keller, J. Jung, H. Swoboda and others (they took the chairs of classical philology, classical archeology and ancient history), but there occurred a substantial decline in the number of students which in the

following decades had also an impact on the “fight” for taking the positions of all three chairs.

PhDr. Ivana Koucká

PhDr. Ivana Koucká is currently teaching ancient history at the History department of Palacký University in Olomouc. She focuses her work on the history of Athens in the 5–4th century B. C., ancient historiography and modern historiography of antiquity. She has published several articles about major representatives of classical studies in Czechoslovakia.

Pedagogical, Lecturing and Charitable Activities of Ladislav Brtnický, a Classical Philologist (1858–1936)

The article deals with the pedagogical, lecturing and charitable work of a classical philologist and secondary school teacher Ladislav Brtnický (1858–1936) who spent the most of his active life in Hradec Králové. At a local classical gymnasium he gave classes of Latin and Greek mainly, but also of Czech, German and Philosophical propedeutic. In the 1920s he taught at a girls reformed gymnasium as an outside worker for three years. From the wide range of his charitable activities I point out the fact that he gave up his house for the benefit of boarding house “Božena Němcová” for girl students of a lyceum. The final part of the article deals with the issue of non-realised scholarship funds established by Ladislav Brtnický.

Mgr. David Kryška

Mgr. David Kryška is a Ph.D. student at the Department of Administrative Law and Science of Administration at the Law Faculty of Charles University in Prague. In his research he focuses on the administrative court system, especially in its Czech-Polish comparison, as well as on the foreign and asylum law.

*From the Radom Commission to Now.**A Survey of the Administrative Court History in the Czech and Polish Lands*

In his article the author gives a brief outline of the history of the administrative court system and judicial supervision of the public administration in the Czech and Polish lands until now. He traces its development from the Polish Noble Republic, through the 19th century, to the form of administrative courts after World War I. He subsequently pays attention to the removal of the administrative courts after the Communist takeover, the attempts for its renovation until its real renaissance in the 1980s and 1990s. The last part focuses on the most recent reforms of the administrative court system.

prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D.

Prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D., is currently employed as a professor at the History departments at the Philosophical Faculty of Palacký University in Olomouc and Philosophical Faculty of the Catholic University in Ružomberok (Slovakia). His specialisation being the political and cultural history of the turn of the 19th and 20th century, he has been recently turning his attention to the phenomenon of the Czech Catholic Modernism, political catholicism and Church history with the focus on the Roman, Czechoslovakian, Orthodox and Old Catholic Churches. He is an author of twenty books, a lot of studies, articles and reviews.

Help of The Russian Ortodox Church to Eastern Slovakia in 1955–1968

The article gives an analysis of the circumstances of the arrival and activities of 17 Russian Orthodox priests in Eastern Slovakia in the second half of 1950s and the first half of 1960s. They were sent to Czechoslovakia on demand of leading personalities of the Orthodox Church with an approval of the party and state authorities to help the local Church to calm the situation after a violent liquidation of the Greek Catholic Church and an attempt to convert the clergy and population to the Orthodox Church.

PhDr. Marcel Martin

PhDr. Marcel Martin graduated from the Faculty of Philosophy and Science of the Silesian University in Opava (Troppau) where he got a bachelor's degree in library science and from the Faculty of Philosophy and Arts of the University of West Bohemia in Plzeň (Pilsen) with a major in European cultural studies. His thesis for a PhDr. degree entitled *Byzantine Humanism and Renovation of Greek Studies in Italy, 1360–1535* was defended at the Faculty of Philosophy and Arts of the University of West Bohemia in 2011.

*The Beginnings of the Flowering of Greek Studies
in the Context of Early Italian Humanism:
Barlaam of Seminara, Francesco Petrarch, Leontios Pilatos,
Giovanni Boccaccio*

The paper focuses on delineating the efforts of early Italian humanists to lay the foundations of knowledge of ancient Greek language and literature in the Florentine milieu. It also examines new Latin versions of ancient Greek texts such as Homer's poems *Odyssey* and *Iliad*, the first 466 lines of *Hecube* by Euripides, fragments from the Lives by Plutarch and Pseudo-Aristotelean corpus *De mirabilibus auscultationibus* (*On Marvelous Things Heard*) – all of them made by Leontios Pilatos. The article tries to outline patterns of the “contact situation” between Francesco Petrarch and Giovanni Boccaccio on one side and Barlaam of Seminara and Leontios Pilatos, representatives of a mixed Calabrian Greco-Italian cultural sphere on the other. The stress is put on relevant moments so as to describe the ideological background of „Petrarch's humanism“ related to the revival of Greek studies and the merit of influence on further generations of Italian humanists.

Mgr. Rastislav Molda

Mgr. Rastislav Molda has been pursuing his Ph.D. at the History department of the Philosophical faculty of the Catholic university in Ružomberok since 2009 alongside his employment as an academic worker at the Slovak Institute of History of the Matica slovenská in Martin since 2012. His research interests are the national 18th and 19th century history with a focus on the forming process of national movement, questions of nationality within the Habsburg monarchy, ethnic stereotypes in encyclopedic and travel books.

*Exploring the Slavic Countries.
Travelogue and Travel Activity of Štúr's Generation*

The study analyzes traveling of Štúr's generation in the 1830s and 1840s based on their travelogues. The analysis results from the correspondence and other historical material housed in the Literature and Art Archives of the Slovak National Library. Traveling was very important for Štúr's generation as it had several functions. This issue therefore deserves the attention of historians.

doc. Mgr. Jan Stejskal, Ph.D., M.A.

Jan Stejskal got his M.A. in Medieval Studies from Central European University in Budapest, Hungary and a Ph.D. from Palacký University in Olomouc, Czech Republic. Jan Stejskal worked at the Radio Free Europe/Radio Liberty as an archivist and information analyst and later as a researcher and consultant for PricewaterhouseCoopers. He teaches history and historiography as an associate professor at Palacký University in Olomouc. His fields of interest are history of religion, especially Christian missions. He published books on medieval religious exile, on Byzantine influence in the West and essays on intertextuality in late medieval Europe.

*Paths of Reform. On the Preparation of a Travel Diary Edition
by Ambrogio Traversari*

The article presents personality of Ambrogio Traversari (†1439), who was the highest representative of the Camaldolese order. Traversari became famous as a translator of Greek texts and as a reformer of his congregation. Traversari wrote a travel diary – *Hodoeporicon*, dealing with his reformist efforts in monasteries and hermitages of his congregation. The author of the article presents the upcoming Czech edition of *Hodoeporicon*.

PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D.

PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D., graduated from the Philosophical Faculty of Charles University with a major in history which he is currently teaching at the Philosophical Faculty of the University of West Bohemia in Plzeň (Pilsen). In his research he explores the diplomatic, economic, military, religious and social history of Europe and Near East in the first half of the 19th century. He is a co-author of *Egypt v době Muhammada Alího* and author of *Krvavá odyssea: řecký boj za nezávislost 1821–1832* which won the Miroslav Ivanov prize. Currently he is preparing his work *Metternich, the Great Powers and the Eastern Question*. He has also written many scholarly papers and articles in Czech, German and English.

Metternich, North Africa and European State System in 1814–1848

The study analyses the relationship between Europe and North Africa in the before March 1848 period in a broader context of international law history. The attention is mostly paid to two contradictory concepts in the foreign policy of European powers: the idea of the preservation of the North African status quo by its inclusion into the European state system, and the imperialist attitude which logically resulted in a colonisation of North Africa.

PhDr. Karla Vymětalová

PhDr. Karla Vymětalová is working as a university lecturer at the Institute of Historical Sciences at the Faculty of Philosophy and Science of the Silesian University in Opava (Troppau). Her research interests are the ancient history, especially of ancient Rome, and today's Czech historiography of antiquity.

*Classical Studies at German Charles-Ferdinand University
in Prague in 1882–1918*

The development of classical studies at Charles-Ferdinand University in Prague after its division in 1882 into the Czech and German part followed different ways. Classical studies at the German university kept their professional level also thanks to the activities of legitimate professors A. Rzach, C. Holzinger, O. Keller, J. Jung, H. Swoboda and others (they took the chairs of classical philology, classical archeology and ancient history), but

there occurred a substantial decline in the number of students which in the following decades also had an impact on the “fight” for taking the positions of all three chairs.

PhDr. Jan Záhořík, Ph.D.

PhDr. Jan Záhořík, Ph.D. is an africanist specializing in the modern and contemporary history of the Horn of Africa and Equatorial Africa (with a focus on Belgian colonialism). He also examines the places of tension in Africa and its social problems. He is currently working at the Department of Historical Studies of the Philosophical Faculty of the ZČU (University of West Bohemia) in Plzeň (Pilsen) where he co-founded the Centre of African Studies in January 2012.

Belgians and the Decolonisation Failure in Rwanda

The Rwandan Genocide of 1994 is undoubtedly still a topical issue. However, a lesser known fact is that the origins of this tragedy lie as early as in the period of Belgian colonialism when differences between respective groups of Rwandan people were codified. The study focuses on the last years of Belgian colonialism when the country underwent many social changes. The author also analyses the unsuccessful role of Belgium as a colonial power in the period of decolonisation.

Translated by Mgr. Zdislava Dvorščáková, PhDr. Marcel Martin, doc. Mgr. Jan Stejskal, M.A., Ph.D., Mgr. Rastislav Molda, Mgr. Eva Svobodová.

HISTORICA OLOMUCENSIA 43–2012

SBORNÍK PRACÍ HISTORICKÝCH

XXXI

PhDr. Ivana Koucká, Mgr. Jarmila Kašpárková
(editorky)

Recenzenti Historica Olomucensia 43-2012, Sborník prací historických XXXI:

PhDr. Alena Bartlová, CSc., doc. PhDr. Pavel Boček, CSc.,
Dott. Giorgio Cadorini, Ph.D., Mgr. Katedřina Čadková, Ph.D.,
PhDr. Vladimír Daniš, PhDr. Michal Eliáš, CSc., PhDr. Vojtěch Hladký, Ph.D.,
doc. PhDr. Jan Klíma, PhDr. Alemayehu Kumsa, Ph.D.,
doc. PhDr. Jana Kepartová, CSc., doc. PhDr. Lubor Kysučan, Ph.D.,
PhDr. Marcel Martin, JUDr. Michal Mazanec, Mgr. Tomáš Motlíček,
PhDr. Eduard Neupauer, Ph.D., Mgr. Peter Podolan, Ph.D.,
Mgr. Kateřina Rudincová, dr. Jaroslav Sułkowski, doc. PhDr. Viera Vilhanová, DrSc.,
doc. PhDr. Radomír Vlček, CSc., PhDr. Karla Vymětalová,
PhDr. Jan Zouplna, Ph.D.

Výkonná redaktorka: PhDr. Ivana Koucká
Odpovědná redaktorka: Mgr. Jana Kreiselová
Technická redaktorka: RNDr. Helena Hladišová

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
@-mail: vup@upol.cz

Olomouc 2012
1. vydání

ISSN 1803-9561